Міністерство освіти і науки
Національне агентство України з питань державної служби
Івано-Франківський національний технічний
університет нафти і газу

ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНИЙ АЛЬЯНС:

історія, функції, структура та відносини з Україною

2-е видання доповнене і перероблене

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

За загальною редакцією
професора Дмитра Дзвінчука

Рекомендовано Міністерством освіти і науки,
молоді та спорту України
як навчальний посібник
(Лист 1/11 — 4099 від 17.05.2010 р.)

Івано-Франківськ
Місто НВ, 2013

УДК 341.176(100)(075.8)
ББК 66.4я73
П 32

Рецензенти:

Михальченко М. І., член-кореспондент НАН України, доктор філософських наук, професор;

Красівський О. Я., доктор історичних наук, професор;

Ситник Г. П., доктор наук з державного управління, професор

Рекомендовано до друку вченою радою Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (протокол № 11/485 від 30 грудня 2009 року)

Північноатлантичний альянс: історія, функції, структура та відносини з Україною : Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, слухачів магістерської підготовки за напрямом «Державне управління» та системи підвищення кваліфікації державних службовців / Кол. авт.; за заг. ред. проф. Д. І. Дзвінчука. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. — 592 с.

ISBN 978-966-428-286-1

У навчальному посібнику **«Північноатлантичний альянс: історія, функції, структура та відносини з Україною»** розглядаються історія виникнення, принципи та стратегія діяльності НАТО, особливості інтеграційних процесів сучасності, євроатлантичний вектор інтеграції України.

Для студентів, слухачів, викладачів та усіх тих, хто цікавиться питаннями зовнішньої політики України та процесами євроатлантичної інтеграції.

УДК 341.176(100)(075.8)

ББК 66.4я73

© ІФНТУНГ, 2013
© Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу, 2013

ISBN 978-966-428-286-1

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА **13**

РОЗДІЛ 1. НАТО ЯК СИСТЕМА КОЛЕКТИВНОЇ БЕЗПЕКИ **16**

Тема 1.1. Історія становлення НАТО (Василь Марчук) **16**

1.1.1. Історичні передумови утворення НАТО **16**

1.1.2. Трансформація НАТО в умовах формування нового середовища безпеки **29**

Завдання для самоперевірки та самоконтролю **37**

Список використаної та рекомендованої літератури **38**

Тема 1.2. Організаційна структура НАТО (Василь Марчук, Василь Скрипничук) **38**

1.2.1. Мета діяльності Альянсу та його завдання у галузі безпеки **38**

1.2.2. Цивільна структура НАТО **47**

1.2.3. Військова структура НАТО **50**

1.2.4. Принципи та механізми діяльності НАТО **56**

1.2.5. Організаційно-правове забезпечення функціонування НАТО **61**

Завдання для самоперевірки та самоконтролю **64**

Список використаної та рекомендованої літератури **65**

Тема 1.3. Співробітництво НАТО з міжнародними організаціями (Ігор Цепенда) **67**

1.3.1. Відносини НАТО з ООН **67**

1.3.2. Відносини НАТО-ЄС **72**

1.3.3. НАТО і Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) **77**

1.3.4. Співпраця з іншими міжнародними організаціями **80**

Завдання для самоперевірки та самоконтролю **84**

Список використаної та рекомендованої літератури **85**

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КРАЇН-ЧЛЕНІВ НАТО **87**

Тема 2.1. Форми правління та форми державного устрою як основні детермінанти формування систем державного управління (Дмитро Дзвінчук) **87**

2.1.1. Поняття держави. Унітарні держави та федеративні держави **87**

2.1.2. Конфедеративний державний устрій **97**

2.1.3. Нетрадиційні форми державного устрою **98**

2.1.4. Вплив форм державного устрою на державне управління **100**

2.1.5. Поняття форми правління **105**

2.1.6. Монархія і її різновиди **106**

2.1.7. Республіка і її різновиди: президентська республіка, парламентська республіка, змішана республіка **111**

2.1.8. Вплив форми правління на формування системи державного управління **117**

Завдання для самоперевірки та самоконтролю **121**

Список використаної та рекомендованої літератури **121**

Тема 2.2. Сучасний політико-економічний потенціал країн-членів НАТО (Дмитро Дзвінчук) **124**

2.2.1. Демократична політична система як запорука ефективного суспільного розвитку **124**

2.2.2. Демократичні механізми реалізації політичної влади як чинник політико-економічного розвитку країн-членів НАТО **129**

2.2.3. Правова держава — гарант політичної стабільності країн-членів НАТО **135**

2.2.4. Демократичний тип політичної культури як фактор інтеграції країн-членів НАТО **140**

2.2.5. Сучасний стан економічного розвитку країн-членів НАТО **147**

2.2.6. Соціально-економічні стандарти країн-членів НАТО **154**

2.2.7. Стратегічні цілі країн-членів НАТО та їх вплив на політико-економічний розвиток **157**

Завдання для самоперевірки та самоконтролю **161**

Список використаної та рекомендованої літератури **162**

Тема 2.3. Трансформація НАТО та її вплив на функціонування систем державного управління держав-членів НАТО (Галина Заворітня) **164**

2.3.1. Концептуальні засади та стратегічні цілі діяльності НАТО. Трансформація стратегічної концепції НАТО **164**

2.3.2. Стандарти НАТО як вияв ефективної системи державного управління **173**

2.3.3. Розширення НАТО як чинник взаємного впливу на інституційну та управлінську структуру організації та держав-членів **179**

2.3.4. Нові виклики НАТО як організації з гарантування глобальної безпеки **192**

Завдання для самоперевірки та самоконтролю **200**

Список використаної та рекомендованої літератури **201**

Тема 2.4. НАТО в системі взаємовідносин Росії та США (1990-ті роки — початок XXI ст.) (Андрій Мазак) **203**

2.4.1. Підходи Сполучених Штатів та Росії до розширення НАТО на Схід **203**

2.4.2. Відносини США-РФ-НАТО в питанні європейської безпеки **216**

Завдання для самоперевірки та самоконтролю **227**

Список використаної та рекомендованої літератури **228**

РОЗДІЛ 3. Співпраця України з НАТО: від євроатлантичної інтеграції до євроатлантичного співробітництва **231**

Тема 3.1. Україна-НАТО (Андрій Мазак) **231**

3.1.1. Історія співпраці України та НАТО **231**

3.1.2. Основні засади співпраці НАТО та України **240**

3.1.3. План дій Україна-НАТО **252**

3.1.4. Співробітництво Україна-НАТО у військовій сфері **265**

3.1.5. Співробітництво між Україною і НАТО у сфері науки і техніки **269**

3.1.6. Подальший розвиток безпеки України через призму євроатлантичного співробітництва **272**

Завдання для самоперевірки та самоконтролю **281**

Список використаної та рекомендованої літератури **282**

Тема 3.2. Внутрішні та зовнішні засади політичної безпеки України (Андрій Мазак) **286**

3.2.1. Основні засади безпеки Української Держави **286**

3.2.2. Функціональне забезпечення безпекової політики держави **293**

3.2.3. Політична система — основа політичної безпеки держави **297**

3.2.4. Роль політичних еліт України в забезпеченні політичної безпеки **301**

3.2.5. Формування ефективних механізмів контролю за функціонуванням органів державної влади **304**

3.2.6. Інформаційна безпека як чинник політичної безпеки України **309**

Завдання для самоперевірки та самоконтролю **314**

Список використаної та рекомендованої літератури **314**

Тема 3.3. Польща в євроатлантичному просторі безпеки: стан, перспективи та досвід для України (Володимир Лавриненко, Артур Джевіцькі) **316**

3.3.1. Політичні передумови членства Польщі в НАТО **316**

3.3.2. Військовий аспект членства **328**

3.3.3. Фінансовий аспект членства в НАТО **331**

Завдання для самоперевірки та самоконтролю **335**

Список використаної та рекомендованої літератури **336**

Тема 3.4. Перспективи розвитку співпраці Україна-НАТО (Василь Марчук) **339**

3.4.1. НАТО: можливості для України **339**

3.4.2. Співпраця Україна-НАТО в умовах зміни зовнішньополітичного курсу **345**

Завдання для самоперевірки та самоконтролю **350**

Список використаної та рекомендованої літератури **351**

Тема 3.5. Державна інформаційна політика у сфері євроатлантичної інтеграції (Віталій Малімон) **352**

3.5.1. Забезпечення суспільної підтримки вступу України у НАТО: досвід країн Центрально-Східної Європи **352**

3.5.2. Позиції противників вступу України до НАТО **359**

3.5.3. Хибні стереотипи щодо НАТО — перепона на шляху євроатлантичного розвитку України **364**

3.5.4. Проблеми ефективності державної інформаційної політики щодо євроатлантичної інтеграції України **373**

Завдання для самоперевірки та самоконтролю **381**

Список використаної та рекомендованої літератури **382**

Тема 3.6. Національна система координації співробітництва України з НАТО (Василь Скрипничук) **385**

3.6.1. Окремі результати координації співробітництва України з НАТО **385**

3.6.2. Функціональна структура державного управління процесом євроатлантичної інтеграції України **388**

3.6.3. Нормативно-організаційна складова системи координації співробітництва України з НАТО **401**

Завдання для самоперевірки та самоконтролю **409**

Список використаної та рекомендованої літератури **409**

РОЗДІЛ 4. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І ЄВРОАТЛАНТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ **412**

Тема 4.1. Глобалізація як основа інтеграційних процесів (Ігор Грицяк) **412**

4.1.1. Глобальні трансформації та інтеграційні процеси **412**

4.1.2. Європейська та євроатлантична інтеграції як закономірні прояви глобалізації **427**

Завдання для самоперевірки та самоконтролю **446**

Список використаної та рекомендованої літератури **447**

Тема 4.2. Євроатлантичні інтеграційні процеси в умовах глобалізації (Ігор Грицяк) **449**

4.2.1. Організація Північноатлантичного Договору у системі колективної безпеки **449**

4.2.2. Особливості трансформаційних процесів у Північноатлантичному Альянсі **461**

4.2.3. Еволюція завдань НАТО: відповідь на виклики сучасності (Олег Пошедін) **474**

Завдання для самоперевірки та самоконтролю **485**

Список використаної та рекомендованої літератури **486**

Тема 4.3. Геополітична безпека України в контексті євроатлантичного співробітництва (Ігор Тодоров) **490**

Завдання для самоперевірки та самоконтролю **526**

Список використаної та рекомендованої літератури **527**

ВИСНОВКИ **531**

ДОДАТКИ **541**

Додаток А. Північноатлантичний договір **542**

Додаток Б. Партнерство заради миру. Рамковий документ **547**

Додаток В. Стратегічна концепція НАТО 2010. Активне залучення, сучасна оборона. Стратегічна концепція оборони та безпеки членів Організації Північноатлантичного договору, прийнята главами держав та урядів в Лісабоні 19 листопада 2010 року **551**

Додаток Г. Хронологія заснування
та розширення НАТО **568**

Додаток Д. Закон України
«Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» **569**

Відомості про авторів **590**

ПЕРЕДМОВА

Примхливі і надто несподівані політичні та економічні події років незалежності в Україні можуть мати пояснення лише у тому разі, коли до принципів і законів економіки й політології додати досягнення багатьох інших наук, насамперед, теорії еволюції природного і антропогенного довкілля в умовах поєднання нелінійних впливів різного походження (зокрема — синергетичну теорію розвитку соціумів).

Чимало корисного випливає також з порівняно простих порівнянь початків нашої відновленої незалежності з тим, що вже десятки разів відбувалося у тих державах, що мали «щастя» утворитися на полі уламків великої (нерідко — величезної) імперії чи «демократичної республіки». У цьому разі одразу ж стає очевидним — керівники України і більшість громадян у черговий раз повторюють ті ж помилки, які неодноразово здійснювали інші народи і держави, керуючись цілим комплексом міфів та ідеологічно-історичних упереджень і гальмуючи цим раціональне використання вже накопиченого соціального, інтелектуального і виробничого капіталу.

Серед особливо деструктивних і руйнівних міфів — успадковані від радянського періоду погляди на рушійні

сили історичних процесів, примітивізм в алгоритмах вирішення складних криз і проблем, упередженість в оцінці оборонних, економічних та інших об'єднань тих держав, яких Доля вберегла від спроби будь-що побудувати комуністичне суспільство.

Повне подолання «міфу про НАТО» ми включаємо у перелік тих найбільш актуальних для сучасної України завдань, вирішення яких перетворить її з «новачка-невігласа» в розвинену в духовному і технологічному аспектах європейську державу XXI століття. Аналіз опитувань громадської думки в Україні свідчить про те, що значна частина українських громадян недостатньо поінформована щодо сучасних тенденцій розвитку безпеки у євроатлантичному просторі, трансформаційних процесів всередині Північноатлантичного альянсу та його нової ролі у зміцненні міжнародної стабільності. Це не дозволяє громадянам виробити власне свідоме ставлення до перспектив співпраці та можливості приєднання України до цієї міжнародної організації.

Адже тепер Організація Північноатлантичного Договору є ключовим гарантом в системі колективної безпеки, що складалася десятиліттями в умовах глобалізації та суттєвого зниження спроможності суверенних держав передусім євроатлантичного регіону визначати напрями, часові рамки і темпи політичних змін і розвитку як у власних межах, так і у світі загалом. Недостатньо зусиль було докладено для того, щоб підвищити рівень обізнаності громадянського суспільства про НАТО і співробітництво між Україною та Альянсом. Важливим спільним завданням співпраці України з НАТО залишається інформаційно-роз'яснювальна робота для надання українському суспільству достовірної інформації про Альянс і його функції, а також про результати взаємодії України і НАТО, спрямованої на забезпечення прозорості та відкритості двостороннього діалогу. Було надзвичайно важливо формувати й доносити інформацію щодо того, як євроатлантичне співробітництво позначається на житті кожного громадянина. Владі й експертному середовищу потрібно працювати над поширенням інформації в суспільстві, зокрема через покращення якості висвітлення питань євроатлантичного співробітництва у ЗМІ.

Реформування системи державного управління та державної служби супроводжується не лише складними колізіями соціального характеру, радикальними перетвореннями у сфері державотворення, але й зміною норм та цінностей у свідомості людей, їх настроями, баченням власної перспективи. Гарантією утвердження України як незалежної держави було б входження України до інтегрованого європейського та євроатлантичного простору безпеки. Для нашої держави це є справою часу і повинно усвідомлюватися на рівні визначення загальної стратегічної мети. У ширшому значенні можна говорити про цей процес як про одну із складових української національної ідеї.

Сподіваємося на те, що нове видання нашого посібника стане певним внеском у формування в нової керівної еліти України більш сучасного і творчого економічно-політичного світобачення. Приклади економічних і соціальних досягнень європейських держав, що припали на зміну тисячоліть (Данія, ФРН та ін.) свідчать про те, що в основі подібного прогресу серед інших позитивних чинників гідне місце належить реформуванню системи державного управління та державної служби разом з глибокою зміною норм та цінностей у свідомості людей, їх настроями, баченням власної і загальнодержавної перспективи.

РОЗДІЛ 1

НАТО ЯК СИСТЕМА КОЛЕКТИВНОЇ БЕЗПЕКИ

Тема 1.1. Історія становлення НАТО

1.1.1. Історичні передумови утворення НАТО.

На сьогодні НАТО залишається найбільш міцним та послідовним у своїх діях воєнно-політичним блоком. Зважаючи на те, що кордони НАТО впритул наблизились до кордонів України внаслідок розширення Альянсу на Схід, стратегія НАТО істотно впливала і впливатиме на формування пріоритетів зовнішньої політики України. Очевидно, що участь України в різноманітних програмах НАТО сприяє, по-перше, активному залученню нашої держави до формування нової євроатлантичної архітектури безпеки, а по-друге, отриманню необхідного для молодої держави досвіду дії в кризовій ситуації. Саме

тому нам необхідно якомога більше дізнаватися про НАТО, зокрема, і про історію його утворення.

Історія створення НАТО безпосередньо пов'язана з тими подіями, що відбувалися у світі після другої світової війни. Але спробуємо виявити корені НАТО ще глибше. Три рази з часу Французької революції за останні двісті років Європа змогла мирним шляхом змінити основи своєї безпеки. Сьогодні континент знову стоїть на порозі таких змін. Перша постнаполеонівська архітектура європейської безпеки була розроблена на Віденському конгресі у 1815 році, що утримувала загрозу великомасштабної європейської війни впродовж 99 років. Молоді США залишились збоку, хоча за сорок років брали участь у двох війнах з Англією.

Другого разу архітектура європейської безпеки була дещо змінена у Версалі в 1919 році. Центральну роль в цьому процесі відігравав президент Вудро Вільсон, але США поспішили відійти від участі в будь-яких структурах, створених за їх же допомогою. Цей крок сприяв послабленню Америки і призвів до трагічного відновлення загальної війни двадцять років потому. Коли у 1945 році знову настав час перегляду засад європейської безпеки, великі держави спочатку збудували систему, засновану на принципах, проголошених на Ялтинській і Потсдамській конференціях і у Статуті ООН. Але вже у 1947 році, зрозумівши, що вона не здатна стримати радянську експансію, лідери західних країн створили більш ефективну структуру колективної безпеки для мирного часу, в основу якої були покладені «доктрина Трумена», «план Маршала», НАТО, атлантичне партнерство і провідна роль Америки.

Інтеграційні процеси, що у другій половині XX століття поширились на всі континенти й охопили практично всі сфери суспільного життя, є, цілком очевидно, універсальною закономірністю сучасної епохи у глобальному вимірі. Не оминули вони і сфери політичної та військової безпеки, це найяскравіше виявляється в ході утворення військово-політичних об'єднань

(союзів), що мають на меті, на відміну від попередніх епох, не підготовку до нових поділів світу, а співробітництво у сфері миру та безпеки.

Найефективнішою з нині існуючих організацій такого зразка є Організація Північноатлантичного Договору — НАТО. Зазначимо, що процес її становлення та розвитку був своєрідним доповненням процесу економічної, політичної і культурної інтеграції країн Західної Європи, який набував обертів і фактично став її найважливішою складовою. Такий взаємозв'язаний розвиток економічних, військово-політичних і гуманітарних структур призвів до вражаючої зміни соціального та політичного ландшафту Європи, що продемонструвала світові ефективність західної моделі демократії.

Початком процесу формування оборонного союзу країн Заходу можна вважати зустріч у Брюсселі 4 березня 1948 р. представників Бельгії, Великої Британії, Люксембургу, Нідерландів та Франції, на якій обговорювалася англо-французька пропозиція розробки договору про взаємну допомогу п'яти держав. Ідея такого договору визріла в умовах післявоєнного розколу «Великої коаліції» та початку «холодної війни». Не торкаючись проблеми першопоштовху і винуватців останньої, дискусії стосовно якої, очевидно, будуть тривати ще не один десяток років, наголосимо, що розгорталася вона в умовах всезростаючої недовіри колишніх союзників один до одного, тобто групи західних держав до СРСР і навпаки. Для США, Великої Британії, Франції та низки інших європейських країн ознаками ворожості й експансіонізму Радянського Союзу були уповільненість процесу демобілізації Червоної армії після війни, встановлення прорадянських урядів у країнах Східної Європи, створення Комінформу, блокада Берліну та ін. У свою чергу, СРСР звинувачував США у небажанні післявоєнної співпраці та намірах встановити свій контроль над Європою і світом, що засвідчували, на думку радянського керівництва, «доктрина Трумена» і «план Маршалла», створення Бізонії, спроби США залишитися монополістом у сфері ядерних озброєнь та ін. Кількість обопільних претензій з року в рік зростала, але безсумнівним залишається факт неадекватного тлумачення й оцінки кожного кроку протилежної сторони, тобто взаємна недовіра. Саме в такій атмосфері, вбачаючи реальну загрозу СРСР, зібралися у Брюсселі в березні 1948 р. представники групи західноєвропейських країн. Після обговорення й удосконалення запропонованого британського проекту 17 березня 1948 р. був підписаний Брюссельський договір про співробітництво в економічній, соціальній та культурній сферах та колективну самооборону (офіційна назва — «Західний Європейський Пакт»). У стратегічному вимірі договір мав дві мети: відвернути загрозу відродження військової могутності Німеччини і протистояти загрозі військового конфлікту з Радянським Союзом. Він передбачав автоматичне надання допомоги у випадку агресії проти будь-якої з країн-учасниць договору, а також проведення консультацій у випадку загрози з боку Німеччини або агресії на іншому континенті. Згідно з Договором створювалася Консультативна рада, яка складалася з міністрів закордонних справ п'яти держав-учасниць, а також Комітет оборони у складі міністрів оборони, що очолювали раду. Договір укладався на 50 років. Створена ним організація називалася «Західний союз». Майже відразу почалась розбудова військових структур союзу. Вже у квітні 1948 р. було засновано Військовий комітет, що здійснював спільне оборонне планування і вивчав проблеми взаємодії між збройними силами держав-учасниць Договору. У вересні 1948 р. було створено три об'єднаних військових командування: сухопутних сил (головнокомандувач-генерал де Латр де Тасіньї, Франція), військово-повітряних сил (головнокомандувач-головний маршал авіації Дж. Робб, Велика Британія) і військово-морських сил (головнокомандувач-віце-адмірал Жожар, Франція). Тоді ж було створено комітет головнокомандувачів об'єднаними силами на чолі з фельдмаршалом Б. Монтгомері, Велика Брита-

нія. Його штаб перебував у Фонтенбло (Франція). Утворена у межах Брюссельського договору військова структура дістала назву «Західноєвропейська оборонна організація».

Однак уже на перших зустрічах керівників оборонних відомств, де оцінювались наявні військові ресурси держав-членів союзу, було зроблено висновок про їх недостатність і необхідність отримання допомоги, у тому числі фінансової, від США. В таких умовах виникла ідея розширення західного оборонного союзу за рахунок США і Канади та створення спільної системи оборони в євроатлантичному регіоні. В березні-квітні 1948 р. з відповідними пропозиціями до Вашингтону звернулися міністри закордонних справ Франції та Великої Британії Ж. Бідо і Е. Бевів. Публічний розголос ця ідея отримала у виступі в канадському парламенті 28 квітня 1948 р. міністра закордонних справ (згодом — прем'єр-міністра) цієї країни Л. Сен-Лорана. Наступним найважливішим кроком на шляху формування євроатлантичного оборонного альянсу стало прийняття 11 червня 1948 р. Сенатом Сполучених Штатів Америки резолюції, що дозволяла урядові укладати в мирний час договори про союзи з іншими державами за межами Американського континенту. Реалізація ідеї створення спільної системи оборони перейшла в практичну площину.

В листопаді 1948 р. розроблений Радою Західного союзу проект Атлантичного пакту був надісланий у Вашингтон, а в грудні цього ж року — вже узгоджений спільний проект. Саме в цей час виникла ідея прилучення до запланованого проекту низки держав Північної та Південної Європи, де якраз відбувалися дискусії щодо створення Скандинавського та Середземноморського регіональних пактів. Обидві останні пропозиції не знайшли належної підтримки у державах названих регіонів (Швеція, Фінляндія, Італія) і втратили практичне значення. Результатом консультації з іншими зацікавленими державами стало запрошення п'яти членів Західного союзу, США та Канадою 15 березня 1949 р. приєднатися до створюваного Атлан-

тичного альянсу Данію, Ісландію, Італію, Норвегію та Португалію. Текст майбутнього Договору 12 держав був опублікований 18 березня для ознайомлення широкої громадськості. В Договорі наголошувалося на «прагненні жити у мирі з усіма народами та урядами», «сприяти стабільності та добробуту в Північноатлантичному регіоні», рішучості «захистити свободу, спільну спадщину своїх народів і їхню цивілізацію, засновану на принципах демократії, свободи особистості та верховенстві права». Тому учасники Договору вирішили «об'єднати свої зусилля для здійснення колективної оборони та підтримання миру і безпеки». Стаття 1 Договору зобов'язувала його членів «вирішувати всі міжнародні спори, учасниками яких вони можуть стати, мирними засобами і таким чином, щоб не ставити під загрозу міжнародний мир, безпеку та справедливість, а також утримуватись у своїх міжнародних відносинах від погроз силою чи застосування сили у будь-який спосіб, несумісний з цілями Організації Об'єднаних Націй». Найважливіше значення мали статті військового характеру. Зокрема, стаття 5 фіксувала, що збройний напад на одну або кількох держав-учасниць «вважатиметься нападом на них усіх» і відповідно «кожна з них, реалізуючи своє законне право на індивідуальну чи колективну самооборону, підтверджене статтею 51 Статуту Організації Об'єднаних Націй, надасть допомогу тій Стороні або Сторонам, які зазнали нападу…, у тому числі застосування збройної сили, з метою відновлення і збереження безпеки у Північноатлантичному регіоні». Стаття 7 наголошувала, що цей Договір «не повинен тлумачитися як такий, що будь-яким чином торкається права і обов'язків Сторін, котрі випливають для них із Статуту Організації Об'єднаних Націй як держав-членів, чи головну відповідальність Ради Безпеки ООН за підтримання міжнародного миру і безпеки». Передбачалася також (ст. 10) можливість приєднання до Договору держав, «здатних втілювати у життя принципи цього Договору і сприяти безпеці у Північноатлантичному регіоні». Підготовка Договору при-

звела до різкого спротиву з боку СРСР, уряд якого 31 березня 1949 р. виступив з нотою протесту, де зазначалося, що створюваний пакт має суто агресивне спрямування і прямо суперечить як Статутові ООН, так і існуючим договорам між СРСР і Великою Британією, Францією та США. У відповідь на радянську ноту міністри закордонних справ 12 країн-учасниць у Заяві від 2 квітня відкинули висловлені звинувачення, наголосивши на суто оборонному характері пакту і його відповідності Статуту Організації Об'єднаних Націй. У Вашингтоні 4 квітня 1949 р. Договір був підписаний представниками урядів Бельгії, Великої Британії, Данії, Ісландії, Італії, Канади, Люксембургу, Нідерландів, Норвегії, Португалії, США та Франції. Після завершення процесу ратифікації Договору всіма учасниками та депонування відповідних документів у США він набув чинності з 24 серпня 1949 р.

Історія розвитку Північноатлантичного Альянсу виразно поділяється на низку періодів, конкретне датування рубежів яких має дещо умовний характер, оскільки процеси налагодження та розвитку механізмів співпраці між його членами у різних сферах (політична, економічна, військова, гуманітарна) не завжди збігаються. Ще більше утруднює встановлення чітких часових меж того чи іншого періоду, певне відставання названих процесів від корекцій в галузі цілей та завдань Організації. Однак офіційна історіографія Альянсу, беручи до уваги виразність суттєвих змін щодо завдань, принципів і механізмів діяльності, визначає такі основні періоди його історії.

Перший — 1949–1956 рр. — це період розв'язання загальних проблем безпеки, становлення системи колективної оборони, створення основних органів Альянсу, пошуку його оптимальної структури та складу учасників. Вихідна ідея щодо створення ефективної системи безпеки західного світу полягала у поєднанні військових зусиль із завданнями економічного піднесення Європейських країн. Тільки одночасні успіхи на обох

цих напрямах могли забезпечити реалізацію цілей, визначених у Вашингтонському договорі.

У жовтні 1949 р. Конгрес США прийняв рішення про надання європейським країнам-членам Атлантичного пакту військової допомоги, на яку виділялось 1 млрд. доларів. У поєднанні з економічними зобов'язаннями, згідно з «планом Маршалла», військова допомога США була додатковим джерелом безпеки та стабільності. Водночас встановлювалася їхня центральна роль в обороні Західної Європи та Атлантики. У січні 1950 р. президент Г. Трумен затвердив план об'єднаної системи оборони Північноатлантичного регіону, який містив конкретні заходи, спрямовані на заснування необхідних військових структур та їх фінансування.

Ще одним важливим напрямом розбудови оборонного Альянсу стало створення його ключових фінансово-економічних та військових органів. У Вашингтонському договорі (ст. 9) йшлося лише про заснування Ради Організації, яка, в свою чергу, мала створити Комітет оборони. Рада, що складалася з міністрів закордонних справ 12 держав-членів, створила Комітет оборони з 12 міністрів оборони, а також підпорядкований йому Військовий комітет у складі 12 начальників штабів. Новим органом, що відповідав згаданій концепції зміцнення безпеки, став Комітет економічного та фінансового захисту в складі 12 міністрів фінансів. Крім того, був створений Відділ торговельного флоту і Комітет з питань виробництва та озброєння. Всі ці органи перебували під контролем Ради міністрів закордонних справ. Їй допомагав ще один важливий виконавчий орган — Постійна рада, до якої входили 12 заступників міністрів закордонних справ. Суто воєнними питаннями займалася створена при Військовому комітеті Постійна стратегічна група з представників Збройних сил США, Великої Британії та Франції. Цей орган мав здійснювати командування військовими операціями і контролював п'ять регіональних оперативних груп: Північна Європа (Данія, Норвегія, Ве-

лика Британія), Західна Європа (Бельгія, Велика Британія, Люксембург, Нідерланди, Франція), Південна Європа — Західне Середземномор'я (Велика Британія, Італія, Франція), Канада — США, Північна Атлантика (всі країни Альянсу, крім Італії та Люксембургу). Верховним головнокомандувачем об'єднаних сил НАТО у Європі за згодою всіх держав був призначений генерал Д. Ейзенхауер (США). Першого квітня 1950 р. було прийнято також на чотири роки перший план колективної оборони.

Створення цих структур та розробка перших спільних військових планів поставили під сумнів доцільність існування військових структур Західного союзу. Після дискусій Консультативна рада останнього прийняла 20 грудня 1950 р. рішення про ліквідацію військового командування та органів планування на користь таких самих в Атлантичному Альянсі. Зазначимо, що це не означало розпуску Західного союзу, який існує й донині (під назвою «Західноєвропейський союз»), а лише передавало його військові повноваження до НАТО.

Пошук оптимальної моделі керівництва Альянсом привів до реорганізації структури його управління, розпочатої у травні 1951 р. Насамперед було реформовано вищий орган керівництва — Раду, до складу якої, крім міністрів закордонних справ, увійшли також міністри оборони та міністри фінансів держав-членів. Відповідно ліквідовувались Комітет оборони та Комітет економічного і фінансового захисту. Основні їх функції покладались на Відділ оборонної промисловості та Економічний і фінансовий відділ, що підпорядковувались Постійній раді заступників міністрів закордонних справ. Повноваження цієї ради значно розширювались, і вона ставала основним виконавчим органом, що координував діяльність усіх інших структур і давав їм поточні директиви. Завершальним акордом етапу становлення Альянсу стало розширення та стабілізація складу його учасників. До НАТО 18 лютого 1952 р. приєдналась Греція і Туреччина, які ще з часу

прийняття «доктрини Трумена» отримували значну військову допомогу від США і займали помітне місце в планах оборони середземноморського басейну. Ще більш важливе значення для зміцнення системи європейської безпеки мало прилучення до неї Федеративної Республіки Німеччини. Рішення про прийом її до НАТО було прийнято на Паризькій конференції західних держав 23 жовтня 1954 р. (набуло чинності 6 травня 1955 р.). Тоді ж переглянуто й Брюссельський договір 1948 р. і замість Західного союзу п'яти держав утворено нове об'єднання — Західноєвропейський союз (ЗЄС), до складу якого увійшли 7 країн: стара «п'ятірка» і два нових члени — ФРН та Італія. Змінений Брюссельський договір (ст. 4) надавав ЗЄС допоміжну, субсидіарну роль щодо НАТО, передаючи останній свої військові повноваження. Домінуюча роль у системі європейської безпеки остаточно закріпилась за Північно-атлантичним Альянсом. Реакція на ці події з боку СРСР була дуже різкою і негативною. Вже 14 травня 1955 р. було утворено Організацію Варшавського Договору у складі 8 держав, яка негайно приступила до формування об'єднаних збройних сил під командуванням радянських генералів. Конфронтація між Сходом і Заходом вийшла на новий виток.

Наступний етап у розвитку організації розпочався зі схвалення Північноатлантичною радою у грудні 1956 р. рекомендацій, викладених у доповіді так званого Комітету трьох (Гаетано Мартіно з Італії, Хальварда Ланге з Норвегії та Лестера Пірсона з Канади), про невійськове співробітництво в межах НАТО. Принциповою особливістю цього періоду був розвиток політичних консультацій між державами-членами з усього спектра питань щодо відносин між Сходом і Заходом. Ці консультації, починаючи з найпростіших форм — обміну думками та інформацією — і закінчуючи відвертими дискусіями у керівних органах Альянсу, поступово набували характеру безперервного процесу і забезпечили високий рівень взаємо-

розуміння і врахування інтересів кожного учасника Договору ще на стадії розробки політичних рішень. Таким способом вдається досягати консенсусу при прийнятті рішень, які безперечно є дійсно спільними і водночас враховують специфіку позицій кожної держави-члена Організації. Як справедливо наголошують її офіційні представники, «процес консультацій став життєвою силою Альянсу». Третій період його розвитку розпочався у грудні 1967 р. після схвалення Північноатлантичною радою доповіді «Про майбутні завдання Альянсу» (так званої «доповіді Армеля»). Посуті це стало новою стратегічною концепцією НАТО, члени якої брали зобов'язання одночасно підтримувати необхідний військовий потенціал для оборони та стримування, а також сприяти послабленню напруги у відносинах між двома блоками. Ці корективи відбувались у період, коли і на Заході, і на Сході все помітнішим було занепокоєння станом відносин між Сходом і Заходом та небезпеки, яка з цього випливала, для всього світу. Вже після «Карибської кризи» 1963 р. в обох таборах утвердилася думка, що ні США, ні СРСР не схильні до війни, в якій не може бути переможця. Обидві сторони демонстрували готовність до порозуміння у сфері знищення ядерного протистояння. Важливе значення у цьому напрямі мали Московська угода США, СРСР та Великої Британії 1963 р. про заборону ядерних випробувань у трьох сферах та переговори про нерозповсюдження ядерної зброї, що завершились у липні 1968 р. підписанням відповідної угоди названих трьох держав. Певну роль відіграла і позиція Франції, президент якої Ш. де Голль неодноразово висловлював незадоволення існуючим поділом світу між двома таборами і пропонував зближення зі Східною Європою. Вихід Франції у 1966 р. з військової структури НАТО не означав виходу з оборонного Альянсу чи дистанціювання від його стратегії і містив у основі цілу низку важливих саме для Франції причин, але все-таки засвідчив дещо відмінні підходи до актуальної конфігурації післявоєнної системи

міжнародних відносин і початок нового етапу в історії НАТО. Відбитком усвідомлення нових реалій у відносинах по лінії Схід-Захід була і позиція керівництва соціал-демократичної партії Німеччини, яка з 1966 р. стала урядовою, а її лідер, міністр закордонних справ В. Брандт, неодноразово висловлювався за нормалізацію стосунків з державами Східної Європи. З наступних подій, що позитивно вплинули на загальну атмосферу безпеки, зазначимо договори Федеративної Республіки Німеччини 1970–1973 рр. з СРСР, Польщею, НДР та Чехословаччиною про нормалізацію відносин і визнання існуючих кордонів, Чотиристоронню угоду (США, СРСР, Велика Британія та Франція) 1972 р. щодо статусу Західного Берліна, Угоди 1972 р. між СРСР та США про обмеження стратегічних озброєнь і про системи протиракетної оборони, Віденські переговори (1973 р.) про взаємне скорочення збройних сил і нарешті Гельсінська нарада з питань безпеки та співробітництва у Європі, де в 1975 р. глави 35 держав і урядів підписали знаменитий Заключний акт.

Водночас ці події, що засвідчували про значне зменшення напруженості між Сходом і Заходом (так звана розрядка), не призвели до послаблення зусиль членів Північноатлантичного Альянсу із забезпечення обороноздатності. Тим паче, що незабаром «розрядка» змінилася новим витком політичної конфронтації та військового протистояння, пов'язаними з такими актами, як: радянська інтервенція в Афганістані, розміщення у СРСР ракет СС-20 і своєрідна «відповідь» Заходу — розташування в Європі ракет «Першинг», початок розробки Сполученими Штатами Стратегічної оборонної ініціативи (так звані зоряні війни) та ін. Натомість Альянс зміцнив позиції в Європі після вступу до нього Іспанії (1982 р.). В умовах загострення відносин зі Сходом відновлює діяльність Західноєвропейський союз (1984 р.).

Загострення тривало до кінця 1985 р., коли після приходу до влади у СРСР М. Горбачова почалися регулярні зустрі-

чі його з лідерами США та інших західних країн і переговорний процес між Сходом і Заходом набував незворотного характеру. Вже у грудні 1987 р. М. Горбачов і Р. Рейган підписали у Вашингтоні договір про повну ліквідацію ракет середньої дальності. Це було перше реальне знищення цілого класу сучасних потужних озброєнь.

Незабаром після того процес кардинальних змін між Сходом і Заходом набував несподівано стрімкого розмаху. Переломним став 1989 р., який розпочався із повного виведення всіх радянських військ з Афганістану і завершився першими в історії відвідинами Міністром закордонних справ СРСР Е. Шеварднадзе Штаб-квартири НАТО в Брюсселі та переговорами з Генеральним секретарем НАТО М. Вернером і постійними представниками держав-членів Альянсу. У проміжку між цими двома подіями були: прихід до влади у Польщі першого на сході Європи некомуністичного уряду Т. Мазовецького, демократичні (так звані оксамитові) революції в Угорщині, НДР, Чехословаччині та, нарешті, падіння сумнозвісного Берлінського муру, яке символізувало початок якісно нового періоду у світовій історії. Впродовж 1990–1991 рр. перехід влади до демократичних сил відбувся і в інших країнах Східної Європи та в союзних республіках СРСР. Наслідком цих змін стали об'єднання Німеччини, припинення «холодної війни», розпад СРСР і Варшавського блоку. Європа та світ опинилися у принципово новій політичній ситуації.

Ці кардинальні зміни не могли не вплинути на Північноатлантичний Альянс і зумовили початок процесу його адаптації до нових геополітичних умов. Розпочалися навіть дискусії щодо доцільності існування НАТО у постбіполярному світі, але певна нестабільність нової ситуації викликала необхідність лише трансформації Альянсу й уточнення його ролі у справі збереження миру і безпеки. Важливе значення мало і бажання країн-членів зберегти спільний цивілізаційний простір. НАТО вступала у новий етап своєї історії.

1.1.2. Трансформація НАТО в умовах формування нового середовища безпеки.

Процес сучасної трансформації розпочався на Лондонському самміті глав держав і урядів Альянсу в липні 1990 р., де було зроблено висновки про необхідність його пристосування до нової стратегічної ситуації та нового середовища безпеки. Основними напрямами трансформації було визначено скорочення чисельності об'єднаних збройних сил при одночасному підвищенні рівня їх мобільності та здатності оперативно діяти у надзвичайних ситуаціях, розвиток і поглиблення відносин з новими демократичними державами Східної Європи, а також з такими міжурядовими Європейськими інститутами, як: ОБСЄ, ЄЕС, ЗЄС.

Розвиток і реалізація ідей, висунутих на Лондонському самміті, привели до розробки нової стратегічної концепції Альянсу, схваленої на наступній зустрічі глав держав та урядів країн-членів НАТО у листопаді 1991 р. у Римі. У прийнятому документі зазначалося, що глибокі політичні зміни, які відбулися в Центральній та Східній Європі від 1989 р., стали результатом зникнення безпосередньої загрози, що викликала найбільшу занепокоєність Альянсу впродовж 40 років його існування. Усунення загрози спланованої агресії означало припинення існування чинника, навколо якого фокусувалася стратегія НАТО. Отже, безпека всіх його членів зміцнилася. Проте, як наголошувалося в документі, тепер їй загрожують інші різноманітні ризики, які важко спрогнозувати й оцінити. Серед них ймовірні ті, що спричинятимуть міжетнічна ворожнеча і територіальні спори у країнах Центральної та Східної Європи. Тут може дійти до збройних конфліктів, у які можуть бути втягнені зовнішні сили і які можуть перекинутися на країни НАТО, безпосередньо позначаючись на їх безпеці.

Аналіз нової стратегічної ситуації дав змогу авторам концепції зробити два важливих висновки. Перший — про збереження цілей і функцій Альянсу в сфері безпеки і другий — про

створення ширших, ніж будь-коли, можливостей для досягнення його цілей політичними засобами. Йшлося про діалог і співробітництво між членами Альянсу й іншими державами в усіх галузях, пов'язаних з європейською безпекою. Ця думка, висловлена в документі ще в досить обережній формі, засвідчувала, однак, про принципово новий підхід до архітектури європейської безпеки і незабаром стала невід'ємною складовою загальної стратегії Альянсу.

Стосовно оборони Стратегічна концепція 1991 р. передбачала зниження загальної чисельності збройних сил і рівня їх бойової підготовки з одночасним підвищенням їх мобільності, гнучкості та здатності діяти в надзвичайних ситуаціях. З цією метою планувалися певні зміни у структурі збройних сил і військового командування Альянсу. Концепція передбачала широке використання сил негайного та швидкого реагування, в тому числі багатонаціональних, здатних діяти в різноманітних, непередбачуваних ситуаціях. Важливою корективою було також зменшення залежності військової стратегії Альянсу від ядерної зброї, яка має відігравати головно політичну роль — збереження миру, стримування будь-якого агресора.

Крім Стратегічної концепції, на зустрічі у Римі глави держав та урядів країн-членів НАТО прийняли також Декларацію про мир і співпрацю. У ній наголошувалося, що Альянс підтримує кроки у напрямі до реформ, здійснюваних державами Центральної та Східної Європи, пропонує їм практичну допомогу для успішного подолання труднощів перехідного періоду, запрошує до участі у відповідних форумах НАТО, готовий поділитися з ними досвідом і знаннями у проведенні консультацій з політичних, військових, економічних і наукових питань та у налагодженні співпраці. Для сприяння розвиткові такого партнерства створювалася Рада північноатлантичного співробітництва (РПАС), установче засідання якої відбулося 20 грудня 1991 р. за участю міністрів закордонних справ держав-членів НАТО, шістьох країн Центральної та Східної Європи і трьох

держав Балтії. Отже, нові взаємини членів Альянсу з іншими державами Європи дістали інституційне оформлення.

На Сході Європи продовжувався процес радикальних політичних змін, реагувати на які концептуальні документи євроатлантичних форумів не встигали. Вже на наступний день після утворення РПАС, 21 грудня 1991 р., керівники 11 колишніх радянських республік, що проголосили незалежність, на зустрічі в Алма-Аті констатували факт припинення існування СРСР і створили Співдружність Незалежних Держав (СНД). Після завершення процесу їх міжнародного визнання та встановлення дипломатичних відносин всі 11 нових незалежних держав приєдналися до РПАС (березень 1992 р.). Наприкінці 1996 р. учасницями цього форуму були вже 40 держав Європи й Азії.

Створення Ради північноатлантичного співробітництва та перші кроки її діяльності засвідчили принципові зміни у характері взаємовідносин Альянсу з сусідами на сході. Вже у квітні 1992 р. у штаб-квартирі НАТО відбулися регулярні зустрічі міністрів оборони держав-членів з новими партнерами, а також спільні засідання Військового комітету НАТО за участю міністрів оборони та начальників генеральних штабів збройних сил країн Центральної та Східної Європи.

Однією з найважливіших ініціатив Альянсу, яка відкрила нову сторінку в історії становлення сучасної архітектури Європейської безпеки, стала програма «Партнерство заради миру». У січні 1994 р. на самміті у Брюсселі керівники держав-членів Альянсу проголосили: «Сьогодні ми започатковуємо негайну і практичну програму, яка змінить характер відносин між НАТО і державами, котрі стануть її учасницями. Нова програма, виходячи за межі діалогу і співробітництва, покликана сформувати справжнє партнерство — «Партнерство заради миру» (ПЗМ). До участі в ній запрошувалися держави-члени РПАС та інші країни ОБСЄ, які здатні і бажають приєднатися до програми. Північноатлантична рада запропонувала державам-партнерам долучитися до роботи політичних і вій-

ських органів у штаб-квартирі НАТО в межах діяльності, пов'язаної з партнерством. Програма проголошувала завдання формування нових відносин безпеки між Північноатлантичним союзом та його партнерами у справі миру. Зусилля її учасників мали спрямовуватись на розширення й активізацію політичного і військового співробітництва в Європі, підвищення стабільності, зменшення загрози для миру. Передбачалися також консультації з будь-яким активним учасником програми, якщо він буде відчувати пряму загрозу своїй територіальній цілісності, політичній незалежності або безпеці. Суттєве значення мало і положення про те, що активна участь у «Партнерстві заради миру» буде відігравати важливу роль у процесі розширення НАТО.

Державам, зацікавленим у партнерстві з Альянсом, пропонувався для підписання Рамковий документ, який передбачав співпрацю з ним у досягненні таких цілей:

а) сприяння відкритості у плануванні національної оборони та формуванні військового бюджету;

б) забезпечення демократичного контролю над збройними силами;

в) підтримання здатності та готовності брати участь у межах, дозволених конституцією, в операціях, здійснюваних під егідою ООН або в межах відповідальності ОБСЄ;

г) розвиток співпраці з НАТО у військовій сфері з метою здійснення спільного планування, військової підготовки та навчальних маневрів, покликаних підвищити їхню спроможність до виконання завдань, пов'язаних з миротворчою діяльністю, пошуковими і рятувальними операціями, гуманітарною допомогою тощо;

д) формування у тривалій перспективі таких збройних сил, які зможуть краще взаємодіяти зі збройними силами Північноатлантичного союзу.

Процедура реалізації програми передбачала врахування індивідуальних можливостей і бажань кожного з її учасників щодо масштабів і темпів розвитку співпраці у різних сферах. Після підписання Рамкового документа кожна держава-учасниця подавала власний Презентаційний документ, в якому зазначала окреслені нею заходи, спрямовані на досягнення політичних цілей партнерства, і визначені для їх реалізації військові та інші ресурси. НАТО вносила пропозиції щодо конкретної програми співробітництва, враховуючи які кожна держава-партнер розробляла Індивідуальну програму партнерства, де перелічувала заходи, в яких вона планує взяти участь. Після схвалення Індивідуальної програми штаб-квартирою НАТО складалася Робоча програма партнерства, яка і починала виконуватись. Така на перший погляд ускладнена процедура введення в дію програми ПЗМ засвідчувала гнучкість підходів НАТО до можливостей держав-партнерів, які залежали від дії багатьох внутрішніх і зовнішніх факторів, а також про неухильне прагнення Альянсу розпочати реальну співпрацю у військовій сфері, незважаючи на різний ступінь готовності до неї окремих держав. Одночасно демонструвався демократизм відносин між НАТО і державами-партнерами, кожна з яких зберігала повну суверенність у питаннях, пов'язаних з її безпекою. За три роки учасниками «Партнерства заради миру» стали 27 держав Європи та Азії. Однією з перших серед них була Україна, яка приєдналася до програми вже в лютому 1994 р.

У межах ПЗМ відбуваються спільні навчання сухопутних, військово-повітряних і військово-морських сил, здійснюються практичні кроки до досягнення оперативної сумісності між НАТО та державами-партнерами, а також досягнення більшої прозорості національних оборонних програм і бюджетів. Основним робочим органом НАТО для співпраці з партнерами у межах ПЗМ став Політико-військовий керівний комітет, що проводить засідання під головуванням заступника Генерального секретаря НАТО. Тут обговорюються Індивідуальні програми партнерства та проблеми забезпечення необхідного рівня їх прозорості, спільні питання, пов'язані з реалізацією програ-

ми ПЗМ. Під проводом Північноатлантичної ради працює також координаційна група з питань партнерства, яка координує спільні військові заходи, здійснювані в межах програми ПЗМ, і розробляє військові плани, необхідні для її реалізації. Успішному виконанню спільних заходів сприяє діяльність постійних офіцерів зв'язку, відряджених державами-партнерами до штаб-квартири НАТО та координаційної групи з питань партнерства.

Важливе значення для ефективності та вагомості програми ПЗМ мало приєднання до неї у червні 1994 р. Російської Федерації. На засіданнях Північноатлантичної ради неодноразово висловлювалась думка, що створення заснованої на співпраці нової архітектури європейської безпеки потребує активної участі Росії. Тому Атлантичний альянс і Росія домовилися розвивати далекосяжні відносини співпраці як у межах ПЗМ, так і поза нею. Одночасно вони висловили прагнення просуватися до ширшого діалогу і співробітництва у тих ділянках, де Росія може зробити унікальний і важливий внесок, співмірний її впливу й відповідальності як великої ядерної держави європейського і світового масштабу. Результатом розвитку цього діалогу став підписаний у травні 1997 р. у Парижі «Основоположний акт про взаємовідносини, співробітництво та безпеку між НАТО і Російською Федерацією». Цим актом засновувався новий форум — Постійна спільна рада (ПСР) для консультацій, координації співпраці та досягнення консенсусу між Альянсом і Росією, а також за відповідних обставин для прийняття спільних рішень щодо спільних дій з питань безпеки, які викликають спільну стурбованість. Постійна спільна рада збирається щомісяця у штаб-квартирі НАТО на рівні послів, а двічі на рік — на рівні міністрів закордонних справ і міністрів оборони. Під егідою ПСР відбуваються також засідання військових представників (раз на місяць) і начальників штабів збройних сил (не менше двох разів на рік).

Важливим кроком на шляху розширення і поглиблення співробітництва між НАТО та державами-учасницями РПАС

і ПЗМ було створення в травні 1997 р. Ради Євроатлантичного партнерства (РЄАП). Вона стала своєрідною наступницею РПАС, покликаною вивести політичну і військову співпрацю між НАТО і країнами-партнерами на якісно новий рівень. До складу РЄАП увійшли не тільки члени Ради північноатлантичного співробітництва, а й ті держави, що мали в РПАС лише статус спостерігачів. В межах РЄАП проводяться консультації та здійснюється співпраця у таких сферах, як: контроль над озброєнням, ядерна безпека, нерозповсюдження ядерної, хімічної та біологічної зброї, врегулювання криз, планування оборони і військових бюджетів, боротьба з міжнародним тероризмом та ін.

Ще одним важливим напрямом у діяльності НАТО, спрямованим на розширення та поглиблення співробітництва з іншими державами у сфері безпеки, став розвиток так званого Середземноморського діалогу. Теза про те, що безпека в Середземноморському регіоні істотно позначається на безпеці в Європі, вже неодноразово висловлювалася на засіданнях керівних органів НАТО, але напруженість політичної ситуації на Близькому Сході у зв'язку з арабо-ізраїльським конфліктом перешкоджала налагодженню діалогу з країнами цього регіону. Лише після зрушень у переговорному процесі на Близькому Сході створилися умови для його початку. Рішення про це було прийнято на Брюссельському саміті керівників НАТО в січні 1994 р. Участь у Середземноморському діалозі, спрямованому на досягнення більшої стабільності в регіоні, розвиток взаєморозуміння та довіри, взяли, крім держав-членів НАТО, такі країни, як: Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Мавританія, Марокко і Туніс.

Важливою обставиною, що надавала особливої актуальності процесу налагодження співробітництва між Північноатлантичним Альянсом і державами — не членами НАТО, стало розгортання гострої політичної кризи на Балканах, яка переросла у справжню війну з катастрофічними наслідками.

Ця війна не тільки забирала життя тисяч людей, але й створювала помітну загрозу для європейської безпеки і стала серйозним випробуванням для НАТО як організації, що набувала характеру сили, покликаної не лише забезпечувати оборону її членів, а й сприяти збереженню миру та стабільності на всьому євроатлантичному просторі. Вже з 1992 р. Альянс почав надавати допомогу в здійсненні операцій з підтримки миру на Балканах, що проводилися під егідою Ради Безпеки ООН. Спочатку це було морське та повітряне патрулювання з метою контролю за дотриманням запровадженого ООН ембарго на постачання зброї до республік колишньої Югославії й торговельного ембарго проти Сербії та Чорногорії. Після прийняття Радою Безпеки ООН у березні 1993 р. резолюції, що дозволяла державам-членам НАТО вживати примусових заходів для забезпечення режиму забороненої для польотів зони у повітряному просторі над Боснією та Герцеговиною, літаки НАТО розпочали контролююче патрулювання. В лютому 1994 р. вони збили чотири військові літаки, які порушили заборонену для польотів зону. Це були перші за всю історію Альянсу бойові дії його збройних сил. У 1994–1995 рр. на прохання Сил захисту ООН у Боснії та Герцеговині літаки НАТО провели низку операцій, що зумовили зняття облоги Сараєво та інших міст, здійснювали повітряні удари по цілях у межах визначених ООН заборонених зон. Ці та інші дії сприяли зупиненню конфлікту в Боснії та Герцеговині. Після підписання у грудні 1995 р. загальної Рамкової угоди про мир у цьому регіоні підрозділи НАТО разом з військовими частинами деяких країн-партнерів провели комплекс заходів, спрямованих на її реалізацію: розмежування збройних сил ворогуючих сторін, патрулювання розподільчої лінії, інспекції місць знаходження важкої зброї, розблокування доріг тощо. З грудня 1996 р. підрозділи НАТО в Боснії та Герцеговині стали ядром Стабілізаційних сил (SFOR), яким Рада Безпеки ООН надала повноваження підтримувати мир і стабільність у регіоні.

До складу цих сил увійшли також військові підрозділи країн-учасниць програми «Партнерство заради миру», в тому числі й України. Їхня спільна діяльність у Боснії та Герцеговині стала практичним виявом ефективної співпраці між НАТО та іншими державами Європи.

Події в колишній Югославії та початок розгортання нового конфлікту на Балканах, на цей раз в Косово, засвідчили обґрунтованість висновку про нестабільність нового політичного середовища в Європі та ймовірність виникнення нових загроз для миру і безпеки. У сукупності з іншими викликами та загрозами глобального характеру, такими як розповсюдження ядерної, біологічної, хімічної зброї та технологій їх виготовлення, тероризм, організована злочинність тощо, політичні й військові конфлікти на посткомуністичному просторі ще більше актуалізували завдання динамічної адаптації НАТО до нових умов безпеки. Відповідало це і всезростаючій активності східноєвропейських держав у напрямі розширення співпраці з Альянсом в галузі безпеки й оборони. Деякі з них прямо ставили питання про перехід від співробітництва з НАТО до повноправного членства в Організації. Це вимагало розв'язання низки концептуальних питань з урахуванням позицій всіх учасників євроатлантичного партнерства, а також поглиблення трансформаційних процесів в НАТО в нових умовах європейської безпеки.

Завдання для самоперевірки та самоконтролю

- *Які історичні передумови утворення НАТО?*
- *Як утворився Північноатлантичний альянс?*
- *Розвиток та становлення Альянсу.*
- *Основні аспекти трансформації НАТО в умовах формування нового середовища безпеки.*
- *Які країни беруть участь в Середземноморському діалозі?*

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Аналітично-інформаційне видання «Нова Стратегічна Концепція НАТО: безпекові та оборонні виклики для «Вишеградської Четвірки» та України заради посилення євроатлантичної солідарності», 2011. — 136 с.
2. *Авраменко О.* Вступ до НАТО: «за» і «проти». Пошук переконливої політичної мотивації / О. Авраменко, Г. Ярмиш // Політика і час. — К.: Літопис-ХХ, 2006. — № 1. — С. 94–96.
3. Вступ до НАТО — стратегічний вибір України / За загальною ред. О. І. Соскіна. — К.: Вид-во «Інститут трансформації суспільства», 2008. — 192 с.
4. *Зуйко О.* Основні пріоритети євроатлантичної інтеграції України // Економічний часопис. — XXI. — К.: Ред. ж-лу, 2006. — № 9–10. — С. 10–12.
5. Міжнародні відносини і євроатлантична інтеграція України: Підручник. — К.: Освіта України, 2005. — 404 с.
6. *Палій О.* Вступ до НАТО: двадцять переваг проти шести проблем на користь України // Економічний часопис — XXI. — К.: Ред. ж-лу, 2006. — № 7–8. — С. 18–20.
7. Партнерство заради безпеки: досвід країн НАТО та українська перспектива / За загальною ред. О. І. Соскіна. — К.: Видавництво «Інститут трансформації суспільства», 2007. — 336 с.

Тема 1.2. Організаційна структура НАТО

1.2.1. Мета діяльності Альянсу та його завдання у галузі безпеки.

Головним завданням Північноатлантичного Альянсу є захист свободи і безпеки його членів у Європі та Північній Америці відповідно до принципів Статуту ООН. Для досягнення цієї мети Альянс використовує як свій політичний вплив, так і військову потужність, залежно від характеру проблем безпеки, що постають перед державами-членами Альянсу. Відповідно до змін, що відбулися у стратегічному середовищі, змінилися і засоби реагування Альянсу на нові проблеми безпеки. Нині Альянс забезпечує стабільність в євроатлантичній зоні і продовжує трансформуватися з метою адекватного реагування, поза межами його традиційної зони відповідальності, на нові ризики і загрози, такі як тероризм і проблеми в галузі безпеки, що виникають у країнах, які зазнали кризи державної влади.

Організація Північноатлантичного договору (НАТО) є структурою, яка дає можливість членам Альянсу забезпечити досягнення їх цілей. Це міжурядова організація, в межах якої держави-члени, повністю зберігаючи свій суверенітет та незалежність, можуть проводити спільні консультації та приймати рішення з питань, що безпосередньо стосуються їхньої безпеки. Структури НАТО забезпечують постійний процес консультацій, координації та співпраці між державами-членами щодо політичних, військових, економічних та інших аспектів безпеки, а також дають цим країнам можливість активно співпрацювати у невійськових галузях, таких як наука, інформація, екологія і реагування на катастрофи.

Після шести раундів розширення до дванадцяти країн-засновників НАТО — Бельгії, Канади, Данії, Франції, Ісландії, Італії, Люксембургу, Нідерландів, Норвегії, Португалії, Великої Британії та Сполучених Штатів — приєдналися Греція і Туреччина (1952), Німеччина (1955), Іспанія (1982), Чеська Республіка, Угорщина та Польща (1999), Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина та Словенія (2004), а після останнього раунду розширення — Хорватія і Албанія (2009).

Мета НАТО. Члени НАТО домовляються про наступне: якщо збройний напад на одного або кілька країн членів союзу в Європі або Північній Америці буде сприйняте як напад на

весь союз, тобто у випадку вказаної вище агресії, вони в якості реалізації права на індивідуальний або колективний самозахист будуть допомагати атакованому члену або членам самостійно і спільно з іншими членами, діючи по необхідності, в тому числі і з застосуванням всіх видів збройних сил, щоб відновити, а потім і підтримувати безпеку в Північній Атлантиці.

Але, «діючи по необхідності, в тому числі із застосуванням збройних сил», це не обов'язково означає, що інші члени союзу ув'яжуться у збройний конфлікт з агресором. В них залишається зобов'язання реагувати, але вибирати спосіб реагування кожна країна союзу може самостійно. Це відрізняє договір від Четвертої статті «Брюссельського договору», що став в основі західноєвропейського союзу, який прямо вказує, що реагування обов'язково має бути військового характеру. Але тим не менше часто розуміють, що члени НАТО нададуть військову допомогу атакованій країні.

Таким чином, мета НАТО — запевнити всіх учасників союзу в тому, що право на вибір способу реагування, не надає права жодній країні союзу залишатися осторонь від активної спільної взаємодії проти будь-якого агресора, що посягнув на територіальну цілісність будь-якого члена або членів союзу.

В основі діяльності Альянсу лежить принцип: безпека кожної держави-члена залежить від загальної безпеки всіх країн НАТО. Якщо існує загроза безпеці однієї з країн, це не може не впливати на безпеку інших. Основоположний документ НАТО, Вашингтонський договір, є документом, підписання якого означає, що кожна держава-член бере на себе зобов'язання перед іншими дотримуватись цього принципу, поділяти як ризики та відповідальність, так і переваги колективної оборони. Це, зокрема, означає, що багато завдань оборонного планування і забезпечення, які раніше кожна держава вирішувала окремо, тепер є спільними завданнями. Витрати на підготовку та забезпечення ефективної співпраці збройних сил також розподіляються між державами-членами.

Кожна країна залишається незалежною і зберігає право приймати свої рішення, але спільне планування і розподіл ресурсів дають можливість забезпечити значно вищий рівень колективної безпеки, ніж той, якого кожна країна могла би досягти окремо. Це залишається засадничим принципом співпраці країн НАТО в галузі безпеки.

Трансатлантичний зв'язок. Підписання Вашингтонського договору в 1949 році стало безпрецедентною подією в сучасній історії. Ця угода не тільки зменшила ризик зовнішньої агресії, але й забезпечила поступове зближення європейських країн, які в минулому неодноразово воювали між собою, і усунула ризик можливих військових конфліктів між ними. Ці держави стали певною мірою залежати одна від одної, а спільна відповідальність за безпеку створила засади для ефективної співпраці в інших галузях. Але важливість Вашингтонського договору цим не обмежувалась. Він забезпечив партнерські відносини між європейськими членами Альянсу та Сполученими Штатами і Канадою, які стали основою постійного трансатлантичного зв'язку між Європою і Північною Америкою.

Трансформація НАТО. У 1949 році, коли було засновано Альянс, Радянський Союз вважався головною загрозою свободі та незалежності Західної Європи. Комуністична ідеологія, політичні цілі та методи, військова потужність Радянського Союзу, незалежно від його реальних намірів, не давали можливості жодному уряду Заходу ігнорувати можливість конфлікту. Тому з 1949 до кінця 1980-х (у період, відомий як *холодна війна*) головним завданням Альянсу було утримання відповідного рівня військової потужності для захисту його членів від будь-якої форми агресії з боку Радянського Союзу та країн Варшавського договору. Стабільність, яку НАТО забезпечувала впродовж цього періоду, дала можливість Західній Європі відновити своє життя після Другої світової війни, оскільки визначала впевненість та передбачуваність, які є важливими передумовами економічного зростання.

Політика, узгоджена членами НАТО, постійно змінювалась відповідно до поточних змін стратегічного середовища. Після закінчення холодної війни політика і структури Альянсу докорінно трансформувалися відповідно до глобальних змін політичного та військового середовища Європи і нового характеру загроз безпеці. Окрім цього, концепцію оборони було розширено і вона стала включати такі аспекти, як діалог та практична співпраця між країнами поза межами Альянсу, що розглядаються як найефективніші засоби посилення євроатлантичної безпеки.

Сьогодні НАТО є не тільки оборонним Альянсом. Держави НАТО співпрацюють з колишніми супротивниками і докладають зусиль для збереження миру та безпеки в євроатлантичній зоні. Задля досягнення цієї мети Альянс ставить перед собою дедалі більше завдань і розробляє гнучкі, інноваційні та прагматичні підходи до вирішення питань, складність яких неминуче зростає. У цьому процесі зростає і важливість ролі НАТО в гарантуванні безпеки євроатлантичної зони, тому багато країн-партнерів прагнуть приєднатися до Альянсу. Три країни Центральної та Східної Європи — Чеська Республіка, Угорщина і Польща —досягли цієї мети в 1999 році. Ще сім країн — Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина і Словенія — стали членами НАТО в 2004 році. Албанія і Хорватія, які отримали запрошення приєднатися до НАТО на Бухарестському саміті, офіційно стали членами Альянсу 1 квітня 2009 року.

Процес трансформації НАТО протягом останнього десятиріччя включав декілька далекоглядних ініціатив, які є результатом конкретного, практичного підходу до нових можливостей, що виникли після закінчення холодної війни і до реагування на нові загрози безпеці. Йдеться про програму «Партнерство заради миру», особливі відносини з Росією та Україною, діалог з країнами Середземномор'я, План підготовки до членства спрямований на допомогу країнам-кандидатам і розвиток ефективної співпраці у галузі безпеки з Європейським Союзом, Організацією з безпеки і співробітництва в Європі та Організацією Об'єднаних Націй. НАТО також активно реагує на нові завдання безпеки і керує операціями з врегулювання кризових ситуацій на Балканах та поза межами євроатлантичної зони «там і тоді, де і коли необхідно» для боротьби з тероризмом. Для вдосконалення своєї спроможності виконувати нові місії Альянс посилює військові ресурси і адаптує їх до нових умов.

На досягнення цієї мети спрямовані три ключові ініціативи, проголошені на Празькому самміті у листопаді 2002 року: створення Сил реагування НАТО; реформа військової командної структури; Празькі зобов'язання щодо посилення обороноспроможності, в межах яких держави-члени мають подолати існуючі недоліки у цій галузі як окремо, так і в співпраці.

Головні завдання у галузі безпеки. Стратегічна концепція Альянсу, яка визначає головні цілі і завдання НАТО в галузі безпеки, містить керівні напрямки щодо використання військових та політичних засобів для досягнення вищезазначених цілей. Перша публікація цього документа у 1991 році стала подією, яка чітко відокремила минуле від сьогодення. Під час холодної війни аналогічні документи стратегічного планування, зрозуміло, були секретними.

Поточна Стратегічна концепція НАТО, опублікована 1999 року, визначає ризики в галузі безпеки як «багатовекторні та важкопередбачувані». Головні завдання Альянсу в галузі безпеки передбачають, що НАТО повинна:

- діяти як організація, що забезпечує стабільність у євроатлантичній зоні;
- слугувати форумом для проведення консультацій у галузі безпеки;
- забезпечувати стримування і оборону проти будь-якої агресії, спрямованої проти будь-якого члена НАТО;

- робити внесок в ефективне запобігання конфліктам і брати активну участь у врегулюванні кризових ситуацій;
- розвивати партнерство, співпрацю і діалог з іншими країнами євроатлантичної зони.

У Стратегічній концепції 1999 року подається оцінка передбачуваних ризиків і завдань у галузі безпеки, а також робиться висновок, що стратегічне середовище продовжує змінюватись переважно в позитивному напрямку і що Альянс разом з іншими організаціями відіграв дуже значну роль в посиленні євроатлантичної безпеки після закінчення холодної війни.

Однак попри той факт, що загроза широкомасштабної війни практично зникла, перед членами Альянсу та іншими країнами євроатлантичного регіону постають нові ризики і фактори нестабільності: етнічні конфлікти, порушення прав людини, політична дестабілізація, слабкість економіки. Окрім цього, розповсюдження ядерної, біологічної та хімічної зброї і засобів її доставки є серйозним приводом для занепокоєння, а поширення відповідних технологій створює загрозу отримання високотехнологічних військових ресурсів потенційними супротивниками.

Безпека Альянсу має розглядатися в глобальному контексті; їй можуть загрожувати і такі фактори як, наприклад, дії терористів, саботаж, організована злочинність і завдавання шкоди каналам постачання життєво необхідних ресурсів. Після публікації Стратегічної концепції 1999 року і терористичних нападів на Нью-Йорк і Вашингтон 11 вересня 2001 року загроза тероризму і ризики, які створюють кризові держави, були докорінно переглянуті.

Перший випадок задіяння статті 5. Стаття 5 містить ключове положення Вашингтонського договору, основоположного документа НАТО. Вона зазначає, що озброєний напад на одного члена Альянсу розглядається як напад на всі країни НАТО. Задіяння статті 5 означає, що кожна країна Альянсу після консультацій з іншими союзниками визначає міру своєї участі, зокрема, застосування військової сили в діях, необхідних

для відновлення і підтримання безпеки в Північноатлантичній зоні. Вперше статтю 5 було задіяно 12 вересня 2001 року, відразу після терористичних нападів на Сполучені Штати 11 вересня. Спочатку задіяння статті 5 було тимчасовим, до остаточного визначення того факту, що напади було спрямовано із-за кордону. Цей факт було підтверджено 2 жовтня, коли офіційні представники США представили Північноатлантичній раді результати розслідування терористичних нападів, які свідчили про задіяння терористичної мережі Аль-Каїда. 4 жовтня члени Альянсу узгодили заходи, спрямовані на забезпечення допомоги Сполученим Штатам, що розпочали кампанію боротьби з тероризмом. Ці заходи передбачали поглиблення співпраці в обміні розвідувальною інформацією, повне відкриття повітряного простору для здійснення необхідних польотів і надання доступу до аеропортів і аеродромів для літаків США та інших членів Альянсу, що брали участь в операції проти тероризму, а також розгортання частини військово-морських сил постійного базування НАТО в східному Середземномор'ї та відправлення літаків системи повітряного попередження і управління (АВАКС) до Сполучених Штатів. На додаток у відповідь на запит США окремі члени Альянсу надали для проведення операції інші ресурси. Допомога передбачала не тільки військову підтримку, але й юридичні та фінансові заходи, спрямовані на створення перешкод на шляху використання фінансових ресурсів терористичними організаціями.

Функціонування НАТО. НАТО є міжурядовою, а не наддержавною організацією. Це союз незалежних, суверенних держав, що об'єдналися в інтересах спільної безпеки та захисту спільних цінностей. Рішення організації ухвалюються на основі консенсусу.

Для полегшення процесу консультацій кожна країна — член НАТО представлена у політичній штаб-квартирі Альянсу в Брюсселі постійною делегацією, що складається з постійного представника, який очолює делегацію, та військового пред-

ставника. Кожен з них має персонал цивільних та військових радників, які представляють свою країну у різних комітетах НАТО. Всередині НАТО було також створено окремі цивільні та військові структури, що займаються політичними та військовими аспектами роботи Альянсу. Ці структури підпорядковані Північноатлантичній раді — вищому органу прийняття рішень НАТО.

Альянс базується на спільних зобов'язаннях щодо практичної співпраці у галузі оборони та безпеки. В НАТО не існує процедури голосування, і рішення ухвалюються на засадах консенсусу — спільної згоди. Це означає, що політичні консультації є ключовим елементом процесу прийняття рішень. Усі структури НАТО складаються з представників країн-членів, які представляють в Альянсі офіційну позицію своїх держав з того чи іншого питання та інформують свої уряди про позиції інших країн Альянсу.

Хоча політичні консультації в НАТО є суттєвою складовою процесу врегулювання криз і тому часто асоціюються з періодами напруженості та труднощів, вони відбуваються щоденно і дають можливість країнам-членам аналізувати перспективи досягнення згоди та формулювання довгострокової політики. Консультації можуть набувати різноманітних форм. Вони можуть являти собою обмін інформацією та поглядами; інформування союзників про фактичні, або заплановані дії чи рішення уряду своєї країни, які можуть торкатися інтересів держав Альянсу; завчасне інформування союзників про такі дії для надання їм можливості прокоментувати або підтримати ці дії; обговорення, спрямоване на досягнення консенсусу щодо запланованих політичних рішень або дій, що повинні супроводжувати їх реалізацію; консультацію, що проводиться з метою надання країнам-членам можливості досягти згоди щодо колективних рішень чи спільних дій.

Процес консультацій має постійний характер. Оскільки представники країн-членів працюють в одному приміщенні — штаб-квартирі НАТО в Брюсселі, консультації можуть відбуватися на прохання будь-кого з них або за ініціативою генерального секретаря НАТО без тривалої попередньої підготовки. Механізм консультацій забезпечує безперервність діалогу і достатньо можливостей для обговорення та пояснення позицій, пов'язаних з питаннями, що викликають занепокоєння.

Інколи між країнами-членами немає жодних розбіжностей і прийняття спільного рішення не викликає проблем. Часом певну позицію поділяють більшість країн, а одна чи кілька інших мають протилежну думку. В такому випадку учасники зустрічі докладають зусиль, щоб звузити розбіжності і, якщо необхідно, досягти компромісу. Можливо також виникнення розбіжностей, що не підлягають узгодженню. Країни-члени мають суверенне право дотримуватися своєї позиції. Жодній державі Альянсу не може бути нав'язано дії чи рішення, що суперечать її волі. Однак загальний дух компромісу і розуміння спільності мети та інтересів створюють клімат, в якому, попри можливі розбіжності, зазвичай існує добра основа для досягнення згоди. Рішення, ухвалені Альянсом, є виявом загальної згоди усіх країн-членів.

1.2.2. Цивільна структура НАТО.

Найвищим органом прийняття рішень є Північноатлантична рада. Вона несе відповідальність за всі рішення Альянсу і є єдиним органом, утвореним на основі Північноатлантичного договору. Рада насамперед є політичним форумом, що об'єднує представників усіх країн-членів для обговорення політичних та оперативних питань. Вона може проводити засідання на різних рівнях і зазвичай збирається раз на тиждень на рівні послів країн-членів, принаймні двічі на рік на рівні міністрів закордонних справ або міністрів оборони і періодично на рівні глав держав та урядів країн НАТО. Незалежно від рівня проведення засідання, рішення Ради мають однакову юридичну силу і відображають позицію урядів усіх країн-членів. Як правило,

Північноатлантична рада збирається для обговорення питань, що викликають спільне занепокоєння союзників або потребують колективних рішень, але коло питань, що можуть виноситись на порядок денний ПАР, є необмеженим.

Комітет оборонного планування (КОП) — орган, до компетенції якого належать більшість питань оборонного значення, питання планування колективної оборони. Він виробляє директиви для військового керівництва Альянсу і в питаннях, що входять до його компетенції, має такі ж повноваження, як і Північноатлантична рада. Подібно до ПАР Комітет зазвичай збирається на рівні послів, але принаймні двічі на рік його засідання відбуваються на рівні міністрів оборони.

Необхідність у створенні КОП виникла у 1966 році після виходу Франції з військової структури НАТО. Тому зараз в Альянсі існують два органи з рівними повноваженнями і чітким розподілом: Рада за участю всіх країн-членів вирішує політичні питання, а Комітет, в роботі якого не бере участь Франція, займається військово-політичними питаннями.

Рішення ПАР і КОП мають характер зобов'язань урядів-держав членів перед Альянсом і не потребують схвалення їхніми парламентами.

Північноатлантичній раді та Комітету оборонного планування підпорядковано значну кількість комітетів, що опікуються спеціальними аспектами політичних питань і вносять рекомендації для прийняття остаточних рішень. В кожному з цих комітетів працюють представники усіх країн-членів. Одним із прикладів є Політичний комітет, що проводить регулярні засідання різного рівня і надає Раді дорадчу допомогу у вирішенні головних питань, пов'язаних з політикою Альянсу. Комітет оборонного аналізу здійснює загальне керівництво процесом консультацій, що передують прийняттю рішень щодо рівня збройних сил, які країни-члени виділяють для інтегрованої військової структури НАТО на наступний плановий період. Комітет НАТО з питань інфраструктури аналізує пропозиції

щодо спільного фінансування об'єктів, що використовуються силами НАТО. Економічний комітет зосереджує свою роботу на економічних питаннях, що безпосередньо впливають на політику безпеки. Бюджетні комітети надають Північноатлантичній раді пропозиції щодо управління цивільними та військовими бюджетами, внески до яких надходять від усіх країн-членів.

У межах Альянсу відбуваються консультації, що охоплюють увесь спектр діяльності організації. Конференція національних керівників у галузі озброєнь проводить регулярні засідання, на яких розглядаються політичні, економічні та технічні аспекти розробок та закупівель військового обладнання для сил НАТО. У сфері інформації Комітет громадської дипломатії зосереджується на заходах, спрямованих на поширення інформації та краще розуміння Альянсу та його політики як у державах НАТО, так і в країнах-партнерах. Питання, пов'язані з науковою діяльністю та екологічними програмами Альянсу обговорюються на засіданнях Наукового комітету та Комітету з проблем сучасного суспільства. Інші комітети та групи, такі як Політично-військовий керівний комітет програми «Партнерство заради миру», допомагають здійснювати загальне керівництво заходами співпраці з країнами-партнерами.

Заходи НАТО, в яких беруть участь країни-партнери, наприклад, операції з підтримки миру чи участь у програмі ПЗМ, є предметом обговорень з урядами задіяних країн. Консультації відбуваються в межах відповідних форумів, таких як Рада євроатлантичного партнерства, Рада НАТО — Росія, Комісія НАТО — Україна. Подібним чином заходи в межах Середземноморського діалогу обговорюються з країнами-учасницями у форматі роботи Групи середземноморського співробітництва. НАТО надає величезного значення подальшій роботі цих органів. Вони є корисним форумом для обговорень та обміну думками, що особливо важливо за часів кризи.

Іншим керівним органом НАТО є *Комітет ядерного планування,* який відповідає за консультації з усіх питань, що сто-

суються ролі ядерних сил у здійсненні політики НАТО, спрямовану на безпеку й оборону. До її складу належать усі члени НАТО, за винятком Франції. Ісландія бере в ній участь як спостерігач. Засідання відбуваються зазвичай двічі на рік на рівні міністрів оборони, часто разом з Комітетом оборонного планування. При потребі скликаються засідання на рівні послів.

Парламентська асамблея НАТО. Альянс є міжурядовою організацією. Уряд кожної країни-члена є підзвітним своєму парламентові. Таким чином підтримка цілей Альянсу з боку демократично обраних представників законодавчої влади має велике значення. Парламентська асамблея НАТО є міжпарламентським форумом країн Альянсу, що об'єднує європейських та північноамериканських законодавців для обговорення питань, що викликають спільний інтерес чи занепокоєння.

Асамблея є цілком незалежною від НАТО і забезпечує зв'язок між парламентами союзників та Альянсом, що сприяє врахуванню потреб НАТО у процесі законотворення. Це також слугує постійним нагадуванням про те, що міжурядові рішення, які приймаються в НАТО, остаточно залежать від політичної підтримки в руслі національних демократичних процесів. Парламентська асамблея НАТО має також широкі контакти з парламентами країн-партнерів, які надсилають своїх представників для участі у консультаціях та обговореннях.

1.2.3. Військова структура НАТО.

Розвиток військового потенціалу необхідний для виконання основоположних завдань НАТО: колективної безпеки, врегулювання криз і спільної безпеки. Це дає Альянсу змогу відігравати провідну роль у підтриманні безпеки в світі, зважаючи на світову фінансову кризу та виникнення нових геостратегічних викликів. Збройні сили НАТО завжди були сильною стороною Альянсу — їхня підготовка, оснащення, оперативна сумісність та досвід — усе це здобутки, досягнуті під керівництвом інтегрованої командної структури. Успіх військових

операцій в Лівії, Афганістані та на Балканах, у протидії піратству — усе це наочні свідчення того, що НАТО не має собі рівних, коли йдеться про розгортання військових сил в рамках операцій та місій з метою гарантування безпеки і сприяння миру і стабільності в усьому світі.

Загальне керівництво військовою структурою НАТО здійснюється Військовим комітетом, який є вищим військовим органом Альянсу і знаходиться у політичному підпорядкуванні Північноатлантичній раді. Комітет надає Альянсу консультативну допомогу з військових питань.

Військовий комітет — це найвищий військовий орган НАТО, що працює під політичним керівництвом Північноатлантичної ради, Комітету оборонного планування та Комітету ядерного планування і несе перед ними відповідальність за всю здійснювану в межах Альянсу військову діяльність. Військовий комітет виробляє рекомендації з військових питань для Генерального секретаря та вищих політичних органів НАТО і дає настанови з цих питань головним командувачам Альянсу. До складу комітету входять начальники штабів збройних сил держав-членів НАТО, які проводять засідання щонайменше двічі на рік. Вони ж обирають Голову Військового комітету, який очолює його повсякденну роботу і представляє комітет на засіданнях вищих політичних органів НАТО, даючи необхідні роз'яснення з усіх питань військового значення. На постійній основі комітет працює у складі військових представників держав-членів Альянсу, призначених начальниками відповідних генеральних штабів.

Військовий комітет також здійснює управління Стратегічними командуваннями НАТО. Альянс має двох стратегічних командувачів: Верховного головнокомандувача об'єднаних збройних сил НАТО в Європі, штаб якого — SHAPE, знаходиться у Монсі (Бельгія), та Верховного головнокомандувача з питань трансформації (SACT), зі штабом в Норфолку штат Вірджинія (США).

Головнокомандувач в Європі очолює Об'єднане оперативне командування, якому підпорядковано збройні сили, виділені країнами-членами у розпорядження НАТО. Таким чином він несе відповідальність за всі операції Альянсу, незалежно від місця їхнього проведення, і водночас є Командувачем збройних сил США в Європі.

Роль Верховного головнокомандувача з питань трансформації є суто функціональною. Він несе відповідальність за хід та результати процесу трансформації збройних сил та оборонних ресурсів Альянсу, а також очолює Об'єднане командування збройних сил США.

Розподіл повноважень між двома командувачами раніше здійснювався за географічною ознакою: Головнокомандувач у Європі керував європейськими операціями НАТО, а Головнокомандувач в Атлантиці відповідав за операції у регіоні Атлантичного океану. Спрощення військової командної структури було запропоноване і ухвалене під час Празького саміту в листопаді 2002 року. Це рішення віддзеркалює рішучі наміри Альянсу щодо розвитку оборонного потенціалу та підтримки готовності збройних сил на рівні, необхідному для виконання операцій із врегулювання криз, підтримки миру та гуманітарної допомоги у зоні традиційної відповідальності Альянсу та за її межами. На додаток було ухвалено рішення про створення Сил реагування НАТО та Празьке зобов'язання щодо розвитку оборонного потенціалу Альянс.

Військовий комітет має підпорядкований йому об'єднаний Міжнародний військовий штаб.

Міжнародний військовий штаб забезпечує діяльність Військового комітету і є його виконавчим органом, що стежить за точним і ретельним виконанням всіх директив і рішень комітету. Він також розробляє плани та загальні рекомендації з військових питань, переданих на розгляд НАТО національними органами або органами, командувачами чи установами Альянсу. До складу Міжнародного військового штабу входять відділи: розвідки, планування, політики, оперативний, матеріально-технічного забезпечення і ресурсів, зв'язку й інформаційних систем, озброєнь і стандартизації. Директор Міжнародного військового штабу має звання генерал-лейтенанта і затверджується на підставі рішення Військового комітету.

Об'єднана військова структура НАТО складається з мережі вищих і нижчих військових командувань, яка охоплює всю зону дії Північноатлантичного Договору. Об'єднані збройні сили Альянсу (ОЗС) покликані гарантувати безпеку і територіальну цілісність держав-членів, підтримувати стабільність і баланс сил у Європі, сприяти врегулюванню криз і загалом забезпечувати оборону всього регіону, на який поширюється дія Північноатлантичного договору.

Об'єднана військова структура Альянсу є інструментом, що забезпечує переваги колективної оборони і переваги щодо економії ресурсів. Головними характеристиками об'єднаної структури є спільне планування збройних сил та оперативне планування, багатонаціональні формування, розміщення військ поза межами їх національних територій, спільні стандарти у військовій техніці, матеріально-технічному забезпеченні та військовій підготовці, процедурі консультацій тощо. До об'єднаної військової структури Альянсу належать війська всіх держав-членів НАТО, за винятком Ісландії (яка взагалі не має армії), а також Франції та Іспанії, до яких застосовуються окремі угоди про співробітництво і координацію.

Збройні сили НАТО поділяються на три категорії: сили негайного і швидкого реагування, головні сили оборони і сили нарощування. В ході розпочатого у 90-х роках, коли розпочався перехід з нової структури збройних сил Альянсу та вдосконалення системи військового командування, стратегічну сферу дії Північноатлантичного Договору було поділено між двома Головними командуваннями НАТО (в Європі і в Атлантиці) та Регіональною канадсько-американською групою планування.

Штаб верховного головнокомандувача Об'єднаними збройними силами НАТО в зоні Атлантичного океану (розташований у м. Норфолк, США) має стратегічну зону дії, що простягається від узбережжя Північної Америки до прибережних вод Європи і Африки, у тому числі Португалії, та від Північного полюсу до тропіка Рака. Компетенція Регіональної канадсько-американської групи планування поширюється на північноамериканську стратегічну зону. Реорганізація системи військового командування та командних структур, розпочата у зв'язку зі змінами середовища безпеки в Європі, продовжується.

Штаб Верховного головнокомандувача Об'єднаними збройними силами НАТО у Європі знаходиться у м. Касто в Бельгії і здійснює керівництво Головними регіональними командуваннями та штабами сил НАТО.

Роль генерального секретаря НАТО. Генеральний секретар НАТО підтримує та спрямовує процес консультацій та прийняття рішень в усіх структурах Альянсу. Він є головою Північноатлантичної ради та головних комітетів НАТО і має значний вплив на процес прийняття рішень. Генеральний секретар може пропонувати питання для обговорень і використовувати свою посаду незалежного та неупередженого голови для спрямування обговорень на досягнення консенсусу в загальних інтересах Альянсу. Водночас генеральний секретар не має повноважень одноосібно приймати рішення щодо політики Альянсу і може діяти від імені НАТО лише в межах, узгоджених урядами країн-членів. Він також є головним речником Альянсу і очолює Міжнародний секретаріат, що підтримує роботу країн-членів на рівні комітетів Альянсу.

Маючи таку розвинену структуру, Альянс досяг істотного успіху у забезпеченні наявності у НАТО потенціалу, необхідного для гарантування захисту цивільного населення, проведення операцій з врегулювання криз та зміцнення спільної безпеки. Це і проголошення про готовність Проміжного потенціалу у галузі захисту від балістичних ракет. Це перший крок

на шляху до створення системи ПРО НАТО, яка охоплюватиме територію усіх європейських країн — членів Альянсу, гарантуватиме захист цивільного населення і збройних сил від дедалі серйознішої загрози розповсюдження балістичних ракет на основі принципу неподільності безпеки країн Альянсу та солідарності в межах Альянсу, справедливого розподілу ризиків і витрат, враховуючи рівень загрози, надійність і технічну доцільність проекту. Також НАТО здійснює розгортання передової Системи наземного спостереження, завдяки якій війська зможуть краще та у більшій безпеці здійснювати місії, які ми їм доручаємо. У зв'язку з цим окремі країни Альянсу запровадили низку ініціатив з метою вдосконалення спільних систем розвідки, спостереження і збирання інформації. Також поширили повітряне патрулювання на країни Балтії. Ця місія поряд з іншими операціями із повітряного патрулювання Альянсу над територією Європи, в рамках яких країни НАТО співпрацюють з метою підвищення безпеки та надання гарантій, є наочним прикладом солідарності в межах Альянсу. Досягли сталого успіху щодо розвитку низки військових спроможностей за рішеннями Лісабонського саміту, які мають першорядне значення для успіху наших операцій, таких як поліпшення захисту від кібернетичних нападів; поширення військово-повітряної системи командування та управління; вдосконалення розвідки, спостереження та обміну розвідувальними даними в Афганістані, а також протидії саморобним вибуховим пристроям. У світлі цих здобутків в НАТО поставили собі за мету досягти певних параметрів збройних сил у 2020 році: сучасних, сумісних, добре оснащених, високопрофесійних та добре навчених, під належним командуванням, здатних взаємодіяти із партнерами за будь-яких умов.

Основоположну роль у цьому аспекті відіграватиме спроможність розвитку та надання збройним силам ресурсів, необхідних для успішного проведення операцій. Крім зусиль на національному рівні, а також чинних, перевірених часом форм

багатонаціональної співпраці, зокрема в галузі стратегічних авіаперевезень та раннього повітряного виявлення і оповіщення, в НАТО шукають нові шляхи розвитку тіснішої співпраці з метою набуття та підтримання на належному рівні основного військового потенціалу, визначення пріоритетів щодо першорядних потреб і продовження консультацій щодо змін оборонного планування. Підтримання потужного ВПК в Європі та цілковите використання потенціалу співпраці в галузі оборонної промисловості в рамках Альянсу залишається необхідною передумовою для набуття необхідного військового потенціалу у 2020 році та в майбутньому.

1.2.4. Принципи та механізми діяльності НАТО.

Основним принципом діяльності НАТО, як зазначається в концептуальних документах, є «загальне прагнення суверенних держав і їхнє співробітництво у забезпеченні неподільної безпеки всіх членів НАТО. Солідарність держав Альянсу, втілена у повсякденній і результативній роботі в політичній і військовій галузях, є запорукою того, що жодному членові Альянсу не доводиться покладатися лише на свої власні зусилля при розв'язанні головних проблем безпеки». Внаслідок цього у кожного з них, попри існуючі відмінності їхнього становища та національних військових потенціалів, з'являється відчуття однакової безпеки, що сприяє загальній стабільності в Євроатлантичному регіоні.

Основні робочі принципи НАТО ґрунтуються на спільних політичних зобов'язаннях і прагненні до практичної співпраці між державами-членами. Оскільки спільна безпека є неподільною, то й всі проблеми, пов'язані з нею, розв'язуються спільно. Кожна з держав НАТО при цьому зберігає суверенну відповідальність за власну безпеку, але має змогу краще задовольнити потреби у цій галузі з допомогою колективних зусиль Альянсу. Одним з найважливіших робочих принципів є спільне ухвалення рішень на основі консенсусу. Досягненню

загальної згоди сприяє також усталена і щоденна практика обміну інформацією та проведення консультацій, що дає змогу сторонам постійно брати до уваги позиції одна одної з тих чи інших питань ще на стадії вироблення спільної політики. Ці регулярні консультації відбуваються в межах форумів різних рівнів: Північноатлантичної ради, політичного комітету, регіональних експертних і спеціальних робочих груп, консультативних груп та інших спеціальних структур. Консультуючись між собою, члени Альянсу мають змогу заздалегідь виявити вірогідні сфери для скоординованих дій і колективних заходів у галузі безпеки. Консультації мають характер безперервного процесу і проводяться як на формальному, так і неформальному рівнях у найкоротші терміни із найменшими незручностями, оскільки національні делегації держав-членів розташовані в самій Штаб-квартирі НАТО. При цьому береться до уваги специфіка вимог і політика кожної держави та її статус в Організації. Це стосувалося, наприклад, Франції, яка з 1966 до 2009 р. не входила до об'єднаної військової структури НАТО і не брала участі в роботі Комітетів оборонного та ядерного планування, але співпрацює з військовими органами Альянсу в певних галузях. Не входить до об'єднаної військової структури й Іспанія, яка водночас бере участь у плануванні колективної оборони і співпрацює з іншими державами у Військовому комітеті. Враховуються також і особливості національних законодавств, які, наприклад, у Данії та Норвегії забороняють розміщення на їх територіях ядерної зброї або іноземних військ у мирний час. Все це засвідчує гнучкість підходів Альянсу до участі держав-членів у тих чи інших напрямах його діяльності.

Для досягнення цілей, визначених Вашингтонським договором, ще в часи формування НАТО було створено органи та структури, що стали надійними механізмами координації політики та здійснення співробітництва в усіх галузях, пов'язаних з безпекою. У діяльності вони використовують розгалужену

систему цивільних і військових підрозділів, відповідальних за конкретні ланки управління та планування.

Вірогідно, найбільшою окремою оперативною ініціативою є створення Сил швидкого реагування НАТО (NRF). Маючи у своєму розпорядженні майже бригаду сухопутних військ і відповідні повітряні та морські компоненти, Сили швидкого реагування НАТО створюються для забезпечення Альянсу безпрецедентними можливостями реагування на кризові ситуації. Керовані з мобільного штабу Об'єднаних оперативно-тактичних сил, Сили швидкого реагування НАТО дадуть змогу миттєво відреагувати на ситуацію і врегулювати кризу ще на ранніх етапах її розвитку. Якщо цього не вдасться зробити, Сили швидкого реагування НАТО після розгортання можуть «перерости» у значно більші й потужніші БООТС у разі необхідності. Більше того, вимагаючи від підрозділів країн — членів Альянсу вищого рівня мобільності й реагування, а також збільшення військової потужності в багатьох сферах, Сили швидкого реагування діють як провідник трансформації НАТО. Внаслідок цього до розвитку цих сил залучені обидва стратегічні командування.

Трансформація кидає потужний виклик Альянсу. Хоча головним завданням трансформації є прискорення розвитку оборонних можливостей та сумісності в Альянсі, вона набагато амбіційніша у сенсі масштабу, обсягів і темпів, ніж будь-яка подібна програма в історії НАТО. Розвиваючи концепцію трансформації як відправної точки, Альянс скористався моделлю американського Об'єднаного командування родів військ (USJFCOM), яке було двигуном внутрішніх перетворень збройних сил США. На основі цього НАТО визначила п'ять головних «стовпів» трансформації: стратегічні концепції; розробка доктрини і політики; вимоги, можливості, планування й впровадження; спільні й об'єднані майбутні можливості, дослідження й технологія; спільні експерименти, навчання й оцінка; спільна освіта й підготовка. Перші чотири мають опрацьовуватись спільно з метою визначення, розробки і документування трансформаційних концепцій і стратегій. Другий буде засобом впровадження вибраних трансформаційних концепцій, в той час як четвертий і п'ятий будуть координувати і впроваджувати результати решти «стовпів» у навчання і тренування. Трансформація НАТО не буде одноразовою подією, це буде поточний процес, спрямований на те, щоб Альянс постійно знаходився «на передовій».

Звідси і значення спеціального командування, відповідального за те, щоб очолити ці зусилля. Друге стратегічне командування, Командування з питань трансформації об'єднаних збройних сил НАТО, розташоване у США, в Норфолці (Вірджинія). Це не тільки допомагає підтримувати міцний трансатлантичний зв'язок, але й дає змогу безпосередньо контактувати з USJFCOM, яке розташоване поряд. Абсолютно нова організаційна структура, яка складається з чотирьох головних елементів, була розроблена для того, щоб допомогти Командуванню з питань трансформації надавати підтримку різноманітним стовпам трансформації. Елемент стратегічних концепцій, політики і вимог здійснюється частково новим штабним елементом АСТ в Європі. Спільна розробка концепцій — другий основний елемент АСТ — буде зосереджений в Об'єднаному центрі бойових дій в Ставангері (Норвегія), пов'язаному з Об'єднаним центром аналізу і вивчення досвіду у Монсанто (Португалія) і Об'єднаним центром підготовки збройних сил у Бидгощі (Польща). До елементу майбутніх можливостей, досліджень і розвитку належить Центр підводних досліджень у Ла Спеції (Італія), який також пов'язаний з іншими національними та міжнародними дослідницькими установами. Передбачається також створення в Греції Навчального центру операцій з впровадження морської блокади, пов'язаного з АСТ. Останній елемент — освіта — включає в себе Оборонний коледж НАТО в Римі; Школу НАТО в Обераммергау (Німеччина) і Школу зв'язку та інформаційних систем НАТО в Латині (Італія). Кожен з цих елементів буде інтегрований у головну організацію

в Норфолці, Вірджинія. У такий спосіб вони будуть пов'язані з органами і агенціями НАТО і різними національними «центрами вдосконалення», задіяними до забезпечення трансформації Альянсу і USJFCOM.

Головним критерієм успіху нової командної структури НАТО є швидкість, з якою вона почне функціонувати, тому імплементація йде прискореними темпами. Командування з питань трансформації та Оперативне командування були офіційно відкриті 19 червня і 1 вересня 2001 року відповідно. 19 червня також відбулося переведення колишнього оперативного штабу Командування об'єднаних сил НАТО в Атлантиці до (тодішнього) командування Об'єднаних збройних сил НАТО в Європі й передача школи НАТО в підпорядкування Командуванню з питань трансформації. Це були найпростіші аспекти надзвичайно важкого завдання. Треба закрити багато штабів, що входили до командної структури НАТО 1999 року, і водночас необхідно створити низку абсолютно нових організацій, при цьому деякі з них створюються «з нуля». Масовий перерозподіл функцій спочатку буде здійснюватись через спільну діяльність різних штабів, коли будуть мінятись ланцюги управління, а люди залишатимуться там, де вони зараз перебувають. Використання персоналу, відрядженого за схемою «добровільного внеску країн-членів», допоможе заповнити прогалини, але завдання завершити перехід до нової командної структури НАТО за три роки залишається дуже складним. Зрештою, відбудеться поступова міграція особового складу в межах різних штабів і між ними. Як і у будь-якої іншої організації, головний ресурс НАТО — люди — і робиться усе можливе для того, щоб пом'якшити перехід та звести до мінімуму проблеми, які виникнуть внаслідок такої докорінної реорганізації. Той факт, що усе це має бути зроблене, не підриваючи спроможності НАТО виконувати поточні операції (такі, як СФОР, КФОР та ІСАФ IV), і вказує на масштаб завдання, яке Альянс поставив перед собою. Це завдання реалістичне й обов'язкове. Якщо НАТО

збирається залишатись впливовою організацією, вона повинна встигати за міжнародними потребами безпеки й оборони, що швидко змінюються. Як єдина міжнародна організація, здатна виконувати повний спектр військових операцій, вона відіграє унікальну роль у гарантуванні безпеки, роль, яка з часом стане ще більш важливою, ніж сьогодні. Ця роль корисна не тільки країнам-членам Альянсу та його партнерам, а й усьому міжнародному співтовариству, бо вона забезпечує ефективну взаємодію підрозділів з багатьох країн. Але це можливо тільки тоді, коли і організація, і країни, з яких вона складається, повною мірою виконають завдання з трансформації.

1.2.5. Організаційно-правове забезпечення функціонування НАТО.

4 квітня 1949 р. у Вашингтоні було укладено Договір про створення Північноатлантичного альянсу. У цьому договорі Сторони зобов'язалися:

- вирішувати всі міжнародні спори, учасниками яких вони можуть стати, мирними засобами і таким чином, щоб не ставити під загрозу міжнародний мир, безпеку та справедливість;
- утримуватись у своїх міжнародних відносинах від погроз силою чи застосування сили у будь-який спосіб, несумісний з цілями Організації Об'єднаних Націй.

В договорі також зазначалося, що Сторони:

- сприятимуть подальшому розвитку мирних і дружніх міжнародних відносин, зміцнюючи свої незалежні інституції, домагаючись кращого розуміння принципів, на яких ці інституції засновані, та створюючи умови для забезпечення стабільності і добробуту;
- намагатимуться усувати конфлікти у своїй зовнішній економічній політиці;
- сприятимуть економічному співробітництву між окремими або між усіма учасниками Договору;

- для забезпечення ефективнішої реалізації цілей цього Договору Сторони, діючи окремо чи колективно, шляхом постійного і ефективного вдосконалення власних можливостей та взаємодопомоги, підтримуватимуть і розвиватимуть свою індивідуальну та колективну здатність протистояти збройному нападу;
- консультуватимуться між собою щоразу, коли, на думку якоїсь із них, виникне загроза територіальній цілісності, політичній незалежності або безпеці будь-якої із сторін;
- погоджуються, що збройний напад на одну або кількох із них у Європі чи у Північній Америці вважатиметься нападом на них усіх: і, відповідно, вони домовляються, що в разі здійснення такого нападу кожна з них, реалізуючи своє законне право на індивідуальну чи колективну самооборону, підтверджене Статтею 51 Статуту Організації Об'єднаних Націй, надасть допомогу тій Стороні або Сторонам, які зазнали нападу, і одразу здійснить, індивідуально чи спільно з іншими Сторонами, такі дії, які вважатимуться необхідними, включаючи застосування збройної сили, з метою відновлення і збереження безпеки у Північноатлантичному регіоні.

Цей Договір, тексти якого англійською і французькою мовами мають однакову силу, зберігаються в архіві уряду Сполучених Штатів Америки. Його належним чином завірені копії будуть передані цим урядом урядам Договірних Сторін.

Окрім цього договору відносини в Альянсі регламентуються ще й такими документами:

1. Декларація саміту НАТО в Страсбурзі / Келі (4 квітня 2009 року).
2. Комплексна політична директива, схвалена главами держав та урядів країн-членів НАТО 29 листопада 2006 року (у Ризі).
3. Декларація Бухарестського саміту (3 квітня 2008 року).

4. Заява Головуючого. Засідання Комісії Україна-НАТО на рівні міністрів закордонних справ (3 грудня 2008 р., штабквартира НАТО, м. Брюссель).
5. Наукова програма НАТО.
6. Декларація Ризького саміту (29 листопада 2006 року).
7. Стратегічна концепція Альянсу від 08.11.1991 р.
8. Програма НАТО «Партнерство заради миру» 10–11.01.1994 р. та інші.

Стратегічна концепція Альянсу. На Вашингтонському саміті в квітні 1999 року держави-члени НАТО ухвалили стратегію реагування Альянсу на виклики і можливості XXI століття, яка вказуватиме шлях майбутнього політичного і військового розвитку.

Стратегічна концепція забезпечує загальні напрями розробки детальних політичних та військових планів. В ній описані мета і завдання Альянсу і розглядаються його стратегічні перспективи у світлі змін у стратегічному середовищі та загрозах і ризиках для безпеки.

У Концепції визначається підхід Альянсу до безпеки у XXI столітті, підтверджується важливість збереження трансатлантичного зв'язку та забезпечення необхідної військової потуги. В ній вивчається роль інших важливих елементів широкого підходу Альянсу до стабільності та безпеки, зокрема, власне Європейської системи безпеки й оборони; запобігання конфліктам і врегулювання криз; партнерства, співробітництва і діалогу; розширення Альянсу; контролю за озброєннями, розброєнням і непоширенням зброї масового знищення.

Нова Стратегічна концепція оборони та безпеки членів Організації Північноатлантичного договору **«Активне залучення, сучасна оборона»**, прийнята главами держав та урядів у Лісабоні 19 листопада 2010 року

Як визначено у Вступі до Стратегії «Ми, глави держав та урядів країн НАТО, є рішучими стосовно того, що НАТО продовжуватиме відігравати унікальну і основну роль у забезпе-

ченні нашої спільної оборони та безпеки. Ця Стратегічна концепція буде спрямовувати наступну фазу еволюції НАТО, щоб Альянс продовжував бути ефективним у світі, який змінюється, долаючи нові загрози, з новими спроможностями та новими партнерами.

Нова Стратегічна концепція покликана надати на наступні принаймні 10 років чітку стратегію розвитку Альянсу в складній ситуації у сфері безпеки при збереженні основного принципу колективної оборони, активної участі у врегулюванні криз, підтримуючи міцний трансатлантичний зв'язок між союзниками й співробітництво з партнерами.

Нова Стратегічна концепція НАТО передбачає на майбутнє безперервний процес реформ, модернізації і трансформації з метою виконання усього кола завдань НАТО, наскільки це можливо ефективно і успішно. Запропоновані нові інструменти її втілення, такі як політика «кмітливої оборони», нова політика щодо розвитку партнерств й співробітництва з ЄС та міжнародними організаціями, комплексний підхід до військовоцивільної взаємодії, мають на меті забезпечити виконання положень Стратегії та істотним чином вплинути на зміцнення європейської безпеки.

Завдання для самоперевірки та самоконтролю

- *Яка мета діяльності Альянсу?*
- *Назвіть основні завдання НАТО у галузі безпеки?*
- *Що послужило основою постійного трансатлантичного зв'язку між Європою і Північною Америкою?*
- *Які головні завдання НАТО у галузі безпеки?*
- *Як ухвалюються рішення в НАТО?*
- *Яка роль Північноатлантичної ради у прийнятті рішень?*

- *Якими питаннями займається Комітет оборонного планування?*
- *Охарактеризуйте військову структуру НАТО.*
- *Чи достатній наявний потенціал НАТО, необхідний для гарантування захисту цивільного населення, проведення операцій з врегулювання криз та зміцнення спільної безпеки?*
- *Проаналізуйте основні принципи діяльності НАТО.*
- *Якими є мета та основні завдання створення Сил швидкого реагування НАТО?*
- *Охарактеризуйте організаційно-правове забезпечення функціонування НАТО.*

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Аналітично-інформаційне видання «Нова Стратегічна Концепція НАТО: безпекові та оборонні виклики для «Вишеградської Четвірки» та України заради посилення євроатлантичної солідарності», 2011. — 136 с.
2. *Бадрак В., Згурець С., Самусь М., Набоченко О., Канарський М.* Шлях до НАТО: вимір безпеки. — К., 2006. — 222 с.
3. Веб-сайт «Україна: євроатлантична інтеграція». — Режим доступу: http://ukraine-nato.ukrinform.ua
4. Веб-сайт «Україна-НАТО». — Режим доступу: http://www.ukraine-nato.gov.ua/nato/ua
5. Веб-сайт Міністерства закордонних справ України. — Режим доступу : http://www.mfa.gov.ua
6. Декларація саміту щодо оборонного потенціалу: якими бути збройним силам НАТО у 2020 році// http://www.nato.int/cps/uk/SID-F15A3215-FB4D2D86/natolive/official_texts_87594.htm?selectedLocale=uk

7. *Крапівін О. В.* Євроатлантична інтеграція України: Навч. посібник / *О. В. Крапівін*. — Донецьк: Вебер, 2008. — 328 с.

8. *Кордон М.* В. Україна — НАТО: історія та сьогодення: Навч.-метод. посіб. — Житомир: Полісся, 2008. — 148 с.

9. *Ліпкан В. А.* Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: Моногр. / *В. А. Ліпкан*. — К.: Текст, 2003. — 600 с.

10. Нормативно-правове забезпечення стратегічного курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію: Навчальний посібник-хрестоматія: У 2 частинах / Уклад.: *І. В. Артьомов, Д. В. Вітер, Л. І. Загайнова, О. М. Казакевич, О. М. Руденко*. — Ужгород: Ліра, 2007. — 346 с.

11. Україна — НАТО: проблеми та перспективи розвитку співробітництва: Матеріали Регіон. студ. науково-теорет. конф., 9 квітня 2008 р. / Управління освіти і науки Волинської обласної держ. адміністрації; Луцький педагогічний коледж / *П. М. Бойчук* (ред. кол.). — Луцьк: Твердиня, 2008. — 206 с.

12. *Федонюк С. В.* НАТО: історія, структура, діяльність, перспективи: Навч. посібник / *С. В. Федонюк, В. Й. Лажнік, А. А. Моренчук, Н. І. Романюк*. — Луцьк: Венса, 2008. — 258 с.

13. *Халько О. Л.* Трансформація НАТО та Україна у контексті побудови нової системи європейської безпеки // Актуальні проблеми міжнародних відносин. — К., 2006. — Вип. 59, ч. 1: Сер.: Європейські дослідження. — С. 34–39.

14. NATO's New Strategic Concept : a successful balancing act? [Електронний ресурс] NATO Review. NATO Lisbon Summit Edition. 2010. — Режим доступу : http://www.nato.int/docu/review/2010/Lisbon-Summit/Balancing-Act/EN/index.htm.

15. Перепелиця Г. Нова Стратегічна концепція НАТО і співробітництво з ЄС та Альянсом [Електронний ресурс] / Г. Перепелиця. Євроатлантика. — Режим доступу : http://www.euroatlantica.info//index.php?id=3612

Тема 1.3. Співробітництво НАТО з міжнародними організаціями

Взаємодія НАТО з провідними міжнародними організаціями відбувається в різних напрямках: географічному, стратегічно-оперативному, воєнно-політичному та політико-дипломатичному форматі. Протягом останніх років значно розширилися контакти НАТО на багатосторонньому та інституційному рівнях, а також в рамках різноманітних проектів, програм та заходів з метою забезпечення світової безпеки.

1.3.1. Відносини НАТО з ООН.

Організація Об'єднаних Націй (ООН) є для НАТО одним з ключових партнерів у питаннях формування і збереження системи колективної безпеки. Тісна співпраця між НАТО і ООН є важливим елементом у розвитку міжнародного «комплексного підходу» до врегулювання кризових ситуацій. Обидві організації поділяють принципи важливості підтримання міжнародного миру та безпеки і плідно співпрацюють в цій сфері з початку 1990-х. Саме резолюції Ради Безпеки ООН дали НАТО мандат на проведення операцій з підтримання миру на Балканах і в Афганістані, а також забезпечують правові рамки діяльності Місії НАТО з підготовки сил безпеки в Іраку.

Впродовж останніх років співпраця між НАТО і ООН вийшла поза межі їхньої спільної діяльності на західних Балканах і в Афганістані. Відносини між двома організаціями постійно розвиваються як на політичному, інституційному, так і на практичному рівнях. У вересні 2008 року ООН і НАТО створило основу для розширення консультацій та співпраці, що дозволило їм більш ефективно боротися із загрозами і викликами. Співпраця зі спеціалізованими установами ООН виходить поза межі розв'язання кризових ситуацій, а торкається широкого кола питань, зокрема цивільного планування на випадок надзвичайних ситуацій, цивільно-військової співпраці, бороть-

би з торгівлею людьми, розмінуванням, цивільним плануванням у випадку надзвичайних ситуацій, контролю над озброєннями, тероризмом тощо.

Правовою основою для створення НАТО став Статут Організації Об'єднаних Націй, встановивши спільну відповідальність Альянсу та Ради Безпеки ООН за підтримання миру та безпеки у світі. Саме у преамбулі Договору чітко зазначається, що Статут ООН є рамковим документом, у межах якого діє Альянс. У статті 1 члени Альянсу беруть зобов'язання врегульовувати міжнародні спори мирними засобами і утримуватись від погрози силою чи застосування сили будь-яким способом, який не є сумісним з цілями ООН. Стаття 5 Договору містить безпосереднє посилання на статтю 51 Статуту і закріплює право країн — членів Альянсу вдаватися до індивідуальних чи колективних дій, які вони вважають необхідними для самозахисту, включаючи використання збройних сил. Тією ж статтею члени Альянсу зобов'язуються припинити застосування збройних сил для відновлення та підтримки безпеки в північноатлантичному регіоні, якщо Рада Безпеки ООН вживе необхідних заходів для відновлення та підтримання міжнародного миру й безпеки.

Ще одне посилання на статут ООН міститься у статті 7 Північноатлантичного договору, яка звертає увагу країн, що його підписали, на їхні права та обов'язки відповідно до Статуту і підтверджує першорядну відповідальність Ради Безпеки ООН за збереження миру й безпеки. Крім цього, до статті 12 було включено положення, що дозволяє перегляд Договору через десять років на запит будь-якої країни-члена. Передбачається, що перегляд може здійснюватись у світлі нових обставин, які впливають на мир і безпеку в північноатлантичному регіоні, включаючи створення глобальних та регіональних систем за Статутом ООН.

Робочі стосунки між ООН та НАТО були обмежені в часи «холодної війни». Ситуація змінилася у 1992 році на тлі зростаючого конфлікту на території колишньої Югославії, де їх роль у врегулюванні кризи призвела до активізації практичної співпраці між двома організаціями.

У липні 1992 року кораблі НАТО за підтримки морської патрульної авіації Альянсу розпочали в Адріатиці операції нагляду за виконанням ембарго ООН на постачання зброї усім республікам колишньої Югославії.

У грудні 1992 року про свою готовність виконувати операції з підтримання миру під егідою Ради Безпеки ООН заявили всі міністри закордонних справ Альянсу, а також підтвердили свою підтримку можливим подальшим ініціативам Генерального секретаря ООН. У результаті було здійснено ряд заходів, включаючи спільні морські операції під проводом Північноатлантичної ради та Ради ЗЄС, повітряні операції НАТО, операції з безпосередньої повітряної підтримки Сил захисту під проводом ООН (ІІМРРЮРОК); повітряні удари для захисту визначених ООН «зон безпеки» та планування можливих дій на виконання рішень ООН.

14 грудня 1995 року була підписана Рамкова мирна угода щодо Боснії та Герцеговини (Дейтонська угода), після чого НАТО отримала від ООН мандат на реалізацію військових аспектів мирної угоди на основі Резолюції Ради Безпеки 1031. Це була перша миротворча операція НАТО. Сили втілення під керівництвом НАТО (ІФОР) розпочали операції на виконання мандата ООН 16 грудня 1995 року. Через рік їх змінили Сили стабілізації під проводом НАТО (СФОР). Впродовж терміну дії своїх мандатів багатонаціональні сили ІФОР і СФОР у Боснії та Герцеговині тісно співпрацювали з іншими міжнародними організаціями та гуманітарними інституціями, у тому числі з тими, що належать до структури ООН, зокрема з Управлінням Верховного комісара ООН з питань біженців (УВКБ) та Спеціальними силами міжнародної поліції (ІРТР).

Від початку конфлікту в Косові у 1998 році і впродовж усієї кризи Генеральні секретарі ООН та НАТО підтримували тіс-

ні контакти. Альянс діяв на підтримку Резолюції Ради Безпеки ООН як під час, так і після конфлікту. Сили в Косові (КФОР) були створені на підставі Резолюції 1244 Ради Безпеки ООН від 12 червня 1999 року з метою забезпечити міжнародну присутність сил безпеки як передумови мирної відбудови Косова.

У 2000 і 2001 роках НАТО і ООН також успішно співпрацювали над стримуванням серйозних етнічних заворушень на півдні Сербії і запобіганням широкомасштабної громадянської війни в колишній Югославській Республіці Македонія.

Співпраця між НАТО і ООН відіграє ключову роль в Афганістані. 11 серпня 2003 року Альянс офіційно взяв на себе відповідальність за Міжнародні сили сприяння безпеці (МССБ) (це сили під мандатом ООН, першим завданням яких було забезпечення безпеки в Кабулі і навкруги столиці). Пізніше Рада Безпеки ООН ухвалила ряд резолюцій, в яких МССБ надавались повноваження поширити свою присутність на інші регіони країни з метою поглиблення впливу центрального уряду та прискорення розвитку і відбудови. Альянс також тимчасово розгорнув в Афганістані додаткові сили для посилення підтримки зусиль МССБ з допомоги афганським властям у безпечному проведенні президентських, парламентських та муніципальних виборів.

НАТО також надавало допомогу ООН, у тому числі матеріально-технічну, під час операцій з припинення насильства, що тривало в суданській провінції Дарфур, рятувальних операціях у Пакистані після землетрусу в 2005 році. У жовтні 2008 року НАТО погодилося на прохання Генерального секретаря ООН направити військово-морські кораблі до берегів Сомалі для запобігання піратству та супроводу торгових суден, що перевозять гуманітарну допомогу Всесвітньої продовольчої програми тощо.

НАТО бере активну участь у роботі Комітету ООН з боротьби з тероризмом, який було створено на виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1373 після терористичних нападів на

США 11 вересня 2001 року, а також у спеціальних засіданнях цього комітету за участю міжнародних, регіональних і субрегіональних організацій, які залучені до цього процесу.

У контексті боротьби з міжнародним тероризмом та небезпекою розповсюдження ядерної зброї постало питання чи стаття 51 Хартії ООН, в якій йдеться про право на самооборону у випадку збройного нападу не повинна бути переглянута. Поштовхом до цієї дискусії стала військова інтервенція в березні 2003 року в Іраку. Незважаючи на те, що операція була здійснена не під егідою НАТО, оскільки проти її проведення виступили провідні європейські держави, все ж участь двох головних членів НАТО та постійних членів РБ ООН — США і Великої Британії, які розпочали операцію без мандата РБ ООН, мала далекосяжні наслідки для світової системи колективної безпеки. Західні експерти оцінили цей крок як грубе порушення Хартії ООН та принципів міжнародного права. Згодом, на прохання тимчасового уряду Іраку, РБ ООН прийняла резолюцію 1546 про надання Альянсом допомоги з підготовки і оснащення іракських сил безпеки.

Важливу роль у поглибленні співпраці між НАТО і ООН відіграють регулярні контакти керівників обох організацій. Генеральний секретар НАТО регулярно інформує Генерального секретаря ООН про хід операцій під керівництвом НАТО та про головні рішення, які Північноатлантична рада приймає у сфері врегулювання кризових ситуацій та боротьби з тероризмом. В останні роки почастішали зустрічі і візити на високому рівні. ООН часто запрошують для участі в засіданнях НАТО на рівні міністрів.

Засідання робочого рівня відбуваються також спільно з іншими організаціями ООН, такими як Управління ООН з контролю за наркотиками і попередження злочинності, а експерти НАТО беруть участь у заходах, організованих іншими органами ООН. У сфері цивільного планування на випадок надзвичайних ситуацій встановлено тісні зв'язки між Євроатлантич-

ним центром координації реагування на катастрофи і Управлінням ООН з координації гуманітарних справ.

У вересні 2008 року, спираючись на досвід більш ніж десятилітньої спільної роботи, Генеральні секретарі двох організацій домовилися створити основу для розширення консультацій і співпраці, що включає в себе регулярний обмін думками та діалог з політичних та оперативних питань.

1.3.2. Відносини НАТО – ЄС.

НАТО і ЄС мають значний досвід співпраці у галузях безпеки, оборони та подолання криз, зокрема в межах антитерористичних заходів та планування на випадок надзвичайних ситуацій. Перед розширенням обох організацій навесні 2004 року вони мали 11 спільних членів. Після розширення кількість спільних членів зросла до 19. Згадана тенденція створює добрі умови для розширення співпраці і консультацій з питань, що стосуються усіх аспектів співпраці НАТО-ЄС.

Незважаючи на те, що значна більшість країн ЄС є членами НАТО, на франко-британському самміті у Сен-Мало у грудні 1998 року було ухвалено, що Європейський Союз «повинен мати здатність до автономних дій, підтриманих відповідним військовим потенціалом, механізмом прийняття рішень про їх використання та готовністю до цього з метою реагування на міжнародні кризи». Невдовзі після того, як 1 травня 1999 року набув чинності Амстердамський договір, у червні 1999 року у Кельні відбулося засідання Ради Європи, на якому було вирішено забезпечити ЄС відповідними засобами та оборонними ресурсами, необхідними для втілення спільної Європейської політики безпеки та оборони (ЄПБО). Роль, яку раніше відігравав Західноєвропейський Союз (ЗЄС), поступово перебрав на себе Європейський Союз.

У проміжному періоді НАТО працювала з ЗЄС, щоб завершити і втілити домовленості про забезпечення співпраці між двома організаціями та надання Західноєвропейському Союзу

доступу до ресурсів та сил НАТО у разі проведення ним операцій з врегулювання криз. Також було продовжено роботу щодо уточнення конкретних механізмів зазначеного процесу та спільного використання інформації. Було здійснено спільне випробування і оцінку процедур. У лютому 2000 року проведено спільне навчання НАТО – ЗЄС щодо врегулювання кризових ситуацій. На зустрічі у Марселі, у листопаді 2000 року, міністри ЗЄС вирішили призупинити дію постійного механізму консультацій НАТО – ЗЄС.

З передачею відповідальності від ЗЄС до ЄС відносини між НАТО та Європейським Союзом набули нового виміру, що знайшло відображення в порядку денному обох організацій. Гельсінська зустріч Ради Європейського Союзу у грудні 1999 року визначила головну мету для держав-членів ЄС – створити формування у складі до 60 тис. військових, спроможне до розгортання та виконання (впродовж принаймні одного року) цілковитого комплексу операцій, пов'язаних з так званими Петерсберзькими завданнями, визначеними в Амстердамському договорі 1997 року. Ці завдання охоплюють проведення гуманітарних, рятувальних та миротворчих операцій, а також місії бойових формувань, спрямовані на врегулювання кризових ситуацій та підтримку миру. Роль цих формувань полягає у здійсненні військових операцій під проводом ЄС для реагування на міжнародні кризи за умов, коли НАТО в цілому не бере військової участі в операції (формат «Берлін-плюс»).

Співпраця НАТО – ЄС де-юре бере початок 24 січня 2001 року, коли тодішній Генеральний секретар НАТО лорд Робертсон і представники країни, що тоді головувала в ЄС, обмінялися листами, в яких визначались аспекти співпраці і формат проведення консультацій між двома організаціями. Обидві організації погодилися, що вони розвиватимуть процес консультацій і співпрацю у вирішенні питань, що становлять спільний інтерес і стосуються безпеки, ефективної оборони і врегулювання криз, з метою забезпечення адекватного військового реагу-

вання на кризові ситуації. У цих листах також містилась домовленість щодо проведення засідань на рівні послів і міністрів, а також передбачалася можливість робочих контактів. З лютого 2001 року звичною рисою співробітництва у галузі безпеки стали регулярні зустрічі Комітету з питань політики і безпеки ЄС та Північноатлантичної ради. Перша офіційна зустріч міністрів закордонних справ НАТО і ЄС відбулася у Будапешті у травні 2001 року в межах додаткових заходів засідання Північноатлантичної ради на рівні міністрів. Відтоді динаміка розвитку співпраці зростала. Цьому, зокрема, сприяло підписання історичної Декларації НАТО — ЄС про ЄПБО (Європейську політику безпеки та оборони) 16 грудня 2002 року, яка проклала шлях до підписання домовленостей «Берлін-плюс» (17 березня 2003 року), що стало основою для практичної співпраці двох організацій у галузі врегулювання кризових ситуацій, забезпечення доступу до колективних ресурсів і потужностей НАТО для очолюваних ЄС операцій. По суті вони дозволяють Альянсу підтримувати очолювані ЄС операції, в яких НАТО як організація не бере участі.

Декларація НАТО — ЄС про ЄПБО не лише гарантувала доступ ЄС до ресурсів планування НАТО для проведення власних військових операцій, але також підтвердила такі політичні принципи стратегічного партнерства, як: ефективні спільні консультації; рівність і належна повага до незалежності ЄС і НАТО у процесі прийняття рішень; повага до інтересів країн — членів ЄС і НАТО; узгоджена, прозора і координована розробка вимог військової спроможності, спільних для двох організацій.

Співпраця між двома організаціями сприяла зміцненню безпеки у колишній Югославській Республіці Македонія, де НАТО відповідала за безпеку спостерігачів ЄС і ОБСЄ до кінця березня 2003 року згідно з Охрідською рамковою угодою. Предметом консультацій стала також ситуація в південній Сербії, де співпрацювали обидві організації після того, як

в 2001 році виникла потреба міжнародного втручання для подолання ризику громадянського конфлікту в регіоні і сприяння домовленості про припинення вогню.

31 березня 2003 року НАТО після завершення операції «Елайд хармоні» передала відповідальність за підтримку безпеки в колишній Югославській Республіці Македонія Європейському Союзу. Відповідно до домовленостей «Берлін-плюс» заступник Верховного головнокомандувача ОЗС НАТО в Європі був призначений оперативним командувачем цієї найпершої очолюваної ЄС військової миротворчої місії.

НАТО надавала підтримку ЄС у стратегічному, оперативному і тактичному плануванні. Для допомоги у здійсненні оперативного командування при штабі Верховного головнокомандувача ОЗС НАТО в Європі (Монс, Бельгія), було відкрито Оперативний штаб ЄС. При штабі Командування ОЗС НАТО у Південній Європі (Неаполь, Італія), що є Командуванням ОЗС НАТО для операцій на Балканах, було засновано Командний підрозділ ЄС. Начальник штабу ОЗС НАТО у Південній Європі також став Начальником штабу нового Командного підрозділу ЄС, його помічником є директор операцій ЄС.

Ці подвійні посади НАТО — ЄС забезпечували зв'язок між командними ланцюжками ЄС і НАТО під час операції в Македонії. Ця місія була першою, в якій ЄС надано доступ до ресурсів НАТО.

У кінці 2004 року, після закінчення місії СФОР, у Боснії та Герцеговині під проводом ЄС розпочалась нова операція «Алтеяли», з використанням ресурсів та сил НАТО. Домовленості «Берлін-плюс» забезпечили загальний формат безперешкодного переходу операції у Боснії та Герцеговині під егіду ЄС. Спираючись на колективні ресурси та сили НАТО, ЄС здатний здійснювати військову операцію із залученням кількох тисяч військових. Цей механізм дозволяє уникнути зайвого дублювання і найефективніше використати наявні ресурси.

Напади на Сполучені Штати 11 вересня 2001 року надали додатковий імпульс зміцненню співробітництва між НАТО і ЄС. Збільшилися офіційні контакти і взаємна участь у зустрічах. 12 вересня 2001 року, після терористичних нападів на Сполучені Штати, Генеральний секретар НАТО взяв участь в обговореннях з цього питання, що відбулися в Раді спільних справ ЄС. У грудні 2001 року міністри закордонних справ ЄС і НАТО підтвердили бажання розвивати співробітництво у боротьбі з тероризмом та розповсюдженням зброї масового знищення. Між організаціями відбувся обмін інформацією про їхню діяльність у сфері захисту цивільного населення від хімічної, біологічної, радіологічної та ядерної зброї. Вони також обговорили питання координації планування щодо розвитку оборонних ресурсів та взаємного доповнення заходів у рамках Празьких зобов'язань щодо обороноздатності (ПЗО) НАТО та Плану дій ЄС щодо розвитку європейських оборонних ресурсів (ПД РЄОР).

У лютому 2004 року ЄС оголосив про розробку нової концепції, яка передбачала створення частин швидкого реагування у складі спільних бойових груп.

Останнім часом НАТО і ЄС проводили також консультації з інших питань, що становлять спільний інтерес, таких як співробітництво в Афганістані та середземноморські питання.

На майбутні взаємини ЄС з НАТО матиме вплив реалізація Лісабонського договору (13 грудня 2007), який у листопаді 2009 року ратифікував останній член ЄС — Чехія. Адже головні положення договору присвячені питанням спільної закордонної політики, безпеки і оборони. Хоча у договорі втримано принцип примату НАТО для безпеки тих країн ЄС, які є членами Альянсу, все ж наголошено про обов'язок надання взаємної допомоги одна одній країнами ЄС у разі збройної агресії на одну з них. Члени ЄС вже відтепер зобов'язані дотримуватися принципу солідарності у надзвичайних ситуаціях (наприклад, у разі терористичних актів). Створюється Європейська служба зовнішніх дій («дипломатія ЄС»), яка відтепер матиме постійні представництва в 130 країнах світу, а для зміцнення військово-оперативних дій ЄС створено Європейське агентство оборони. Отже, Лісабонський договір є важливим кроком у процесі інституційної консолідації ЄС та зміцнення її позиції на міжнародній арені як колективного учасника глобальних процесів, а тому трансатлантичні зв'язки можуть видозмінитися.

1.3.3. НАТО і Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ).

НАТО і ОБСЄ здійснюють спільну діяльність з метою зміцнення безпеки і стабільності в регіоні і співпрацюють на політичному та оперативному рівні у сфері врегулювання криз, безпеки кордонів, роззброєння, боротьби з тероризмом тощо.

Політична основа співпраці між НАТО й ОБСЄ виражена у Стратегічній концепції Альянсу від 1999 року — встановити відносини співпраці з іншими організаціями, які доповнюють і посилюють одна одну. У своїй співпраці обидві організації керуються Платформою спільної безпеки, прийнятою на Стамбульському самміті ОБСЄ у 1999 році. Платформа закликає до посиленої співпраці між міжнародними організаціями з використанням ресурсів міжнародного співтовариства в ім'я демократії, процвітання і стабільності в Європі і поза її межами. Вона передбачає спільні зустрічі організацій з метою обговорення практичних і політичних питань.

У травні 1999 року ЄС ініціював створення Пакту стабільності, який був офіційно затверджений на міжнародній конференції в Кельні 10 червня 1999 року і переданий під егіду ОБСЄ. Пакт стабільності має за мету забезпечити тривалий мир, процвітання і стабільність у Південно-Східній Європі за допомогою цілісних і скоординованих зусиль, об'єднавши країни регіону та інші зацікавлені держави і організації, які можуть зробити свій внесок у цей процес. Він передбачає створення механізмів координації спільних дій.

На Празькому самміті в листопаді 2002 року керівники країн — членів Альянсу, висловили бажання розширити співпрацю з ОБСЄ у сферах запобігання конфліктам, врегулювання криз та операцій з постконфліктної реабілітації. Вони також наголосили на необхідності використання взаємного підсилення міжнародних зусиль, спрямованих на зміцнення стабільності в Середземномор'ї. Після цієї заяви обидві організації почали розвивати більш тісні контакти для поглиблення діалогів з країнами цього регіону.

У світлі змін у середовищі безпеки обидві організації розширили свій діалог на інші сфери спільної заінтересованості, зокрема питання тероризму. У грудні 2003 року на засіданні ОБСЄ на рівні міністрів у Маастрихті, Нідерланди, була ухвалена нова Стратегія щодо безпеки і стабільності в XXI столітті. У цьому документі вказано на необхідність в умовах клімату безпеки, який постійно змінюється, взаємодіяти з іншими організаціями та інституціями, які співпрацюють у контексті Платформи спільної безпеки, та користуватись ресурсами і можливостями кожної з них.

У сфері боротьби з тероризмом зусилля НАТО, особливо ті, що докладаються в рамках партнерств з країнами — не членами Альянсу, доповнюють зусилля ОБСЄ. Після терористичних нападів на США у вересні 2001 року ОБСЄ здійснила ряд ініціатив, зокрема у Порто в 2002 році було підписано Хартію із запобігання тероризму і боротьби з ним.

Найкращими прикладами практичної співпраці між НАТО й ОБСЄ є місії, які обидві організації виконують на заході Балкан. У 1996 році після підписання Дейтонської мирної угоди вони розробили програму спільних дій у Боснії та Герцеговині. Сили втілення під проводом НАТО (ІФОР) почали втілювати військові аспекти мирних угод, а Сили стабілізації (СФОР), які прийшли їм на заміну, забезпечили життєво необхідну підтримку втілення мирних аспектів цих домовленостей. Забезпечивши безпеку персоналу ОБСЄ та надання гуманітарної допомоги, НАТО разом з іншими зробила важливий внесок в організацію виборів у Боснії та Герцеговині під егідою ОБСЄ.

У жовтні 1998 року ОБСЄ створила Місію з верифікації в Косові, на яку поклали відповідальність за перевірку виконання домовленостей про припинення вогню, що були укладені після погіршення ситуації в Косові й зусиль міжнародного співтовариства із запобігання подальшому розвитку конфлікту. Паралельно НАТО виконувала Місію з повітряного спостереження. Після подальшого погіршення умов безпеки Місія ОБСЄ з верифікації була змушена залишити Косово в березні 1999 року.

Після повітряної кампанії НАТО в Косові у червні 1999 року до Косова прибула Місія ОБСЄ, яка увійшла до складу Місії ООН щодо тимчасової адміністрації Косова. Серед іншого Місія ОБСЄ наглядала за процесом демократизації, створенням інституцій і захистом прав людини. Місія підтримувала тісні зв'язки з Силами в Косові під проводом НАТО (КФОР), які отримали від ООН мандат на створення безпечного середовища для роботи міжнародного співтовариства.

У колишній Югославській Республіці Македонія НАТО також тісно співпрацювало з ОБСЄ. У вересні 2001 року була створена Спеціальна група НАТО, яка забезпечувала додаткову безпеку спостерігачів з ЄС і ОБСЄ, що спостерігали за виконанням рамкової мирної угоди, підписаної влітку після весняного спалаху внутрішніх етнічних заворушень. У березні 2003 року Європейський Союз офіційно перебрав на себе цю операцію, яка була перейменована на операцію «Конкордія» і тривала до грудня 2003 року.

Співпраця між НАТО і ОБСЄ також допомагає посилити контроль на кордонах на заході Балкан. На конференції високого рівня, яка відбулася у травні 2003 року в Охріді, п'ять балканських країн ухвалили так звану «Спільну платформу», розроблену Європейським Союзом, НАТО, ОБСЄ і Пактом стабільності, спрямовану на посилення безпеки на кордонах

регіону. Кожна організація надає підтримку тим країнам, які беруть участь у діяльності, що входить до сфери її юрисдикції.

НАТО і ОБСЄ також прагнуть координувати зусилля в інших сферах. Ініціативи НАТО в таких сферах як контроль за озброєннями, розмінування, утилізація запасів боєприпасів та контроль за розповсюдженням легкої і стрілецької зброї відповідають зусиллям ОБСЄ із запобігання конфліктам та відновлення стабільності після конфлікту. Більше того, в регіональному контексті обидві організації приділяють особливу увагу Південно-Східній Європі, Кавказу і Центральній Азії. Обидві організації також розвивають паралельні ініціативи стосовно країн Середземноморського регіону.

Контакти між НАТО і ОБСЄ відбуваються на різних рівнях і в різних контекстах, зокрема на зустрічах високого рівня між Генеральним секретарем НАТО і Головою ОБСЄ. Генерального секретаря запрошують до виступів під час засідань Постійної ради ОБСЄ. Так само Північноатлантична рада може запрошувати голову ОБСЄ до слова на своїх засіданнях. Зокрема, протягом 2007 – 2008 року Генеральний секретар ОБСЄ двічі виступав перед Послами країн НАТО. В свою чергу НАТО регулярно бере участь у щорічному засіданні Ради міністрів ОБСЄ в якості спостерігача.

Тематичні галузі співпраці між НАТО і ОБСЄ охоплюють: боротьбу з тероризмом, безпеку кордонів, роззброєння, скорочення надлишків легкої та стрілецької зброї, заходи з метою зміцнення довіри і безпеки, а також регіональні проблеми.

1.3.4. Співпраця з іншими міжнародними організаціями.

НАТО прагне поглиблювати відносини з іншими міжнародними організаціями з метою обміну інформацією і сприяння ефективним та відповідним діям у сферах спільних інтересів. Незважаючи на те, що головна увага у відносинах з іншими міжнародними організаціями надається співпраці з Європейським Союзом, ООН та Організацією з безпеки і співробітництва в Європі, НАТО також проводить консультації та співпрацює з іншими важливими міжнародними інституціями.

Рада Європи. Рада Європи була створена 5 травня 1949 року «для посилення єдності між її членами з метою захисту і реалізації ідеалів і принципів, які є спільною спадщиною, та сприяння їх суспільному і економічному прогресу». Головною метою Ради є підтримка основних принципів прав людини, демократії і верховенства права та поліпшення якості життя громадян Європи.

НАТО регулярно отримує від Ради Європи документи, звіти та записи, а також постійну інформацію про різні парламентські сесії або заплановані події. Результати різних сесій та звітів з питань спільних інтересів розглядаються Міжнародним секретаріатом НАТО і ця інформація поширюється серед відповідних підрозділів Організації.

Міжнародна організація з міграції. Міжнародна організація з міграції є провідною міжнародною організацією, яка працює з мігрантами й урядами над питаннями міграційного характеру. Вона ґрунтується на тому принципі, що гуманна й упорядкована міграція є корисною не лише для мігрантів, а й для суспільств, в яких вони живуть. Створена в 1951 році для переселення переміщених осіб, біженців і мігрантів у Європі, ця Організація сьогодні займається різними питаннями міграційного менеджменту та іншої діяльності в усьому світі.

Маючи свої представництва і працюючи на всіх континентах, Організація допомагає урядам і громадянським суспільствам реагувати на несподівані потоки мігрантів, організовувати повернення населення після припинення надзвичайних ситуацій, виконувати програми реінтеграції, а також надавати допомогу мігрантам на їх шляху до нових домівок. Вона також допомагає у навчанні офіційних осіб та здійсненні заходів боротьби з торгівлею людьми.

Співпраця з НАТО відбувається у ряді таких галузей, як: боротьба з торгівлею людьми, безпека кордонів та відбудова постконфліктних регіонів. До регіонів з великим потенціалом для співпраці належать Кавказ і Центральна Азія. Перші офіційні структуровані контакти між двома організаціями відбулися на робочому рівні у вересні 2004 року.

Асамблея Західноєвропейського Союзу. НАТО також підтримує зв'язки з Асамблеєю Західноєвропейського Союзу (ЗЄС). Хоча це і не міжнародна організація у прямому сенсі, Асамблея була створена в 1954 році згідно з модифікованим Брюссельським договором 1948 року, який є основоположним документом Західноєвропейського Союзу. В 1984 році Західноєвропейському Союзу було запропоновано взяти участь у процесі створення міцнішої власне Європейської системи безпеки й оборони, але потім звільнений від цієї відповідальності, яка була передана Європейському Союзу наприкінці 1999 року в контексті розвитку Європейської зовнішньої політики і політики безпеки. Західноєвропейський Союз залишився з невеликим секретаріатом, розташованим у Брюсселі, і деякими залишковими обов'язками.

Асамблея ЗЄС залишається активним міжпарламентським форумом загальностратегічного характеру і робить свій внесок у міжурядові і публічні дебати з питань безпеки й оборони. Делегації національних парламентів 28 європейських країн беруть участь у роботі Асамблеї, яка наразі складається з 370 членів. Робота цього органу виконується чотирма головними Комітетами: з оборонних питань, політичних справ, питань технологій та аерокосмічної галузі, а також Комітету з питань зв'язків з громадськістю. Асамблея ЗЄС збирається принаймні двічі на рік на пленарні засідання, а протягом року працює у форматі комітетів, конференцій та колоквіумів.

Організація з питань заборони хімічних озброєнь. НАТО співпрацює з Організацією з питань заборони хімічних озброєнь у сфері цивільного планування на випадок надзвичайних

ситуацій. Організація, створена в 1997 році країнами, які підписали Конвенцію про заборону хімічних озброєнь, прагне забезпечити ефективне виконання Конвенції і досягнення її мети. Усі держави НАТО є членами цієї Організації, до складу якої входять 174 країни.

Одним із обов'язків Організації є надання допомоги і захисту країнам, які зазнали нападу або загрози нападу зі застосуванням хімічної зброї, зокрема з боку терористів. Саме в цій конкретній сфері Організація може допомагати НАТО у вирішенні питань захисту цивільного населення, які після терористичних нападів на США у вересні 2001 року дедалі більше зосереджені на ліквідації потенційних наслідків застосування хімічних, біологічних, радіологічних та ядерних речовин проти мирного населення.

Співпраця з парламентськими і неурядовими організаціями. НАТО співпрацює з парламентськими і неурядовими організаціями, які допомагають поліпшувати розуміння і підтримку політики і цілей НАТО поза межами міжнародних організацій.

Міжнародний комітет Червоного Хреста. Однією із найбільших неурядових організацій, з якими співпрацює НАТО, є Міжнародний комітет Червоного Хреста — неупереджена, нейтральна і незалежна організація, яка займається винятково гуманітарною діяльністю із захисту життя і достоїнства жертв війни і внутрішніх конфліктів та наданням їм необхідної допомоги.

Міжнародний комітет Червоного Хреста спрямовує і координує міжнародну допомогу під час конфліктів. Поряд з тим Комітет намагається запобігати стражданням через зміцнення міжнародного гуманітарного права та загальних гуманітарних принципів. Саме в цьому контексті розвиваються його зв'язки з НАТО. При оперативному плануванні НАТО зважає на положення міжнародного гуманітарного права; оперативні плани містять посилання на необхідність виконувати і поважати міжнародне гуманітарне право. Хоча поширення інформації

про міжнародне гуманітарне право є індивідуальною справою кожної країни — члена Альянсу, НАТО може робити відповідні кроки з метою стимулювання цього процесу за підтримки з боку Міжнародного комітету Червоного Хреста.

Відносини між цими двома організаціями зосереджені на співпраці, яка може бути викликана необхідністю, та на неофіційних обмінах думками під час зустрічей робочого або високого рівня, які відбуваються час від часу. Співпраця відбувається у контексті питань, пов'язаних з подіями в різних країнах і регіонах, наприклад, на Балканах, в Афганістані та Іраку.

Головне, що хвилює Міжнародний комітет Червоного Хреста у відносинах з НАТО, це застосування міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів, взаємне доповнення і залежність військових, політичних і гуманітарних підходів до кризової ситуації та повага до різниці між ними, а також відповідальність НАТО за дотримання міжнародного гуманітарного права.

На практичному рівні Міжнародний комітет Червоного Хреста надає підтримку в проведенні курсів з підтримання миру і цивільного планування на випадок надзвичайних ситуацій в школі НАТО в Обераммергау, організованих в рамках програми «Партнерство заради миру». Співпраця також відбувається в контексті ролі, яку НАТО виконує в Косові. Комітет зробив свій внесок у вивчення досвіду, набутого НАТО.

НАТО також співпрацює з Міжнародною федерацією товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця.

Завдання для самоперевірки та самоконтролю

- ☞ *Які документи ООН були використані при формуванні правової основи діяльності НАТО?*
- ☞ *Під час проведення яких миротворчих операцій НАТО співпрацювало з ООН?*

- ☞ *Охарактеризуйте місце Західноєвропейського союзу у взаєминах НАТО і ЄС?*
- ☞ *Чи може реалізація Європейської політики безпеки та оборони негативно вплинути на поглиблення відносин між ЄС і НАТО?*
- ☞ *На яких рівнях відбуваються контакти між НАТО і ОБСЄ?*
- ☞ *З якими парламентськими і неурядовими організаціями співпрацює НАТО?*

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Алексєєва Т І.* Міжнародні організації: Навч. посібник / Харківський національний економічний ун-т. — Х.: ХНЕУ, 2006. — 200 с.
2. Довідник НАТО. — Брюссель, 2006. — 383 с.
3. *Ковалевський В.В., Козак Ю.Г., Грищенко С.Г., Новацький В.М., Макогон Ю.В.* Міжнародні організації: Навч. посіб. для студ. екон. вузів і ф-тів / Одеський держ. економічний ун-т / Ю. Г. Ковалевський, В. В. Козак (ред.). — О.: Астропринт, 2001. — 288 с.
4. *Кучик О.С, Суховолець І.Р., Сельмах А.Б., Литвин Г., Тюшка А.* Міжнародні організації / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Факультет міжнародних відносин / О. С. Кучик (ред.). — 2-е вид., переробл. і доп. — К.: Знання, 2007. — 749 с.
5. *Мокій А. І., Яхно Т. П., Бабець І. Г.* Міжнародні організації: Навч.-метод, посіб. для самост. вивч. дисципліни / Укоопспілка; Львівська комерційна академія — Л.: Видавництво Львівської комерційної академії, 2006. — 208 с.

6. *Федонюк С.В., Лажнік В.Й., Моренчук А.А., Романюк Н.І.* НАТО: історія, структура, діяльність, перспективи: навч. посібник / Волинський національний ун-т ім. Лесі Українки. — Луцьк: Вежа, 2008. — 258 с.

7. *Циганкова Т.М., Гордєєва Т.Ф.* Міжнародні організації: Навчальний посібник / Київський національний економічний ун-т. — 2. вид., перероб. і доп. — К.: КНЕУ, 2001. — 340 с.

8. *Циганкова Т.М., Гордєєва Т.Ф.* Міжнародні організації: Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни / Київський національний економічний ун-т. — К.: КНЕУ, 2003. — 183 с.

9. Європейська інтеграція : навчальний посібник / Кол. авт.; за заг. ред. проф. І.А.Грицяка та Д.І.Дзвінчука. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. — 464 с.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КРАЇН-ЧЛЕНІВ НАТО

Тема 2.1. Форми правління та форми державного устрою як основні детермінанти формування систем державного управління

2.1.1. Поняття держави. Унітарні держави та федеративні держави.

Загальне поняття «*держава*» має декілька вимірів, зокрема це суспільне явище, що розглядається як певна організована макрогрупа, одержавлений етнос, котрий існує у конкретному просторовому та часовому вимірі, має свою історію, певні етнополітичні межі, в яких

діє правовий порядок, визначений легітимно. Держава — це й інститут, певний впорядкований спосіб організації політичного життя суспільства, що характеризується діяльністю цілої низки інституцій та установ, які наділені владними повноваженнями та виконують специфічні функції (проводять державну політику). Тобто, це також система зв'язків та взаємовідносин усередині суспільства. Держава — це і надінститут публічної політичної влади, її інститутів, апарат влади, що діє за нормами, певними правилами. Поняття «держава» однопорядкове з такими поняттями як «Вітчизна» та «Батьківщина», а також «країна» (варто вживати це етно-географічне поняття не в політичному контексті). Водночас держава — це організація людей, що перебувають у певних відносинах і стосунках між собою, системі політичних відносин з іншими державами. Соціологи стверджують, що *держава* — це «територіально організоване і політично незалежне політико-просторове утворення».

Найхарактернішими рисами держави є: відношення влади — панування і підпорядкування; виняткове право на застосування примусу, сили; усезагальність; суверенність; правопорядок, що його встановлює законодавство. Поняття «відносини *панування-підпорядкування»* історично пройшло декілька етапів, спочатку воно означало перевагу лише у соціальному плані та авторитет (вік, статус). Пізніше сюди додалися правове становище й економічна перевага. Античність досить довго продовжувала розрізняти владу наказу *imperium)* та право власності {*dominium).* Розпад рабовласництва призвів до синтезу панування як політичного головування і панування як права власності на землю і людей, бо право і влада спочатку були тотожні з реалізацією права і влади на певній території, пізніше — з самою цією територією, що означало як правителя, так і залежні від нього землі. У результаті відносини пана до підданих наблизилися до відносин власності, міжособистісні правові відносини набули тенденції до перетворення у відносини речово-правові.

Держава — суб'єкт *політики*, ядро *політичної системи*. Вона характеризується суверенітетом, уособлює в собі *суверенітет національностей* і *народу*.

Держава — це 1) сукупність людей, території, на якій вони проживають, та суверенної у межах даної території влади; 2) організація політичної влади, головний інститут політичної системи суспільства, який спрямовує і організовує за допомогою правових норм спільну діяльність людей і соціальних груп, захищає права та інтереси громадян. Сутність держави — це внутрішній зміст її діяльності, який виражає єдність загальносоціальних і вузькокласових (групових) інтересів громадян. Будь-яка держава, разом із вирішенням суто класових завдань, виконує й загальносоціальні завдання («спільні справи»), без яких не може функціонувати жодне суспільство. Це — засоби зв'язку і транспорту, будівництво шляхів, іригаційних споруд, боротьба з епідеміями, злочинністю, заходи щодо забезпечення миру та інші.

Два аспекти сутності держави визначилися з моменту її виникнення:

- класовий аспект — захист інтересів економічно пануючого класу, здійснення організованого примусу;
- загальносоціальний аспект — захист інтересів усього суспільства, забезпечення громадського блага, підтримання порядку, виконання інших загальносоціальних справ.

Перевага загальносоціального аспекту сутності держави відбулася завдяки зниженню частки його класового змісту як певного результату розвитку громадянського суспільства, утвердження прав і свобод особи. У сучасних цивілізованих державах не стало чітко виражених класів, соціальні суперечності втратили антагоністичний характер, зріс загальний життєвий рівень населення.

Зміст діяльності держави набув нових якостей:

- держава стала на шлях подолання суспільних суперечностей не шляхом насильства і придушення, а за допомогою

досягнення громадського компромісу, толерантності, створення умов для розвитку громадянського суспільства;
- держава у своїй діяльності широко використовує такі загальнодемократичні ідеї та інститути, як поділ влади, плюралізм думок, висока роль суду, гласність та ін.;
- держава застосовує засоби захисту людини праці, соціальної захищеності всіх громадян;
- на міжнародній арені держава проводить політику, що потребує взаємних поступок, компромісів, домовленостей з іншими державами.

Така держава в сучасних західних теоріях трактується як надкласова, що представляє інтереси всіх верств суспільства. Вона називається *соціальною правовою державою*, *державою соціальної демократії*. Сутність цієї держави не позбавлена класового аспекту, проте він не настільки виражений, як в експлуататорських державах — рабовласницьких, феодальних, буржуазних.

Більше того, у сучасних державах (внаслідок втрати антагоністичного характеру класових суперечностей) ці аспекти аж ніяк не обов'язково протилежні один одному. Соціальна правова держава припускає наявність громадянського суспільства, де громадянин — суб'єкт права — є вільною, автономною особою.

Причому, держава є універсальною політичною формою організації суспільства, центральним елементом політичної системи, тому що:
- в кожній країні може бути багато політичних організацій, а держава існує лише одна;
- лише держава може вирішувати будь-які загальносуспільні справи, а решта організацій вирішують, як правило, справи, що стосуються лише частини суспільства;
- лише держава має право виступати від імені свого народу;
- лише приписи держави, втілені у правові норми, є загальнообов'язковими для всього населення країни.

Отже, в ній (формі держави), перш за все, втілюється зв'язок населення в політичне ціле, тобто ті публічно-владні відносини, що дозволяють розглядати державу, як об'єднання індивідів, суспільства, основаному на обміні товарами і діяльностями. В формі держави втілюється природа й організація публічної влади — система закладів, що управляють справами суспільства. Нарешті, в ній виражається внутрішній територіальний поділ суспільства.

Форма держави завжди має відповідне правове закріплення. Усі її елементи мають правову основу — вони фіксуються у Конституції, законах, підзаконних нормативно-правових актах. Хоча слід мати на увазі, що закріплені у конституційні закони, правила і реальна дійсність можуть не збігатись і не відповідати дійсному характеру існуючих відносин. Слід відзначити, що поняття «форма держави» відображає єдність, взаємообумовленість об'єднаних у ній елементів, в результаті чого народжується нова якість, що не властива жодному з цих окремо взятих елементів. При цьому, форма правління і державний устрій характеризують, головним чином, структурний аспект форми держави, а державний режим — її функціональний аспект.

У різних країнах державні форми мають свої особливості, характерні ознаки, що в міру суспільного розвитку наповняються новим змістом, збагачуючись у взаємозв'язку й взаємодії. Разом із тим форма існуючих держав, особливо сучасних, має загальні ознаки, що дозволяє дати визначення кожному елементу форми держави.

Вкажемо три основні структурні елементи поняття «форма держави»:

Державне правління. Державне правління визначається як спосіб організації вищої державної влади.

Державний устрій. Державний устрій — це спосіб поділу держави на певні складові частини та розподілу влади між державою та цими частинами.

Державний режим. Державний режим — порядок здійснення державної влади певними методами й способами.

Отже, форма держави — це її апарат, що виражається в характері політичних взаємовідносин між людьми, між людьми й державою, між державою й людьми в процесі управління ними (політичний режим), в методах організації вищих органів державної влади (форма правління) і в адміністративно-територіальному поділі держави (форма територіального устрою).

Форма державного устрою — це національна й адміністративно-територіальна будова держави, що розкриває характер взаємин між його складовими частинами, між центральними й місцевими органами державного самоврядування.

На відміну від форм правління, організація держави розглядається з погляду розподілу державної влади і державного суверенітету в центрі і на місцях, їхній поділ між складовими частинами держави.

Форма державного устрою показує:

з яких частин складається внутрішня структура держави;

- як будуються відносини між центральними й місцевими державними органами;
- у якій державній формі виражаються інтереси кожної нації, що проживає на цій території.

За формою державного устрою всі держави можна поділити на три основні групи:

- унітарна;
- федеративна;
- конфедеративна.

У сучасній теорії державний устрій поділяється на унітарний (простий) і складний.

Унітарна держава — це єдине державне утворення, що складається з адміністративно-територіальних одиниць, які підпорядковуються центральним органам влади й не мають ознак державної незалежності. Зокрема, згідно з статтею 2 Конституції України, Україна є унітарною державою, її територія в межах існуючого кордону є недоторканою.

Унітарна держава характеризується наступними ознаками:

- унітарний устрій допускає єдині, загальні для всієї країни вищі виконавчі, представницькі і судові органи, що здійснюють верховне керівництво відповідними органами;
- на території унітарної держави діє одна конституція, єдина система законодавства, одне громадянство;
- складові частини унітарної держави (області, департаменти, провінції, графства) державним суверенітетом не володіють;
- унітарна держава, на території якої проживають невеликі за чисельністю національності, широко допускає національну й законодавчу автономію;
- усі зовнішні міждержавні відносини здійснюють центральні органи, що офіційно представляють країну на міжнародній арені;
- має єдині збройні сили, керівництво якими здійснюється центральними органами державної влади.

Розходження в ступені і формах контролю центральної влади над місцевими органами управління дозволяють говорити про централізовану й децентралізовану унітарну держави, але ці розходження стосуються вузької сфери управління. До унітарних держав відносять такі держави, як Франція, Туреччина, Японія, Фінляндія.

Федерація (лат. *foederatio* — об'єднання, союз) — форма державного устрою, за якої вищі територіальні одиниці держави мають певну юридично визначену політичну самостійність, чим відрізняються від звичайних адміністративно-територіальних одиниць унітарної держави. Складові частини федерації — це своєрідні державоподібні утворення, які називають суб'єктами федерації, а територія федерації складається з територій її суб'єктів.

Основною ознакою федеративної держави є поділ суверенітету між двома рівнями (федеральним і суб'єктів федерації), що передбачає, зокрема існування двох систем державної влади та управління, кожна з яких діє у визначених межах. Характерною рисою федеративної держави є те, що поряд з федеральною конституцією, органами влади та законодавством свої конституції, закони, свою систему законодавчих, виконавчих та судових органів мають суб'єкти федерації. Характерним є конституційно установлене розмежування компетенцій між федерацією у цілому та її суб'єктами. До відання федерації, як правило, належать найважливіші питання державного життя: зовнішня політика, оборона країни, фінанси, оподаткування, організація федеральних органів, розв'язання конфліктів між суб'єктами федерації. Компетенція суб'єктів федерації у цілому ширша, але вона зводиться переважно до питань, що не потребують однакового регулювання. Сюди належать: організація органів місцевого самоврядування, громадський порядок, охорона довкілля, встановлення місцевих податків та ін.

Державоподібний характер суб'єктів федерації виражається також у тому, що в них часто є своя столиця, державні символи — герб, прапор, гімн. Водночас самостійність суб'єктів федерації недостатня для того, щоб вони могли визнаватися суб'єктами міжнародного права. Це пояснюється тим, що суб'єкти федерації не є державами у повному значенні цього слова: вони не мають суверенітету; не мають *права сецесії* — право одностороннього виходу з федерації; юридично позбавлені права самостійної участі в міжнародних відносинах.

Федеративність є зазвичай ознакою держав, які історично формувалися шляхом об'єднання чи завойовування різних територій. Історія свідчить, що найбільш стійкими є федерації, створені на територіальній основі (США, Мексика, ФРН). Натомість федерації, які будуються за національно-територіальною ознакою (колишні СРСР, Югославія, Чехословаччина, сьогоднішня Росія, Індія), змушені рахуватися з можливими сепаратистськими проявами, які загрожують цілісності такої держави. Суб'єкти федерації можуть мати різні назви, які, як правило, визначаються певними історичними або правовими чинниками: штати, провінції, республіки, федеральні землі та ін.

За окремими критеріями федерації можна поділити на декілька видів:

1. Відповідно до правової підстави та способу створення:

договірні — створені на основі союзу, шляхом об'єднання раніше самостійних держав у федерацію з одночасним переданням їй частини суверенних повноважень (наприклад, створення СРСР у 1922 р.);

конституційні — створені шляхом закріплення у конституції принципу розподілу країни на суб'єкти федерації з відповідним розподілом повноважень (наприклад, створення федерації у США в 1787 р.).

2. Згідно з принципом побудови:

національні — федерації, побудовані з урахуванням національного складу населення, тобто її суб'єкти відрізняються за складом населення і називаються за основною (титульною) нацією (Бельгія);

територіальні — федерації побудовані за територіальною ознакою, де всі суб'єкти однонаціональні за національністю або багатонаціональні, але жодна з національностей не має абсолютної більшості, або представники однієї національності проживають на території різних суб'єктів федерації, а в основу об'єднання покладено принцип загальних економічних, політичних, культурних інтересів (Малайзія, Нігерія);

національно-територіальні — федерації, що поєднують національні і територіальні ознаки. Наприклад, Канада є національно-територіальною, оскільки складається з десяти провінцій, з яких дев'ять заселені англомовним населенням, а одна (Квебек) — франкомовним.

3. Відповідно до характеру та обсягів повноважень суб'єктів федерації:

симетричні — федерації, де всі суб'єкти мають рівний правовий статус;

асиметричні — федерації, де правовий статус суб'єктів федерації неоднаковий. Наприклад, у Індії територія поділяється на штати і союзні території; у штатах управління здійснює парламент, а в територіях — федеральна влада. У Німеччині суб'єкти федерації мають неоднакове кількісне представництво у парламенті.

У практиці сучасного державотворення виділяють, як правило, національну і територіальну федерацію. Тому докладніше розглянемо їх суттєві ознаки.

Ознаки *територіальної федерації*:

1) державні утворення в її складі не є суверенні, вирішення питань зовнішньої і внутрішньої політики залежить від центральних органів влади;

2) юридичне розмежування повноважень між центральними і місцевими органами влади здійснюється на основі конституції;

3) суб'єкти не мають права представництва у міжнародних організаціях;

4) федеративна конституція не передбачає або забороняє односторонній вихід суб'єктів із союзу;

5) збройні сили підпорядковані союзним органам, головнокомандуючий — глава держави. Суб'єктам у мирний час забороняється утримувати професійні збройні сили.

Національна федерація характеризується багатонаціональним складом населення, що компактно проживає на території суб'єктів федерації, та має наступні ознаки:

1) суб'єктами є національні державні утворення, які мають рівний правовий статус;

2) будується на принципі добровільного об'єднання суб'єктів;

3) забезпечує суверенітет великих і малих націй, їх вільний розвиток;

4) суб'єкти мають власні органи державної влади: парламент, президента, судову систему, їх органи виконавчої влади самостійно здійснюють зовнішню політику;

5) вищі органи федерації формуються із представників суб'єктів і лише координують діяльність останніх;

6) право суб'єктів на вільний вихід із союзу.

Федеративні держави сучасного світу:

Європа (Австрійська Республіка, Боснія і Герцеґовина, Королівство Бельгія, Російська Федерація, Федеративна Республіка Німеччина).

Азія (Ісламська Республіка Пакистан, Малайзія, Об'єднані Арабські Емірати, Республіка Індія, Союз М'янма).

Африка (Союз Коморських Островів, Федеративна Демократична Республіка Ефіопія, Федеративна Республіка Нігерія, Південноафриканська республіка).

Америка (Аргентинська Республіка, Боліварська Республіка Венесуела, Канада, Мексиканські Сполучені Штати, Сполучені Штати Америки, Федеративна Республіка Бразилія).

Австралія і Океанія (Австралійський Союз, Федеративні Штати Мікронезії).

2.1.2. Конфедеративний державний устрій.

Конфедерація — союз держав, кожний член якого зберігає незалежність, має власні органи державної влади та управління, але водночас створює спеціальні органи для координації діяльності в певних, чітко визначених сферах (військовій, зовнішньополітичній тощо).

Конфедерація має нестійкий характер, з часом вона або розпадається (Австро-Угорщина), або перетворюється на федерацію (США).

Конфедерації притаманні такі ознаки:

- це об'єднання суверенних держав на підставі договору;
- відсутність спільної для всієї конфедерації єдиної території та державного кордону;

- відсутність спільної для всієї конфедерації конституції, системи законодавства, громадянства, судової та фінансової системи (у тому числі бюджету);
- наявність спільного конфедеративного органу, який складається з делегатів суверенних держав і має на меті координацію діяльності конфедерації; рішення цього органу не мають обов'язкового характеру для суб'єктів, які можуть відмінити їх дію на своїй території (право нуліфікації);
- відсутність суверенітету конфедерації, кожна з держав зберігає свій суверенітет;
- тимчасовий характер об'єднання (союзу);
- право вільного виходу суб'єктів з конфедерації.

Прикладом конфедерації були: колишній СРСР з 1917 р. по 1922 р. (30 грудня 1922 р. конфедерація, до складу якої входили: Росія, Україна, Білорусія, республіки Закавказзя, уклали договір і перетворились на федерацію); Нідерланди з 1579 р. по 1795 р.; Німеччина з 1815 р. по 1866 р.; Сенегамбія з 1982 р. по 1989 р.

2.1.3. Нетрадиційні форми державного устрою.

Заслуговує на увагу особлива форма об'єднання держав, іменована *співдружністю* (СНД, Британська Співдружність націй, Європейська Співдружність у Західній Європі). Це є дуже рідкісне, ще аморфніше за конфедерацію, однак, організаційно оформлене об'єднання держав, які виступають як асоційовані учасники при збереженні ними повного суверенітету і незалежності. В основу співдружності, як і при конфедерації, покладені міждержавний договір, статут, декларація, угоди, інші юридичні акти. Мета створення співдружності може бути найрізноманітніша — економічна, культурна та ін.

Співдружність може мати перехідний характер: розвитися в конфедерацію і навіть у федерацію за наявності необхідних передумов, або, навпаки, призвести до дезінтеграції, роз'єднання.

СНД (Співдружність незалежних держав, утворена в 1991 р.) — це об'єднання незалежних держав, що мають на меті зберегти історичну спільність народів і сформовані між ними зв'язки шляхом координації політики, рівноправного і взаємовигідного співробітництва. СНД заснована трьома державами — Білоруссю, Росією, Україною. Згодом до них приєдналися дев'ять країн — Азербайджан, Вірменія, Грузія (у 2009 р. вийшла), Казахстан, Киргизстан, Молдова, Таджикистан, Туркменистан, Узбекистан.

СНД здійснює діяльність через спільні координуючі органи: Раду глав держав. Раду глав урядів, Раду міністрів закордонних справ, Координаційно-консультативний комітет, Головне командування об'єднаних збройних сил, Раду командувачів прикордонними військами, Економічний суд, Комісію з прав людини, а також через певні інститути. Серед інститутів Співдружності значне місце посідає Міжпарламентська Асамблея, яка складається з парламентських делегацій — учасників Угоди про Міжпарламентську Асамблею (підписана 27 березня 1992 р.). Рішення Міжпарламентської Асамблеї мають форму актів: заяв, звернень, рекомендацій, пропозицій. До її компетенції входить розробка рекомендаційних законодавчих актів (модельних) з питань, що знаходяться у сфері спільних інтересів держав Співдружності.

Відносини між державами у Співдружності будуються на основі норм і принципів міжнародного права, оскільки вона не є державою чи державним утворенням. Правовою основою СНД є низка угод та інших документів (Угода про створення Співдружності Незалежних Держав і Протокол до неї, Алматинська декларація від 21 грудня 1991 р., Угода з військових питань, Статут СНД від 22 січня 1993 р. та ін.). Разом із членством в СНД передбачена така форма, як асоційоване членство. Встановлено право виходу з СНД.

Специфічною формою є також *імперія* (лат. *imperium* — влада, панування) — різновид складної держави, яка характе-

ризується насильницьким об'єднанням територій суверенних багатонаціональних держав або їх частин. Особливі риси імперії: утворена в результаті експансії; складовими є адміністративно-територіальні одиниці — колонії, які не мають ознак суверенітету і не рівні за правовим статусом; двохступенева система органів державної влади (влада метрополії і колонії); центральний орган влади — імператор (глава держави) та місцеві органи — намісники, губернатори тощо, які призначаються імператором; правова система ґрунтується на принципах права метрополії; для правового статусу населення характерне дискримінаційне становище представників не панівних націй, відсутність або обмеження політичних прав і свобод.

Імперія як форма державного устрою розглядається в історичній ретроспективі: Римська імперія, Османська імперія, Російська імперія. Окремо необхідно розглядати Британську імперію, розвиток відносин у якій у XX ст. призвів до набуття нею нового нетрадиційного змісту: перетворення з імперії на співдружність 40 країн на чолі з Великобританією.

2.1.4. Вплив форм державного устрою на державне управління.

Держава як політична організація складається із низки підсистем — державних владних інститутів, насамперед законодавчих, виконавчих та судових. Під політичним *інститутом* розуміють *спосіб* організації політичного життя, що втілює певні норми, правила політичної життєдіяльності. Інститути включають в себе інституції, установи. Специфіка інститутів полягає в тому, що вони узаконені, а їхня діяльність регламентована законами, вони мають право на прийняття системних рішень із застосуванням примусу. Назвемо головні державні інститути: інститут глави держави, інститути законодавчої, виконавчої та судової влади, інститут державного контролю тощо.

Серед важливіших проблем, які вимагають розв'язання, — вибір відповідних форм державності, що можливе за правильного розуміння проблем *суверенітету,* сформулювання *національної ідеї та національного інтересу.*

Отже, французьке слово «*суверенітет*» перекладається як «верховна влада». Ще *Ж. Боден* зазначав, що головними атрибутами суверенності влади є самостійна й необмежена владність правових норм, що дає змогу вирішити всі інші питання, зокрема, оголошення війни, укладення миру, призначення посадових осіб у державі, грошову емісію, верховенство королівського суду, право на помилування, а головне — це необмежена законодавча влада. Сьогодні, визначаючи суть суверенітету, наголошують на верховенстві головного суб'єкта влади, яким може бути або народ, або нація. Верховенство має два виміри: *територіальне* й *персональне.* Перший — це право на верховну владу на певній території, її цілість, недоторканість, другий — право на застосування своєї влади щодо макро- і мікрогруп, які населяють дану територію. Якщо в націях-державах національний суверенітет передбачає верховенство корінної нації, то у багатонаціональних — це певний компроміс між націями, що становлять таку державу, народ держави. Некорінні нації делегують свої права, або в них їх забирають, коли це імперія чи федерація. Верховенство означає і незалежність, і те, що верховна влада в державі здебільшого єдина, бо у випадку двох верховних влад — це двовладдя. Суверенітет означає також необмеженість у дії. Нація у своїх межах політичного існування володіє повнотою всіх прав, які не потребують чийогось визнання чи затвердження, не можуть бути піддані сумніву. Верховенство й незалежність становить і виняткове право власності на свою територію, її багатства і ресурси, право самостійно отримувати й розподіляти і перерозподіляти прибутки та видатки, мати свій бюджет, вступати у різні відносини та підтримувати їх з іншими суверенними державами. Суверенітет інтегрується у понятті «*Вітчизна*», яке містить соціальний устрій, політичний лад, духовність нації та вужче понят-

тя — «*Батьківщина*» — домашнє вогнище, конкретна місцевість, де людина народилася.

Концентровано національна державність відображається і в *національній ідеї*. Виходимо з того, що ідея — початок усякої свідомої діяльності, відображення потреб, інтересів різних суспільних груп. Поряд з цим існує світ підсвідомих ідей, певний комплекс архетипів колективного несвідомого. Кожна нація має свою систему ідей, в яких досягається певний *баланс свідомості та підсвідомості.* Серед них особливе місце посідають політичні ідеї. Оскільки це владні ідеї, то вони передбачають панування чогось над чимось, мобілізують на боротьбу й досягнення політичних цілей, а навіть певних ідеалів, вони можуть бути спрямовані на завоювання та утримання політичної влади даною нацією. Національна ідея стає політичною в силу набуття нею державницького комплексу. Водночас вона є і соціальною ідеєю, бо несе в собі національне розуміння соціальної справедливості, що історично склалося у даного етносу, містить його ідеали добра і зла, розуміння щастя, багатства, рівності, ставлення до праці, ощадливості, цінностей міжлюдського спілкування. Врешті, національна ідея — це Дух нації, комплекс її світоглядних настанов, специфіка релігійної свідомості, естетичні цінності, психологічний характер, менталітет тощо. Зрозуміло, що вона історична, тобто поступово змінюється, має бути достатньо лаконічною (принаймні суть політичного кредо), щоб стати сприйнятливою для буденної свідомості мас, бути дещо символічною. Лаконічним прикладом можуть бути відомі рядки: «Прав, Британіє, морями!..» Можна вирізнити як позитивні, так і негативні національні ідеї. Життєздатними виявилися конструктивні національні ідеї. Ще одна риса — патріотизм та певна міфологізація (несвідоме), що відображається й у національній символіці. Така ідея стає стрижнем і національної ідеології у націй, що ведуть боротьбу за самовизначення, і стає насамперед націоналістичною. У націй, що утвердили власну державність, така ідеологія стає месіанською, культуртрегерською, загальноцивілізаційною тощо. Шанси на успіх мають ідеї, які є образними, альтернативними, що робить їх близькими й зрозумілими народним масам. Не запам'ятовуються пасивні, компромісні, двозначні ідеї, не підтримані традиційними для нації релігійними стереотипами.

Формування національної ідеї проходить такі етапи: *культурницький, просвітницько-патріотичний та етап розгортання масового руху за політичне самовизначення.* З утворенням національної держави, одержавленням ідеї вона змінює зміст, стає провідною ідеєю існування цієї державності, втрачає свій винятковий, безальтернативний характер. На цьому етапі вона починає слугувати лаконічною формою реалізації національних державних інтересів і значною мірою стає більш толерантною, оскільки вимушена рахуватися тепер з інтересами інших суб'єктів міжнародних відносин, стає більш компромісною. Усе це не означає, що вона втрачає націоналістичну тональність, бо якщо б це сталося, то національна ідея втратила б сенс свого існування. Тональність залишається, але переміщається більш у духовно-культурну сферу, відбувається ерозія її політичної форми. Усе відбувається до певних меж. Те, що сталося вчора з британською, французькою національними ідеями, те може завтра відбутися із сьогоднішніми панівними національними ідеями. Однак, структурними елементами національної ідеї все ще залишається ідея панування або хоча б оборонництво, думка про певне вивищення посеред інших націй на даному континенті та деякі претензії на месіянство.

Підсумовуючи вищесказане, можна стверджувати, що найбільш *повного суверенітету* нація досягає з утворенням *унітарної* держави. Водночас, конкретна політична ситуація, економічні, геополітичні чинники можуть за певних обставин спричинитися до вступу нації в різні наднаціональні об'єднання — співдружність, конфедерацію. Участь у них може бути тимчасова або постійна, якщо йдеться про *виживання* даної нації. Усе залежить від розв'язання головної стратегічної проблеми — на-

ціональної безпеки, що, зрештою, визначає закордонну та внутрішню політику кожної нації. Принаймні, участь у співдружності та конфедерації можна вважати допустимою за умов збереження суверенітету нації, її державності як суб'єкта міжнародного права, можливості в разі потреби негайного і незаперечного виходу з таких об'єднань. *Лише свобода вибору створює гарантію вільного об'єднання.* Звичайно, коли дана нація розв'яже кардинальні проблеми, зникне або зменшиться загроза національній безпеці, потреба в наднаціональних утвореннях зменшується, і без великої трагедії співдружність чи конфедерація перестануть існувати. Головне — зберегти умови цивілізованого *розлучення, прощання.* Зрозуміло, що в міру розквіту націй — суб'єктів різних об'єднань, проблема прощання ставатиме все актуальнішою для існуючих сьогодні співдружностей та конфедерацій, тоді демократія складатиме іспит на зрілість, бо цивілізованість пізнається по тому, як відбувається прощання.

Зовсім інша ситуація існує в націй, об'єднаних у федерації обставинами. Нації змушені погодитися на об'єднання у федерації у таких випадках: а) якщо дана нація дуже слабка, невелика, оточена сильнішими супротивниками, існує смертельна загроза національній безпеці, фактично це вже не нація, а народність, яка, щоб вижити, змушена йти на продиктовані умови сильніших націй; б) у разі розпаду імперії, коли така нація фактично опинилася у становищі анклаву. Вона оточена з усіх боків чужим етносом, стоїть перед загрозою повної асиміляції; в) якщо поряд існує велика нація з імперськими амбіціями, що розглядає територію сусідніх націй як сферу своїх стратегічних інтересів. Тоді вимушений вступ у федерацію відбувається за відомим сценарієм: спочатку створення спільного або контрольованого могутнім сусідом економічного простору, далі — підписання різних «оборонних» угод, спільного захисту проти «третіх держав» тощо. Пропаганда твердить про геостратегічну єдність, про необхідність глобального підходу, Церква нації-гегемона проповідує можливість спасіння лише в лоні об'єднаної Церкви. Все це покривається «пошуками» теоретиків про необхідність інтеграції, бо мовляв, весь світ інтегрується і т.п. Врешті настає черга політичного об'єднання. Історичний досвід доводить, що об'єднання у федерації невеликих і середніх націй з нацією-гегемоном стимулює асиміляційні процеси у федерації на користь гегемона, або як ми б його назвали *суб'єкта федерації.* Тому здебільшого існування федерацій національного типу є загалом *антидемократичним, антинаціональним* явищем, якщо виходити з ієрархічності національних відносин. Рано чи пізно нації-гегемони у федераціях посилюють асиміляційний тиск, незважаючи на всі їх демократичні декларації. Цікаво, що переважно до федеративності схильні нації молоді, де багато пасіонаріїв, та такі, що вже пройшли свої вищі фази розквіту, які вже вступили у фазу інерційну, обскураційну (тобто, що вже проіснували принаймні 8–9 століть). Перші нації тому схильні до федеративності, що прагнуть стати націями-гегемонами, підкоривши собі сусідів, другі — бо вже пройшли період своєї могутності, хочуть спокійного доживання при стабільності.

Федеративні інтенції, що панують сьогодні, не повинні вводити в оману, бо вони декларуються націями-гегемонами, урядами великих держав, учорашніх метрополій або претендентів на світову гегемонію.

2.1.5. Поняття форми правління.

Поняття «*форма правління*» формувалось *у процесі суспільно-політичного розвитку* й було втілено в результатах пізнавальної діяльності багатьох поколінь державознавців, тому їх комплексне дослідження створило підґрунтя для дефінування й термінологічного позначення розглядуваного державно-правового явища. Через те, що форма правління розглядається в контексті дослідження саме як політико-правова категорія, а її елементами виступають органи державної влади, то доречно

застосовувати термін «*форма державного правління*». Характер форми державного правління співвіднесений з конституційно-правовим статусом кожного з відповідних органів. Зовні форма правління зумовлена насамперед тією юридичною і фактичною роллю, яку відіграє в державному механізмі глава держави, а також порядком формування цього інституту. Однак по суті визначальними тут є взаємовідносини органів законодавчої і виконавчої влади.

Спосіб формування вищих органів державної влади відбиває ступінь участі громадян (або підданих) у їх утворенні (спадкуванні, обранні, призначенні) і вказує на способи легітимації державної влади та її підстави. Порядок формування передбачає наявність або відсутність повноважень цих органів щодо взаємоутворення й зумовлює їх конституційну відповідальність.

Характер взаємовідносин вищих органів держави є визначальним і з точки зору теорії поділу влад. Ідея поділу влад у найбільш чіткому і послідовному викладі була запропонована Ш. Монтеск'є. Він розрізняв три влади — законодавчу, виконавчу і судову. Кожна з них мала здійснюватися відповідними органами (органом). Усі три влади визначалися як рівнозначущі і взаємно врівноважені. Ш. Монтеск'є розглядав поділ влад не як простий поділ функцій між різними державними органами, а як розмежування політичних сил, що здійснюється в ім'я політичних свобод. На його думку, зосередження всіх названих влад у руках однієї особи чи групи осіб було б неприпустимим. Як альтернативу деспотизму і гарантію додержання прав і свобод особи розглядали поділ влад і всі наступні прихильники цієї ідеї.

2.1.6. Монархія і її різновиди.

Монархія — форма державного правління, за якої найвища державна влада повністю (необмежена, абсолютна монархія) або частково (обмежена, конституційна монархія) належить одній особі — спадкоємному монархові.

Монархічні форми правління.

В сучасному розумінні монархія — не просто влада одного, але влада успадкована. Ця влада нерідко боготворилься. В Російській імперії вважалося, що джерелом влади є Бог (самодержав'я), а основою влади служать її моральний авторитет у суспільстві і традиція, в силу чого влада спадкова та невід'ємна. В Японії імператор до 1945 р. вважався сином богині Сонця — Аматерасу. Нині божественне походження влади монарха мало кого хвилює: з історії відомо, що феодали ставали монархами і здобували трон для себе і своїх нащадків іноді в результаті виборів (зрозуміло, не всенародних), частіше шляхом насильства, зрідка запрошення, тобто цілком земних процедур. З цього виходить і більшість чинних конституцій монархічних держав.

Так, згідно ст. 1 Конституції Японії 1946 р., «Імператор є символом держави і єдності народу, його статус визначається волею народу, якому належить суверенна влада». Символом єдності і постійності держави називає Короля ст. 56 Конституції Іспанії 1978 р. Головне, проте, не в тому, як в конституції характеризується монарх. Бельгійська конституція 1831 р., наприклад, взагалі такої характеристики не містить. Головне — в повноваженнях монарха. Залежно від того, які вони, розрізняють наступні види монархії.

Абсолютна монархія. Ця форма правління типова для пізнього феодалізму, коли в глибинах аграрного ладу виникають зачатки індустріального суспільства. Характеризується вона тим, що в руках монарха концентрується вся повнота державної влади. Він сам видає закони, може безпосередньо керувати адміністративною діяльністю або призначати для цього уряд, вершить вищий суд. Ніяких обмежень його влади немає, принаймні юридично, хоча політичні, морально-етичні, релігійні і інші чинники можуть бути присутні. Піддані юридично без-

правні, оскільки монарх не наділяв їх якимись правами і не відбирав ці права.

У сучасних умовах абсолютна монархія — надзвичайна рідкість. Як приклад можна згадати Саудівську Аравію, Оман. Такі держави можуть сьогодні мати навіть символічні конституції, проте ці акти не є конституціями в повному розумінні слова, оскільки не обмежують владу монарха. Такою конституцією була, наприклад, Тимчасова конституція Катару 1970 р.

Монархи в Саудівській Аравії і Омані вважаються також вищими духовними особами, що ще більш посилює їхню владу. Проте все ж таки ця влада не безмежна: особлива роль належить правлячій сім'ї, яка на своїй раді вирішує, зокрема, питання престолонаслідування (успадковує не обов'язково син колишнього монарха), може примусити монарха відректися від престолу.

Для абсолютної монархії характерний авторитарний політичний режим, а державний режим іменується абсолютизмом.

Теократична монархія. Теократична монархія це різновид абсолютної монархії, за якої політична влада належить голові церкви або релігійному лідерові.

Дуалістична монархія. Це первинна форма обмеженої або конституційної монархії. Тут ми спостерігаємо вже виникаючий або досить розвинутий поділ влади, у всякому випадку відділення законодавчої влади від виконавчої.

Законодавча влада належить в принципі парламенту, який обирається підданими або певною частиною їх, якщо виборче право цензове. Виконавча влада належить монарху, який може здійснювати її безпосередньо або через призначений ним уряд. Судова влада належить монарху, але може бути більш менш незалежною.

Проте розділення влад при даній формі правління звичайно урізане. Хоча закони приймаються парламентом, монарх користується правом абсолютного вето, тобто без його згоди закон в силу не вступить. Крім того, монарх звичайно може видавати

надзвичайні укази, що мають силу закону і навіть більш високу, а головне, може розпускати парламент, замінюючи фактично дуалістичну монархію абсолютною. Наприклад, в Йорданії після розпуску парламенту в 1974 р. чергові парламентські вибори відбулися лише в 1989 р.

Уряд, якщо він є, за свою діяльність несе відповідальність лише перед монархом, але зовсім не перед парламентом. Останній може впливати на уряд тільки використовуючи своє право встановлювати бюджет держави. Важіль цей, хоча і достатньо могутній, може використовуватися лише раз у рік, а крім того депутати, вступаючи в конфлікт з урядом або через нього — з монархом, не можуть не відчувати постійної загрози розпуску парламенту.

Як і для абсолютної монархії, для монархії дуалістичної типовим є авторитарний політичний режим. Державний же режим може характеризуватися як обмежений дуалізм влади. Дуалістична монархія є зразком компромісу між володарюючою феодальною верхівкою суспільства та іншою його частиною, в якій перевага все ж таки залишається за монархом і його оточенням.

Парламентська монархія. Ця форма правління існує звичайно у високорозвинутих державах, де перехід від аграрного ладу до індустріального супроводжувався переважно не докорінним знищенням колишніх інститутів влади, а поступовим їх перетворенням і пристосуванням до нових умов (Великобританія, Японія, Нідерланди, Бельгія, Швеція, Канада, Австралія тощо).

Тут ми спостерігаємо розвинуте розділення влади при дотриманні принципу верховенства парламенту над виконавчою владою, демократичний або принаймні ліберальний політичний режим.

Верховенство парламенту виражається в тому, що уряд, який звичайно призначається монархом, повинен користуватися довірою парламенту (або його нижньої палати), а монарх вимушений призначати главою уряду лідера партії, що має в парла-

менті (нижній палаті) більшість місць або лідера коаліції партій, який такою більшістю володіє.

Монарх при даній формі правління «царює, але не править». Правом вето стосовно законів, прийнятих парламентом навіть коли воно йому належить, він або на практиці не користується, або здійснює це право за вказівкою уряду. Як правило, він позбавлений можливості діяти самостійно і всі витікаючі від нього акти звичайно готуються урядом і контрасигнуються (скріпляються) його главою або відповідним міністром, без чого не мають юридичної сили. Тим самим глава уряду або міністр приймають на себе відповідальність за даний акт монарха, бо сам монарх за нього не відповідає (у Великобританії це виражається принципом «Король не може не мати рації»).

Головна ознака парламентарної монархії — політична відповідальність уряду перед парламентом (нижньою палатою) за свою діяльність. Якщо парламент (нижня палата) висловить уряду недовіру, уряд повинен піти у відставку або повинен бути звільнений у відставку монархом. Проте звичайно це повноваження парламенту врівноважується правом уряду запропонувати монарху розпустити парламент (нижню палату) і призначити нові вибори з тим, щоб конфлікт між законодавчою і виконавчою владою розв'язав народ: якщо він підтримає уряд, то в результаті виборів у парламенті утворюється більшість з його прихильників, якщо ж виборці з урядом не згодні, то і склад парламенту виявиться відповідним, а уряд буде змінений.

Вказана система відносин між монархом, парламентом і урядом характеризує парламентарний режим, або парламентаризм. Проте цей державний режим діє тільки за умови, що в парламенті жодна політична партія не має абсолютної більшості і не може сформувати однопартійний уряд. Така ситуація традиційно має місце, наприклад, в Данії, Нідерландах, а в 1993 р. склалася і в Японії. Чим ширша партійна коаліція сформувала уряд, тим цей уряд менш стійкий, бо тим важче досягати згоди між партнерами по коаліції відносно різних політичних питань. Часом досить якійсь партії відкликати своїх представників з уряду, як він втрачає необхідну більшість в парламенті (нижній палаті) і часто вимушений піти у відставку.

Навпаки, в країнах, де існує двопартійна система (Великобританія, Канада, Австралія та ін.) або багатопартійна система з однією домінуючою партією (Японія в 1955–1993 рр.), і уряди в принципі однопартійні, парламентарна модель відносин між парламентом і урядом практично перетворюється на свою протилежність. Юридично парламент здійснює контроль за урядом, проте уряд, який складається з лідерів партії, що володіє в парламенті більшістю повністю контролює роботу парламенту. Такий державний режим отримав назву системи кабінету, або міністеріалізму.

Отже, при одній і тій же формі правління — парламентській монархії — можливі два державні режими: парламентаризм і міністеріалізм. Це залежить від існуючої в країні партійної системи.

2.1.7. Республіка і її різновиди: президентська республіка, парламентська республіка, змішана республіка.

Республіка (від лат. *res public* — громадська річ) — форма державного правління, за якої верховні органи державної влади обираються на певний термін, з окресленими законом повноваженнями, існує поділ влади на законодавчу, виконавчу, судову.

Республіка відмінна від монархії — форми державного правління, при якій верховна державна влада належить одній особі — монарху й передається у спадок.

Ознаки республіки. Республіці властиві наступні риси:

- існування одноосібного і колегіального глави держави — президента і парламенту;
- парламент представляє законодавчу владу;
- завдання президента — очолювати виконавчу владу, але це характерно не для всіх типів республік;

- виборність на певний термін глави держави і інших верховних органів державної влади. Так, президент і парламент повинні обиратися народом на певний термін;
- юридична відповідальність голів держави. Наприклад, згідно із більшістю конституцій, у парламенту є право звільнення з посади президента за тяжкі злочини проти держави (імпічмент);
- у випадках, передбачених конституцією, право представляти і виступати від імені держави має президент.

Класифікація республік пов'язана з тим, яким саме способом здійснюється державна влада, і хто з суб'єктів державно-правових відносин наділений більшим обсягом повноважень. Або, інакше кажучи, республіки розділяються за трьома параметрами:

- як обирається парламент,
- як формується уряд,
- який об'єм повноважень належить президентові.

У президентській республіці президент обирається народом, уряд підзвітний президенту і формується ним. В парламентській республіці президент обирається парламентом, уряд формується парламентом і підзвітний йому.

Сьогодні більшість країн світу є республіками. Хоча республіка вважається багатьма сучасною формою влади і синонімом демократії, це помилкова думка, зоснована на тому, що історично було більше державних утворень з монархічною формою правління, де влада передається у спадок.

У більшості сучасних республік голова держави (в основному, президент) обирається загальним голосуванням громадян країни або всенародно обраним парламентом. Влада голови держави також обмежена залежно від Конституції — від досить солідних повноважень (США, Росія, Франція) до чисто церемоніально-представницьких функцій (Австрія, Німеччина, Італія).

На відміну від середньовічних республік, у багатьох сучасних демократичних державах обмежені не тільки термін повноважень президента, але й кількість термінів. Також обмежена, хоча і різною мірою, влада голови держави. Право голосу в республіках мають всі громадяни країни. Для порівняння, у Венеціанській республіці дож обирався довічно і не всіма громадянами, а також мав практично необмежені повноваження. Проте, і в даний час в деяких країнах вибори не є загальними. У ПАР до 1990-х не мали права голосу темношкірі і мулати. В Естонії і Латвії права голосу не мають до третини постійних жителів.

У республіках усі громадяни мають рівні права, проте, не всі постійні жителі, навіть народжені на території країн мають громадянство.

У деяких республіках є довічні сенатори (Італія, Франція), але їх місця не передаються у спадок.

Проте республіка не є синонімом демократії. У багатьох країнах, офіційно республіках, відміняються вибори Президента або відбуваються на безальтернативній основі. В той же час в багатьох державах-монархіях демократичні інститути широко поширені.

Однією з сучасних форм державного правління в розвинутих країнах є так звана змішана республіканська форма, або, враховуючи різноманітність конкретних форм, змішані республіканські форми правління, які нерідко називають парламентарно-президентськими (президентсько-парламентарними) або, що не зовсім вдало, напівпрезидентськими республіками.

Типовою ознакою змішаних форм правління є поєднання рис президентської і парламентарної республік. Як і в президентській республіці, тут главу держави обирають на загальних виборах, іноді він наділений значними повноваженнями у сфері виконавчої влади або навіть очолює її. З іншого боку, як і в парламентарній республіці, суб'єктами виконавчої влади є прем'єр-міністр і уряд в цілому, які несуть

відповідальність перед представницьким органом. У наші дні змішані республіканські форми правління є досить поширеними: тільки в Європі їх мають Австрія, Болгарія, Ірландія, Ісландія, Македонія, Польща, Румунія, Словенія, Фінляндія, Франція і Хорватія. До змішаної форми тяжіє і більшість країн, що утворилися на терені колишнього СРСР.

Сутність тієї чи іншої змішаної форми правління визначається не арифметичними підрахунками якостей, що відрізняють її від інших сучасних форм. Найважливішим є співвідношення конституційних і реальних повноважень у сфері виконавчої влади, якими володіють президент і прем'єр-міністр. За таким критерієм окремі країни зі змішаною республіканською формою правління мало чим відрізняються від парламентарних (Австрія, Ісландія, Словенія) чи президентських (Польща, Румунія, Франція) республік.

Однією з основоположних ознак змішаної республіки є *біцефальний* (існування 2-х керівних центрів виконавчої влади — президента і глави уряду) й *дуалістичний* (вона здійснюється урядом за одночасної наявності певних виконавчих за своєю юридичною природою повноважень у президента) характер виконавчої влади. Конституції змішаних республік містять визначення уряду як суб'єкта виконавчої влади. Проте юридична природа виконавчих повноважень президента (поряд з представницькими, арбітражними тощо) випливає з конституційних положень, а їх обсяг залежить від різновиду змішаної республіки. При цьому значення уряду обумовлюється його становищем як самодостатнього колегіального органу виконавчої влади. Відповідно, й досить вагомим є становище прем'єр-міністра, який виступає главою уряду й має значний обсяг владних повноважень.

Класифікація різновидів змішаної республіки ґрунтується на відповідних моделях поділу державної влади й системи стримувань і противаг, у яких визначальним є компетенційні взаємозв'язки в такому державно-владному трикутнику, як парламент — уряд — президент. *Основними правовими критеріями розрізнення президентсько-парламентської й парламентсько-президентської республік є*: а) співвідношення обсягу повноважень глави держави й парламенту в механізмі формування й відповідальності уряду; б) відсутність або наявність підстав розпуску парламенту президентом; в) обсяг інших повноважень президента (представницьких, виконавчих, арбітражних, у нормотворчій сфері тощо).

Правовою ознакою парламентсько-президентської республіки є те, що *визначення кандидатури голови уряду й формування персонального складу останнього* відбувається за визначальної ролі лідера партії (коаліції), яка має в парламенті більшість, і номінальної участі президента. Сформований уряд у встановлений конституцією строк має подати на затвердження парламенту програму дій (юридична інвеститура). У разі прийняття програми парламентом уряд і його голова призначаються парламентом (при цьому можливе формальне призначення президентом), а в разі відхилення — уряд має піти у відставку.

У парламентсько-президентській республіці *уряд несе колективну й індивідуальну відповідальність перед парламентом*, який через прийняття резолюції осуду може висловити недовіру його главі, уряду в цілому або його окремим членам. Стосовно глави уряду використовується як конструктивний, так і неконструктивний вотуми недовіри. Питання про довіру може бути ініційовано й самим урядом, у тому числі й пов'язано з прийняттям парламентом урядового законопроекту. Якщо уряд такої довіри не отримує, він іде у відставку.

У парламентсько-президентських республіках *президентові надається право розпуску парламенту*. Проте, на відміну від парламентських республік, де за поданням прем'єр-міністра парламент може бути розпущено в будь-яких випадках, і президентсько-парламентських, де президент не обмежений ані підставами розпуску, ані думкою будь-якого іншого державного органу чи посадової особи, у парламентсько-

президентській моделі ці *випадки чітко визначені конституцією.*

Президент зазвичай має *право відкладального вето* з можливістю його подолання парламентом (нижньою палатою), якщо при повторному розгляді за нього проголосувало не менше двох третин від загальної чисельності парламентаріїв. За чітко закріпленим у конституції переліком найбільш важливі закони, які подолали вето президента, можуть бути винесені ним на всенародне голосування.

У системі президентсько-урядових компетенційних взаємозв'язків застосовується *контрасигнатура*. Проте випадки її використання стосовно актів президента чітко конституційно визначені. Загальним принципом використання контрасигнатури є такий, за яким підписом прем'єр-міністра або ж відповідного міністра мають бути скріплені акти президента, реалізація яких залежить від уряду.

Своєрідність моделі поділу державної влади в *президентсько-парламентській республіці* полягає в тому, що її функціональний аспект залежить від співвідношення політичних сил у парламенті. У разі перемоги на парламентських виборах політичної партії, яка підтримує президента, уряд фактично формується президентом. Коли на парламентських виборах перемагає опозиційна президенту політична партія — парламентом. Це, відповідно, зумовлює два можливі періоди (цикли) функціонування державного механізму — президентський та парламентський («співіснування влади»).

Конституції більшості держав припускають можливість своєрідного дрейфу форми правління в межах зміни співвідношення повноважень між президентом і прем'єр-міністром. Це пов'язано з невизначеністю і надмірною узагальненістю окремих конституційних положень щодо виконавчої влади. Подібна якість основних законів не може сприйматися однозначно. Як результат, статус президента і прем'єр-міністра може змінюватися залежно від суспільно-політичних

обставин, що склалися на даний момент, і навіть від авторитету політиків, які займають відповідні посади.

2.1.8. Вплив форми правління на формування системи державного управління.

Серед держав, що входять до Європейського Союзу або (і) НАТО, переважають парламентарні монархії та парламентарні республіки, тобто держави, де провідною політичною фігурою є прем'єр-міністр, що обирається не всенародним голосуванням, а в парламенті. Різниця між ними полягає, по суті, лише в тому, що в перших «царює, але не владарює» король, а у других — президент. У парламентських республіках, як і в парламентарних монархіях, вищий орган виконавчої влади (уряд) формується виключно парламентом, якому перший підзвітний, підконтрольний і відповідальний перед парламентом. Парламент самостійно або в складі більш широкої виборчої колегії, де він є основною частиною, обирає також главу держави — президента. Президент в основному представляє державу. Його функції та повноваження мінімальні, їх можна порівняти з функціями та повноваженнями монарха в парламентарній монархії. Головною діючою посадовою особою в таких республіках є голова уряду — прем'єр-міністр чи канцлер.

Іншими характерними рисами парламентарної республіки з тією чи іншою мірою умовності можна вважати такі:

- парламент має двопалатну структуру, тобто складається з верхньої та нижньої палат (це стосується не тільки федеративних, але й унітарних за формою державного устрою держав);
- парламент має право висловити уряду вотум недовіри, що тягне відставку останнього;
- основну роль у законотворчій роботі відіграє не парламент, а уряд.

Другою основною моделлю республіканської форми правління є президентська республіка. Проте відразу ж зауважимо,

що з держав євроатлантичної цивілізації зазначену форму державного врядування мають тільки США. Якщо брати модель організації вищої влади в цій державі, то спершу здається, що вона має дуже значні відмінності порівняно з парламентарною республікою. Скажімо, глава держави, президент, обирається всіма громадянами. Хоча й за дещо незвичною для так званого Старого Світу системою непрямих двоступеневих виборів.

Щодо президента США, то він справді наділений досить широкими й реальними повноваженнями і не залежить від Конгресу. Останній може усунути главу держави лише за допомогою вкрай нелегкого процесу імпічменту. Причому через політичні мотиви усунути президента неможливо в принципі.

Президент США здійснює виконавчу владу, забезпечує виконання законів, призначає вищих посадових осіб цієї гілки, послів, суддів Верховного суду, інших урядовців, якщо конституцією чи законом не передбачено інакше. Він користується особливими повноваженнями у сфері зовнішніх зносин, зокрема правом укладання міжнародних договорів. Також він є верховним головнокомандуючим, має контрольну владу, яка виявляється насамперед у праві вето на законодавчі акти Конгресу, що може бути подолане тільки кваліфікованою більшістю голосів Конгресу.

З огляду на те, що Україна відповідно до Конституції належить до республік зі змішаною формою правління, нас більше цікавить організація управління саме в подібних за державним устроєм державах, серед яких слід назвати країни, що входять до ЄС або (і) НАТО: Австрію, Ісландію, Ірландію, Литву, Польщу, Португалію, Словенію, Фінляндію, Францію.

Критерієм виокремлення республік зі змішаною формою правління як особливого типу найчастіше є наявність певного кола повноважень глави держави, що перевищують умовний стандарт повноважень президента в суто парламентарній республіці. Якщо вважати, скажімо, за такий стандарт Президента ФРН, то дещо більшими повноваженнями користуються

президенти Австрії, Італії, Чехії та деяких інших держав, зокрема Прибалтики.

Особливо можна виділити форму правління у Франції, яку нерідко кваліфікують як напівпрезидентську, або президентсько-парламентарну республіку. Увага при цьому звертається на обрання глави держави шляхом всенародних виборів. Це, дійсно, надає йому особливого політичного авторитету й створює підстави для наділення додатковими повноваженнями. Але, на нашу думку, надавати цьому якогось принципового значення, стосовно саме європейської держави, не варто. У тій же Франції президент за Конституцією 1958 р. («П'ятої республіки») є гарантом конституції, «слідкує» за її дотриманням та забезпечує своїм арбітражем нормальне функціонування державних органів і сталість політичного режиму в державі (ст. 5). Отже, акцент робиться на арбітражно-посередницькій функції президента в разі можливих неузгодженостей у діяльності різних органів влади. У законодавчому процесі роль президента Франції обмежена. Як і президент США, він не має права законодавчої ініціативи і свою активність щодо прийнятих законопроектів може виявляти тільки через депутатів парламенту від своєї партії. Президент користується правом досить слабкого відкладального вето. Тобто, ветований законопроект повертається на повторне обговорення до Національних зборів і може бути знову прийнятий за звичайною процедурою, без кваліфікованої більшості.

У взаємовідносинах з урядом тут діють правила загалом однотипні, відповідно до тих, що зазвичай діють у парламентарних республіках. Тобто, уряд фактично формується парламентом, і в разі наявності парламентської більшості роль президента є мінімальною. Більш значною вона стає тоді, коли такої більшості немає. За таких обставин від президента вимагаються особисті дії — консультації, переговори тощо. У разі неможливості сформувати уряд наявним складом парламенту останній може бути розпущений президентом після консульта-

ції з діючим прем'єр-міністром та головами обох палат Національних зборів. Така ситуація може скластися не тільки після парламентських виборів, але й у разі розпаду урядової коаліції та винесення вотуму недовіри уряду шляхом прийняття резолюції недовіри (ст. 49) або несхвалення його програми дій чи декларації загальної політики (ст. 50), що має наслідком його відставку.

Отже, євроатлантична цивілізація створила декілька форм державного правління, і кожна з них довела свою дієздатність і відповідає критеріям демократії. У будь-якій республіці чи парламентарній монархії євроатлантичної цивілізаційної спільноти суворо дотримуються принципів парламентаризму та народного представництва, за якими органи загальнонародного представництва посідають провідне місце в системі вищої державної влади. Саме представницька влада, незалежно від форми правління, зв'язує законами виконавчу й судову владу, створює законні підстави та визначає межі повноважень інших гілок влади. Тож рівень розвитку демократії в тій чи іншій країні визначається не формою державного правління в ній, а наявністю політичних механізмів, що забезпечують відповідальність влади перед суспільством.

Проте, оцінюючи переваги тієї чи іншої моделі форми правління з погляду інтересів України, у контексті вітчизняних реалій і набутого досвіду, можливо, слід виходити з того, що «змішаним» формам притаманний дуалізм державної влади, тобто носіями державної влади є обраний на загальних виборах президент і сформований парламентською більшістю уряд, його глава. Однак реальні владні повноваження сконцентровані або в президента, або в уряді, і це, між іншим, може не завжди збігатися з тим, що формально визначено Основним законом. Тому змішана модель завжди містить потенційну загрозу виснажливого і болісного для суспільства гострого суперництва, «перетягування канату» між обраними в різний час і за різних, часом протилежних, соціально-політичних обста-

вин президентом і главою уряду. Суспільство може стати заручником суб'єктивного чинника — особистісних якостей вищих державних посадовців, імовірності перекладання відповідальності один на одного. Велика ймовірність «розмазування» відповідальності між ними. Причому особливо шкідливими і навіть небезпечними для країни зазначені вади змішаної моделі можуть стати в державі, яку лише умовно можна вважати правовою.

Завдання для самоперевірки та самоконтролю

- *Назвіть риси держави як політико-правової категорії.*
- *Охарактеризуйте різні підходи до визначення понять «держава» і «форма держави».*
- *У чому полягає складність визначення поняття «державний устрій»?*
- *Охарактеризуйте існуючі підходи до визначення форм державного управління.*
- *Назвіть приклади відомих з історії імперій.*
- *У чому полягає різниця між конфедерацією й федерацією?*
- *Яка роль нації-гегемона в федерації?*
- *Перерахуйте основні риси парламентсько-президентської республіки.*

Список використаної і рекомендованої літератури

1. *Астафьева А.* «Переходность» как принцип социокультурного развития: движение общества к новому типу культуры // http://spkurdyumov.narod.ru/Astaphyeva.htm.

2. *Бернхем В.* Вступ до права та правової системи США. — К.: Україна, 1999. — 554 с.

3. *Бостан С. К.* Форма правління сучасної держави: проблеми історії, теорії, практики. Монографія. — Запоріжжя: Юридичний ін-т, 2005.

4. *Васильєв Г.* Конституційний аспект політичної реформи // Віче. — 2003. — № 4. — С. 3–11.

5. *Галай Ю.* Історичні передумови переходу до парламентсько-президентської республіки в Україні // Персонал. — 2006. — № 6.

6. Державне управління : курс лекцій / За заг ред. Д. І. Дзвінчука. — 2-е вид., переробл. і доповн. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. — 616 с.

7. Державний управління в Україні: централізація і децентралізація / Під ред Н. Р. Нижник. — К.: Вид-во УАДУ, 1997. — 487 с.

8. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / За ред. В. Авер'янова. — К., 2003. — 384 с.

9. Державне управління: філософські, світоглядні та методологічні проблеми / За ред. В. М. Князева. — К.: Вид-во НАДУ, Міленіум, 2003. — 320 с.

10. Конституции государств Европейского Союза / Под ред. Л. А. Окунькова. — М.: ИНФРА. М — Норма, 1997. — 816 с.

11. *Кривчик Г., Бараєв В.* Форми державного правління в контексті зарубіжного досвіду та українських політичних реалій // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. пр. / Редкол.: С. М. Серьогін (голов. ред.) та ін. — Д.: ДРІДУ НАДУ, 2006. — Вип. 4 (26). — С. 21–32.

12. *Копійка В., Шинкаренко Т.* Європейський Союз: історія і засади функціонування: Навчальний посібник. — К.: Знання, 2009. — 751 с.

13. *Пастухов В. П., Пеньківський В. Ф., Наум М. Ю.* Основи правознавства: Навч. посібник. — К.: Знання, КОО, 2000. — 426 с.

14. *Петришин О. В., Протасова В. Є.* Удосконалення форми правління в Україні (на матеріалах конституційного процесу) // Державне будівництво та місцеве самоврядування. — 2003. — № 6. — С. 27–39.

15. *Піча В. М., Хома Н. М.* Політологія: конспект лекцій. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. — Друге вид., доп. — Львів: Новий Світ-2000, Альтаїр-2002, 2003. — 172 с.

16. *Протасова В. Є.* Проблеми становлення форми правління в Україні та Росії // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. — Х.: Нац. юрид. акад. України, 2006. — № 84. — С. 3–7.

17. *Протасова В. Є.* Республіканська форма правління: юридична природа й різновиди // Юридична Україна. — 2007. — № 6 (54). — С. 19–25.

18. *Рудич Ф. М.* Політологія: Курс лекцій: Навч. посіб. для студ. вищих закл. освіти / Інститут політичних та етнонаціональних досліджень НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — К., 2000. — 196 с.

19. *Шаповал В. М.* Державний лад країн світу. — К.: Укр. центр правничих студій, 1999. — 320 с.

20. http:// uk.wikipedia.org/wiki.

21. Європейська інтеграція : навчальний посібник / Кол. авт.; за заг. ред. проф. І. А. Грицяка та Д. І. Дзвінчука. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. — 464 с.

Тема 2.2. Сучасний політико-економічний потенціал країн-членів НАТО

2.2.1. Демократична політична система як запорука ефективного суспільного розвитку.

Слово «*демократія*» (буквально — народовладдя) походить від давньогрецького словосполучення, яким позначали державний лад, за якого вирішальна роль у прийнятті рішень і врядуванні належала народним зборам і голосуванню. Вважають, що вперше слово «*демократія*» пролунало з вуст афінського стратега Перікла: «*Ми називаємо себе демократією, оскільки наше управління перебуває в руках багатьох, а не кількох*».

Незважаючи на те, що етимологія слова «демократія» немовби не викликає жодних питань, слід визнати, що це один із випадків, коли буквальний переклад слова не може сприяти розумінню суті, а іноді цьому навіть заважає. Скажімо, якщо це влада саме народу, то кого можна (треба) достеменно точно вважати цим народом? Який обсяг влади може взяти на себе народ? Над ким народ цю владу здійснює? Чи може взагалі належати влада народові? Отже, треба визнати, що слово «демократія» позначає не тільки й не стільки явище влади у його живій конкретиці, скільки складну проблему (а ще точніше — низку проблем), яку ніколи не можна розв'язати раз і назавжди.

Великий мислитель античності *Арістотель* розумів демократію (крайні форми якої не схвалював) як «такий устрій, коли вільнонароджені й неімущі, становлячи більшість, матимуть владу в своїх руках». Її засадою він вважав свободу, так само як засадою аристократії — доброчесність, а засадою олігархії — багатство. «...Право суб'єктивної свободи, — зазначав *Г. Гегель*, — є поворотним і центральним пунктом відмінностей між античністю й Новим часом». Саме воно витворило новий тип ліберальної (від лат. ***liberalis*** — вільний), плюралістичної (від лат. ***pluralis*** — множинний) та представницької демократії. Зміна уявлень про демократію, її поєднання з цінностями раннього, класичного лібералізму відбулися, проте, не відразу. Хоч уже з XVII ст. (від часу укладення між європейськими державами Вестфальської угоди 1648 р.) головними суб'єктами міжнародних відносин були визнані суверенні, територіально організовані політичні одиниці — національні держави, все ж прихильники демократичного устрою продовжували пов'язувати його з невеликими за розміром утвореннями на зразок стародавнього поліса чи міст-республік пізнього середньовіччя. У своїй знаменитій праці «Суспільний договір» (1762) *Ж.-Ж. Руссо* стверджував, що для того, щоб спільна воля громадян була врахована, вони мають безпосередньо брати участь у законодавчому процесі. Отже, демократична держава повинна бути невеликою територіально, завдяки чому громадяни зможуть збиратися разом для вирішення спільних справ.

Упродовж другої половини XIX ст. та всього XX ст. демократія стала поняттям, яке вмістило в собі універсальний і всеохоплюючий зміст, систему поглядів та ідеологію. Її ототожнюють з низкою ліберальних цінностей і проективних ідеалів (таких, які істотно впливають на реальність і сприяють змінам). До них можна віднести захищеність меншості, серйозність (не «декоративність») боротьби за владу, відкритість, автономність, співучасть у прийнятті рішень, досягнення більшої соціальної рівності тощо. Ці риси уточнюють сучасні уявлення про демократичний ідеал, розуміння сутності демократичного правління як певного вияву верховенства народу та його права контролювати й змінювати уряд.

Головними аспектами демократії є *демократична практика* (в її інституційному та процесуальному вимірах), *ідея та ідеал демократії*, *демократичні цінності* й *демократична ідеологія* (як нормативний вимір демократії). Поняття інститут, інституція (від лат. *instituere* — встановлювати, засновувати) у суспільних науках найчастіше вживається для означення ста-

лих, загальновизнаних форм суспільної практики, що забезпечують соціальну та політичну стабільність. Це і норми, і владні структури, і громадські організації, якщо їх розглядати під кутом зору певної сукупності стійких правил або загальновизнаних, повторюваних процедур. Інститути демократії можуть бути формальними (офіційно схваленими, зареєстрованими, узаконеними) та неформальними (такими, що функціонують на основі моральних, соціальних норм і звичаїв). Перші є визначальними для політичної демократії, а другі переважно пов'язані з її соціальними виявами. Партія, президентство, вибори, референдум — це приклади *демократичних інститутів.* Теорія інституціоналізму стверджує, що саме в тих суспільствах, де соціальне життя інституціалізоване, де люди звикли діяти згідно із загальноприйнятими, хоч і неписаними правилами та дотримуватись усталених процедур, легко приживаються і швидко стають дійовими формальні демократичні інститути. А саме з їх створення розпочинається утвердження демократії в країнах, де раніше панували недемократичні режими.

Демократична практика, як мовилося вище, виступає у двох формах: політичній (як спосіб організації та здійснення державної влади й управління) та соціальній (як залученість громадян до вирішення суспільних справ, їхнє самоврядування та вплив на державну політику). Сукупність дій соціальних акторів в обох цих сферах, спрямована на здобуття чи втримання влади та на втілення курсу демократичної політики, становить *демократичний процес.* Йдеться про виявлення й задоволення потреб та інтересів, урегулювання конфліктів, подолання криз, реформування певних суспільних відносин, здійснення державної політики за участю і під контролем народу. Важливим у демократичній діяльності є не тільки здійснення політики та формування владних інститутів, а й обмеження влади. Своїм постійним втручанням і громадянським контролем люди сприяють її соціальному спрямуванню, стоять на заваді її злоякісному переродженню, змушують врахо-

вувати свої інтереси при проведенні державної політики (економічної, соціальної, освітньої тощо). Отже, якщо інститути демократії допомагають утримувати суспільну систему в певному, якісно визначеному стані, то демократичний процес як сукупність видів і форм політичної діяльності, що розгортається в часі, має своїм наслідком перманентні зміни: розвиток (прогрес) або деградацію (регрес).

Під впливом демократичних умов життя формується певний світогляд, який визначається як *демократична ідеологія* — впорядкована система демократичних цінностей, уявлень і переконань, згідно з якою люди можуть і мусять розв'язувати суспільні справи через посередництво власної участі, залучення до суспільного життя, обізнаності й поінформованості щодо суспільних справ і проблем. У цьому виявляється нормативний аспект демократії. Щоправда, демократична ідеологія рідко фігурує як цілісна й самодостатня система поглядів, підпорядкована узагальненню, обгрунтуванню та класифікації усіх цінностей демократії. Найчастіше вона є складовою інших (дуже різноманітних) ідеологічних систем, у межах яких ідеал демократії набуває своєрідних відтінків.

Під *ідеалом демократії* розуміють той сучасний її стандарт, згідно з яким оцінюють демократичність різних форм врядування. Він є відправною точкою для «будівництва» різних концепцій (в теорії) і різних моделей (на практиці) демократичного ладу. В уяві різних категорій людей (вчених, політичних діячів, пересічних громадян) зміст його — різний. Одні вбачають найбільшу цінність демократії в залученні громадян до самоврядування, інші — в гарантуванні прав і свобод людини, ще інші — в можливості ненасильницької зміни уряду й ефективного врядування. Залежно від того, як люди уявляють собі демократичний ідеал, що найбільше цінують та на чому акцентують у понятті демократії, залежить їхня прихильність до певних концепцій чи певних різновидів демократії.

Ті, хто розглядає демократію як духовне й моральне явище, що сприяє реалізації людської гідності й самостійності, фактичному втіленню в життя різноманітних прав людини, говорять про *демократію, зосновану на правах.* Близьким до цього є розуміння демократії як форми захисту прав, за допомогою якої людина протистоїть утискам і дискримінації, зазіханням на свободу. Маючи на увазі ці риси, ведуть мову про *захисну демократію*.

Оскільки йдеться про плюралістичне суспільство та необхідність врахування й узгодження інтересів різноманітних суспільних груп на основі закону, то великого значення набуває процедурний аспект демократії. Ті, хто вбачають у демократії насамперед вироблений людством механізм (процедуру) раціонального опрацювання і прийняття рішень, апелюють до *процедурної демократії***.** Вона виступає як ефективний інструмент досягнення згоди (порозуміння). Різні соціальні суб'єкти проголошують власні інтереси, рівноправний статус яких потребує відповідної уваги до кожної групи таких інтересів. Зіставлення точок зору і прагнень у підсумку дає змогу досягти згоди. Як свідчить досвід, участь груп інтересів в обговоренні спірного питання завжди знижує потенціал конфліктності, навіть тоді, коли наприкінці чиїсь інтереси втілилися не повною мірою. І навпаки, нехтування чиєюсь участю (навіть, якщо інтереси при цьому не утискуються) сприймається болісно.

Якщо процедурна демократія розглядається як інструмент у руках політичних еліт, які з її допомогою досягають ефективного управління суспільством, то йдеться про *елітарну демократію*. Її ідеалом є правління змінюваних, відкритих еліт, над якими маси здійснюють контроль за допомогою виборів. За будь-яких обставин керувати державою, на думку прихильників цієї концепції, мають еліти на основі законів і чітко визначених процедур (конкурентності, чесних виборів, проведення дебатів з ключових питань політики тощо). Демократичні процедури повинні визначати також міру та форми участі пересічних громадян у політиці (переважно зводячи їх до участі у виборах). Таку позицію прихильники елітарної демократії пояснюють необхідністю уникнути ірраціональних впливів непідготовленого до врядування народу, а також тим, що еліта (правляча верхівка, верхній шар політичного класу) зазвичай має демократичніші, ніж маси, погляди.

Демократичні інститути і процеси є умовою процвітання й добробуту. Економічна свобода сприяє економічному зростанню, економічній ефективності й розвитку. Це ж стосується політичної демократії і ступеня залученості громадян до суспільних справ. Все це дає підставу говорити про демократію як загальне благо або принаймні як умову такого блага. Вона є також втіленням спільної волі і розуму, суспільної моралі. Демократичний лад — необхідна умова недопущення тиранії, гарант захисту прав і свобод громадян, вільного самовизначення, самовираження і розвитку особистості, встановлення правової рівності, моральної автономії людей, мирного розв'язання соціальних проблем на засадах загальної згоди (консенсусу) й обмеження примусу.

2.2.2. Демократичні механізми реалізації політичної влади як чинник політико-економічного розвитку країн-членів НАТО.

Демократію важко або й неможливо знайти десь у взірцевому вигляді. Як і кожна інституція, збережена людьми, демократія несе на собі відбиток людської обмеженості й недосконалості, непослідовності й недалекоглядності. Це типово «людська інституція», на якій позначаються будь-які явища, всі притаманні людині вади. Водночас треба визнати, що феномен демократії має всепроникний, планетарний характер. Її елементи зберігалися й жевріли за умов найжорстокіших тираній і деспотій. Адже кожна влада, хоч би якою антидемократичною вона була, потребувала живлення і «виправдання» демократичними формами. І хоч це могло бути лиш уподібнен-

ням, свого роду пародією на демократію, можна констатувати, що не існує життєспроможної й усталеної політичної влади, яка б відверто нехтувала народом, його здатністю і потребою у самокеруванні.

Як і будь-яка інша форма, сучасна ліберальна демократія не є повним втіленням демократичних ідеалів, а лише деяким наближенням до них. Вона містить суперечності, слабкі місця та вади. Їй, зокрема, властива суперечність між представництвом та конкуренцією різних інтересів і необхідністю прийняття єдиних компетентних рішень. Ліберальна демократія не забезпечує активної повсякчасної участі громадян у державному управлінні, іноді вона породжує тенденцію до тривалого відчуження народу від влади. Ліберальна демократія не сприяє вирівнюванню становища громадян, а інколи й поглиблює нерівність. Проте вона здатна, за умови доброго функціонування її інститутів, забезпечити відповідальність еліти перед народом, досягнення компромісів у процесі узгодження суперечливих інтересів, а також, що не менш важливо, ефективне управління на основі закону.

Сучасна демократія немислима без особистої свободи громадян, запорукою якої є, згідно з теорією лібералізму, приватна власність і ринкові відносини. Разом вони становлять систему вільного підприємництва, будь-який відступ від якої, на думку Ф. Гаєка, призводить до рабства. Справді, історія не дає прикладів виникнення демократичних режимів без приватної власності й ринкових відносин. Проте кореляція між власністю, ринком і формою здійснення державної влади і управління не є простою та однозначною.

Нині демократія перетворилася на політичну форму, яка найбільш відповідає природі людини й нормальному станові суспільства.

Демократія стала однією із докорінних ознак сучасної цивілізації, а її поширення є одним із провідних векторів світового розвитку.

Демократія не належить до систем, які функціонують «автоматично», самі собою. Жива сила й енергія демократичного способу життя мусить бути репрезентована громадянами. Саме в їхній гідності і взаємовідносинах втілюються усі цінності й чесноти демократії.

Демократія в її живому втіленні в десятках країн сучасного світу, з їхнім розмаїтим соціальним та культурним контекстом істотно відрізняється (і завжди відрізнялася) від того, що можна було б назвати ідеалом демократії. Проте є низка її корінних рис та принципів, за відсутності яких державний лад не може вважатися демократичним: участь народу у створенні органів влади та в контролі за ними; більша або менша залученість громадян до прийняття політичних рішень; громадянство і громадянськість, конституціоналізм, особиста свобода, людська гідність, моральна автономія особи, приватність і невтручання в особисте життя, компетентність і відповідальність, вільні засоби масової інформації, соціальний порядок та інші.

Для розвитку демократії необхідна сукупність передумов: об'єктивних і суб'єктивних; економічних, соціальних і культурних. Найважливішими з них є: наявність приватної власності на засоби виробництва і ринкових економічних відносин; розвиненість громадянського суспільства — системи автономних соціальних інститутів, за допомогою яких громадяни задовольняють власні потреби і захищають свої інтереси; соціальний капітал і громадянська політична культура; наявність відносно усталених норм моралі й законності; певний тип національного характеру й менталітету.

Порівняльний аналіз процесів демократизації в сучасному світі засвідчує, що значно легше стати на шлях демократичного розвитку, ніж досягнути успіху в ньому. Та поки що не виявлено якоїсь «формули демократії», за допомогою якої можна було б визначити «ступінь готовності» тієї чи іншої країни до вкорінення демократичного ладу.

Країни не однаково володіють чинниками та спонуками, які сприяють розбудові демократичних засад суспільства, але зачатки демократичного устрою можна знайти в історичних формах життя практично кожного народу.

За даними міжнародної правозахисної організації «Freedom House», яка проводить щорічні моніторинги рівня свободи й демократії у більшості або й в усіх країнах світу, наприкінці 2000 р. у світі налічувалось 192 країни, 120 із них були ідентифіковані як такі, що мали електоральну демократію, тобто уряди в них формувалися шляхом виборів. У 86 країнах панував ліберально-демократичний лад (вони були визнані вільними).

Таблиця 2.1

Рік	Кількість електоральних демократій	Кількість вільних держав (ліберальних демократій)	Загальна кількість країн, включених до моніторингу
1990	76	65	165
1991	91	76	183
1992	99	75	186
1993	108	72	190
1994	114	76	191
1995	117	76	191
2000	120	86	192

Джерело: http://www.freedomhouse.org (Freedom in the World 2000–2001).

Відомості про розширення сфери демократії протягом останнього десятиліття XX ст., наведені в табл. 2.1, засвідчують, що на тлі збільшення кількості електоральних демократій загалом зростає кількість ліберально-демократичних режимів.

За підрахунками визначного теоретика сучасної демократії *А. Лійпхарта*, 1980 р. у світі налічувалася 21 стабільна демократія, а саме: Австралія, Австрія, Бельгія, Канада, Данія, Фінляндія, Франція, ФРН, Ірландія, Ісландія, Ізраїль, Італія, Японія, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Швеція, Швейцарія, США, Велика Британія. Це ті країни, де ліберальна представницька демократія проіснувала неперервно 50 і більше років (з кінця Другої світової війни). Майже всі вищеперелічені країни є країнами-членами НАТО.

Коротко розглянемо особливості політичного розвитку країн Західної Європи (членів НАТО) у 90-і рр. XX ст. — на поч XXI ст.

Спільною тенденцією розвитку європейських країн у цей період стало послаблення і вирівнювання політичної ваги президентів. Вирівнювання їхніх повноважень відбувається на конституційному рівні, коли позиції президентів, як глав держав, мають тенденцію до послаблення. Одночасно здатність глав держав вирішально впливати на політичну ситуацію у випадках кризових ситуацій зберігається і засновується не лише на нормах права, а й на потребах ситуації, традиціях.

Одночасно з тенденцією зростання ролі глав урядів, відбувається і посилення значення урядів у політичному житті власних країн. У системі урядів, властивих країнам Західної Європи, можна виділити чотири типи — однопартійні та коаліційні уряди більшості і меншості. Уряди меншості є традиційними різновидами урядів європейських країн.

Країнам Західної Європи властива також сильна позиція парламентів у національному політичному житті та зростання ролі парламентських комісій.

З середини 90-их років XX ст. простежується тенденція до зменшення відмінностей між національними партійними системами країн Західної Європи за показником ефективної кількості політичних партій; збільшилась кількість держав, де виборці надають великим (понад 15,0 %) партіям переважаючу підтримку; малі партії здебільшого пов'язані з новими суспільними викликами та суспільними групами, стабілізували підтрим-

ку виборців, яка допомагає їм закріпитися на політичній сцені власних країн.

Відходять у минуле двопартійні та дво- і півпартійні системи, домінуючим типом партійної системи для держав Західної Європи сьогодні стала багатопартійна система з обмеженим плюралізмом.

Домінуючим напрямом для всіх партійних систем європейських країн є посилення центризму, рух лівих і правих у минулому політичних партій до центру.

У середовищі лівих партій країн Європи в останні десятиліття відбулися суттєві зміни. Якщо після Другої світової війни ці партії були представлені комуністичними та соціал-демократичними партіями за умови, що в південних країнах Європи домінували комуністичні партії, а в північних — соціал-демократичні, то наприкінці XX ст. домінуючими стали соціал-демократичні партії. Натомість другою за силою впливу серед лівих партій стали — зелені. В програмно-ідейному плані соціал-демократичні партії мають тенденцію до переміщення в центр, перетворюючись на лівоцентристські. Для консервативних партій у програмно-ідейному плані властиве широке залучення засад лібералізму. Внаслідок цього родину консервативних партій можемо умовно поділити на дві групи, які між собою відрізняються за кількісними параметрами та за місцем у політичному спектрі.

Правий спектр європейської політичної сцени сьогодні займають крайні праві партії. До головних їхніх характеристик належить антиіммігрантський та популістичний характер. Серед чинників, що призвели до появи цієї групи партій, варто зазначити симетричність відповіді на появу та діяльність партій «зелених», відповідно постматеріалістичні проблеми та виклики.

Внаслідок поширення державного фінансування та тривалої належності обмеженої кількості політичних партій країн Західної Європи до формату урядової партії відбувається формування системи спільних інтересів політичних партій і держави, що сприяє перетворенню партій із з'єднувальної ланки між суспільством і державою у державно-суспільний інститут.

Простежується тенденція зростання частки свідомої участі громадян у політичному житті, коли підставою участі перестає бути групова належність. Одночасно посилюється тенденція використання інституту референдуму та народної ініціативи в політичному житті. Важливим інструментом захисту прав громадян впливати на владу і політичне життя власних країн став інститут омбудсмена.

2.2.3. Правова держава — гарант політичної стабільності країн-членів НАТО.

Демократичний режим ще називають правовою державою. Правова держава — це суверенна політико-територіальна організація публічної влади, яка ґрунтується на принципах верховенства права, дотримання закону, поважання особистості й недоторканності її прав, свобод та законних інтересів. Вона є необхідною умовою і найважливішою засадою вільного існування людей у демократичному суспільстві.

Сам термін *«правова держава»* (нім. *Rechtsstaat*) вперше було вжито у першій половині XIX ст. у працях німецьких правознавців (К. Велькер, Р. фон Моль та інші). Сама ж ідея панування закону в житті суспільства, держави має давні традиції. Ще Платон писав, що він бачить близьку загибель тієї держави, де закон не має сили і перебуває під владою натовпу. Подібну думку висловлював і Аристотель: там, де відсутня влада закону, зазначав він, немає сенсу говорити про будь-яку форму державного устрою. Адже в такому суспільстві панують або хаос і анархія, або свавілля володаря-деспота. Сама концепція правової держави загалом була сформована в XVII-XIX ст. в працях Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, Т. Джеферсона та ін.

На сьогоднішній день більшість держав світу у своїх концепціях проголошують себе «правовими».

Головні *ознаки* правової держави:

1. Наявність розвинутого громадянського суспільства. Існування правової держави неможливе без громадянського суспільства, як і навпаки.
2. Верховенство права, поширення вимог і норм конституції та законів на діяльність усіх громадських і політичних інституцій.
3. Правова рівність усіх громадян, пріоритет прав людини над законами держави.
4. Поділ державної влади на законодавчу, виконавчу й судову, стримування й урівноваження ними одна одної.
5. Розв'язання питань і прийняття загальних рішень за ознакою більшості, але з урахуванням прав меншості.
6. Визначальна роль суду у розв'язанні всіх спірних питань, підконтрольність йому всіх громадян та інституцій; можливість оскарження в судовому порядку неправомірних дій держави; юридична взаємовідповідальність держави і особистості.
7. Легальна діяльність не лише правлячих, а й опозиційних партій, об'єднань, рухів.
8. Вседоступність суспільно значимої інформації, незалежність ЗМІ.

Перехід до створення правової держави — досить складний і тривалий цивілізаційний процес. Його початки можна помітити ще в часи полісної демократії та республіканського правління у стародавньому Римі. Більш зрілі прояви та ознаки, що характеризують цей процес пов'язують з такими інституціями, як: виборність органів влади; конкуренцією у боротьбі за владу; багатопартійністю; поділом влади, яким започатковується система стримувань і противаг; функціонуванням самоврядних структур громадянського суспільства; незалежністю судової влади та засобів масової інформації. Однак, як показує практика, це лише необхідні, але недостатні передумови створення правової держави.

Наступним етапом виступає конституційна реформа, якою проголошується принцип верховенства права і, у відповідності з якою здійснюється процес реформування системи влади на засадах взаємного контролю її гілок. На цьому етапі особливого значення набуває утворення незалежного судочинства, існування незалежних ЗМІ.

Принципово важливим моментом правової держави як політичного інституту демократії є деконцентрація владних повноважень, авторитет різних її ланок і сфер діяльності, визначених законом, що є способом реалізації права суб'єкта на будь-яку санкціоновану форму діяльності. Якщо за умов авторитарного чи тоталітарного режимів правління, влада зосереджується в одних руках і фактично є способом реалізації інтересів закритої корпорації, то демократичний стиль правління, обмежений правовим законом, прагне до розосередження влади, виходячи з балансу інтересів суспільства як цілого та його суб'єктів. Відтак, на зміну владної монополії і централізації влади приходить конкуренція за владу різних політичних суб'єктів, а сама влада стає ознакою збалансованості суспільно-політичних інтересів.

Усі нинішні члени НАТО, за винятком Туреччини, є демократичними країнами у традиційному європейському розумінні демократії. Це розуміння передбачає верховенство права, виборність основних владних органів, підзвітність влади виборцям, систему стримувань і противаг між окремими гілками влади, повагу до прав меншин, повагу до прав людини, рівність громадян перед законом тощо.

Туреччина становить певний виняток із правила. У цій країні європейські інституції (зокрема, ЄС та Рада Європи) подекуди фіксують порушення етнічних прав курдської меншини, деяких громадянських прав, зокрема права на свободу політичної діяльності. Крім курдів, це стосується й деяких представників релігійних ісламістських партій, діяльність яких обмежена світським режимом Туреччини. Рада Європи в 1980 р.

навіть виключила Туреччину зі свого складу — після того, як у цій країні було зупинено дію Конституції. Крім того, армія в Туреччині зберігає значний політичний вплив, тоді як на Заході переважає демократична практика цивільного контролю над збройними силами. Кілька разів від часу вступу Туреччини до НАТО військові впливали на відставку урядів, зокрема, в результаті перевороту 1960 року, призначення військового правління 1978 року, а також відставки уряду ісламістської Партії процвітання 2001 року. Призначення нових урядів зазвичай відбувається за погодженням із військовою верхівкою країни. Такий стан речей є політичною традицією Туреччини. Конституція 1961 року навіть надавала військовим особливого статусу в державі, що уможливлювало запровадження військового або надзвичайного стану, створення тимчасових військових органів влади поряд із цивільними тощо.

Загалом у НАТО упродовж його існування були три члени, у яких були проблеми з дотриманням демократичних принципів, проголошених НАТО. Крім Туреччини, це стосується також Греції періоду правління диктатури «чорних полковників» (з 1967 по 1974 рік) та Португалії.

У Греції режим полковників Г. Пападопулоса, С. Макарезоса і Н. Паттакоса порушував права людини, і в час правління цього режиму Греція змушена була вийти з Ради Європи, не чекаючи позбавлення членства.

У Португалії з 1932 і по 1974 р. існував авторитарний режим, заснований Антоніу ді Олівейра (Салазаром), який характеризувався порушенням політичних прав громадян. Остаточно демократичний режим у Португалії було встановлено 1976 р.

Таким чином, з 1949 по 1952 р., коли у світі кількісно переважали авторитарні та тоталітарні держави, усього одна країна з дванадцяти членів НАТО мала недемократичний політичний режим, з 1952 по 1955 р. — дві з чотирнадцяти, з 1955 по 1967 р. — дві з п'ятнадцяти, з 1967 по 1974 р. — три

з п'ятнадцяти, з 1974 по 1982 р. — одна з п'ятнадцяти, з 1982 по 1999 — одна з шістнадцяти, з 1999 по 2004 р. — одна з дев'ятнадцяти, після 2009 р. — одна з двадцяти восьми.

Причина винятків, як то присутність в Альянсі Туреччини, та, на певних історичних етапах, — Греції і Португалії, полягає в тому, що в часи «холодної війни» для НАТО питання геополітичної доцільності могли переважати значення дотримання спільних цінностей.

НАТО — насамперед структура, відповідальна за міжнародну безпеку. Тому такі питання, як демократія і права людини відсувалися на задній план у разі першочерговості стратегічних інтересів безпеки. Туреччина, як і Греція, в часи «холодної війни» мали унікальну значущість для НАТО в сенсі свого геополітичного розташування (контроль над виходом з Чорного моря в Середземне). Туреччина до сьогодні зберігає свою важливість для країн Заходу, в сенсі антитерористичної боротьби, що розпочата в Азії після подій 11 вересня 2001 р. Членство Туреччини в західних інституціях, зокрема в НАТО, розглядається державами-членами як спосіб допомогти збереженню світського режиму в Туреччині та запобігти приходу до влади в цій країні ісламістських сил.

Водночас усі три країни НАТО, які в різні часи не були цілком демократичними, насправді були значно ліберальнішими, ніж режими СРСР та держав-членів Варшавського договору. Громадянські свободи в цих країнах НАТО були забезпечені значно краще, ніж у країнах Варшавського договору. Це стосується, зокрема, права на життя, яке порушувалося в СРСР та країнах Варшавського договору неспівмірно масовіше.

Опосередковано на політичну ситуацію в країнах НАТО впливає й те, що країни НАТО є державами з ринковими економіками. Як відомо, панування ринкової економіки сприяє демократії та формуванню її економічного базису — середнього класу.

2.2.4. Демократичний тип політичної культури як фактор інтеграції країн-членів НАТО.

Розвиток будь-якого суспільства, людини проходить під визначальним впливом культури. Поза досягненнями культури поведінка і діяльність людини, соціальних спільнот утрачають спрямованість розвитку, сенс існування. В культурі дістають відображення спосіб людського буття, набутий досвід, традиції, цінності та механізм їх реалізації.

Явище культури вивчають такі науки, як історія, археологія, етнографія, соціологія, естетика, етика, політологія. Про культуру дізнаємося, вивчаючи економіку, право, релігію, мораль, побут людей. Звичайно, ці науки розкривають різні аспекти культури.

Вважається, що вперше термін *«культура»* ввів в обіг римський мислитель, політичний діяч *Цицерон* (106–43 рр. до н.е.). У ній він вбачав, з одного боку, діяльність з перетворення природи на благо людини, з іншого — засіб удосконалення духовних сил людини і її розвиток.

Термін *«політична культура»* було введено в науковий обіг в процесі історичного розвитку суспільства, у зв'язку із виділенням політики в самостійну сферу людського життя. Він вживався давно, але не прямо. Про нього говорили Платон, Н. Макіавеллі, Ш. Монтеск'є, К. Маркс, К. Мангейм. Аристотель, наприклад, писав про «стан розуму», який народжує стабільність або революцію.

У науковий обіг термін *«політична культура»* ввів видатний німецький мислитель епохи Відродження Йоганн Гердер (1744–1803), а відповідне поняття в політологію — американські політологи *Г. Алмонд і С. Верба.* Вони у праці «Культура громадянина» вказують на три рівні політичної культури — пізнавальний, орієнтаційний і оціночної орієнтації.

Які ж за змістом і обсягом необхідні знання для формування політичної культури? Це, насамперед, знання про внутрішню і зовнішню політику держави, знання існуючих політичних відносин, подій і явищ у політичному житті суспільства, знання Конституції, законів, норм, принципів, ідей, що лежать в основі управління всіма сферами суспільного життя тощо.

Тобто, всім громадянам, особливо лідерам, політичним діячам усіх рівнів необхідно вчитись політології, юриспруденції, історії і т.д. Бо можливі помилки у політиці — волюнтаризм, авантюризм (останній живиться низьким рівнем політичної культури політичних діячів і народу), за які народ розплачується безладдям, хаосом, які ведуть до непередбачуваних наслідків. Політична культура має свої *ознаки.* Серед них:

- відображення класових, соціально-групових, національних інтересів на основі пріоритету політичних інтересів;
- інформаційний аспект (сукупність знань, поглядів);
- ціннісний аспект (перетворення політичних знань в переконання);
- поведінково-правовий аспект (участь громадян у суспільно-політичному житті згідно з відповідними нормами);
- нормативний аспект (матеріалізація політичних ідей в нормах, традиціях, інститутах).

Серед *елементів політичної культури* особистості виділяють: політичні погляди, інтереси, принципи, ідеали, цінності, орієнтації, активність, почуття, переконання тощо.

Отже, *політична культура* — це система об'єктивних знань про суспільство; поглядів, переконань і духовних цінностей; принципів і засобів політичної діяльності з врахуванням історичного досвіду.

У широкому розумінні політична культура — це базисні знання про суспільство, які визначають ціннісні орієнтації, політичну поведінку на рівні суспільства, груп, особи. У вужчому розумінні — політична культура включає культуру політичного мислення і політичного спілкування, культуру поведінки населення і політиків як суб'єктів політичного процесу.

Структуру політичної культури становлять політичні знання, політична ідеологія і психологія, політичний досвід, традиції, норми, зразки і засоби політичної діяльності.

У кожному суспільстві політична культура виконує відповідні функції. *Пізнавальна* функція пов'язана з теоретичним осмисленням політичного життя та використанням політичних знань у практичній діяльності політичних партій, владних органів; *нормативно-регулююча* — виявляється в ідеалах, політичних нормах, традиціях, що утверджують соціальну злагоду у суспільстві. Сутність *виховної* функції — формування особистості на основі системи цінностей даного суспільства, які забезпечують реалізацію соціальних і національних інтересів. Функція *політичної соціалізації* полягає у забезпеченні входження людини в політику на основі засвоєння нею норм і орієнтирів, цінностей і зразків політичної поведінки.

Отже, політична культура є засобом організації, показником ступеня розвитку політичного життя суспільства, а також фактором формування масової політичної свідомості, політичної соціалізації людини.

Розглянемо особливості демократичних вимірів політичної культури на прикладі діяльності управлінських інституцій НАТО.

Основними інститутами політики і прийняття рішень в Альянсі є Північноатлантична рада, Комітет оборонного планування і Група ядерного планування. Кожен з них відіграє надзвичайно важливу роль у процесах консультацій і прийняття рішень, які є основою співпраці, спільного планування і безпеки країн.

Рішення, ухвалені цими органами, мають однаковий статус і є узгодженою політикою країн-членів НАТО, незалежно від рівня, на якому вони прийняті. Цим вищим органам підпорядковані спеціальні комітети, які також складаються з офіційних представників країн. Така структура комітетів є базовим механізмом, який забезпечує Альянсу можливість проводити консультації та приймати рішення так, щоб кожна країна була представлена на кожному рівні та в усіх сферах діяльності НАТО.

Рішення в НАТО приймаються на основі консенсусу після обговорення і консультацій з країнами-членами Альянсу. Рішення, прийняте на основі консенсусу, є рішенням, згоду на яке дали і яке підтримали усі країни-члени НАТО. Це означає, що рішення, прийняте НАТО, є виразом колективної волі суверенних держав, які є членами Альянсу. Саме на цьому процесі прийняття рішень ґрунтується сила НАТО і довіра до неї.

У разі незгоди обговорення ведеться доти, доки рішення не буде прийняте, інколи це може призвести до визнання того, що досягти згоди неможливо. Але майже завжди вдається знайти взаємно прийнятне рішення. Цей процес є швидким, бо країни-члени Альянсу проводять консультації постійно, а, отже, часто знають і розуміють позиції один одного наперед. Консультації є невід'ємною частиною процесу прийняття рішень. Вони сприяють комунікації між країнами-членами, чиєю головною метою є прийняття таких колективних рішень, які відповідають їхнім національним інтересам.

Питання, які обговорюються, і рішення, які приймаються на засіданнях Ради, стосуються усіх аспектів діяльності Організації й часто ґрунтуються на звітах і рекомендаціях, підготовлених підпорядкованими комітетами на запит Ради. Так само тема може бути запропонована одним із національних представників або Генеральним секретарем. Постійні представники діють на основі інструкцій, отриманих зі своїх столиць, повідомляючи і пояснюючи погляди і політичні рішення своїх урядів колегам по Раді. І навпаки, вони звітують перед своїм національним керівництвом про погляди і позиції інших урядів, інформують їх про розвиток подій і тримають їх в курсі справ щодо досягнення консенсусу з важливих питань або сфер, в яких національні погляди не збігаються.

Коли необхідно прийняти рішення, дії узгоджуються на основі одностайності і спільної згоди. Голосування, або прийняття рішень більшістю не практикується.

Кожна країна-член НАТО, представлена за столом Ради або в будь-якому з підпорядкованих комітетів, залишає за собою цілковитий суверенітет і відповідальність за свої рішення.

Роботу Ради готують підпорядковані комітети, які відповідають за специфічні сфери політики. Значну частину такої роботи виконує Політичний комітет вищого рівня (SPC), що складається із заступників постійних представників, інколи за підтримки відповідних національних експертів, залежно від тематики. У такому разі він називається SPC(R). Політичний комітет вищого рівня зокрема відповідає за підготовку більшості заяв або комюніке Ради і засідає перед засіданнями Ради з метою вироблення проектів таких текстів, які потім подаються на схвалення Ради.

Іншими аспектами політичної роботи може займатись звичайний Політичний комітет, який складається з політичних радників від національних делегацій. Підготовка роботи Комітету оборонного планування і Групи ядерного планування (NPG) здійснюється в подібний спосіб Комітетом оборонного аналізу і штабною групою при Групі ядерного планування відповідно та іншими комітетами вищого рівня.

Формулювання і втілення політики в Альянсі суверенних держав вимагає цілковитого інформування усіх урядів країнчленів про політику і наміри один одного, а також про ті міркування, які лежать в їх основі. Це потребує проведення регулярних політичних консультацій за будь-якої можливості на етапі вироблення політики перед тим, як держави приймають свої національні рішення.

Систематичні політичні консультації в НАТО розпочались тоді, коли Рада зібралася на своє перше засідання у вересні 1949 року, невдовзі після набуття чинності Північноатлантичним договором. З того часу вони посилювались і змінювались відповідно до нових подій. Принциповим форумом політичних консультацій залишається Рада. Її засідання відбуваються за мінімальних формальностей; дискусії відверті і прямі. Генеральний секретар, в силу своєї посади як голови, відіграє важливу роль у цій роботі і діє як принциповий представник і речник як стосовно контактів з урядами, так і у відносинах з громадськістю.

Регулярні консультації проводяться також і на інших форумах, повноваження яким надаються Радою. Політичний комітет на вищому та інших рівнях, Група координації політики, Дорадча група з атлантичної політики та інші спеціальні комітети відіграють безпосередню роль у сприянні політичним консультаціям між урядами країн-членів НАТО. Як і Рада, вони користуються допомогою Міжнародного секретаріату, підпорядкованого Генеральному секретарю НАТО.

Політичні консультації між країнами-членами Альянсу не обмежуються подіями, що відбуваються в межах євроатлантичного регіону. Події, де б вони не відбувались, які можуть мати наслідки для Альянсу, регулярно розглядаються Радою та підпорядкованими їй комітетами. Механізм консультацій Альянсу завжди готовий до використання країнами-членами НАТО, які в разі таких обставин активно ним користуються з метою визначення якомога раніше сфер, в яких необхідно здійснити угоджені дії в інтересах безпеки і стабільності.

Потреба в консультаціях не обмежується тільки політичними справами. Широкомасштабні консультації ведуться і в інших сферах. Це безперервний процес, який відбувається як на офіційній, так і на неофіційній основі із мінімальними затримками чи незручностями завдяки тому, що національні делегації при НАТО розташовані поряд, в одній штаб-квартирі. У разі необхідності це дає можливість працювати інтенсивно і швидко над особливо важливими або терміновими питаннями за умови цілковитої участі представників усіх відповідних урядів.

Консультації в Альянсі мають різні форми. У найпростішій формі це обмін інформацією і думками. На іншому рівні вони стосуються повідомлення про дії або рішення, які уряди вже здійснили, або збираються здійснити, і які безпосередньо чи опосередковано торкаються інтересів союзників по Альянсу. Також це може бути надання попереднього повідомлення про дії або рішення, які уряди планують на майбутнє з метою отримання згоди, або коментарів інших урядів. Це можуть бути дискусії, спрямовані на досягнення консенсусу щодо певної політики або паралельних дій. І зрештою, вони повинні дати країнам-членам Альянсу можливість досягти взаємної згоди щодо колективних рішень або щодо дій Альянсу загалом.

Поставивши процес прийняття рішень у залежність від консенсусу і спільної згоди, члени Альянсу зберегли важливу роль поглядів і досвіду кожної країни, водночас покладаючись на механізми і процедури, які дають їм змогу спільно діяти швидко і рішуче, якщо обставини цього вимагатимуть. Практика щоденного обміну інформацією і консультацій гарантує здатність урядів зібратись дуже швидко в разі необхідності, часто знаючи попередньо про відповідні погляди інших, з метою узгодження спільної політики. Якщо потрібно, зусилля докладаються до подолання розбіжностей з метою цілковитої підтримки спільних дій рішеннями, під якими підписалися усі уряди країн-членів НАТО. Після прийняття такі рішення є виразом спільного прагнення усіх відповідних країн виконати їх повною мірою. Отже, рішення, які можуть бути політично важкими або потребують ресурсів, за які існує конкуренція, вимагають додаткової сили і довіри.

Усі країни-члени НАТО беруть участь у співпраці на політичному рівні Альянсу і в однаковій мірі виконують умови Північноатлантичного договору, зокрема взаємне зобов'язання за статтею 5, яке символізує неподільність їхньої безпеки, а саме те, що напад на одну або кількох з них вважається нападом на усіх.

Розвиток Альянсу забезпечує те, що різні вимоги і політичні підходи країн-членів Альянсу відображаються в їхніх позиціях в Альянсі. Ця гнучкість проявляється по-різному. В деяких випадках розбіжності мають в основному процедурний характер і не викликають труднощів. Наприклад, Ісландія не має збройних сил і тому, коли бажає, може бути представлена на військових форумах НАТО цивільною особою. В інших випадках розбіжності можуть бути більш суттєвими. Франція, один із засновників Альянсу в 1949 році, вийшла з інтегрованої військової структури НАТО у 1966 році, залишаючись повноправним членом її політичних структур.

Різниця між країнами-членами НАТО також може бути викликана географічними, політичними, військовими або конституційними факторами. Наприклад, участь Норвегії і Данії у військових справах НАТО повинна узгоджуватись з національними законами, які не дозволяють розташування на територіях цих країн іноземних військових підрозділів або ядерних озброєнь у мирний час. В іншому контексті, військові командування, що входять до складу інтегрованої військової структури, можуть залучати лише ті підрозділи з цих країн, які безпосередньо оснащені або підготовлені до участі в специфічних функціях, для яких створено це командування.

2.2.5. Сучасний стан економічного розвитку країн-членів НАТО

НАТО є інституційною основою «золотого мільярда», тобто мільярда людей планети, які живуть у безпечних і заможних умовах розвинених демократій, поза впливом конфліктів і катаклізмів, які струшують «третій світ». До цього «золотого мільярда», крім членів НАТО, належать також Японія, Південна Корея, Австралія, Нова Зеландія і кілька дрібних європейських країн. Решта ж держав Європи є членами НАТО. Отже, два з трьох економічних полюсів світу (США і Захід-

на Європа) об'єднані в НАТО. Поза НАТО залишається лише один такий полюс — Східна Азія.

Сьогодні в країнах НАТО живе понад 850 мільйонів людей. 6 із 8 членів «великої вісімки» є членами НАТО (США, Німеччина, Канада, Франція, Велика Британія, Італія). В НАТО об'єднані найбагатші, найдемократичніші і, одночасно, найменш корумповані країни світу. Згідно з результатами дослідження «*Transparency International*» з 20 найменш корумпованих держав 10 є членами НАТО. З 10 найбільших економік світу 6 країн є членами НАТО.

У НАТО, як і в кожної організації, теж є свої проблеми.

Одна з них — нерівномірність оборонних зусиль та розподілу відповідальності між союзниками у сфері безпеки, яка дедалі зростає. На підтримку цієї позиції наводяться факти, що на початку XXI століття США забезпечують удвічі більше оборонних витрат, аніж усі європейські члени НАТО разом. Наводяться дані, згідно з якими між 1990 і 2005 роками частка оборонного бюджету європейських членів НАТО знизилася з 3 до 2,1% від ВВП, тоді як у США відповідні показники для цих років становили 5,3 і 3,6%. Нині оборонні витрати США становлять близько 40% від світових витрат, причому США витрачають на оборонні дослідження в середньому уп'ятеро більше, ніж європейські члени НАТО разом. Крім того, у структурах військових бюджетів європейських членів НАТО існують деформації в бік основного фінансування утримання персоналу, у той час як США більше інвестують в переозброєння. У західноєвропейських членів НАТО на початку XXI століття в середньому 68–70% витрат іде на утримання персоналу, і лише 5–20% на нове озброєння та устаткування (у США відповідно 38–40% і 25–26%). Вперше значний відрив Америки у військових технологіях було наявно засвідчено під час операції проти Югославії у 1999 р. Тоді 80 % ударів високоточними боєприпасами, 85% нічних бойових вильотів літаків, 95% ударів крилатими ракетами було нанесено силами США, а європейські союзники заледве знайшли у своїх чисельних арміях 50 тисяч вояків, яких можна було направити для миротворчої місії. Усі європейські члени НАТО мають лише 10% від можливостей США у питаннях доставки і підтримання військ за межами зони відповідальності НАТО. Як наголошують окремі американські дослідники, європейські члени НАТО, скориставшись ядерними гарантіями США, мінімізували військове навантаження на свої бюджети, таким чином самоусунувшись від гарантування власної безпеки. Річ у тім, що в Європі збережено армії часів «холодної війни», базовані на принципах територіальної оборони. З точки зору США ці армії застарілі і невиправдано дорогі через свою значну чисельність. Такі армії нездатні виконувати «нові місії» поза межами договірної зони відповідальності НАТО. Саме операції такого роду було проведено, починаючи з середини 1990-х рр., у Боснії і Герцеговині, Косові, Македонії, Афганістані та Іраку.

4 грудня 2012 року Палата представників Конгресу США схвалила законопроект про військові витрати на 2013 фінансовий рік у розмірі близько $ 606 млрд. У 2012 році на військові потреби з бюджету США було виділено $ 662,5 млрд, що на $ 5,2 млрд менше, ніж у 2011 році. Але навіть при такому зниженні США мають військовий бюджет у чотири рази більше, ніж Китай — наступний найбільший військовий марнотрат у списку. Тим часом, Китай пішов проти глобальної тенденції, збільшуючи свої витрати майже на 8% в період між 2011 і 2012, і більш ніж на 47% з 2008 року.

З 2012 року Сполучені Штати витратили 4,4% свого валового внутрішнього продукту (ВВП) на озброєння. У таких країнах, як Саудівська Аравія і Оман, військові витрати склали більше 8% ВВП.

У межах НАТО існує низка структур, відповідальних за розвиток економічного співробітництва між країнами: Економічний Комітет, Комітет з координації європейського авіапростору, Комітет з науки, Комітет з викликів сучасному суспіль-

ству, Комітет з інвестицій у програми безпеки, а також спеціальні програми з допомоги менш розвинутим членам НАТО, спрямованим на досягнення необхідного рівня. Усі ці структури допомагають співпраці членів НАТО у сфері оборони та в галузі економічного планування й співробітництва. Крім того, система базових угод НАТО про замовлення передбачає пріоритетні умови для укладання контрактів між країнами-членами НАТО.

Як приклад розглянемо такі країни-члени НАТО як Франція і Канада.

Франція — одна з найбільших економічно розвинених країн світу, третя економіка в Євросоюзі і друга — у зоні євро. Економічна криза, що позначається на всій світовій економіці, та криза зони євро роблять серйозний вплив на стан економіки Франції, що страждає від зростання цін на енергоносії, від серйозних коливань курсів євро та долара, нестабільності на світових сировинних ринках. Зростання економіки країни в 2012 р. оцінюється як нульове. ВВП Франції в 2012 році склав 1800,1 млрд. євро. У 2012 р. за обсягом ВВП (за паритетом купівельної спроможності) Франція зайняла 9-е місце у світі, за обсягом експорту і імпорту — 5-е місце у світі. Обсяг прямих залучених іноземних інвестицій у Францію склав на 31 грудня 2012 року 1,11 трильйон дол. США, що відповідає 5-му місцю у світі. Обсяг розміщених за кордоном прямих французьких інвестицій склав на 31 грудня 2012 року 1,702 трильйона дол. США, що відповідає 3-му місцю у світі. За обсягом промислової продукції Франція ділить з Італією 4-е місце в світі (після США, Японії і Німеччини) За прогнозами Єврокомісії, обсяг ВВП Франції зменшиться на 0,1% в 2013 році і збільшиться на 1,1% в 2014 році. Інфляція складе 1,2% в 2013 році і 1,7% в 2014 році.

У формуванні валового внутрішнього продукту (ВВП) Франції домінує сфера послуг. Велику роль відіграють надходження від зовнішньої торгівлі і туризму. Експорт: фрукти (в основному яблука), вино, сир, пшениця, автомобілі, літаки, залізо і сталь, нафтопродукти, хімікати, ювелірні вироби, шовк.

Франція — високорозвинена індустріально-аграрна країна. За розмірами ВВП і обсягом промислового виробництва Франція посідає одне з провідних місць у західному світі (разом зі США, ФРН, Великобританією та ін.). Провідна галузь промисловості — машинобудування. Розвинуті автобудування, суднобудування, тракторо- і авіабудування, електротехнічна і радіоелектронна промисловість, а також хімічна (виробництво соди, добрив, хімічних волокон, пластмас), нафтопереробна і нафтохімічна промисловість. Експортне значення мають виробництво текстилю, одягу, галантереї, харчова промисловість і виноробство. Розвинені всі види сучасного транспорту. Головні морські порти — Марсель, Гавр, Дюнкерк, Руан, Нант, Сен-Назер, Бордо. Транспортна мережа має радіальну конфігурацію з єдиним центром — Парижем. Франція посідає одне з перших місць у світі за довжиною автошляхів і величиною автопарку. Найважливіша автострада — Лілль-Париж-Ліон-Марсель. Головні водні магістралі — Сена (яка через Уазу і Північний канал пов'язана з Північним районом, а через Марну і канал Марна-Рейн — з Лотарингією та Ельзасом) і канадізована р. Мозель (шлях для експорту лотаринзької руди і металу, а також імпорту вугілля і коксу); на ці шляхи припадає понад 4/5 перевезень.

Третина поверхні Франції використовується на сільське господарство, 25% з яких — це пасовища, а 27%— ліси. Традиційно важливим сектором економіки Франції є сільське господарство. Якісний ґрунт та сприятливий клімат сприяють розвитку сільськогосподарської продукції. Насамперед вирощується пшениця, ячмінь, кукурудза, овес, цукрові буряки, тютюн, хміль, цикорій, овочі, виноград. Бургундія, Бордо та інші місцевості славляться виноробством.

Великі доходи приносить також туризм, який особливо розвинений у Парижі, на узбережжі та в горах.

У *Канаді* є розвинена ринкова економіка з дещо більшим урядовим регулюванням ніж у Сполучених Штатах, проте з набагато меншим ніж у деяких європейських країнах. Канада — член Організації економічної співпраці і розвитку (OECD) і Великої Вісімки (G8). За минуле десятиріччя, після періоду деякого спаду, економіка країни зростає швидкими темпами та з низьким рівнем безробіття і великими урядовими надлишками в федеральному бюджеті.

Згідно з повідомленнями канадського управління статистики Statistics Canada, валовий внутрішній продукт Канади в серпні 2013 року виріс на 0,3%. Даний показник випередив очікування аналітиків, які прогнозували, що канадська економіка зросте на 0,1%. Основним фактором, що вплинув на зростання ВВП країни в звітний період, став видобуток нафти і газу. У річному вираженні економічне зростання країни прискорилося до 2,5%, досягнувши найвищого рівня за останні два роки. Видобуток нафти і газу в серпні 2013 року збільшився на 2,8%, досягнувши рекордної позначки 97,6 млрд. дол.

Рівень безробіття, за даними експертів з Міністерства закордонних справ, торгівлі та розвитку Канади, за підсумками двох кварталів 2013 року становить 7,1%. За даними Канадського статистичного агентства експорт Канади за розглянутий період склав 278,5 млрд. кан. долл., а канадський імпорт — 295,2 млрд. дол. Таким чином, торговельний баланс країни був зведений з дефіцитом у розмірі 16,7 млрд. кан. дол. Слід, однак зазначити, що в першій половині 2013 року канадський долар був слабшим американського (середнє значення 0,977), що дало національним експортерам додаткові цінові переваги.Поступово відновлюються обсяги прямих інвестицій в канадську економіку. Згідно з оцінками співробітників Міністерства закордонних справ, торгівлі та розвитку, за перші два квартали 2013 року прямі зарубіжні інвестиції в різні сектори економіки Канади досягли 30,4 млрд. кан. доларів, у той час як за весь 2012 рік вони склали 43 млрд. кан. доларів. Дані обставини свідчать про те, що інвестиційний клімат в Канаді поступово поліпшується і іноземний бізнес не боїться вкладати кошти в канадські активи. Прямі канадські інвестиції за кордоном, навпаки, впали і за підсумками двох кварталів 2013 року склали всього 10,6 млрд. кан. доларів (у 2012 році — 55,4 млрд. кан. доларів). Канадська банківська система, як і раніше, демонструє свою стійкість до світових економічних потрясінь (кредитний рейтинг AAA). Банк Канади зберіг до кінця поточного фінансового року (березень 2014 року) облікову ставку на рівні в 1%, що дасть додатковий імпульс збільшенню кредитування в країні. Інфляція, за підсумками двох кварталів 2013 року склала 0,8%. У річному вираженні інфляція прогнозується на рівні 2%.

Канада — одна з небагатьох країн-експортерів енергоносіїв у світі: великі поклади природного газу находяться на східному узбережжі, а нафти — в Альберті. Є і великі поклади нафтових пісків Атабаски — друге після Саудівської Аравії родовище нафти в світі. У Квебеці, Британській Колумбії, Ньюфаундленді і Лабрадорі, Онтаріо і Манітобі гідроелектроенергія найпоширеніша і найдешевша.

Канада — одна з найбільших у світі виробників сільськогосподарської продукції. Канадські прерії, розбудовані значною мірою завдяки раннім хвилям української еміграції, є одними з найбільших постачальників пшениці й інших зернових культур. Канада, найбільший виробник цинку й урану, також має великі родовища інших природних ресурсів, як-от: золото, нікель, алюміній, свинець, нафта. Є в країні і високорозвинена переробна промисловість у південному Онтаріо і Квебеку; тут же і знаходяться автобудівні заводи, філіали багатьох американських і японських автомобільних компаній, що являються ключовими в економіці цих провінцій.

Економіка Канади глибоко інтегрована в світову економіку та до певної міри надзвичайно залежна від міжнародної торгівлі, особливо зі своїм найбільшим торгівельним партне-

ром, Сполученими Штатами Америки. У 1989 р. Канада уклала Канадсько-американську угоду безмитної торгівлі (FTA), а в 1994 р. — Північноамериканський договір про вільну торгівлю (NAFTA), який включав ще й Мексику. Вільна торгівля на північноамериканському континенті значно пожвавила економічне співробітництво між країнами-учасниками договору, дозволила запобігти економічному спаду й досягти найвищого досі рівня росту промисловості серед країн Великої Сімки.

2.2.6. Соціально-економічні стандарти країн-членів НАТО.

До характерних ознак євроатлантизму як соціально-економічної і політичної моделі розвитку належать:

1. Особиста свобода людини.
2. Ринкова економіка.
3. Утвердження інституту приватної власності, носієм якої є середній клас.
4. Зміцнення позицій національного бізнесу, представники якої розуміють необхідність долучення до євроатлантичної системи безпеки для захисту інтересів бізнесу та підвищення добробуту людей.
5. Прозора, відкрита система влади, що спирається на сталі правила керування.
6. Свобода слова, що унеможливлює монополізацію суспільного життя.
7. Вільний доступ до інформації та існування незалежних ЗМІ.
8. Наявність політичних партій, що діють в умовах жорсткої конкуренції і шляхом виборів за відкритими списками отримують представництво у парламенті, де створюють політичну більшість, яка бере на себе відповідальність та формує уряд.

9. Незалежна судова гілка влади, що відстоює інтереси людей, а не сильних світу цього, і керується правовими канонами.
10. Плюралізм, тобто розмаїтість і множинність, суспільних процесів, підходів, поглядів.
11. Контроль суспільства над державною машиною для убезпечення людей від тотальної регламентації їх життя та діяльності.
12. Розвинуте громадянське суспільство, що передбачає наявність недержавних інституцій та фондів, політичних партій, ініціативних груп тощо.

Вже у 1986 році захист прав людини згадується у преамбулі до Єдиного європейського акта. У 1989 р. Європарламент виступив із *Декларацією основних прав і свобод*, яка закріпила громадянські, політичні та соціально-економічні права, їхні гарантії, а також важливі принципи демократії та правового становища особи. Тоді ж держави ЄС ухвалили *Хартію Європейського співтовариства про основні соціальні права працівників*, яку підписали усі держави-члени, окрім Великої Британії. Ця Хартія, яка має рекомендаційний характер, закріпила право на працю та винагороду за неї, на покращення умов праці, соціальний захист та низку інших соціально-економічних прав працівників. Два останні документи мали велику політичну значущість і згодом були використані як джерела для *Хартії основних прав ЄС* (2000 р.).

Засади, на яких здійснюється соціально-економічне співробітництво в межах Альянсу, визначені у Статті 2 Північноатлантичного договору, в якій записано, що держави-члени НАТО «намагаються усувати суперечності у своїй зовнішній економічній політиці та сприяють економічній співпраці між окремими або між усіма учасниками Договору». Економічний комітет НАТО, створений з метою сприяння співпраці в цій галузі, є єдиним форумом НАТО, діяльність якого зосереджена виключно на консультаціях щодо питань економічного характеру, без-

посередньо пов'язаних із політикою в галузі безпеки. Аналіз та колективна оцінка пов'язаних із безпекою показників економічного розвитку належать до ключових складових здійснюваної Альянсом координації оборонних планів і охоплює такі питання, як порівняльні аналізи військових витрат, розвиток оборонної промисловості, наявні ресурси для реалізації планів у галузі оборони та забезпечення ефективного використання коштів у оборонному секторі економіки державами-членами Альянсу. Економічне співробітництво в рамках НАТО ґрунтується на розумінні того, що співробітництво в галузі політики несумісне з економічним протистоянням, тому всі члени Альянсу повинні щиро прагнути взаємодії в економічній та політичній галузях та охоче консультуватись між собою з приводу питань, які стосуються всіх членів НАТО і належать до сфери спільних інтересів.

Держави Альянсу усвідомлюють, що інші міжнародні організації та форуми, які опікуються проблемами економічної співпраці, ставлять перед собою й реалізують цілі та керуються принципами, які сформульовані в статті 2 Північноатлантичного договору. Тому НАТО уникає дублювання заходів інших організацій і посилює співробітництво між членами Альянсу в економічній галузі, зокрема у вирішенні проблем, пов'язаних з питаннями безпеки і оборони. НАТО діє як форум, де розглядаються різні взаємопов'язані аспекти політичних, економічних та військових проблем, і забезпечує реалізацію конкретних економічних заходів, спрямованих на захист спільних інтересів. Широкий спектр економічних питань потребує ретельного аналізу в контексті пріоритетів загальних інтересів безпеки членів Альянсу. До таких питань належать, зокрема, видатки на потреби оборони і формування оборонного бюджету, перебудова оборонної промисловості, тенденції у структурі зайнятості в оборонній промисловості та планування витрат на оборонні цілі, доцільність цих витрат та їхній вплив на розміри і структуру збройних сил.

2.2.7. Стратегічні цілі країн-членів НАТО та їх вплив на політико-економічний розвиток

Радикальні перетворення в Європі внаслідок руйнування біполярної системи наприкінці 1980-х початку 1990-х років зумовили появу якісно нової ситуації у сфері безпеки, ключовим питанням якої стало різке порушення балансу сил і стратегічного паритету між провідними військово-політичними блоками часів «холодної війни» — ОВД і НАТО. Зростання конфліктності та політичної нестабільності на європейському континенті вимагало розбудови нової ефективної системи безпеки із залученням провідних держав світу та врахуванням їхніх геополітичних інтересів. Руйнування біполярної системи практично зняло з порядку денного загрозу військової агресії проти держав Західної Європи, а, отже, оборонний альянс НАТО практично втратив підстави для подальшого існування. Питання про доцільність збереження та реформування НАТО, її ролі в майбутній системі європейської безпеки стали предметом широкої міжнародної дискусії, одним з важливих аспектів якої є питання про необхідність подальшої військово-стратегічної присутності США у Європі.

Задля збереження та реформування НАТО у відповідності до нових міжнародних умов, США розробили концепцію «нового атлантизму», яка визначила оновлені цілі і завдання блоку, обґрунтувавши їх появою нових загроз безпеці (розповсюдження зброї масового знищення, етнічні і релігійні конфлікти, тероризм тощо).

Стратегічна концепція, вперше опублікована у 1991 році, за змістом і за формою радикально відрізнялась від попередніх документів.

Вона залишила незмінною головну мету НАТО — безпеку її членів, однак об'єднала її зі специфічним зобов'язанням працювати над вдосконаленням і розширенням загальноєвропейської безпеки через партнерство і співпрацю з колишніми суперниками. На додаток вона була оприлюднена як публічний

документ, відкритий для обговорення і коментарів парламентів, фахівців у галузі безпеки, журналістів і широких кіл громадськості. Стратегічна концепція була переглянута у 1999 році, коли союзники взяли на себе зобов'язання забезпечувати не тільки спільну оборону, але й мир і стабільність в ширшому євроатлантичному регіоні.

Концепція містить такі політичні елементи:

— широкий підхід до безпеки, який охоплює політичні, економічні, соціальні та екологічні чинники, а також оборонний вимір Альянсу;

— міцні трансатлантичні відносини;

— утримання військової спроможності Альянсу, необхідної для забезпечення ефективності військових операцій;

— розвиток оборонних можливостей європейських членів Альянсу;

— збереження адекватних структур і процедур запобігання конфліктам і врегулювання кризових ситуацій;

— ефективне партнерство з країнами-не членами НАТО на основі співпраці та діалогу;

— розширення Альянсу і політика відкритих дверей для вступу нових членів;

— продовження роботи щодо укладання далекосяжних угод з контролю за озброєннями, роззброєння та боротьби з розповсюдженням зброї масового знищення.

Така широка дефініція безпеки означає визнання важливості політичних, економічних, соціальних і екологічних чинників на додаток до оборонного виміру.

Внаслідок нападів на Сполучені Штати 11 вересня пріоритет перейшов до таких аспектів, як вдосконалення обміну розвідданими про терористичну загрозу, зміцнення співпраці й партнерства з іншими країнами поза межами Альянсу та широким колом інших організацій, а понад усе — до боротьби із загрозою тероризму, посилення ролі Центру НАТО з питань зброї масового знищення (ЗМЗ) у підтримці військової готовності до боротьби із загрозами ЗМЗ і здатності діяти в середовищі ЗМЗ, адаптації структур збройних сил та вдосконаленні військових можливостей і засобів у інших відповідних сферах.

На самміті НАТО у Стамбулі в 2004 році міністри оборони держав-членів ухвалили рішення, щоб 40% сухопутних військ кожної держави були готові до розгортання, а 8% були готові до експедиційних місій НАТО в будь-який час.

Таким чином, з часу завершення «холодної війни» НАТО перебуває у стадії пристосування до нових геополітичних реалій, що виникли у зв'язку з розпадом Варшавського договору і СРСР. З 1995 р. НАТО почав дії поза межами своєї договірної зони в Європі (у Боснії і Герцеговині, Косові, Македонії), а з 2003 р. НАТО почав здійснювати операції поза межами євроатлантичного регіону (в Афганістані). Пристосування НАТО до нових умов безпеки було прискорено після терористичних акцій, здійснених проти США 11 вересня 2001 р., що полягало, насамперед, у скороченні дорогих засобів ведення великої наземної війни та у створенні можливостей для мобільного реагування на загрози як у зоні відповідальності НАТО, так і в регіонах за її межами.

Нова Стратегічна концепція оборони та безпеки членів Організації Північноатлантичного Договору «Активне залучення, сучасна оборона», прийнята главами держав та урядів в Лісабоні 19 листопада 2010 р. Головна мета оновлення Стратегічної концепції Альянсу полягала в тому, щоб офіційно зобов'язати країни члени брати активну участь у забезпеченні безпеки союзу через операції та місії. Участь в операціях передбачає не тільки військову фазу, але й заходи щодо запобігання кризам, управління конфліктами та стабілізації після кризової ситуації. Стратегічна концепція передбачає тісну взаємодію з міжнародними партнерами НАТО, такими як ООН та ЄС, оскільки ці організації мають досвід та володіють певними інструментами, що не потребуватиме дублювання в Альянсі. Розширюється роль партнерів через більше політичне залучення і зна-

чну роль у конфігурації операцій під проводом НАТО в яких вони беруть участь. Альянс продовжуватиме постійно реформуватись, модернізуватись та трансформуватись, щоб «платники податків отримали більше безпеки за гроші. які вони інвестують в оборону».

Нова Стратегічна концепція офіційно закріплює зобов'язання всіх країн-членів із забезпечення власної безпеки шляхом оборони території країн-членів, шляхом стримування потенційного агресора через демонстрацію сили та рішучості відповіді, застосуванням комплексного підходу до здійснення кризового менеджменту через запобігання виникненню кризи, операції та місії подолання кризи, а також стабілізації та відновлення заради усунення умов повторення конфліктних ситуацій.

Стратегічна концепція міцно пов'язує безпеку країн-членів Альянсу із міжнародною безпекою, визначає важливість та значення співробітництва з міжнародними організаціями та розширення партнерських відносин, розповсюджуючи принцип колективної безпеки не тільки на власних членів, але й на інших міжнародних суб'єктів. Реформування, модернізація та трансформація потенціалів, місій та структур покликані забезпечити здатність Альянсу виконувати взяті на себе завдання в найефективніший та економний спосіб.

На виконання положень Стратегічної концепції щодо зміцнення євроатлантичної безпеки за рахунок широкої мережі партнерських відносин з країнами та організаціями в усьому світі, була розроблена та схвалена міністрами закордонних справ НАТО нова політика, що спрямована зробити взаємодію з партнерами більш ефективною, більш прагматичною й більш гнучкою. Нова політика передбачає збільшення кількості політичних консультацій з питань безпеки, що становлять спільний інтерес, простіший і більш раціональний набір інструментів і роль партнерів у формуванні стратегії й процесі прийняття рішень стосовно операцій, в яких вони беруть участь. Відповідно до нової політики, НАТО буде розвивати політичний діалог та практичне співробітництво з будь-якою країною по всьому світу, що поділяє й сприяє інтересам Альянсу в галузі міжнародного миру та безпеки. НАТО буде також взаємодіяти з основними глобальними суб'єктами в гнучкій і прагматичній основі.

Таким чином, нова Стратегічна концепція покликана надати на наступні принаймні 10 років чітку стратегію розвитку Альянсу в складній ситуації у сфері безпеки при збереженні основного принципу колективної оборони, активної участі у врегулюванні криз, підтримуючи міцний трансатлантичний зв'язок між союзниками й співробітництво з партнерами.

Нова Стратегічна концепція НАТО передбачає на майбутнє безперервний процес реформ, модернізації і трансформації з метою виконання усього кола завдань НАТО, наскільки це можливо ефективно і успішно. Тому запропоновані нові інструменти її втілення, такі як політика «кмітливої оборони», нова політика щодо розвитку партнерств й співробітництва з ЄС та міжнародними організаціями, комплексний підхід до військовоцивільної взаємодії, мають на меті забезпечити виконання положень Стратегії та істотним чином вплинути на зміцнення європейської безпеки.

Завдання для самоперевірки та самоконтролю

- *Які елементи (принципи) демократичного ладу Ви вважаєте найголовнішими? Які з них наявні сьогодні в Україні?*
- *Які перешкоди на шляху демократії наявні сьогодні в Україні?*
- *Чому не може існувати ідеальної демократії? Які існують форми демократії? Прихильником якої з них Ви себе вважаєте?*

- *Пастки, небезпеки і хвороби демократії: як громадянин може виробити імунітет проти усього цього?*
- *Кажуть, що авторитаризм та демократія є немовби двома полюсами влади. Немає такої влади, яка була б виключно авторитарною, як нема і такої, яка була б взірцем демократії. А чи не містить і сама демократія в собі ці два полюси? В чому полягає авторитаризм демократії? Якою мусить бути «демократична демократія»?*
- *Як впливає глобалізація на розвиток демократії та її форми в країнах-членах НАТО?*
- *Які існують моделі переходу до демократії?*
- *Які з цінностей демократії здаються Вам найбільш привабливими? Які протиріччя вони містять у собі?*

Список використаної і рекомендованої літератури

1. *Воронов І. О.* Правова держава як предмет політологічного аналізу / І. О. Воронов. — К. : Віра ІНСАЙТ, 2000. — 375 с.
2. Демократія : Антологія. / Упоряд. О. Проценко. — К. : Смолоскип, 2005. — 1108 с.
3. Державне управління : курс лекцій / За заг ред. Д. І. Дзвінчука. — 2-е вид., переробл. і доповн. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. — 616 с.
4. *Древаль Ю. Д.* До питання про теорію переходу від авторитаризму до демократії / Ю. Д. Древаль // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. — Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ Магістр, 2008. — № 2 (34). — С. 42–49.
5. Економічні аспекти розширення НАТО / Українська Академія держ. управління при Президентові України; Інститут підвищення кваліфікації керівних кадрів / Баррі Лессер (ред.), Іван Розпутенко (ред.). — К. : К.І.С., 2002. — 82 с.

6. Європейська інтеграція : навчальний посібник / Кол. авт.; за заг. ред. проф. І. А. Грицяка та Д. І. Дзвінчука. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. — 464 с.
7. Зовнішня політика України — 2011 : стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / За ред. Г. М. Перепелиці. — К. : ВД «Стилос», 2012. — 382 с.
8. *Кордон М. В.* Європейська та євроатлантична інтеграція України. Навчальний посібник / М. В. Кордон. — К. : Центр учбової літератури, 2008. — 172 с.
9. Нова стратегічна концепція НАТО: комплексний підхід. Аналітична записка. — Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/articles/246.
10. Основи демократії : навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів / М. Бессонова, О. Бірюков, С. Бондарук та ін.; За заг. ред. А. Колодій. — К. : МОН, ІВО АПН, Вид-во «Ай Бі», 2002. — 684 с.
11. *Палій О.* Навіщо Україні НАТО? / О. Палій. — К. : Дніпро, 2006. — 144 с.
12. Переваги співпраці з НАТО для України та Росії. — К. : Інститут Світової політики, 2011. — 222 с.
13. Перепелиця Г. Нова Стратегічна концепція НАТО і співробітництво з ЄС та Альянсом [Електронний ресурс] / Г. Перепелиця. Євроатлантика. — Режим доступу : http://www.euroatlantica.info//index.php?id=3612
14. *Потєхін О. В.* Глобалізація безпеки. Навчальний посібник / О. В. Потєхін, І. Я. Тодоров. — Донецьк : Видавництво «Ноулідж». Донецьке відділення, 2011. — 246 с.
15. *Романюк А. С.* Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи / А. С. Романюк. — Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. — 391 с.

16. *Федонюк С. В.* НАТО : історія, структура, діяльність, перспективи : навч. посібник / С. В. Федонюк, В. Й. Лажнік, А. А. Моренчук, Н. І. Романюк. — Луцьк : РВВ Вежа ВНУ ім. Лесі Українки, 2008. — 258 с.

17. NATO's New Strategic Concept : a successful balancing act? [Електронний ресурс] NATO Review. NATO Lisbon Summit Edition. 2010. — Режим доступу : http://www.nato.int/docu/review/2010/Lisbon-Summit/Balancing-Act/EN/index.htm.

18. 18. Європейська інтеграція : навчальний посібник / Кол. авт.; за заг. ред. проф. І. А. Грицяка та Д. І. Дзвінчука. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. — 464 с.

Тема 2.3. Трансформація НАТО та її вплив на функціонування систем державного управління держав-членів НАТО

2.3.1 Концептуальні засади та стратегічні цілі діяльності НАТО. Трансформація стратегічної концепції НАТО

Після ухвалення Лісабонської стратегії ЄС, 2000, та Лісабонського договору, 2007, столиця Португалії дала життя новому політичному проекту — новій Стратегічній концепції НАТО, 2010. На думку Генерального Секретаря НАТО, Андерса Фог Расмуссена, це віхова подія в еволюції НАТО, яка оновлює цю організацію до версії 3.0.

Стратегічна концепція — це документ, в якому намічено довготривалу мету та характер НАТО, а також основоположні завдання у сфері безпеки. В ньому викладено вказівки найвищого рівня щодо політичних і військових засобів, які використовуються для виконання цих завдань. Концепція залишається основою втілення політики Альянсу загалом. Однак, загрози і їх сприйняття з часом змінюються, що приводить до постійного процесу її пристосування для підтримки політичної системи, військових структур та військових можливостей і засобів, необхідних для розв'язання сучасних проблем безпеки [3, с. 18].

Постійний розвиток Альянсу у відповідь на зміни міжнародного середовища є складним процесом, а завданням стратегічних документів НАТО стало відображення цих змін та пошук відповідей на них. Зобов'язання колективної оборони змін жодних не зазнає: «Члени НАТО завжди будуть допомагати один одному протидіяти нападам, відповідно до статті 5 Вашингтонського договору. Це зобов'язання залишається твердим і обов'язковим для виконання» ст. 4а Стратегічної концепції, 2010 [11].

Процес ухвалення стратегії має багатоетапний характер. Перш ніж проект надійде на обговорення Північноатлантичної Ради (ПАР), він має пройти низку етапів обговорення, переговорів та редагування. Упродовж історії свого розвитку НАТО розробила та ухвалила сім документів формату стратегічної концепції, які доповнювалися та уточнювалися в контексті міжнародно-політичної ситуації.

З 1949 року і до сьогодні процес ухвалення концепції еволюціонував. На сьогодні Північноатлантична Рада — єдиний орган, що ухвалює стратегічні документи НАТО. Чинна Стратегічна концепція щодо оборони та безпеки НАТО «Активне втручання, сучасна оборона», ухвалена 19.11.2010 року в Лісабоні [11], акумулює в собі прагнення зберегти зобов'язання щодо колективної оборони та забезпечити здатність належно відповідати на сучасні асиметричні загрози безпеці в умовах глобалізації.

З огляду на те, що ефективність концепцій за умов блокового протистояння значною мірою залежала від їхньої секретності, публічне обговорення деталей було неможливе, хоча базові концепції були добре відомі. Ці документи відбивали реалії холодної війни, політичне розділення Європи і стан ідеологічної і військової конфронтації, який був типовим для відносин між Сходом і Заходом протягом багатьох років. Зміни у стратегії НАТО відповідно до нових викликів безпеці можемо прослідкувати лише після падіння Берлінської стіни.

Загалом, починаючи з моменту утворення НАТО, розрізняють три періоди, в межах яких відбувався розвиток стратегічного мислення НАТО [12]:

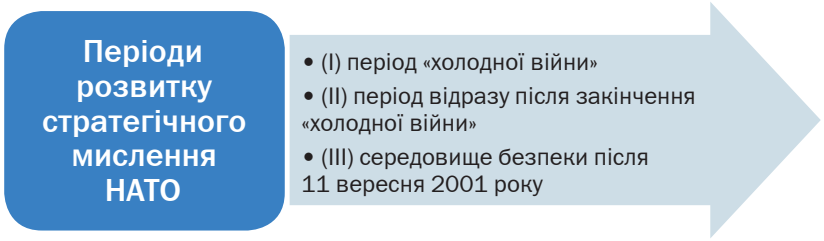

Внесок кожної країни-члена в оборону мав бути пропорційним її економічним, промисловим, географічним і військовим можливостям, а НАТО шляхом співробітництва мало забезпечити оптимальне використання ресурсів.

Період «*холодної війни*» 1949 — 1991 рр. для НАТО можна у свою чергу поділити на періоди:

(а) оборонного планування та стримування;

(б) діалогу й політики розрядки (впродовж двох останніх десятиліть).

З кінця 1960-х років у порядок денний роботи Альянсу було внесено питання «*партнерства та співпраці*» як інструмента зміцнення співпраці. А вже з 1991 року було прийнято більш широкий підхід, який передбачав співробітництво на міжнародному рівні, зберігаючи основоположні концепції стримування й оборони.

Терористичні атаки 11.09.2001 року примусили переорієнтувати військове мислення, ресурси та діяльність НАТО на боротьбі з *тероризмом* і розповсюдженням зброї масового знищення. НАТО вперше в своїй історії здійснила військову операцію за межами євроатлантичного регіону. Виникли нові загрози, зокрема, загрози енергетичній безпеці та кібер-тероризм. Це одні з чинників, що змусили керівників Північноатлантичного союзу підготувати нову Стратегічну концепцію 2010 р.

Стратегічні концепції Альянсу:	
1950	Стратегічна концепція оборони північноатлантичної території (або «передових рубежів»)
1952	Стратегічна концепція оборони Північноатлантичного регіону
1957	Стратегічна концепція масованого контрудару
1967	Стратегічна концепція гнучкого реагування
1991	нова Стратегічна Концепція НАТО
1999	Стратегічна Концепція НАТО
2010	Активне втручання, сучасна оборона.

(I) Перша версія стратегії НАТО *«Стратегічна концепція оборони північноатлантичної території»* (06.01.1950) була розроблена у період між жовтнем 1949 і квітнем 1950 року. Вона визначала основною стратегією Альянсу — здійснення широкомасштабних операцій з територіальної оборони. З цією метою було використано тактику *стримування агресії*. Застосування сил НАТО було передбачено лише у крайньому випадку. Перша версія стратегічної концепції будувалася на принципі взаємного доповнення (компліментарності) та стандартизації у відносинах країн-членів. Це відображалося у вимозі щодо *пропорційності* внесків країн-членів *до їх спроможності* (економічної, промислової, географічної та військової).

У підсумку структурних змін та вступу до НАТО Греції й Туреччини, у Стратегічній концепції збереглися усі основоположні принципи, раніше викладені у документі 1950 року, і в цьому сенсі вона не мала суттєвих відмінностей порівняно з попереднім документом. Основним завданням було «переконати СРСР у тому, що ведення війни не вигідне, а в разі її розв'язання — забезпечити успішну оборону» території країн-членів НАТО. У другій половині 1950-х років відбувалося активне обговорення нової стратегічної концепції Альянсу У 1957 році було вироблено стратегію *«масованого контрудару»* із застосуванням ядерної зброї. Її наголос стояв на стримуванні, що

ґрунтується на загрозі відсічі НАТО будь-якій агресії проти її членів усіма наявними засобами.

Наприкінці 1950-х років року розпочались дискусії щодо можливих змін у цьому стратегічному підході. Пов'язана дискусія була з необхідністю реагування на зростаючий ядерний арсенал СРСР, що загрожував втягненню в конфлікт держав, які не володіли ядерною зброєю. Питання про необмежений ядерний конфлікт викликав гострі дискусії серед країн — учасниць Альянсу. Дискусії тривали до 1967 включно, коли після запеклих дебатів всередині Альянсу стратегічну концепцію *«масованого контрудару»* було замінено на стратегію *«гнучкого реагування»*. Такий підхід надавав НАТО переваги непередбаченості та гнучкості. Він викликав невпевненість у потенційного агресора щодо реакції НАТО на загрозу суверенітету або незалежності будь-якої з країн-членів Альянсу. Ця концепція була розроблена з метою, щоб агресія будь-якого типу розглядалась як така, що пов'язана з неприйнятним ризиком.

Але по мірі змін відносин з радянським блоком впродовж «холодної війни» Альянс шукав шляхи налагодження відносин з країнами-членами Варшавського пакту і переведення їх у більш конструктивне русло. У Звіті Армеля (1967) двома засадничими елементами, на яких ґрунтується підхід Альянсу до безпеки, було визначено *оборону* і *діалог*, який в свою чергу передбачав контроль над озброєннями.

(II) Після закінчення холодної війни політична ситуація та загальна військова обстановка в Європі змінилися. Події, пов'язані з падінням Берлінського муру, дали поштовх до обговорення нової Стратегічної концепції.

Серед союзників ще тривалий час домінувала думка щодо необхідності виконання традиційних завдань з гарантування безпеки. Вирішальну роль відігравала позиція США, зокрема міра їх залучення до європейських справ. Після розпаду СРСР безпекова ситуація в Європі не оцінювалася однозначно стабільною. Водночас, завдяки об'єднанню, Німеччина стояла на шляху посилення своєї ролі в Європі та нарощення потенціалу. Історичний досвід показував, що залучення США до розв'язання чи попередження широкомасштабних конфліктів у межах Європи й надалі має залишатися невідокремною складовою гарантування миру та стабільності в Європі [2, с. 94].

Під час саміту НАТО в Лондоні (1990) країни-члени прийшли до висновку, що «*Альянс виявився найвдалішим оборонним союзом в історії Європи*». Однак, перед Альянсом було визначено нові завдання, які полягали у пошуку відповідей на виклики безпекової ситуації. Під час Римського саміту (1991) було сформульовано нову Стратегічну концепцію альянсу, яка передбачала активізацію ролі НАТО у врегулюванні конфліктів не лише в Європі, а й за її межами, формування власне європейської системи безпеки та оборони (ЄСБО) в межах Альянсу, створення ради Північноатлантичного співробітництва (РПАС) з метою налагодження стосунків з країнами ЦСЄ.

Нова *Стратегічна концепція* пройшла обговорення і дебати в Альянсі і була остаточно ухвалена в листопаді *1991* року. Відтак, аналіз безпекової ситуації в Європі та закріплення його результатів у формі нової Стратегічної концепції підтвердив доцільність збереження співпраці союзників у межах НАТО та визначив зміст широкого трактування поняття «безпеки», яке виходить за межі лише воєнних загроз.

> *Стратегічна концепція 1991* року була *публічним документом* — першим в такій категорії документів Альянсу — відкритим для обговорення і коментарів з боку парламентів, фахівців в галузі безпеки, журналістів і широкого загалу. Це *принципово* відрізняло її від усіх попередніх стратегічних документів.

Водночас розвиток подій на міжнародно-політичній арені значно пришвидшився за умов багатополярності. На тлі зміни характеру загроз та зміщення акценту на невійськові засо-

би врегулювання конфліктів, голови країн — членів НАТО погодилися щодо перегляду і доповнення Концепції з метою її оновлення та доопрацювання. В обговоренні Концепцій вже взяли участь держави ЦСЄ, які були кандидатами на вступ до Альянсу — Польща, Чехія та Угорщина. Це відповідало принципу роботи Альянсу щодо проведення попередніх консультацій перед ухваленням рішень при потребі досягнення консенсусу. Оскільки консенсус потрібно було досягти як по суті, так і по мові документа, то країн — кандидатів було залучено до обговорення вже з початкових етапів роботи.

У підсумку нова *Стратегічна концепція*, ухвалена під час ювілейного саміту *присвяченого 50-літтю НАТО у квітні 1999*, підтвердила засадниче положення щодо основної мети Альянсу — збереження свободи і безпеки його членів політичними і військовими засобами. Стратегічна концепція базується на повазі до демократичних цінностей, захисту прав людини та верховенства права. Вона підтвердила широкий підхід до гарантування безпеки через визначення завданням *не лише гарантування спільної оборони*, але й *безпеки в цілому євроатлантичному регіоні* [3, с. 18–19].

Концепція (1999) містить такі політичні елементи:
• широкий підхід до безпеки, який охоплює політичні, економічні, соціальні та екологічні чинники, а також оборонний вимір Альянсу;
• збереження міцних трансатлантичних відносин;
• утримання військової спроможності Альянсу, необхідної для забезпечення ефективності військових операцій;
• розвиток оборонних можливостей європейських членів Альянсу;
• збереження адекватних структур і процедур запобігання конфліктам і врегулювання кризових ситуацій;
• ефективне партнерство з країнами, які не були членами НАТО, на основі співпраці і діалогу;
• розширення Альянсу і політика відкритих дверей для вступу нових членів;
• продовження роботи щодо укладання далекосяжних угод з контролю за озброєннями, роззброєння та боротьби з розповсюдженням зброї масового знищення.

Головним суперечливим моментом під час затвердження концепції

залишалося питання необхідності *отримання мандату Ради Безпеки ООН* для проведення силової операції чи «миротворчої операції із розв'язання конфлікту», за межами традиційної зони відповідальності, тобто поза територією своїх членів. В остаточному тексті концепції закріплено, що, хоча головним завданням НАТО залишається захист країн-членів НАТО від будь-якої загрози агресії, спрямованої проти неї, проте розвиток геополітичної ситуації у світі поставив перед Альянсом завдання «не лише забезпечувати безпеку членів, а й сприяти миру та стабільності в цьому (євроатлантичному) регіоні». Це, зокрема, передбачає «ефективне запобігання конфліктам і активну участь у розв'язанні криз, включаючи операції зі встановлення миру» за межами території держав-членів Альянсу.

Питання про обов'язкове надання згоди Ради Безпеки ООН на застосування Альянсом сили для «розширення сфери добробуту й безпеки» в нинішній Концепції фактично не знайшло відповіді.

(III) Після терористичних нападів 11.09.2001 року на порядок денний світової спільноти вийшла боротьба *тероризмом* та *розповсюдженням зброї масового знищення*.

НАТО постала перед викликом гарантувати безпеку населення як на території країн-членів, так і за кордоном. З огляду на ці обставини, всередині НАТО відбулися великомасштабні реформи. Вони були спрямовані передусім на пристосування військової структури, сил та засобів до виконання нових завдань. Прикладом застосування таких трансформацій служить відправлення в Афганістан Міжнародних сил сприяння безпеці (*ISAF*) згідно з мандатом ООН.

З метою залучення дедалі ширшого кола країн до своєї діяльності НАТО поглибила та розширила свої відносини партнерства. Таким чином було пришвидшено трансформаційні про-

цеси, головною метою яких було встановити нові політичні відносини та міцніші оперативні сили й засоби в контексті пошуку відповідей на дедалі більш глобалізований взаємопов'язаний світ. Це знайшло своє відображення у стратегічних документах НАТО:

«Комплексні політичні керівні настанови», ухвалені у листопаді 2006 року, визначають окремі аспекти та пріоритети стосовно сил і засобів Альянсу, планувальних дисциплін і розвідки на наступні 10 — 15 років. Цей політичний документ аналізує та прогнозує розвиток міжнародного середовища з точки зору майбутніх завдань Альянсу. На виконання завдань Стратегічної концепції Альянсу визначено нові види операцій та види сил і засобів, потрібних для їх виконання [12]..

«Декларацію щодо безпеки Альянсу» керівники НАТО схвалили у квітні 2009 року у Страсбурзі-Килі [12]. Згодом відбулися серйозні дебати й ретельний аналіз питань, пов'язаних з НАТО, а також щодо економічного контексту. Це сприяло переосмисленню, визначенню пріоритетів та реформуванню НАТО.

У листопаді 2010, у Лісабоні, було ухвалено нову Стратегічну концепцію: «Активна участь, сучасна оборона» [11] та створено новий підрозділ Міжнародного Секретаріату, що відображає глибокі зміни у розумінні безпеки. Потреба її імплементації виникла ще до остаточної ратифікації в квітні 2011 — в межах операції «Об'єднаний захисник» в Лівії. Для здійснення цієї операції Альянсові довелося використати регіональний діалог в межах Середземноморського діалогу та Стамбульської ініціативи НАТО [9, с. 56].

За цим відбулися серйозні дебати й ретельний аналіз питань, пов'язаних з НАТО, а також економічного контексту, що сприяло переосмисленню, визначенню пріоритетів та реформуванню НАТО. У серпні 2010 року Генеральний секретар НАТО Андерс Фог Расмуссен створив у НАТО Відділ нових викликів безпеці («Emerging Security Challenges» (ESCs).

НАТО та ЄС мають спільне розуміння природи головних викликів безпеці XXI ст. Однак там, де ЄС більше зосереджує увагу на регіональних конфліктах та нестабільності від держав-невдах (state failure) на міжнародній арені і, що важливіше, безпосередньо по сусідству, НАТО, навпаки, більше зосереджується на транснаціональних та технологічних справах, як кібербезпека та ракетна оборона.

В 2014 році планується проведення засідання Комісії Україна-НАТО на найвищому рівні за участю голів-держав та урядів. Попередня зустріч на такому рівні відбувалася ще в Бухаресті в 2008 році. Як відомо на сьогодні Україна має позаблоковий статус і співпрацює з НАТО на рівні окремих програм. Раніше ГС Андерс Фогт Расмуссен заявляв, що предметом обговорення на саміті Альянсу в 2014 року буде завершення діяльності Міжнародних сил сприяння безпеці в Афганістан (ISAF).

2.3.2 Стандарти НАТО як вияв ефективної системи державного управління.

Преамбула до Північноатлантичного договору містить положення, яке визначає керівними принципами НАТО, на яких ґрунтується її діяльність, — «демократія, свобода особистості і верховенство права» [3, с. 381]. Положення про повагу принципів Статуту ООН, які в свою чергу ґрунтуються на загальних вищезазначених принципах містяться в ключових документах НАТО, зокрема, Лондонській декларації (1990), стратегічних концепціях 1991 та 1999 років. Держава-кандидат повинна бути «*здатною* втілювати у життя принципи цього договору і сприяти безпеці у Північноатлантичному регіоні» (ст. 10 *Північноатланчтиного Договору*, 1949).

У процесі приєднання до НАТО держава не лише погоджується із засадничими принципами діяльності організації, але й бере на себе низку зобов'язань. Документу, який би міс-

тив повний та усталений перелік стандартів НАТО у зведеній формі не існує.

Свого часу держави-члени, зважаючи на вихідне положення про те, що загальнополітичний та безпековий контекст майбутніх розширень відрізнятиметься щодо кількості, індивідуальних умов та характеристик нових країн-кандидатів, то єдиного прописаного способу вступу до НАТО не може бути складено. У цьому контексті, процес, який є передбачуваний та прозорий щодо нових хвиль вступу є тією вимогою, яку країни-члени НАТО ставлять для забезпечення певності громадської та законодавчої думки дійсних країн-членів. Таким чином Альянс намагається гарантувати, щоб на підставі різноманітності способів для вступу, в майбутньому не виникли жодних натяків на існування членів різного класу.

Впродовж 1995 року, на виконання рішення міністрів закордонних справ у Брюсселі (грудень 1994), було проведене дослідження питання умов приєднання до Альянсу — «*Дослідження з питань розширення НАТО*» (далі — «Дослідження») [13]. Результати «Дослідження» були передані зацікавленим країнам-партнерам, а саме дослідження — оприлюднене.

»Дослідження» — це основний документ, який звів в єдине ціле усталені концептуальні погляди та набутий практичний досвід країн — членів Альянсу та сформулював на цій основі вимоги до країн, зацікавлених у вступі.

Принципи, закладені у «Дослідженні» складають до сьогодні основу для політики «відкритих дверей» Альянсу.

Показовим є змістовне наповнення розділів «Дослідження», які встановлюють логічний зв'язок між прагненням зберегти досягнуті напрацювання та здійснювати подальшу трансформацію організації.

Зміст «Дослідження з питань розширення НАТО»	
Розділ 1:	Цілі та принципи Альянсу.
Розділ 2:	Як забезпечити, щоб розширення сприяло стабільності та безпеці цілого євроатлантичного регіону, як складової широкої європейської безпекової архітектури та підтримувало мету неподільної Європи?
Розділ 3:	Як Рада Північноатлантичної співпраці (РПАС) та Партнерство заради миру (ПЗМ) можуть сприяти процесу розширення на практиці?
Розділ 4:	Як забезпечити, щоб розширення зміцнило ефективність Альянсу, зберегло його здатність виконувати свої основні функції щодо колективної оборони та здійснювати миротворчі та інші нові місії, дотримуючись принципів та цілей Вашингтонського договору?
Розділ 5:	Які наслідки членства для нових членів, включно з їхніми правами та обов'язками, та що їм необхідно зробити для підготовки до членства?
Розділ 6:	Способи, відповідно до яких повинен відбуватися процес розширення

Саме на положеннях зазначеного «Дослідження» будувалися зв'язки Польщі, Чехії та Угорщини щодо вступу до НАТО. Шляхом дотримання принципів, виконання завдань, окреслених у «Дослідженні», ці країни зробили свій крок до вступу в НАТО. У свою чергу, План дій щодо набуття членства в НАТО теж є документом, який продовжив ланцюжок нормативних актів, які регулюють відносини Альянсу з країнами — кандидатами.

Відповідаючи на питання щодо *підстав для розширення*, «Дослідження» обґрунтовує висновки про те, що з закінченням холодної війни та припиненням існування Варшавського договору, виникла потреба та унікальна можливість збудувати

кращу систему безпеки, яка би охоплювала цілий євроатлантичний простір без обмежувальних ліній.

Щодо *способу розширення*, «Дослідження» підтвердило положення про те, що, як і в минулому розширення Альянсу відбуватиметься на основі ст. 10 Північноатлантичного договору. На нові держави-члени поширюватимуться права і обов'язки членства відповідно до положень договору. Вони повинні будуть ухвалити та підтвердити принципи, політику та процедури, які країни — учасниці ухвалили на момент їхнього приєднання. У «Дослідженні» чітко зазначено, що бажання та здатність виконати взяті на себе зобов'язання не лише на папері, а й на практиці, будуть визначальним чинником для ухвалення рішення Альянсу щодо запрошення країни — кандидата до вступу.

Країни, у яких є відкриті етнічні конфлікти або зовнішні територіальні спори, зокрема іредентистські претензії чи спори щодо внутрішньої юрисдикції, повинні вирішити ці питання мирним шляхом відповідно до принципів ОБСЄ, перед тим як стати членами Альянсу.

У «Дослідженні» також зазначено, що *спроможність* зацікавлених країн робити *свій військовий внесок у колективну оборону*, *підтримку миру* та інші *нові місії Альянсу* є також чинником, який впливатиме на ухвалення рішення щодо запрошення країни-кандидата до вступу в Альянс. Остаточний висновок «Дослідження» полягає в тому, що країни — члени Альянсу приймають рішення щодо запрошення нового члена до вступу на основі консенсусу, ґрунтуючись на власному судженні щодо того, чи може конкретна країна зробити свій внесок в безпеку та стабільність північноатлантичного регіону. Жодна країна за межами Альянсу не має права вето або «права нагляду» щодо процесу розширення чи рішень, які приймаються з цього приводу.

Важливою є увага, приділена у «Дослідженні» питанню способів приєднання. Попередні хвилі розширення згідно зі

ст. 10 Вашингтонського договору не слід розглядати як точну модель для наступних хвиль розширення. Однак, як було зазначено вище, затверджувати єдиний спосіб приєднання до НАТО не є доцільним. У цьому контексті, розроблення механізму, який би гарантував передбачуваний та прозорий процес щодо нових хвиль вступу є тією вимогою, яку країни-члени НАТО ставлять для забезпечення певності громадської та законодавчої думки дійсних країн-членів. Таким чином Альянс намагається гарантувати, щоб на підставі різноманітності способів для вступу в майбутньому не виникли жодні натяки на існування членів різного класу.

Беручи до увагу, досвід, набутий Альянсом впродовж останніх десяти років, його критерії можна об'єднати у дві групи:

- *Вимоги щодо внутрішніх перетворень в з метою до демократичних цінностей та механізмів управління;*

Країни-кандидати повинні засвідчити відповідність внутрішньої політики держави таким критеріям:
функціональна демократична політична система, базована на ринковій економіці;
справедливе поводження з національними меншинами ;
зобов'язання мирного вирішення конфліктів;
здатність та бажання зробити власний внесок у військові операції НАТО;
зобов'язання щодо демократичних цивільно-військових відносин та інституційних структур.

- *Вимоги до рівня функціональної спроможності країн-кандидатів брати участь у співпраці в межах Альянсу на рівні держав-членів.*

Вимоги до рівня функціональної спроможності країн-кандидатів:
I. Прийняти усі діючі на момент приєднання політичні документи та рішення НАТО, які складають узгоджену політику з різних напрямів діяльності і компетенції НАТО (т. зв. політичні «acquis»).
II. Брати повноцінну участь у процесі консультацій та ухвалення рішень в рамках НАТО, докладаючи сумлінних зусиль для досягнення консенсусу.
III. Дотримуватися політики «відкритих дверей» Альянсу згідно зі ст. 10 Вашингтонського договору і декларацій зустрічей на найвищому рівні у Мадриді, Вашингтоні, Празі і Стамбулі.
IV. Приєднатися до багатосторонніх угод і протоколів, підписаних між країнами –членами НАТО.
V. Прийняти широкий «підхід до безпеки», який лежить в основі Стратегічної концепції НАТО.
VI. Брати повноцінну участь в інтегрованій військовій структурі та в колективному плануванні оборони, а також заявити свою участь в повному обсязі в місіях Альянсу.
VII. Виділяти достатні кошти з бюджету на виконання взятих на себе зобов'язань, а також брат участь у колективному фінансуванні бюджетів НАТО.

Відтак, «Дослідження» дає чітко зрозуміти, що *розширення НАТО* — це відкритий, тривалий *процес*, а *не одноразова подія*.

Уточнюючи політичні, економічні та військові вимоги та угоди, які країни-кандидати повинні ухвалити для того, щоб відповідати вимогам НАТО, Альянс, де-факто, встановлює режим поведінки для по-різному інтегрованих країн Європи включно з визначенням стимулів поведінки в межах внутрішньої та зовнішньої політики нових країн — аспірантів. Таким чином, вважають М. Фіннеморе та К. Сіккінк, НАТО виступає в ролі «інтерпретатора норм», тобто інституція, яка «намагається переконати критичну масу держав (лідерів у питаннях встановлення норм) прийняти нові норми» [9, с. 70].

Таким чином реалізовується конструктивістський підхід до теорії міжнародних відносин, згідно з яким одне з ключових

місць відіграють регулятивні норми. Під регулятивними нормами мається на увазі норми, які визначають, що, власне, означає належну поведінку в межах визначеної ідентичності.

2.3.3 Розширення НАТО як чинник взаємного впливу на інституційну та управлінську структуру організації та держав-членів

Говорячи про вплив розширення НАТО інституційну та управлінську структуру слід зробити певні застереження. Лісабонська стратегічна концепція визначає партнерство ключовим компонентом, визначаючи кооперативну безпеку як одне з трьох ключових завдань. Його реалізація передбачається через створення «широкої мережі партнерських стосунків з країнами та організаціями на глобальному рівні» [9].

По-перше, будь-яка співпраця двох інституційно-організованих суб'єктів має наслідком взаємовплив їх структурних елементів. Відтак, інтеграція до НАТО тут не відрізняється від співпраці з будь-якою іншою міжнародною організацією і не виокремлюється в окрему теорію співпраці. Її особливість полягає лише у характері співпраці, а саме, військово-політичній домінанті.

По-друге, інституційну складову інтеграції не слід розглядати як самостійне явище, яке має цінність вже саме по собі. Тут слід пам'ятати, що інститути служать передусім інструментом досягнення поставленої мети. І цінність інституційної складової полягає передусім в тому, наскільки вона є ефективною для виконання поставленої мети. Адже, у низці випадків створення нових інституцій чи докорінне реформування існуючих інструментів не є нагальною потребою, але тільки за умови, що діючі інституції володіють необхідною спроможністю для поставлених завдань інтеграції. Більше змістовне навантаження несе на собі вдосконалення управлінського механізму, який закладає алгоритм роботи для обох партнерів.

Як вже було зазначено вище, НАТО є інституцією, яка перебуває в стані перманентної трансформації впродовж свого існування. Саме цей чинник забезпечує довготривалість її існування в умовах різкої зміни параметрів міжнародного середовища. Лісабонська стратегічна концепція визначає *партнерство* ключовим компонентом, визначаючи кооперативну безпеку як одне з трьох ключових завдань. Його реалізація передбачається через створення «широкої мережі партнерських стосунків з країнами та організаціями на глобальному рівні» [10], які мають набути більш *функціонального характеру*.

Мотиви, які підштовхували керівництво НАТО до зміни в управлінській та інституційній структурі організації можна умовно поділити на дві категорії:

(а) ті, які стосувалися предмету її діяльності, тобто зміни складових, які визначають безпеку країн — учасниць (зникнення старих загроз та поява нових викликів);

(б) ті, які стосувалися зміни складу її учасників (розширення як відповідь на нові міжнародно-політичні умови).

Основне завдання, яке ставила перед собою НАТО після розпаду біполярної системи, фактично не змінилося і полягало передусім у гарантуванні безпеки та стабільності країн-учасниць Альянсу. Однак, змінилися умови, передусім змінилася категорія контрагента у протистоянні. На місці одного чітко визначеного противника, яким був СРСР, з'явилася множинність суб'єктів, які прагнули або просто визначити своє місце, або зміцнити свій вплив у новій системі безпеки. У контексті нашого розділу увагу буде зосереджено на нових суб'єктах, які з'явилися на політичній карті світу. Нові незалежні держави ЦСЄ, які постали на пострадянському просторі, якщо не виступали ворогом для НАТО, проте крили в собі непряму загрозу нестабільності, зумовлену слабкою політичною та економічною ситуацією, невирішеністю етнічних питань, які в часи СРСР перейшли в категорію «заморожених» конфліктів і, які, свого часу, були вирішені силовими засобами і тому зберегли свій конфліктогенний потенціал як зони напруження і зіштовхнення інтересів (зокрема, Чорноморський та Балканський регіони [6, с. 195].

Свідченням зміни стратегічної позиції Альянсу щодо взаємодії з країнами ЦСЄ на адміністративному та інституційному рівнях стало створення низки інституційних механізмів співпраці.

Інституційні механізми співпраці НАТО з третіми країнами
РЄАП та програма «Партнерство заради миру» (ПЗМ, 1994);
Рада Росія — НАТО;
Комісія Україна — НАТО ;
Середземноморський діалог та Стамбульська ініціатива;
співпраця з країнами Близького Сходу;
Південно-Східноєвропейська ініціатива.

Для *досягнення цілей євроатлантичної співпраці* в межах різних регіональних форм та реалізації поставлених перед ними завдань у країнах — членах цієї співпраці створено низку інституцій для їх підтримки та забезпечення діяльності.

Рада євроатлантичного партнерства (РЄАП). В інституційній структурі НАТО найбільш впливове місце у контексті зміцнення стосунків з країнами-сусідами займає створення у 1991 році *Ради євроатлантичного співробітництва*, яка з 1997 і до сьогодні діє у форматі *Ради євроатлантичного партнерства* (*РЄАП*). Основним завданням цієї інституції є налагодження політичного діалогу та співпраці з широкого кола питань з країнами — партнерами. Різні форми партнерства мають на меті створити євроатлантичну культуру безпеки, яка б дозволяла використовувати міжнародну співпрацю для розв'язання важливих завдань безпеки як всередині, так і поза межами євроатлантичного співтовариства [3, с. 196].

Стимулюючи і підтримуючи оборонні реформи в багатьох країнах-партнерах, євроатлантичне партнерство робить свій

внесок в демократичні перетворення. У межах короткого часу співпраця РЄАП охопила співпрацю не лише з країнами ЦСЄ та пострадянського простору, але й європейськими країнами, які на належали до НАТО. Сьогодні до її складу входять 46 держав.

Новим партнерам у межах РЄАП було запропоновано інструменти співпраці у таких сферах:

- політичні консультації стосовно досягнення розуміння з питань контролю над роззброєнням та стратегічного планування;
- миротворчі операції,
- економіка,
- інформаційні системи,
- воєнна реформа,
- наука і техніка,
- прозорість військових бюджетів та
- демократичний контроль над збройними силами.

РЄАП проводить зустрічі у різних конфігураціях, залежно від завдань, які стоять на порядку денному — від пленарних засідань до зустрічей у вузькому колі учасників.

З березня 1992 співпраця базувалася на детальних щорічних планах співпраці. А з грудня наступного року країни — учасниці розпочали обмін досвідом щодо планування і підготовки миротворчих операцій.

1993	»Афінська доповідь» РЄАП, яка містила положення про «спільне розуміння миротворчих операцій і програму практичної співпраці щодо обміну інформацією і досвідом, а також започаткування спільного формування й підготовки миротворчих контингентів та проведення спільних навчань», яке охоплювало країни-члени НАТО, ЦСЄ та європейські країни, які не були членами Альянсу.

Прикладом дієвості такої співпраці було надання згоди Австрії та Угорщини на те, щоб літаки системи спостереження АВАКС діяли в їх повітряному просторі, контролюючи зони заборони польотів над Боснією і Герцеговиною.

Однак, більшість західних країн не були готовими до широкого формату роботи всередині Альянсу в межах РЄАП, який передбачав однаковий формат співпраці для всіх учасників, зацікавлених в участі в її заходах, незалежно від внутрішньої диференціації, розшарування, очікувань і сподівань щодо свого майбутнього в Альянсі. На тлі різко негативного виступу Росії проти повноправного членства в Альянсі країн ЦСЄ, РЄАП спрямувала свою діяльність в інше русло [4, с. 86].

У 1994 було запропоновано програму *Партнерство заради миру* (ПЗМ). ПЗМ зосереджена на співпраці в оборонній галузі, але значно виходить за рамки діалогу та співробітництва і спрямована на досягнення реального практичного партнерства. Вона стала важливою і постійною рисою європейської архітектури безпеки, яка допомагає розширити та інтенсифікувати політичне і військове співробітництво у Європі.

У 1999 році криза в Косові змусила міжнародне співтовариство переглянути свою участь у справах цього регіону і взяти на озброєння більш комплексний підхід до сприяння безпеці і стабільності. Це знайшло свій прояв у прийнятті Південно-Східноєвропейської ініціативи НАТО та Пакту стабільності для Південно-Східної Європи.

У свою чергу процес приєднання нових держав до НАТО характерний тим, що вони створюють нові інституційні механізми з визначеними повноваженнями.

Партнерство заради миру (ПЗМ). Початковою ідеєю програми ПМЗ було наближення оборонних структур ОБСЄ до стандартів НАТО. Віддалена перспектива такої інтеграції

структур було уможливлення в майбутньому здійснення спільних міжнародних антитерористичних операцій.

На сьогодні програма ПЗМ зосереджена на співпраці в оборонній галузі, але значно виходить за рамки діалогу та співробітництва і спрямована на досягнення реального практичного партнерства. Вона стала важливою і постійною рисою європейської архітектури безпеки, яка допомагає розширити та інтенсифікувати політичне і військове співробітництво у Європі. Програма допомагає зміцнити стабільність, зменшити загрозу миру та розбудувати відносини безпеки на основі практичної співпраці та відданості демократичним принципам, на яких ґрунтується Альянс.

ПЗМ не виключає можливості розширення НАТО, однак, не уточнює терміни, критерії та способи реалізації цієї мети. Завдяки участі в програмі партнери отримали шанс оприлюднити свої плани і рівень підготовки до майбутнього членства в НАТО. Окрім пристосування до військових засобів і процедур до вимог Альянсу, партнери також отримали можливість здійснювати консультації з членами НАТО у випадку загрози однієї зі сторін.

Цікавим є той факт, що ПЗМ надає партнерам право вибору сфер співпраці, котрі співпадали б з їхніми національними цілями. Таким чином на практиці реалізовано тезу про прозорість оборонного планування, військових бюджетів та запровадження ефективних механізмів демократичного контролю над ЗС. Важливим елементом цієї програми було бажання залучити до співпраці Росію.

Ініціативи Альянсу в рамках програми ПЗМ, запропоновані учасникам, у своїй більшості спрямовані на визначення пріоритетів в оборонній галузі, що повинно наближувати їх до стандартів НАТО. Окрім реалізації індивідуальних програм Партнерства, найбільш важливим елементом військових контактів партнерів з НАТО було започаткування

у *1995* році *Процесу Планування та Оцінки Сил* (ППОС/PARP). Найважливішими цілями цієї програми були покращення оборонного планування країн-партнерів, підвищення їх готовності до участі в миротворчих операціях, взаємна сумісність з силами НАТО, а також розвиток військових стосунків з державами НАТО. Метою Процесу Планування та Оцінки сил є сприяння запровадженню основних принципів оборонного планування Альянсу у командних структурах ЗС держав-учасниць.

План дій щодо набуття членства в НАТО як інструмент євроатлантичної інтеграції держави. По мірі розвитку та досягнень практичної співпраці в межах ПЗМ, яка поступово перетворювалася на комплекс програм та ініціатив широкого діапазону співпраці, зростали очікування країн — партнерів, які не потрапили до першої хвилі розширення 1999 року. Країни-члени Альянсу, як було зазначено вище, в цьому контексті дедалі більше схилялися до потреби розроблення чіткої та прозорої загальної процедури розширення. Розвиток співпраці на нормативному рівні вимагав формулювання загальних вимог до країн — кандидатів.

Під час Вашингтонського саміту 1999 року, за результатами якого до НАТО приєдналися Польща, Чехія та Угорщина, з метою сприяння у процесі підготовки до членства інших зацікавлених держав, було ухвалено та запроваджено новий інструмент розширення — *План дій щодо членства (ПДЧ)* в НАТО та заходи щодо його реалізації. На сьогодні він залишається основним інструментом розширення Альянсу.

ПДЧ є формальним твердим зобов'язанням щодо подальшого розширення, який спирається на Інтенсифікований індивідуальний діалог щодо членства. Головною ідеєю його укладення було зміцнення політики «відкритих дверей» Альянсу та надання допомоги країнам-аспірантам в підготовці до можливого вступу.

План дій щодо членства в НАТО складається з п'яти розділів, які виходять за рамки лише військових вимог:
I. Політичні та економічні питання
II. Оборона / Військові питання
III. Питання ресурсів
IV. Питання безпеки
V. Правові питання

У кожному з цих розділів ПДЧ визначено питання, які можуть бути предметом обговорення (список не є вичерпним), та висвітлюються механізми, за допомогою яких можна якнайкраще здійснювати підготовку до можливого отримання членства. Перелік питань, визначених для обговорення, не дає гарантування для отримання членства. Цей перелік розрахований на те, щоб охопити всі ті питання, які визначать для себе самі країни-кандидати як питання, обговорення яких для них є вирішальними. За своєю суттю, ПДЧ є комплексом внутрішніх реформ за п'ятьма напрямами, з яких 90% — це політичні та економічні питання, і лише 10% — військові та правові, питання ресурсного забезпечення і безпеки.

Наголошуючи на тому, що перелік включених положень не складає критерії чи гарантію чи часові межі для вступу, ПДЧ вимагає, щоб кожна держава-аспірант склала *Річну національну програму* для підготовки до набуття членства в НАТО. Річні програми включають аспекти: політики, економіки, оборони, ресурсів, безпеки і права. Річні програми є прикладом зосередженого і відкритого механізму зворотного зв'язку щодо виконання країнами-кандидатами своїх програм, який передбачає політичні і технічні поради, а також щорічні засідання за участю країн-членів НАТО і окремих країн-кандидатів на рівні Північноатлантичної ради з метою оцінки досягнень; та підхід до оборонного планування у країнах-кандидатах, що передбачає розробку і перегляд узгоджених планових показників.

Зміст річних національних програм:
• визначення завдань та цілей підготовки;
• план заходів;
• розподіл відповідальності між органами виконавчої влади;
• графік роботи щодо конкретних аспектів підготовки.

Обов'язковою складовою Річних програм є визначення завдань та цілей підготовки. Таке визначення повинне містити конкретну інформацію щодо заходів, які вживе держава-претендент, відповідальних за це органів, а там, де це доцільно, також графік роботи щодо конкретних аспектів такої підготовки. Країни-кандидати, коли вважатимуть за потрібне, можуть модернізувати цю програму. Програма формує основу, з допомогою якої Альянс може простежити прогрес, досягнутий країнами-претендентами. З іншого боку це забезпечить зворотній зв'язок.

Водночас, поряд з тим, що НАТО не відступає від політики відкритих дверей постають дискусії щодо доцільності збереження інструменту ПДЧ. Ним скористалися на шляху приєднання до НАТО балтійські держави, Албанія та Хорватія. Польща, Чехія та Угорщина свого часу зуміли вирішити це питання без застосування механізму ПДЧ. На Бухарестському саміті, що проходив у квітні 2008 року глави країн — членів НАТО погодились запросити до переговорного процесу колишню республіку Югославії Македонію, як тільки буде досягнуто взаємної згоди з Грецією, щодо питання назви балканської країни. Македонія вже протягом декількох років бере участь в Плані дій щодо членства (ПДЧ), з метою підготовки до можливого вступу. Одночасно було погоджено, що в майбутньому Грузія та Україна приєднаються до НАТО, а відтак, до ПДЧ. Наразі вони залучені до Інтенсифікованого діалогу з НАТО та виконання Річних національних програм без формального допуску до ПДЧ.

Застосування інструмента ПДЧ: досвід нових країн — членів НАТО. Як вже згадувалося вище, під час Вашингтонського саміту НАТО (квітень 1999) був запроваджений новий інструмент політики Альянсу — План дій щодо набуття членства в НАТО. Частково це було зроблено з метою підтвердження, що положення ст. 10 Північноатлантичного договору та політика «відкритих дверей» не втратили свого змісту. Основна ж мета — надання допомоги країнам у розвитку збройних сил та спроможності, які би забезпечували необхідний для співпраці з НАТО рівень взаємосумісності згідно з її *Концепцією оперативних можливостей (КОМ).* ПДЧ виходить далі за межі стандартів, встановлених перед країнами-кандидатами на приєднання до НАТО у «Дослідженні з питання розширення НАТО» (1995).

КОМ спрямована на розвиток тіснішої і більш цілеспрямованої військової співпраці та вдосконалення військової ефективності багатонаціональних сил НАТО. КОМ інкорпорує всі висновки, які було зроблено після дискусій в процесі приєднання Польщі, Чехії та Угорщини у зв'язку з розв'язанням ними певних труднощів у процесі приєднання.

Труднощі, з якими зіштовхнулися Польща, Чехія та Угорщина під час вступу:
• бюджетні обмеження;
• помилки планування;
• невідповідності на рівні конституційної та правової системи;
• національні концепції безпеки, концепції оборони та військові доктрини;
• труднощі під час оборонного планування;
• зменшення підтримки військових.

Хоча нові країни-учасниці і надалі відчувають проблеми з цих питань, однак, загальний рівень та рівень оперативної спроможності Польщі, Чехії та Угорщини на сьогодні є на ви-

щому щаблі, аніж партнерів, які приєдналися пізніше чи лише очікують набуття членства в НАТО.

Затверджено такі механізми співпраці як складові ПДЧ:

1) надання проекту щорічної Річної національної програми (РНП), яка включає політичні, економічні, оборонні, ресурсні, безпекові та правові аспекти членства;
2) механізм зворотного зв'язку за допомогою оцінки поступу партнерів ПАР 19+1 (*28+1 — на сьогодні*);
3) внутрішній аудит з метою координації допомоги у сфері безпеки;
4) посилене оборонне планування, в межах якого передбачено встановлення та перегляд запланованих цілей.

Оборонне планування згідно з ПДЧ: приклад Румунії та Болгарії перед вступом. Обидві країни, пройшли крізь однакові проблеми, з якими свого часу зіштовхнулися нові країни-члени Альянсу і які вони отримали у спадок від співпраці в межах Варшавського договору. Такі проблеми стосуються передусім питання зменшення та реструктуризації багаточисельних та важкоозброєних збройних сил та здатності одночасно відповідати вимогам Альянсу щодо оборонного планування.

Впродовж 1999 року США презентували оцінку оборонної реформи для обох країн. Дослідження щодо оборонного планування, яке було здійснене під значним впливом стандартів планування США, а реформа ЗС Румунії передбачала скорочення ЗС від 150 тис. до 112 тис. військових та до 28 тис. цивільних до 2004 року. Лише після цього планувалося забезпечення. Скорочення ЗС Болгарії у 2004 році передбачало від 80 тис. до 40 тис. військових та 5 тис. цивільних. Також відкритим залишалося питання необхідності забезпечення розвитку та контролю за кар'єрним ростом. Однак система кадрів була повністю зламана. Відповідно, важко було здійснити оцінку кар'єрних рамок офіцерів, оскільки часто просто не існувало загального документу щодо персоналу. Відтак, було підтвер-

джено необхідність створення в Генеральному Штабі Головного управління особового складу (J-1).

Поширена практика призначення та звільнення військовослужбовців на основі особистих відносин та патронажу стояли на заваді розвитку і просування відповідно до продуктивності та ефективності діяльності. У цьому контексті, навички офіцерів, які пройшли тренінги закордоном доволі часто не знаходили належного застосування. До сих пір практика вишколу офіцерів методом «по старій пам'яті» («stove-pipe») залишається поширеним явищем. Відтак, досі у ЗС Румунії не розвинулася корпоративна ідентичність із силами НАТО. Тому дослідження США, які стосуються національних вимог, а не вимог НАТО, значно вплинули на обидва розділи РНП щодо оперативної спроможності. Найбільшим викликом для Румунії стало балансування між вимогами ПДЧ та ресурсами, що є в розпорядженні, які значно обмежені.

Хоча Болгарія знайшла можливість виділити спеціальні ресурси для реалізації ПДЧ, вони підкреслювали «показові підрозділи», які конкурували з їхнім національним планом. Труднощі виникли у 2000 році, коли багато з цілей партнерства не було виконано та залишилися поза контекстом плану на 2004 рік. У цьому випадку болгарський уряд був змушений виділити додаткові кошти для цілей партнерства, однак йому бракувало спроможності належно оцінити ефективність їх виконання.

У підсумку обидві країни звернулися з проханням, щоб *механізм оцінки НАТО* допоміг їм *встановити пріоритети у їхній діяльності щодо виконання ПДЧ.* Також вони висловили бажання, щоб НАТО раціоналізувала свої процедури з метою *допомогти скоординувати Програму перевірки і оцінки сил* Концепції оперативних можливостей, Цілі партнерства, а також Щорічну програму ПДЧ (РНП).

Румунія ухвалила свою Національну стратегію безпеки в червні 1999 року, а Військову стратегію в квітні 2000 року.

Болгарія ухвалила Національну концепцію безпеки в квітні 1998, Військову доктрину — в квітні 1999, оборонний план на 2004 — у 1999 р., а оновлені Цілі партнерства — у квітні 2000 р. Хоча, Болгарія вважала, що її документи відповідають вимогам, однак оборонний план 2004 та ПДЧ були розділені в той час, коли їх потрібно було об'єднати.

Річна національна програма дала додатковий стимул для процесу інтеграційного планування в обох країнах. У Румунії було створено міжвідомчу комісію під керівництвом міністра закордонних справ, який був відповідальним за розвиток програми. У Болгарії було створено міжвідомчу структуру з питань інтеграції до НАТО, головування в якій здійснювали спільно міністр закордонних справ та міністр оборони. З метою сприяння комунікації та співпраці між міністерством оборони та керівництвом Генерального Штабу у процесі підготовки Річної національної програми, у 1999 році міністерство оборони створило Раду з питань інтеграції, яка зустрічалася щомісяця або частіше у разі виникнення потреби. Усі документи перед надсиланням в НАТО проходили дискусію в Раді. І попри те, що всі завдання було визначено і розплановано види діяльності, основною проблемою залишалося питання встановлення пріоритетів та розміщення ресурсів.

Болгарія не отримала жодних настанов у розділі ПДЧ щодо оборонних та військових питань та тривалий час очікувала на додаткові пояснення від НАТО. Болгарія використовувала програми ПЗМ та Процес планування та оцінки сил з метою інтеграції, але у результаті прийшла до того, що прикладені зусилля були марними, оскільки накладалися одне на одного. Вони зосереджувалися більше на кількісних, а не якісних показниках. Для Болгарії показовим уроком стало проведення операції в Косово, що засвідчило потребу в консультаціях та співпраці за умов проведення військово-цивільної місії, а також приділення більшої уваги вивченню програм НАТО щодо Правил запрошення (RoE) ролі мас-медіа.

Підсумовуючи, слід звернути увагу на те, що інструментальні механізми НАТО охоплюють широку палітру засобів, яка дає можливість супроводжувати розвиток відносин Альянсу з його партнерами, від здійснення загальних консультацій (в межах Інтенсифікованого діалогу) до контролю останніх кроків перед вступом завдяки механізму ПДЧ. Саме тому застосування механізму ПДЧ під час розширення 2004 слід оцінювати як позитивний приклад управління процесом приєднання. Основними є три аргументи країн — членів НАТО: прогнозована політична стабільність, регіональна безпека (фактор Росії), позиція самого НАТО і його стратегії. Тож відповідь на питання про готовність України стати членом Альянсу — безпосередньо залежить від нашої держави.

Згідно з законом «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р., Україна має позаблоковий статус та має намір продовжувати конструктивне партнерство з Організацією Північноатлантичного договору на рівні конкретних програм. Генеральний секретар Андерс Фог Расмуссен наголошує на тому, що Україна та Грузія зберігають перспективу членства за умови виконання всіх необхідних умов.

2.3.4 Нові виклики НАТО як організації з гарантування глобальної безпеки

На сучасному етапі в світі зростає ступінь міжнародного взаємовпливу у всіх без виключення сферах суспільного життя. Після розпаду біполярної системи значно активізувалися процеси глобалізації, інтеграції та регіональної співпраці. Нові незалежні держави колишнього радянського блоку змушені самостійно шукати відповідь на нові глобальні виклики в умовах багатополярності. Передусім вирішення потребують виклики щодо державотворчих процесів у політико-адміністративній, соціально-економічній та військово-технічній сферах.

Нові виклики міжнародній та *регіональній безпеці* складають передусім *загрози асиметричного характеру*, на які в індивідуальному порядку неспроможна відповісти на сьогодні жодна держава. Водночас, воєнні загрози не зникли взагалі, як це очікувалося на початку 1990-их років. У діючій системі міжнародного права змінилася передусім їхня оцінка — дедалі ширше засудження з боку міжнародної спільноти.

На тлі розмиття меж між зовнішньою та внутрішньою політикою, а відтак зовнішнім та внутрішнім вимірами безпеки держав, до сучасних загроз належать передусім *асиметричні загрози воєнного* та *соціально-гуманітарного характеру*.

Прикладом асиметричних загроз та відповідей у сучасній міжнародній системі стали події 11 вересня 2001 та поширення загрози тероризму фактично у всі сфери політичного життя. Наслідком такого розвитку військово-політичних подій у світі стало звернення до ст. 5 (колективна оборона) вперше за історію існування НАТО.

Сучасні загрози безпеці мають *багатоплановий* та *транскордонний характер*.

Предусім, до них належать: тероризм, міграція, розповсюдження зброї масового знищення, «країни, що не відбулися», регіональні конфлікти організована злочинність, наркоторгівля, нелегальна міграція та торгівля людьми не мають чітких географічних меж.

Під тиском глобальних процесів національні держави втрачають монополію на забезпечення власної безпеки, яка усталилася у Вестфальсько-Віденській системі міжнародних відносин і діяла до середини минулого століття. Зникає межа між внутрішньою і зовнішньою політикою.

Як вже зазначалося, зміни у міжнародно-політичному середовищі передусім знаходять своє безпосереднє відображення на концептуальному та стратегічному рівні Альянсу. З другої половини XX ст. відбувається поетапний перегляд підходу до безпеки як насамперед військової проблеми, до більш комплексного розуміння безпеки, яке, окрім воєнних, включає також економічні, соціальні, економічні, екологічні та інші аспекти. Іншими словами триває процес розширення понять «безпека» та «оборона» від негативного до позитивного розуміння.

Негативний підхід розглядає безпеку як статичну категорію, тобто як *стан* відсутності джерела загроз. Відомі американські дослідники Дж. Най, Д. Болдвін, А. Вольфер під негативним поняттям безпеки розглядають ситуацію, коли ймовірність виникнення небезпеки є дуже низькою [8, с. 30; 12]. Цей підхід, однак, є дещо обмеженим, оскільки виключає динаміку розвитку безпеки як явища.

Позитивне розуміння поняття безпеки передбачає динамічний підхід і трактує її «як сукупність заходів суспільства/держави, спрямовані на гарантування фізичного існування політичного суб'єкта, що охоплює захист як від внутрішніх, так і від зовнішніх загроз, а також як свободу самостійно визначати власний розвиток у майбутньому» [8, с. 30; 12].

За умов посилення впливу глобалізації та зростання взаємозалежності на всі сфери життя суспільства, вплив цих процесів у значній мірі визначає напрями діяльності та трансформацію Північноатлантичного альянсу.

На концептуально-теоретичному рівні в наукових та експертних колах сьогодні обговорюється питання трансформації НАТО в *організацію спільних цінностей, передусім ліберально-демократичних*, яка, на відміну від інших інструментів політики балансу сил, здатна сформувати базу для розвитку «безпекової спільноти». Наприкінці 50-х років концепцію «безпекової спільноти» щодо НАТО розвинув Карл Дойч. Члени Альянсу, вважає Дойч, розвивають спільні вартості та згуртовуються довкола них. Ці вартості, на його думку, виходять за межі простого досягнення спільних інтересів у галузі безпеки/оборони та класичної гри балансу сил. Підтримує таку позицію відомий австрійський дослідник Г. Гаузер: «Завдяки НАТО в Європі вперше було створено систему безпеки, яка з моменту її виникнення базувалася на концепції політичного альянсу».

У дослідників практично не викликає суперечок теза про постбіполярну трансформацію НАТО в якісно нову структуру безпеки, хоча «колективна оборона залишається основним завданням Альянсу» (Стамбульська декларація, 2004). НАТО виходить за межі діяльності організації спільної оборони, вона здійснює операції з кризового врегулювання (*Crises respond operations*).

Свою першу операцію за межами традиційної зони відповідальності НАТО здійснила у 1995 р. у Боснії. Військово-повітряна операція в Косово (1999) стала кульмінацією процесу трансформації НАТО з організації колективної оборони в напрямі *організації з підтримання глобальної безпеки* (М.О. Баймуратов, О.А. Делінський [1]) чи «творця порядку денного» в гарантуванні глобальної стабільності — за означенням Яап де Хооп Схефера [9]. Австрійські дослідники Г. Гаузер і М. Рюле [8], а також американські Р. Коен та М. Міхалка [5] вважають, що після Лондонського саміту (1990) НАТО стала на шлях трансформації *в організацію з кооперації безпеки*. Відтак, основною характеристикою трансформації є відхід від захисту лише військово-політичних інтересів. Вирішальним є те, що нова стратегія НАТО базується на трансформації цінностей, а точніше, на спробах побудови спільних цінностей.

Про побудову спільних вартостей всередині Альянсу сьогодні свідчить те, що значно ускладнилися, порівняно з часами холодної війни, умови вступу до організації за рахунок розширення політичних та економічних вимог до країн-кандидатів. Зміцнення демократії та верховенство права, повага до прав людини, демократичні вибори, що відповідають нормам ОБСЄ,

а також зміцнення ринкової економіки, є основними вимогами до країн-кандидатів та партнерів Альянсу сьогодні.

Поряд з твердженням про те, що на сьогодні Альянс залишається єдиною міжнародною організаціє, яка володіє військовими засобами, необхідними для гарантування безпеки не лише в регіоні, але й на глобальному рівні, пошук відповідей на нові виклики безпеці вносить багато суперечностей у роботу Альянсу в контексті пошуку спільної відповіді.

Під час Ризького саміту 2008 року керівництво НАТО ухвалило Комплексні політичні настанови *(Comprehensive Political Guidance)*, основний політичний документ, що визначає пріоритети щодо розвитку спроможностей Альянсу, питань планування та розвідки на подальші десять років і надалі.

Стратегічна концепція 2010 повною мірою враховує вищезазначені настанови та є їх логічним продовженням, що відображено в підготовчих документах, зокрема, «НАТО 2020: Упевненість у безпеці динамічні підходи. Аналіз і рекомендації групи експертів з розроблення нової стратегічної концепції для НАТО» (17.05.2010): «…Зміни, пов'язані з 11 вересня і подальшими нападами, продемонстрували смертельно небезпечний зв'язок між технологією і терором, спровокувавши у відповідь відправлення військ НАТО далеко від дому, вказавши на необхідність вчасно обмінюватися розвідувальною інформацією, і ускладнивши оборонне планування. Більше того, світовий режим нерозповсюдження зброї масового знищення перебуває під дедалі більшим тиском; спалахи нестабільності на периферії Європи відновили старі історичні суперечки; інноваційні способи збирання, пересилання і зберігання інформації потребують нових підходів до її захисту; наслідки піратства для безпеки; ризики, пов'язані з постачанням енергоносіїв, і занедбане довкілля стають дедалі більш очевидними; а світова економічна криза спровокувала широкомасштабні бюджетні проблеми. До того ж Альянс розширився до двадцяти восьми членів, що водночас збільшило його зобов'язання і можливості Альянсу».

Партнерство залишається важливим інструментом європейської інтеграції та водночас набирає більшої ваги як інструмент партнерських стосунків, за допомогою яких НАТО робить свій внесок в «проектування стабільності» за межами Європи (військові місії в Косово, Афганістані та Іраку).

Змінюється значення партнерства: нова функція зміцнення партнерства перетинається з колишнім інтеграційним завданням НАТО. Країни-кандидати будуть надалі оцінюватися, частково, на основі здатності, яку вони засвідчать своїми діями, продукувати безпеку, а не просто як споживачі допомоги НАТО.

«*Нові*» виклики у чинній Стратегічній концепції НАТО, 2010 [11]:

	»Нові» виклики безпеці XXI ст., 2010
1.	Тероризм
2.	Розповсюдження ЗМЗ
3.	Ядерна політика
4.	Кібербезпека
5.	Енергетична безпека
6.	Екологічна безпека та ресурсне забезпечення

На перший погляд — це різнопланові виклики, однак, вони взаємопов'язані, їх не можна подолати традиційними засобами натівського військового інструментарію. Вони не лише мають подібні характеристики, але й звертання до них також вимагає від НАТО зміни способу оцінки солідарності союзників і способу взаємодії з рештою міжнародного товариства, а зокрема цивільним сектором.

Перша спільна характеристика цих загроз — те, що вони необов'язково охоплюють інтереси всіх союзників *однаковою мірою*. Рішення про те, як і чи загалом давати відповідь залежить безпосередньо і передусім від країни, чиї інтереси було порушено. *Друга спільна риса* цих викликів є те, що вони не обов'язково вимагають воєнного розв'язання. Розповсюдження зброї масового знищення, навпаки, може вимагати нових воєнних засобів захисту як, наприклад, ракетної оборони, та комбінованих політичних, дипломатичних, економічних, воєнних, технологічних та наукових ініціатив. *Третя спільна риса*: оскільки водночас вони мають характер внутрішніх та зовнішніх загроз, а також воєнних та економічних, то це вимагає комплексного підходу до їх вирішення. Конкретно, вони вимагають, щоб НАТО будувала структуровані відносини з низкою цивільних акторів. Йдеться не лише про найбільші міжнародні організації, як ООН та Європейський Союз, а й про неурядові організації та приватний сектор.

Залучення НАТО в кіберпростір, ще перед її шістдесятою річницею, служить одним з прикладів того, що вона виходить за межі чисто військового альянсу та перетворюється на політико-військову організацію з далекосяжними завданнями. У 2010 р. Україна першою серед країн-партнерів започаткувала співробітництво з НАТО з питань кібернетичного захисту.

Новостворений з ініціативи Генерального Секретаря Відділ нових викликів безпеці (ESC) відіграватиме роль, роблячи власний вклад до такої нової культури політичних дебатів. Група стратегічного аналізу для спостереження і прогнозування стратегічних питань, які зможуть вплинути на безпеку союзників. Сьогодні чітко прослідковується зміцнення ролі НАТО як міжнародної організації з глобальної безпеки, розширюється її присутність у гарячих точках світу на трьох континентах:

- Міжнародні сили сприяння безпеці (МССБ) в Афганістані;

- Сили в Косові (*КФОР*): Після проголошення Косовим своєї незалежності в лютому 2008 року НАТО погодилася зберегти свою присутність на основі Резолюції № 1244 РБ ООН;
- Операція НАТО із запровадження заборони зони для польотів, проти Лівії;
- Операція «Океанський щит», яка ґрунтується на попередніх операціях НАТО з боротьби з піратством (операції «Елайд провайдер» та «Елайд протектор»), має на меті вжиття заходів з боротьби з піратством на морі біля узбережжя Африканського Рогу;
- Операція «Активні зусилля» під проводом ВМС НАТО має на меті виявлення та стримування терористичної діяльності в Середземному морі.
- Тренувальна місія НАТО в Іраку;
- Підтримка Місії Африканського Союзу у Судані.

Важливим пунктом прикладення зусиль Альянсу становлять місії щодо *боротьби з піратством*. Країни-учасниці розглядають питання боротьби з піратством як комплексну проблему, яка вимагає комплексного підходу з боку міжнародного співтовариства, а не лише військово-морських дій. На запит регіональних країн у рамках операції також пропонується допомога в розвитку власних можливостей боротьби з піратською діяльністю.

Сильна лояльність НАТО та налаштованість включити «нетрадиційних акторів» переважає і в чинній Концепції, 2010, при чому логіка оборонного суверенітету (зокрема, національного інтересу) проникла в розумінні організації відповідних центрів підготовки (*NATO Transformation and Centers of Excellence*). У контексті трансформації НАТО, може здатися, що Концепція відіграє швидше допоміжну роль ідентифікатора, ніж визначальну. У цій ситуації потрібне встановлення нової рівноваги між теперішнім та майбутнім: НАТО повинна розвинути культуру політичної дискусії, не пов'язаної без-

посередньо з питаннями, які вимагають її прямого військового втручання, а й ті, які також включають питання, які можуть мати *лише* політичну вагу.

Доки кожна дискусія в НАТО розглядається тільки як така, що спрямована на підготовку воєнної операції, далекоглядні дебати про нові виклики, які виникають у XXI ст. залишатимуться примарними.

Зараз насправді потрібно знайти новий баланс між теперішнім та майбутнім: НАТО повинна розвинути культуру політичної дискусії, яка безпосередньо не стосується військової діяльності, а яка також включає питання, що «можуть» мати «лише» політичне значення. Поки кожна дискусія в НАТО сприймається як така, що спрямована на підготовку воєнної операції, далекоглядні дебати про нові виклики, які виникають у XXI ст. залишатимуться примарними. Раннє виявлення загроз допомагатиме стимулюватиме дискусію між союзниками та посилить цінність НАТО як головної площадки для безпекових консультацій між Європою та Північною Америкою, а також стане стартовим майданчиком для побудови стосунків з іншими країнами на глобальному рівні, які поділяють ліберальні демократичні цінності.

Питання для самоперевірки та самоконтролю:

- *Які головні тенденції трансформації стратегічних концепцій НАТО після 1949 року?*
- *У чому основна відмінність позитивного та негативного розуміння безпеки?*
- *Перерахуйте основні механізми співпраці НАТО з країнами-партнерами.*
- *Окресліть основні завдання та функції Ради євроатлантичного партнерства (РЄАП). Які форми співпраці було запропоновано в межах РЄАП?*

- *Охарактеризуйте основну мету та механізми реалізації Партнерства заради миру (ПЗМ)*
- *Яка структура Плану дій щодо членства (ПДЧ)*
- *Поясніть дію ПДЧ на прикладі Румунії та Болгарії на етапі їхнього підготування до вступу в Альянс.*
- *Що таке асиметричні загрози? Наведіть приклад з міжнародного життя.*
- *Проаналізуйте основні вимоги для приєднання до НАТО, які були вперше сформульовані для розширення 1999 року?*
- *Які основні характеристики НАТО як організації зі спільними ліберально-демократичними вартостями?*
- *Охарактеризуйте основні нормативні кроки, які здійснила НАТО щодо питання розширення в середині 1990-их років.*
- *Охарактеризуйте основні загрози та виклики сучасної НАТО.*
- *Як трансформувалися на сьогодні відносини НАТО з країнами-партнерами?*

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Баймуратов М.А., Делинский А.А.* Международно-правовые аспекты становления и развития европейской системы безопасности на пороге XXI века. — Одесса: Юридическая литература, 2004. — 182 с.
2. *Володіна М.О., Крапівін О.В.* Трансформація НАТО крізь призму стратегічних концепцій 1991 і 1999 рр. // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі. — № 2. — 2008. — с. 93 — 101.
3. Довідник НАТО // Брюссель. — 2006. — 384 с.

4. Євроатлантична інтеграція. Досвід Польщі і України. Освітній пакет. — К., 2007.

5. *Коэн Р., Михалка М.* Безопасность на базе сотрудничества: новые перспективы международного порядка // Публикация № 3 Европейского центра по изучению вопросов безопасности им. Дж. К. Маршалла. — 2001. — 85 с.

6. *Перепелиця Г. М.* Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи. — К.: Стилос; ПЦ «Фоліант», 2003. — 256 с.

7. Україна та НАТО: Особливе партнерство. Спеціальний випуск // Наука і оборона. — 2008. — № 3. — 64 с.

8. Die EU auf dem Weg zur Sicherheits- und Verteidigungsunion / Hrsg. von E. Hochleitner. — Wien; Weimer: Bцhlau Verlag, 2000. — 453 S.

9. *Moore R. R.* Lisbon and the Evolution of NATO's New Partnership Policy. // Perceptions. Journal of international Affairs. — vol. XVII, no. 1 — Spring 2012. — pp. 55–74.

10. *Ziemba R.* Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego. Koncepcje, struktury, funkcjonowanie. — Warszawa, 2004. — 461 S.

Інтернет джерела:

11. Стратегічна Концепція щодо оборони та безпеки країнчленів організації Північноатлантичного Договору. «Активна участь, сучасна оборона», 19.11.2010, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_68580.htm?selectedLocale=en

12. Стратегічні документи НАТО з 1949 року http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_56626.htm

13. *Sjursen H.* New forms of security Policy in Europe // Arena Working Papers 4. — 2001, www.arena.iuo.no

14. Study on NATO Enlargement, 03 Sep. 1995, ww.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_24733.htm

Тема 2.4. НАТО в системі взаємовідносин Росії та США (1990-ті роки — початок XXI ст.)

2.4.1. Підходи Сполучених Штатів та Росії до розширення НАТО на Схід.

Початок 90-х років XX століття ознаменував еру глобальних змін. Система міжнародних відносин, яка ґрунтувалася на протиборстві і взаємодії двох «центрів сили» припинила своє існування. І як наслідок, мали відбутися зміни в правових та інституціональних основах світопорядку. У цей період ні в США, ні в Росії не було серйозних напрацювань і продуманих планів дій для періоду після закінчення холодної війни.

Геополітична карта Європи зазнала кардинальних змін. Проте ейфорія від появи нової демократичної Росії тривала недовго. Після російських подій 1993 року дискусія щодо розширення НАТО значно активізувалася, а у країн Центрально-Східної Європи з'явилися вагомі аргументи щодо доцільності їх вступу до НАТО. Головним елементом гарантування безпеки та стабільності в євроатлантичному регіоні під час холодної війни була Організація Північноатлантичного Договору — НАТО — за провідної ролі в ній Сполучених Штатів Америки. Така ситуація залишилась і після закінчення холодної війни.

У середині 90-х років у політиці НАТО завдання налагодження взаємовідносин з Росією з'явилося практично одночасно з проблемою можливого розширення НАТО на Схід. Країни Центрально-Східної Європи розглядали НАТО як єдину організацію в Європі, здатну до забезпечення колективної оборони, і членство в Альянсі стало пріоритетом їхньої політики безпеки. Проте таке рішення не було прийнято одразу. Наприкінці 1993 року адміністрація президента США Б. Клінтона запропонувала НАТО синтез можливостей в даних умовах: прийняти в принципі ціль розширення членства союзу і одночасно ство-

рити програму «Партнерство заради миру», використовуючи її як засіб підготовки країн до членства, а його специфіку виробити пізніше, — своєрідний компромісний варіант, який влаштовував на той час всіх. Країнам Центрально-Східної Європи прямо не відмовили у членстві в альянсі, Росію заспокоїли варіантом співробітництва, а сама організація НАТО отримала можливість і час оцінити і розглянути ситуацію з різних сторін.

Розширення НАТО на Схід мало означати, що виникне нова спільнота, яка міститиме у собі нове «розширене розуміння безпеки» і існуватиме без одностороннього образу ворога. Саме в такому вигляді це мало дійти до Москви, аби не викликати у неї побоювань. Але Росія розуміла, що розширення НАТО включало дві головні складові зовнішньої політики США: забезпечення присутності і лідерства США в Європі та спроба Сполучених Штатів закріпити монополярну модель світопорядку на достатньо тривалий термін.

Фактично, процес розширення на Схід надавав Північноатлантичному альянсу унікальну можливість справжнього реформування своєї структури і виходу з глибокої кризи, яка охопила НАТО на початку 90-х років, серед причин якої можна виділити: дебати щодо американського лідерства в Європі зі зникненням «комуністичного Сходу» та неспроможність Альянсу протидіяти конфліктам сучасної реальності. У листопаді 1991 року на саміті НАТО у Римі були прийняті нова стратегічна концепція та «Декларація про мир та співробітництво». У них визначався широкий підхід до безпеки, заснований на діалозі, співробітництві та забезпеченні колективної обороноздатності, а співробітництво з новими партнерами в регіоні Центральної та Східної Європи розглядалося як невід'ємна складова загальної стратегії Альянсу. На саміті НАТО 1994 року в Брюсселі була оголошена програма «Партнерство заради миру», яка означала, що питання розширення було ухвалено остаточно. А в 1995 році з'явилась доповідь фахівців Альянсу — «Дослідження з питання розширення НАТО», в якій підкреслювалася важливість налагодження особливих стосунків з Росією, беручи до уваги процес розширення НАТО, але без надання Росії права втручатися у дії блоку.

Історія сучасних російсько-американських відносин розпочалась з проголошення в 1992 році стратегічного партнерства між обома країнами, наслідком якого стала політика так званого «медового місяця», який пов'язують, насамперед, з тодішнім міністром закордонних справ РФ А. Козирєвим. Велику роль у виникненні цього феномену відіграли завищені надії і сподівання як в Москві, так і у Вашингтоні. Проте Російська Федерація проходила складний процес демократизації і на міжнародній арені її позиція була послаблена. А в Сполучених Штатах Америки доволі швидко стала форсуватися двоїста позиція щодо Росії: декларована підтримка демократичних та ринкових перетворень у Росії і одночасно — максимальне використання тимчасової слабкості Росії для закріплення своїх позицій у якості єдиної наддержави. Одночасно США прагнули тримати Росію на певній дистанції від НАТО, що давало їм зручний привід для збереження і розширення Альянсу навіть після закінчення холодної війни, яка була головним мотивом створення НАТО. У цьому сенсі старий лозунг «стримування та ізоляції Росії» був гнучко трансформований до нових історичних умов, що перешкоджало встановленню дійсно партнерських стосунків з США. Можна сказати, що Вашингтон прагнув зберегти свого роду баланс між співробітництвом і суперництвом з Росією, при цьому під співробітництвом часто розуміли односторонні поступки Росії в регіонах, які США розглядають як сферу власних інтересів. США очікували, що Росія відмовиться від імперського спадку і стане молодшим партнером Америки, а не другою наддержавою. А Москва розглядала зовнішню політику США як таку, яка була спрямована на витіснення її з регіону Центрально-Східної Європи, Балкан, Балтії, України, Кавказу, Каспію та Центральної Азії.

У Росії в перші посткомуністичні роки панувала атмосфера ейфорії та ілюзії щодо майбутніх стосунків з США. Російська дипломатія на той час фактично повністю виявилася дезорієнтованою через відсутність нової чіткої державної доктрини і національної ідеї й, по суті, йшла у фарватері зовнішньої політики західних країн під прапором антикомунізму (хоча пасивність російської дипломатії пояснювалася в певній мірі в той час відомою внутрішньою нестабільністю). Дипломатія Росії виходила з того, що найбільше інтересам Росії буде відповідати її участь у побудові нового порядку світу в якості партнера розвинутих країн Заходу, особливо США. Але, враховуючи економічну слабкість і внутрішню нестабільність, Росія могла претендувати лише на місце молодшого партнера. Переоцінка зовнішньополітичних орієнтирів відбулась у 1993 році, і головним чином на це вплинуло рішення про розширення НАТО. Росія втрачала свій престиж і вплив на світовій арені, багато в чому завдяки політиці «медового місяця». З приходом на початку 1996 року Є. Примакова на посаду міністра закордонних справ зовнішня політика Росії стала більш прагматичною, вона була спрямована на багатополюсний розвиток світового співтовариства, на посилення ролі Росії у міжнародних справах, і одночасно доволі жорстко відстоювала національні інтереси Росії там, де це було необхідно і можливо. Російсько-західні взаємини переживали етап якісно нових змін і відбувалася фундаментальна переоцінка перспектив взаємовідносин. Якщо наприкінці 1991 року вважалося, що Росія і США зможуть співробітничати в глобальних масштабах, то на кінець 1998 року це «співробітництво» ще важко було назвати конфронтацією, але значення російсько-американських стосунків значно знизилося.

Головним питанням у стосунках двох держав у 90-х роках стало вирішення подальшої долі країн Центрально-Східної Європи, що знаходило відображення в їхній зовнішній політиці. Регіон Центрально-Східної Європи традиційно не належав до ключових пріоритетів американської зовнішньої політики, але

був важливою складовою стосунків США спочатку з СРСР, а потім з Росією. На початку 90-х років у США виникає розходження в підході до вирішення питань європейського регіону, що викликало різкі коливання в російсько-американських стосунках. Підхід Г. Кісінджера базувався на перевагах відносин США-Росія, підхід З. Бжезінського фокусувався, власне, на регіоні. Останній і став провідним. У 1990-ті роки небезпека погіршити відносини з Росією лише до певного моменту стримувала США в стосунках з країнами Центрально-Східної Європи, але вже в «стратегії розширення» 1993 року, що була сформульована помічником президента з національної безпеки Е. Лейком, не згадувалося «стратегічне партнерство» з Росією, а в якості головної мети пропонувалося просування ідеалів демократії та ринкової економіки в Центральній та Східній Європі. Версія цієї концепції була представлена Б. Клінтоном Конгресу США як «Стратегія національної безпеки США 1994–1995 років. Залучення і розширення». У 1994 році Б. Клінтон заявив, що США підтримують розширення НАТО на Схід. Дискусія щодо розширення НАТО, що пожвавилася в 1995 році, збіглась з дискусією про місце і роль Сполучених Штатів Америки в новому світі після закінчення холодної війни. До того ж, вже в першому кошторисі, який був складений бюджетною комісією Конгресу США в березні 1996 року і який став основою для всіх наступних підрахунків видатків щодо розширення НАТО, в чотирьох із п'яти варіантів, що аналізувалися, враховувалася небезпека відновленої сильної Росії. У січні 1997 року в щорічному посланні Конгресу США президент Б. Клінтон підкреслив необхідність завершення процесу розширення НАТО на Схід, заявивши, що це буде благом для Америки та Європи.

Політика Росії в регіоні Центральної і Східної Європи представлена в 4-х зовнішньополітичних доктринах Москви (дві радянські і дві російські), які відповідають конкретному етапу розвитку міжнародних відносин і вирізняються встановленими цілями, змістом і знаряддям російської зовнішньої по-

літики. До радянських доктрин належать: доктрина Брєжнєва і доктрина Квіцінського. Російські доктрини — це доктрини Козирєва та Примакова. Саме вони і вплинули на процес розширення НАТО на Схід.

Доктрина Козирєва передбачала уникнення міжнародної ізоляції Росії лише за умови наближення до структур безпеки Заходу паралельно з країнами Центральної Європи. А також прагнула, аби Росія була інтегральною частиною будь-якої інституалізованої системи безпеки в Європі. Розвиток міжнародної ситуації, який не був би узгоджений з цими засадами, мав означати новий поділ і конфронтацію в Європі. Право суверенітету країн Центрально-Східної Європи в зовнішній політиці визначалось як таке, що не є у відповідності з російськими інтересами, інакше кажучи, Центральна Європа стала предметом гри в змаганні з Заходом, і Москва вимагала собі право не дати витіснити себе з регіону Центрально-Східної Європи. Зовнішня політика Козирєва в 1992–1993 роках виходила з упевненості в тому, що Росія буде здатна відновити свій статус великої держави, спираючись на стратегічне партнерство не так з інтеграційними структурами Заходу — НАТО та ЄС, як із США. Молоді керівники російського міністерства закордонних справ надто пізно усвідомили, що у Росії є власні національно-державні інтереси, які необов'язково ідентичні інтересам США і держав Західної Європи, які прагнули заповнити геополітичний вакуум в Східній Європі. Але А. Козирєву не вдалося досягнути своєї головної мети. Плани розширення НАТО були сприйняті як політична зрада, демонстрація ворожості і загроза безпеці Росії. Західні уряди стверджували, що розширення НАТО не спрямовано проти Росії. Але це було непереконливо, бо країни Центрально-Східної Європи прагнули приєднатися до НАТО саме через страх перед Росією. Ще на початку 1994 року в промові до російського парламенту Б. Єльцин попередив, що Росія протидіятиме розширенню НАТО. З того часу протести проти просування блоку на Схід стали постійним мотивом політики безпеки Росії. При цьому не були дезавуйовані раніше зроблені заяви про відсутність у Росії приводів вважати Альянс супротивником, що ставило російську дипломатію у невигідне двозначне становище.

Метою Північноатлантичного Альянсу на той час стало завдання переконати Росію прийняти розширення. В той період у зовнішньополітичних коментарях провідних світових засобів масової інформації постійно була присутня тема розширення НАТО і аспект взаємовідносин з Росією. Вагому підтримку Альянсу надавали США на чолі з керівником Держдепартаменту М. Олбрайт та її тодішнім заступником С. Телботтом. Американська позиція, яку вони озвучували, була така: Росія не зможе перешкодити процесу розширення, адже оновлена НАТО не спрямована проти будь-якої країни, її метою є лише подальше розширення демократії та стабільності, а також зміцнення безпеки в Європі. А Росії видавалося, що процесу розширення НАТО може ніколи і не бути, якщо Росія категорично заперечує його, особливо, беручи до уваги стратегічне партнерство із Сполученими Штатами.

У результаті виник один з варіантів того циклу взаємного непорозуміння, який відомий дослідникам міжнародної політики як «спіральна модель», за якої кожна із сторін вважає свої дії законними, такими, які носять оборонний характер; тоді ж як аналогічні дії сприймаються іншою стороною як щось недозволене, агресивне і небезпечне.

Росія розглядала процес розширення НАТО як стратегічну помилку Заходу у взаємовідносинах з Росією в процесі побудови нової Європи і системи міжнародних відносин в цілому, але це не означало, що не треба було шукати вихід із ситуації, що склалася. Було вирішено перенести обговорення питання про НАТО і нову структуру безпеки до іншої площини — оновлення і зміцнення старого світового порядку, а не створення абсолютно нового.

Згладжувати наслідки небезпечної для національних інтересів Росії зовнішньої політики А. Козирєва довелося Є. Примакову. У 1996–1997 роках Примаков, у відповідності зі своєю доктриною, реалізовував так звану «політику тиску» щодо запобігання процесу розширення НАТО, яка стала основою для переговорів-торгів з Альянсом. Дослідники виділяють 10 сфер, або зовнішньополітичних питань та питань безпеки, де Росія здійснила конкретні кроки або намагалась їх використати для превентивного залякування.

1) Погроза не ратифікувати Договір СНО-2 або односторонньо переглянути зобов'язання Росії щодо Договору СНО-1 про зменшення кількості ядерних боєголовок. Таку політику Москва проводила, починаючи з 1995 року, мотивуючи це тим, що у випадку розширення НАТО Договір СНО-2 перестає відповідати інтересам безпеки Росії. Конгрес США ратифікував Договір СНО-2 у січні 1997 року, а Росія лише в квітні 2000 року (на початку президентства В. Путіна) ратифікувала Договір СНО-2 і пакет домовленостей щодо протиракетної оборони від 1997 року.

Америка, в свою чергу, використовувала подібну стратегію щодо Договору по ПРО 1972 року, який був предметом обговорення на всіх російсько-американських зустрічах на вищому рівні в 1995–1997 роках, — Росія наполягала на його жорсткому дотриманні, а США прагнули змінити якомога швидше. Актуальність таких суперечок була зумовлена тим, що роль та значення систем ПРО зростає відповідно до скорочення стратегічних наступальних озброєнь. Додаткову напругу створювала двозначна позиція США щодо Договору: вони підтверджували свою відданість йому, але одночасно робили практичні кроки, які були спрямовані на його зруйнування (підготовка до розгортання національної ПРО, що забороняється договором). Висувалася навіть пропозиція «елегантного шантажу» — згода Росії на певні положення Договору по ПРО і згода США піти на певні поступки для Росії в Договорі СНО-2. У цьому плані 1999 рік став апогеєм дипломатичної боротьби між США та Росією за перегляд Договору по ПРО.

2) Припинення вивезення тактичних ядерних озброєнь із західних кордонів Росії і збільшення їх кількості на території Білорусі. Цю можливість припустив у жовтні 1996 року міністр оборони Російської Федерації І. Родіонов. Російські представники не приховували того факту, що створення військово-політичного союзу з Білоруссю вмотивоване було якраз розширенням НАТО на Схід.

3) Ревізія Договору про звичайні збройні сили в Європі, у випадку неврахування вимог Росії щодо зміни лімітів звичайних озброєнь. З 1993 року Росія вимагала змінити Договір так, аби він відповідав змінам після розпаду Організації Варшавського договору. З 1997 року Примаков ревізією Договору обумовлював згоду Росії на розширення НАТО. До зламу в переговорах про Договір дійшло лише під час візиту до Москви М. Олбрайт на початку травня 1997 року. В зв'язку з цим М. Олбрайт висловилася у такому дусі, що США поступилися Росії вже в усьому, в чому можна було поступитися. Ревізією Договору про звичайні збройні сили в Європі Росія переслідувала дві головні одночасні цілі: зниження лімітів кількості звичайних озброєнь окремо для кожної європейської країни — це означало б, що НАТО не зможе розмістити в нових країнах-членах значні військові сили (і було досягнуто), та збереження лімітів звичайних озброєнь для «групи держав» (не було досягнуто, у цьому випадку сумнівним було б будь-яке подальше розширення НАТО на нові країни). Документ щодо флангових обмежень, який встановлював спеціальний режим для попередньої флангової зони, вступив у силу 15 травня 1997 року. Угода про адаптацію Договору про звичайні збройні сили в Європі була підписана 19 листопада 1999 року в Стамбулі (Туреччина).

4) Погроза дестабілізації російських збройних сил як погроза дестабілізації Європи. Цей аргумент на межі 1996–1997 ро-

ків сформулював міністр оборони Російської Федерації І. Родіонов. Він носив характер непрямого шантажу зі сторони Росії.

5) Розвиток військової та технологічної співпраці з Іраном, незважаючи на протести США проти поставок ядерних реакторів до Ірану, які, на думку американської сторони, могли поступити для вироблення ядерної зброї. Росія ніяк особливо не прагнула спростувати американські побоювання, принаймні не в процесі переговорів про розширення НАТО.

6) Розвиток відносин стратегічного партнерства з Китаєм. У грудні 1996 року відбувся перший, після довгих років напружених відносин, візит китайського прем'єра до Москви. У спільному комюніке прем'єрів Росії та Китаю було засуджене розширення Північноатлантичного Альянсу на Схід; вони також висловилися за побудову багатополюсного світу. В квітні 1997 року відбувся візит Президента Російської Федерації Б. Єльцина до Китайської Народної Республіки одразу після так званого березневого російсько-американського самміту в Хельсінкі, який був викликаний переговорами про розширення НАТО.

7) Самостійна політична лінія в кризових сферах безпосередньо пов'язаних з безпекою Європи: Балкани та Близький Схід. Примаков неодноразово демонстрував готовність Росії проводити там власну політичну лінію — опозиційну щодо політики США. Росія знову розвинула прагнення до відновлення розірваних відносин з антиамериканськи налаштованими арабськими країнами, проявила готовність стати посередником при вирішенні конфлікту на Близькому Сході, ефективно дипломатично втрутилась при попередженні військової атаки західних союзників проти Іраку в 1997 році.

8) Пропонування гарантій безпеки прибалтійським країнам та Словаччині у випадку, якщо вони не стануть членами НАТО або вирішать стати нейтральними. Росія не виключала приєднання США або НАТО до Договору про взаємне гарантування безпеки тих центральноєвропейських країн, які не стануть членами НАТО в першій хвилі. Реакція США була вкрай негативною.

9) Розвиток економічних відносин з країнами Центральної Європи з метою збереження російського впливу в регіоні та загроза економічних санкцій. Країни, які б відкинули членство в НАТО, отримали б переваги в економічних відносинах з Росією і навпаки.

10) Впровадження політики двосторонніх відносин Росії з провідними країнами Європи — ФРН та Францією — на шкоду відносинам з НАТО. Така політика могла б поступово призвести до ерозії західних інтеграційних структур і до витіснення США з європейського континенту.

На середину 1990-х років внаслідок відсутності у Росії цілісного зовнішньополітичного курсу, спрямованого на захист національних інтересів, а також завдяки політиці Вашингтона, який послідовно витісняв Москву з міжнародної арени, у відносинах по лінії Росія-Захід спостерігалося істотне охолодження з елементами кризи, особливо стосовно питання розширення НАТО на Схід та формування на її основі нової системи європейської безпеки. Не маючи реальних важелів впливу на колишніх союзників у Центрально-Східній Європі, Росія не змогла завадити переведенню питання розширення НАТО на Схід з дискусій в площину практичних дій.

Таким чином, Росія розглядала потенційні переговори не як «компенсацію» за згоду Росії на розширення Північноатлантичного Альянсу, але як необхідність пошуку таких рішень, які допомогли б зняти її законну стурбованість. У другій половині 1996 року ідея надання Росії особливого статусу у стосунках з НАТО набула форми пропозиції щодо підписання спеціальної хартії з Росією, яка була висунута держсекретарем США У. Крістофером. Росія між тим продовжувала жорстку «антирозширювальну риторику», намагаючись призупинити розширення Альянсу (для прикладу, візити в 1996 році Є. Примакова до країн Центрально-Східної Європи, де він намагався їх переконати в необхідності утримання від участі в НАТО; виступи 1997 року на Світовому економічному форумі в Даво-

сі В. Черномирдіна та А. Чубайса щодо шкоди від розширення НАТО стосункам Росії та Заходу та ін.). Проте Рада НАТО в грудні 1996 року вирішила, що саміт НАТО в Мадриді запросить країни, які проявили бажання приєднатися, аби розпочати переговори про вступ, і одночасно уповноважила генсека НАТО Х. Солану вести переговори з Росією з метою закріплення принципів та форм партнерства НАТО-Росія у відповідному документі, аби угода була укладена ще до Мадридського саміту 8–9 липня 1997 року.

У період з січня по травень 1997 року відбулося 6 раундів переговорів Солана — Примаков, які закінчилися, за висловленнями обох сторін, успішно.

У процесі переговорів з НАТО Росія наполягала на виконанні 10 головних вимог, які поділялись на три групи: формально-правового, військово-політичного та економічного характеру. Серед головних вимог Росії були:

- формально-правовий обов'язковий характер документа щодо стосунків Росії з НАТО (не було досягнуто — Основоположний Акт — це політичний документ компромісного характеру);
- право вето при вирішенні НАТО важливих питань, що стосуються європейської безпеки (не було досягнуто, але в Основоположному Акті прописано механізм консультацій, структура та функціонування Постійної Спільної Ради НАТО-Росія, що гарантує Росії консультативну участь при вирішенні питань європейської безпеки, що приймаються НАТО);
- перша хвиля розширення НАТО буде одночасно і останньою (не було досягнуто);
- НАТО не розміщуватиме ядерну зброю на території нових країн-членів (одне з ключових і найскладніших питань у ході переговорів; зобов'язання Альянсу не розміщувати ядерну зброю на території нових членів зараховують до успіху російської дипломатії);

- будуть встановлені точні обмеження для кількості оперативних частин НАТО в нових країнах-членах та обмеження у використанні військової інфраструктури нових країнчленів для діяльності НАТО (точні ліміти не були досягнуті, Альянс лише зобов'язався спиратися на мінімальну військову інфраструктуру);
- принциповий перегляд Договору про звичайні збройні сили в Європі ще до розширення НАТО, який би врахував інтереси безпеки Росії в нових умовах (Договір не був адаптований до офіційного розширення НАТО, але було прийняте спільне зобов'язання щодо його адаптації).

Процес розширення НАТО на Схід був визнаний Росією фактом підписання Основоположного Акту між Північноатлантичним Альянсом та Російською Федерацією 27 травня 1997 року в Парижі. Росія підкреслювала, що цей документ досяг головного — США і їх союзники з НАТО визнали необхідність враховувати інтереси і позиції Росії й пішли на задоволення законних вимог Москви, покликаних звести до мінімуму можливі негативні наслідки розширення НАТО. У той же час НАТО прагнула розглядати Основоположний Акт з точки зору його власних положень як велике досягнення двох головних діючих осіб у галузі європейської безпеки.

Підписання Основоположного Акту не варто розглядати як однозначну перемогу однієї зі сторін. Головним його значенням стало те, що подальше розширення НАТО проходитиме в більш переплетеному павутинні європейських зобов'язань безпеки, ніж раніше. А стосунки Росії та США зазнали негативного впливу під час процесу розширення Північноатлантичного Альянсу на Схід, що призвело до нівелювання їхнього значення в обох країнах, подальшого зниження авторитету Росії на міжнародній арені. Якісно новий етап стосунків між цими провідними світовими державами розпочався лише після трагедії 11 вересня 2001 року.

2.4.2. Відносини США-РФ-НАТО в питанні європейської безпеки.

Радикальні перетворення в Європі внаслідок руйнування біполярної системи наприкінці 1980-х — на початку 1990-х років зумовили появу якісно нової ситуації у сфері безпеки, ключовим питанням якої стало різке порушення балансу сил і стратегічного паритету між провідними військово-політичними блоками часів «холодної війни» — ОВД і НАТО. Зростання конфліктності та політичної нестабільності на європейському континенті вимагало розбудови нової, ефективної системи безпеки із залученням провідних держав світу та врахуванням їхніх геополітичних інтересів. Руйнування біполярної системи практично зняло з порядку денного загрозу військової агресії проти держав Західної Європи, а, отже, оборонний альянс НАТО практично втратив підстави для подальшого існування. Питання про доцільність збереження та реформування НАТО, її ролі в майбутній системі європейської безпеки стали предметом широкої міжнародної дискусії, одним з важливих аспектів якої стало питання про необхідність подальшої військово-стратегічної присутності США у Європі.

Ідеологія нової ролі НАТО, яку було сформовано у середині 90-х і яка втілювалася швидкими темпами до 1999 року, була значно амбіційнішою ніж та, яку зараз схильні декларувати офіційні особи. Тоді НАТО прагнула затвердити себе як ключову організацію Євро-Атлантичної безпеки, а свою Північноатлантичну Раду – як свого роду «європейську раду безпеки» (хоча останнє відкрито не декларувалося). Це вимагало від Організації боротьби за підтримку країн регіону. Ключовим елементом такої боротьби була політика постійного та ідеологічно необмеженого розширення, результатом якої стало не тільки безпрецедентне зближення між Сходом і Заходом, але й формування завищених очікувань щодо нової системи європейської безпеки, особливо з боку нових незалежних країн. Декілька обставин, що проявили себе за стислий відрізок часу, починаючи з 1999 року, змінили ситуацію.

По-перше, змінилося ставлення НАТО до концепції своєї ключової ролі на Євро-Атлантичному просторі (може бути показовим, що первинне географічне розуміння «Євро-Атлантики» з боку НАТО було тотожним терміну «простір ОБСЄ»). Така роль вимагала від неї універсальності у реакціях на загрози, що виникають на всьому цьому просторі. Після того, як Альянс втрутився у Косовську кризу і не зробив цього стосовно Чечні, він мусив денонсувати деякі свої попередні декларації.

НАТО відчутно знизила тон пропагування своєї ключової ролі і змістила акцент на організаційну «паралельність» з ООН, тобто проголосила відсутність ієрархічних відносин на кшталт «глобальна система – регіональна система». Не ставлячи під сумнів роль Ради Безпеки ООН, НАТО, втім, наполягає, що його Північноатлантична Рада є повністю самостійним органом, який може приймати будь-які рішення стосовно безпеки Євро-Атлантичного простору.

Концепцію, яка прийшла на зміну теорії ключової ролі НАТО, можна було б назвати «правом першого вибору». НАТО наполягає на повній свободі дій при розв'язанні тих конфліктів, втручання у які її члени вважають за потрібне, виходячи із своїх національних інтересів, залишаючи решту випадків ООН та іншим організаціям. Така схема, скоріш за все, задовольнить НАТО на довгу перспективу. Це означає, що Альянс отримав бажане і втратив значну долю свого інтересу до гучних стратегічних проектів таких, як «розширення».

По-друге, суттєво змінилися економічні інтереси, що штовхали першу хвилю. Військово-промисловий комплекс США, який був основним спонсором кампанії на підтримку розширення (включаючи мас-медіа акції, лобіювання у владних структурах і сплату «ювілейної вечірки» НАТО у 1999 році) отримав нові перспективи для коштовних контрактів – через можливу реалізацію Ініціативи оборонних можливостей НАТО. Тоб-

то найбільш потужна сила, що стояла за розширенням НАТО, отримала альтернативні довгострокові проекти. Це, втім, не означає повну втрату інтересу військово-промислового комплексу США до розширення НАТО, але значне зменшення зацікавленості має місце.

По-третє, вичерпали себе ті схеми організаційної взаємодії європейських і трансатлантичних структур, які супроводжували першу хвилю розширення. Концепція Багатонаціональних оперативно-тактичних сил, що відокремлюються, але не є окремими від НАТО, була ядром організаційних перетворень, що мали гармонізувати відносини між НАТО та країнами-партнерами і не допустити виникнення у Європі інших інтегрованих військових структур, окрім тих, що знаходяться під контролем Альянсу.

Дискусії між американськими неоізоляціоністами, які наполягали на необхідності скорочення силового втручання за межами держави і підпорядкування зовнішньополітичного курсу країни її економічним інтересам, та прихильниками збереження та подальшого розвитку активної міжнародної ролі США, яких представляли т. зв. неоглобалісти, завершилися перемогою останніх. Адміністрації Б. Клінтона вдалося подолати фактичну кризу НАТО, забезпечивши модернізацію механізму координації зовнішньої та військової політики західного співтовариства, не допустивши виходу з-під американського контролю ситуації на міжнародній арені. Одним із шляхів досягнення цієї мети було проголошено розширення Північноатлантичного альянсу на Схід, яке стало визначальним моментом побудови нової системи міжнародних відносин постконфронтаційного періоду.

Республіканська адміністрація продовжила курс на подальше розширення НАТО, розглядаючи альянс як засіб досягнення стратегічних цілей. І хоча після терористичних атак 11 вересня 2001 року Сполучені Штати все менше стали покладатися на союзників з Альянсу, надаючи перевагу короткотерміновим коаліціям, питання майбутнього НАТО та її військово-політичної доцільності посідало одне із провідних місць в американських зовнішньополітичних дискусіях. Очевидним є той факт, що незважаючи на усі наявні протиріччя між атлантичними союзниками та схильність до односторонніх дій, США не збиралися (та й сьогодні не збираються) відмовлятися від НАТО, яка для Вашингтона є основним, якщо не єдиним, дієвим інструментом впливу на Європу.

Підписання «Основоположного акту про взаємні відносини, співпрацю та безпеку між НАТО і РФ» у 1997 році можна розглядати як компроміс, що підсумував період напружених переговорів та виходив з розуміння обома сторонами того факту, що майбутнє європейської безпеки неможливе без активної участі як Росії, так і НАТО.

Наприкінці 1990-х — на початку 2000-х рр. ставлення Росії щодо розширення альянсу змінилося. Втративши відтінок гострої непримиренності, воно стало спокійно негативним, наголошуючи на тому, що залишається багато як політичних так і військових заперечень. Основними причинами такого підходу було усвідомлення того, що, по-перше, розширення Північноатлантичного альянсу зумовлене, насамперед, внутрішніми європейськими і трансатлантичними чинниками і не має на меті конфронтацію з Росією; по-друге, членство в НАТО пострадянських країн, окрім держав Балтії, залишається малоймовірним у найближчій перспективі; по-третє, подальша неконструктивна позиція ігнорування і несприйняття процесу розширення НАТО означала б фактичне виключення Росії з механізмів забезпечення європейської безпеки та остаточну втрату політичного впливу. Основним завданням російської зовнішньої політики в євроатлантичному напрямі стала мінімізація негативних наслідків розширення НАТО та налагодження відносин рівноправного партнерства з Альянсом з обов'язковим врахуванням інтересів РФ.

Завершення періоду глобальної конфронтації характеризувалося появою дедалі зростаючої тенденції «європеїзації» системи безпеки в Європі, основними рисами якої були прагнення до зниження визначальної ролі США, посилення політичного компоненту у структурі та діяльності Європейського Союзу, посилення ролі європейських союзників в рамках самого Північноатлантичного союзу, а також створення власне європейської оборонної структури.

Війни на Балканах у 1990-х роках та нестабільність демократичного розвитку Росії стали основними причинами, що поклали край дискусії про власне європейську безпеку і посилили орієнтацію на НАТО як на гаранта безпеки, насамперед, серед країн Центральної і Східної Європи, а, отже, і на Сполучені Штати Америки як на лідера в системі євроатлантичних відносин. Крім того, конфлікт у колишній Югославії та поява глобальних ризиків і асиметричних загроз засвідчили неготовність Європи відмовитися від військового потенціалу США у справі забезпечення безпеки європейського континенту. Європейські держави, зосереджені на проблемах внутрішньої політики, фактично не змогли виробити спільну зовнішньополітичну та стратегічну орієнтацію, без чого неможлива ефективна реалізація спільної європейської політики у сфері безпеки та оборони.

Таким чином, на кінець 1990-х років у Європі не з'явилося адекватної альтернативи американській військовій присутності, а, отже, і Північноатлантичному альянсу, що компенсувало недостатній розвиток національних збройних сил у країнах Західної Європи та надавало країнам Центрально-Східної Європи певні гарантії безпеки. З іншого боку, процес розширення НАТО за рахунок країн Центрально-Східної Європи сприяв посиленню європейської частини цієї структури, зменшуючи атлантичну складову блоку. Одночасно перенесення уваги Сполучених Штатів на нові загрози, на боротьбу з тероризмом та режимами, що його підтримують, об'єктивно сприяло

послабленню участі США в європейській системі безпеки, даючи можливість розвитку європейським оборонно-безпековим ініціативам.

Визначальними подіями у взаємовідносинах США, НАТО та Росії став вступ до Альянсу 12 березня 1999 року Польщі, Угорщини, Чехії й приєднання 2 квітня 2004 року Болгарії, Естонії, Латвії, Литви, Румунії, Словаччини та Словенії. Нині практично всі країни колишнього Варшавського договору — повноправні члени ЄС і НАТО. До західних інституцій увійшли і країни Балтії. Вплив НАТО і ЄС поширився далеко за межі їхніх кордонів. Створена 1992 року Рада Північно-Атлантичного співробітництва і програма Партнерства заради миру, угоди про партнерство і співробітництво між ЄС і країнами Центрально-Східної Європи, Рада Європи сформували спільний для всього континенту простір.

При цьому Росія, яка протягом цілого історичного періоду — від 1987 року, коли М. Горбачов висунув доктрину нового зовнішньополітичного мислення, і до 2004–2007 років антизахідного кульбіту В. Путіна — прагнула долучитися до Заходу як один із мажоритарних акціонерів, і нині не є противником ні країн Євросоюзу, ні навіть США. Росія — фактично їхній прагматичний партнер, який активно співпрацює із Заходом у питаннях, що становлять спільний інтерес, і прагне виторгувати краще місце в новій архітектурі континенту. Наразі серед спільних загальнозначущих питань — ситуація в Афганістані та проблеми боротьби з мусульманським фундаменталізмом і міжнародним тероризмом, у певному сенсі енергобезпека тощо.

Водночас такий історичний процес не міг не мати побічних наслідків, одним із яких стала Югославсько-Балканська криза, що й досі остаточно не вирішена. Найнаочнішим її проявом за останні роки стало відокремлення в 2008 році населеного албанцями сербського автономного краю Косово, самопроголошення його державою і визнання цього утворення більшістю країн НАТО. Ці події перекреслили основний принцип міжнарод-

ної правової бази європейської безпеки — непорушність кордонів, що пережив драматичні зміни 1989–1992 років і кризи другої половини 1990-х років.

Чинну міжнародну правову базу у сфері європейської безпеки загалом було сформовано в останній період холодної війни (1975–1990 роки). Її базовий документ — Гельсінкський Заключний акт — передбачає, зокрема, принципи непорушності кордонів, міжнародного співробітництва і верховенства прав людини над суверенітетом держав. Розпад соціалістичного табору у 1989 році і остаточний колапс СРСР 1991 року докорінно переформатували європейський простір і, відповідно, поставили під сумнів адекватність цієї правової бази. Проте безумовне домінування США у 1990-х — першій половині 2000-х років подовжило її існування.

Нині ця правова база європейської безпеки зазнала деструкції. Як зазначалося вище, косовський прецедент для виконання одних положень Гельсінкського акта зруйнував інші. Вкотре вибухнули протиріччя між принципами верховенства прав людини та державного суверенітету. Мораторій на виконання Договору про звичайні збройні сили в Європі, проголошений Кремлем наприкінці 2007 року, означав остаточне руйнування і тих норм, що регулювали суто військові питання. Заради справедливості слід зазначити, що цей договір було поставлено під сумнів ще розпуском Варшавського договору.

Ситуацію ускладнює різне сприйняття міжнародних процесів у Вашингтоні та європейських столицях, з одного боку, і в Москві — з іншого. Якщо Захід виходить переважно з пріоритетності демократичних цінностей і ліберальної ідеології, то Кремль мислить у парадигмі «реальної політики», зон впливу тощо, тобто постулатів кінця XIX сторіччя. Відповідно, одні і ті самі події та процеси сприймають у США-ЄС і РФ по-різному, і, відповідно, вони отримують кардинально протилежні оцінки.

Саме тому намагання пояснити Кремлю, що прагнення, наприклад, України вступити до НАТО і ЄС не спрямовані проти

РФ (від початку не мають жодного сенсу), бо виходять із раціональних бажань збалансувати інтереси там, де йдеться про цінності, тим більше у російському специфічному їх сприйнятті. Причини цієї специфічності — в історичному досвіді та особливостях політичного режиму Росії.

Насправді Москва, і вона це чітко й відверто декларує, зацікавлена не у змінах, а у фіксації статус-кво. Ключовим свідченням цього стала, хоч як це дивно, російсько-грузинська війна серпня 2008 року, коли дії РФ спрямовувалися саме на консервацію ситуації, сформовану протягом 1990–2008 років, та її юридичне оформлення. І навпаки, дії Тбілісі мали революційні завдання — відновлення суверенітету над Південною Осетією та Абхазією, що його мала Грузинська РСР — фіктивно суверенна республіка СРСР, але фактично не реалізувала незалежна Грузія.

Яскравим прикладом страху Росії перед майбутнім і прагнення до збереження статус-кво стала червнева 2008 року ініціатива президента Д. Медведєва про Договір колективної безпеки в Європі (ДКБ). Усвідомлюючи крах Гельсінкської системи, РФ здійснює абсолютно логічний з її точки зору крок — пропонує цей договір і наражається на нерозуміння з боку США: система колективної безпеки у вигляді НАТО вже існує, що іще потрібно? У цьому контексті позиція країн ЄС, насамперед Франції і Німеччини, дещо складніша. Якщо до серпня 2008 року вони розглядали пропозиції Росії у пропагандистському контексті, то нині готові обговорювати безпекову проблематику з Росією, але загалом пропонують формат ОБСЄ+, на що у свою чергу не згідна Москва.

Ще більше несприйняття ідея ДКБ зустрічає в державах, які ще не приєдналися до НАТО, але не бажають вступати до Організації договору про колективну безпеку (ОДКБ, або Ташкентський договір). З погляду урядів цих держав такий договір має на меті, насамперед, зафіксувати розділення потенційно єдиної Європи на повноцінну Західну та російську Східну.

Бажання Кремля зберегти статус-кво в Європі певним чином сприймається адміністрацією президента США Б. Обами. Перезавантаження американсько-російських відносин не слід розглядати як відступ — це швидше спроба закріпити досягнуте в Європі за умови перенесення світової уваги на проблеми Великого Близького Сходу і взагалі Азії.

Аналізуючи можливі зміни ролі і місця Північноатлантичного альянсу в Європі у світлі реформування блоку і розвитку власне європейських оборонно-безпекових ініціатив, можна твердити, що трансатлантичні зв'язки, принаймні у коротко- і середньостроковій перспективах, зберігатимуть свою ключову роль. Це пов'язано з тим, що суто європейський оборонний потенціал ще певний час буде недостатнім для ефективного реагування на сучасні виклики порівняно з можливостями НАТО.

Двома головними європейськими інститутами на найближчу перспективу залишатимуться НАТО та ЄС. Інституалізація відносини між ними буде визначальним процесом формування архітектури системи європейської безпеки. Важливим фактором стане також розвиток кооперативних структур, які залучатимуть до системи європейської безпеки Російську Федерацію. ОБСЄ відіграватиме важливу, але допоміжну роль, в основному, в галузі контролю над озброєннями та у забезпеченні прозорості військової діяльності. Значення ОБСЄ як загальноєвропейського форуму зменшуватиметься. Структури безпеки, створені на теренах СНД, зможуть відігравати роль тільки тією мірою, якою вони взаємодіятимуть з НАТО та ЄС.

Формування архітектури європейської безпеки на період до 2015 року буде визначатись адаптацією основних європейських інституцій до нових загроз, розширенням НАТО та ЄС з одночасним перерозподілом обов'язків між ними та еволюцією безпекової політики Російської Федерації.

Адаптація європейських інститутів безпеки до нових загроз супроводжуватиметься конвергенцією стратегій безпеки НАТО, ЄС та Російської Федерації. Спільні позиції у цій сфері будуть

пов'язані із універсалізацію підходів до безпеки, які проголосили Сполучені Штати. Йдеться про довгострокове продовження тенденції 2002–2003 років, коли під впливом нової Стратегії національної безпеки США було вироблено нову Стратегію безпеки ЄС та нову Воєнну доктрину РФ.

Основними рисами спільного підходу до безпеки НАТО, ЄС та РФ будуть:

- проголошення головними загрозами європейській безпеці тероризму та розповсюдження зброї масового ураження;
- визначення в якості основних об'єктів можливого застосування сили політичних режимів країн, а не самих країн;
- ототожнювання розповсюдження збройних технологій та матеріалів з розповсюдженням самої зброї.

Положення про можливість превентивних військових дій заради усунення нових загроз, яке міститься у Стратегії національної безпеки США, пом'якшується в інтерпретації ЄС (більшою мірою) та НАТО і РФ (меншою мірою), однак зберігає свою силу. Адаптація європейських інститутів безпеки до нових загроз призведе до розмивання межі між зовнішньою та внутрішньою безпекою країн. Військові структури НАТО та ЄС будуть діяти узгоджено з правоохоронними органами та іншими структурами, залученими до боротьби з тероризмом.

Центральним для ЄС при формування архітектури європейської безпеки буде питання політичного контролю над інтегрованими військовими структурами, які зараз належать НАТО, але не їхня руйнація. В основі сучасної системи європейської безпеки лежить інституалізація стосунків між НАТО та ЄС. Головними з них є положення про одиничність загальноєвропейської системи командування й управління військами та право НАТО на перший вибір щодо залучення цієї системи. Аналіз політики ЄС після війни в Іраку дозволяє судити, що вона спрямована на збереження першого з цих принципів та перегляд на свою користь другого. Це дозволяє стверджувати, що незалежно від форм перерозподілу зобов'язань між

НАТО та ЄС, у найближчому майбутньому існуватиме тільки одна загальноєвропейська система командування та управління військами. З часом вона буде зміцнюватись за рахунок розвитку європейської ПРО, введення у дію європейських космічних систем та появи нових інформаційних технологій.

Хоча процес прийняття конституції ЄС у 2007 році зазнав фіаско, ратифікація Лісабонської угоди усіма державами-членами Євросоюзу, яку завершила Чехія восени 2009 року, означає черговий крок у спільному гарантуванні безпеки у Європі. Зокрема, запровадження посад президента ЄС і вищого представника із закордонної політики і спільної безпеки з адміністративними повноваженнями, з метою єдиного представництва та єдності поглядів ЄС на зовнішній арені означає посилення спільних зобов'язань щодо колективної відсічі загрозам, пов'язаним із тероризмом та надзвичайними ситуаціями.

Пошук нових форм відносин між НАТО, Росією та ЄС супроводжуватиметься активними зусиллями з боку США та впливових європейських країн зберегти НАТО як головний інститут європейської безпеки. Не виключено, що це призведе до намагань вирівняти членство в обох організаціях за рахунок залучення до НАТО нейтральних країн ЄС. Поряд із зміцненням колективних зобов'язань у рамках ЄС, це означатиме поступове зникнення нейтралітету як форми європейської безпекової політики.

Незалежно від того, США чи ЄС будуть домінувати у загальноєвропейській системі командування й управління військами, у найближчі п'ять-десять років розширене ядерне стримування збереже своє значення для європейської безпеки. У разі домінування США центральним елементом розширеного ядерного стримування залишатиметься американська тактична ядерна зброя у Європі. У разі втрати США домінуючих позицій цю зброю, ймовірно, буде виведено, і її роль виконуватиме ядерна зброя Франції та Великої Британії.

Розвиток співпраці між НАТО та РФ, а також між ЄС та РФ, буде поглиблюватись, однак навряд чи призведе до утворення спільних військових структур, в основному, через негативне ставлення до багатонаціональних військових структур з боку РФ. Незважаючи на існування спільних загроз та сумісність принципових підходів боротьби з ними, об'єднання воєнних доктрин країн НАТО та ЄС з одного боку та РФ є дуже малоймовірним. Основний конфлікт інтересів стосуватиметься розширення зони військової відповідальності НАТО на Схід та продовженням Російською Федерацією практики планування військових операції проти європейських країн. За такої ситуації, умовою об'єднання воєнних доктрин для РФ буде припинення розширення військової інфраструктури НАТО та ЄС, для європейських країн — визнання з боку РФ західного домінування на спільному безпековому просторі, що на далеку перспективу є неможливим.

Сьогодні принциповим для європейської системи безпеки є визначення остаточної межі розширення європейських інститутів, включаючи питання про майбутній статус України, Туреччини, Росії, країн Закавказзя та Середньої Азії. Важливою ознакою теперішнього періоду є поява у збройних силах європейських країн та РФ нового покоління озброєнь, розвиток космічних технологій та ПРО. Завершення географічного розширення європейських інститутів означатиме для європейської безпеки перехід у наступну фазу, фокусом якої стане впровадження нових військових технологій.

Завдання для самоперевірки та самоконтролю:

- *Охарактеризуйте зміни геополітичної карти Європи наприкінці 80-х — на початку 90-х років XX ст.*
- *Як розвивалися російсько-американські відносини у першій половині 90-х років XX ст.?*

- *Як вплинули доктрини Козирєва і Примакова на процеси розширення НАТО на Схід?*
- *У чому полягають основні причини змін ставлення НАТО до концепції своєї ключової ролі на Євроатлантичному просторі на рубежі століть?*
- *Яких трансформацій зазнало ставлення Росії до розширення НАТО у XXI ст.?*
- *Оцініть наслідки для зовнішньої політики Росії вступу до НАТО країн колишнього СРСР та держав-учасниць колишнього Варшавського договору.*

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Балібар Етьєн*. Складна Європа: будівельні майданчики демократії // Ї [Незалежний часопис]. — 2007. — № 50. — С. 27–48.
2. Веб-сайт «Україна: євроатлантична інтеграція» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http: // ukraine-nato.ukrinform.ua.
3. Веб-сайт Міністерства закордонних справ України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http: // www.mfa.gov.ua.
4. Веб-сайт Міністерства оборони України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http: // www.mil.gov.ua/index.php?lang=ua.
5. *Волощук П*. НАТО та євробезпека // Підтекст. — 1997. — № 5. — С. 19–21.
6. *Гаврилишин Б.* До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: Доп. Римському Клубові / Упоряд. *В. Рубцов*. — Вид. 3-тє, допов. — К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2009. — 248 с.

7. *Гончар Б. М., Орлик В.* В. Миротворчі операції НАТО на Балканах в контексті стратегічної ситуації в Європі 90-х років XX ст. // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Історія. Вип. 69. — 2003. — С. 92–96.
8. *Горбулін В., Литвиненко О.* Європейська безпека: можливий шлях послабити виклики і загрози // Дзеркало тижня. — 2009. — № 43. — 7–13 лист.
9. Дискуссии о расширении НАТО. Некоторые выводы // США: ЭПИ. — 1997. — № 9. — С. 63–71.
10. *Добрынин А*. Наши отношения с США // Международная жизнь. — 1997. — № 8. — С. 3–14.
11. Довідник НАТО. Видання присвячене 50-й річниці Альянсу. — К.: Молодь, 1999. — 543 с.
12. *Загладин Н.* «Новый мировой беспорядок» и внешняя политика России // МЭИМО. — 2000. — № 1. — С. 14–26.
13. *Їжак О.* Друга хвиля розширення НАТО, перспективи і вплив на безпеку України (Аналітична записка) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.db.niss.gov.ua/docs/polmil/168.htm
14. *Їжак О.* Прогноз розвитку архітектури європейської безпеки до 2015 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.db.niss.gov.ua/docs/polmil/162.htm
15. *Кордон М. В.* Європейська та євроатлантична інтеграція України: Навчальний посібник. — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 172 с.
16. Критерії членства в СОТ, ЄС та НАТО: Інтеграційні перспективи України. Аналітичне дослідження / За ред. *І. І. Жовкви*. — К., 2007. — 84 с.
17. *Кучер В.* Дорога України до ЄС крізь призму польського досвіду // Ї [Незалежний часопис]. — 2007. — № 50. — С. 103–108.
18. *Мэнделбаум* М. Российская внешняя политика в исторической перспективе // США: ЭПИ. — 1998. — № 9. — С. 45–52.

19. Нормативно-правове забезпечення стратегічного курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію: Навчальний посібник-хрестоматія: У 2 частинах / Уклад.: *І. В. Артьомов, Д. В. Вітер, Л. І. Загайнова, О. М. Казакевич, О. М. Руденко*. — Ужгород: Ліра, 2007. — Ч. ІІ. — 346 с.

20. *Орлик В. В.* НАТО в системі взаємовідносин Росії та США (1990-ті роки — початок XXI ст.) : Автореферат дис… канд. іст. наук: 07.00.02 / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. — К., 2005. — 20 с.

21. *Орлик В.* Опозиція курсу розширення НАТО у США у 1990-х рр. // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Історія. Вип.70. — 2003. — С. 151–153.

22. *Орлик В*. По лінії «стара» — «нова» Європа // Політика і час. — 2004. — № 2. — С. 30–34.

23. *Орлик В*. Розширення НАТО на схід: позиції США та Росії щодо входження країн Балтії до Північноатлантичного альянсу // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Історія. Вип. 65–66. — 2003. — С. 61–64.

24. *Подворна О.* Вплив процесу розширення НАТО на стосунки США та Росії [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ekpu.lublin.pl/naukidni/podworna.html

25. *Пушков А*. Неубедительность натовской аргументации очевидна, компромисс все еще возможен // Международная жизнь. — 1997. — № 3. — С. 8–16.

26. *Страус А*. НАТО. С Россией или без нее? // Международная жизнь. — 1998. — № 4. — С. 51–61.

27. *Тренин Д*. Россия и Америка: пора невеликих ожиданий // МЭИМО. — 1999. — № 1. — С. 53–57.

28. Україна-НАТО: Регіональний вимір (Львів, 6 грудня 2008 року) / Укл. А. Романюк, Л. Скочиляс. — Львів: ЦПД, 2008. — 232 с.

РОЗДІЛ 3

СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ З НАТО: ВІД ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ДО ЄВРОАТЛАНТИЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Тема 3.1. Україна-НАТО

3.1.1. Історія співпраці України та НАТО.

Відносини України з НАТО почали розвиватися невдовзі після здобуття нашою країною незалежності у 1991 році. Вже у січні 1992 року представник України вперше взяв участь у Робочій групі високого рівня Ради Північноатлантичного співробітництва (РПАС).

22–23 лютого 1992 року відбувся перший візит Генерального секретаря НАТО М. Вернера до Києва, в ході якого Україна була запрошена до участі в РПАС. З того часу почалися активні контакти і співробітництво з НАТО.

8 лютого 1994 Україна першою з країн СНД підписала Рамковий документ «Партнерство заради миру» (ПЗМ), а 25.05.94 передала керівництву НАТО свій Презентаційний документ, в якому визначені політичні цілі участі України в ПЗМ, заходи, які планується здійснити для досягнення цих цілей, а також сили і засоби, що виділяються Україною для участі у ПЗМ.

14 вересня 1994 року перша Індивідуальна програма партнерства (ІПП) між Україною і НАТО була офіційно схвалена на спеціальному засіданні Північноатлантичної Ради НАТО.

У 1995 році Україна призначила своїх перших офіцерів зв'язку до штаб-квартири НАТО у м. Брюссель та Координаційного центру партнерства (КЦП) у м. Монс (Бельгія). Навесні того ж року між Україною і НАТО були укладені Адміністративна угода та Угода у сфері безпеки, на основі яких відкрито офіси зв'язку у штаб-квартирі НАТО та КЦП.

У 1995 році Україна однією з перших серед країн-партнерів приєдналась до Процесу планування та оцінки сил (ППОС), головною метою якого є надання державам-партнерам можливості для визначення та підготовки сил, здатних ефективно взаємодіяти зі збройними силами інших держав в операціях під проводом НАТО, а також створення механізму для обміну інформацією з питань оборонного та бюджетного планування в рамках ПЗМ.

6 травня 1996 року від імені Уряду України були підписані важливі угоди в рамках ПЗМ, за якими регулюється статус військовослужбовців Збройних Сил України при перебуванні на навчаннях та інших заходах на території країн-членів НАТО або країн-партнерів і, навпаки, військовослужбовців інших держав, які беруть участь у навчаннях на території України, — Угода між державами, які є сторонами Північноатлантичного Договору, та іншими державами, які беруть участь у Програмі ПЗМ, щодо статусу їх збройних сил, а також Додатковий протокол до цієї Угоди (ратифіковані Верховною Радою України 2 березня 2000 року).

Важливими етапами у розвитку співробітництва Україна-НАТО стали також засідання 14 вересня 1995 року та 20 березня 1997 року Північноатлантичної Ради (ПАР) за участю Міністра закордонних справ України Г. Удовенка, ряд політичних і спеціальних консультацій між Україною та НАТО у форматі «16+1», які відбулись впродовж 1995 – 1997 рр., взаємні візити на високому рівні, в т. ч. перший офіційний візит Генерального секретаря НАТО Х. Солани в Україну 15 – 16 квітня 1996 року.

9 липня 1997 року на самміті НАТО в м. Мадрид Президентом України було підписано Хартію про особливе партнерство між Україною та НАТО, яка фіксує політичні зобов'язання сторін на найвищому рівні і регламентує зміст «особливого партнерства» між Україною та НАТО.

У 1997 році засновано Центр інформації і документації НАТО в Україні. У тому ж році засновано Місію України при НАТО та призначено Військового представника.

У 1998 році засновано Спільну робочу групу Україна-НАТО з питань військової реформи.

У квітні 1999 року відкрито Офіс зв'язку НАТО в Україні у м. Києві.

27 січня 2001 року Указом Президента України була затверджена Державна програма співробітництва України з НАТО на 2001 – 2004 роки.

У липні 2002 року підписано Указ Президента України «Про затвердження Стратегії України щодо Організації Північноатлантичного Договору (НАТО)». 9 липня 2002 року підписано Меморандум про взаєморозуміння між Кабінетом Міністрів України і штабом Верховного головнокомандувача об'єднаних збройних сил НАТО на Атлантиці та штабом Верховного головнокомандувача об'єднаних збройних сил НАТО в Європі щодо забезпечення підтримки операцій НАТО з боку України (ратифікований Верховною Радою України 17 березня

2004 року). 30 серпня 2002 року рішенням Президента України створено Державну раду з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України. 17 жовтня 2002 року відбулося перше засідання цієї ради. 22 листопада 2002 року підписано План дій Україна-НАТО і Цільовий план дій Україна-НАТО на 2003 рік на засіданні Комісії Україна-НАТО на рівні міністрів закордонних справ у Празі.

11 січня 2003 року Указом Президента України створено Національний центр з питань євроатлантичної інтеграції України.

25 березня 2004 року Державною радою затверджено Цільовий план дій Україна-НАТО на 2004 рік. 1 червня 2004 року у штаб-квартирі НАТО відбулося щорічне засідання Політико-військового керівного комітету в рамках Процесу планування та оцінки сил (ПВКК/ППОС) у форматі 28 + Україна. На засіданні було погоджено новий пакет Цілей партнерства на 2004–2005 роки, до якого були інтегровані національні цілі воєнної реформи.

6–7 червня 2004 року у м. Варшава відбулася неформальна конференція (консультації) Україна-НАТО високого рівня. Під час конференції підписано Меморандум про взаєморозуміння між Кабінетом Міністрів України і Верховним головнокомандуванням Об'єднаних Збройних Сил НАТО з питань трансформації та Верховним головнокомандуванням Об'єднаних Збройних Сил НАТО в Європі щодо використання стратегічної транспортної авіації України в операціях та навчаннях НАТО (ратифікований парламентом України 05.10.06).

29 червня 2004 року Президент України взяв участь у засіданні Комісії «Україна-НАТО» на рівні глав держав та урядів, що вперше відбулося за участю семи нових членів Альянсу в Стамбулі. Під час зустрічі сторони обговорили внесок особливого партнерства між Україною та НАТО у підтримання миру і стабільності на євроатлантичному просторі, а також перспективи розвитку цих відносин у світлі імплементації Плану дій Україна-НАТО.

3 серпня 2004 року підписана Адміністративна Угода між Міністерством оборони України та Штабом Верховного Головнокомандувача Об'єднаних Збройних Сил НАТО з питань трансформації щодо створення, фінансування та підтримки діяльності Бюро військової документації Україна-НАТО.

У квітні 2005 року у Вільнюсі, Литовська Республіка, під час неформальної зустрічі Україна-НАТО на рівні міністрів закордонних справ офіційно започатковано Інтенсифікований діалог щодо прагнень України стосовно членства в НАТО та відповідних реформ.

14 жовтня 2005 року Постановою Кабінету Міністрів України № 1020 створений Урядовий комітет з питань європейської та євроатлантичної інтеграції, який провадить свою діяльність відповідно до Загального положення про урядовий комітет, з урахуванням особливостей, які визначаються завданнями із здійснення конкретних заходів щодо європейської та євроатлантичної інтеграції (зокрема з досягнення критеріїв членства України в ЄС та НАТО), передбачених Постановою КМУ від 17.12.05 № 1214 «Про особливості діяльності Урядового комітету з питань європейської та євроатлантичної інтеграції».

18–20 жовтня 2005 року відбулась визначна подія — перше в історії відносин Україна-НАТО спільне засідання Ради національної безпеки і оборони України та Північноатлантичної Ради НАТО.

28 грудня 2005 року Президент України своїм Указом увів у дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 листопада 2005 року «Про невідкладні заходи щодо дальшого розвитку відносин України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО)». Згідно з Указом серед іншого було передбачено:

- визнати одним із пріоритетів діяльності забезпечення реалізації державної політики щодо співробітництва України з НАТО, в тому числі досягнення критеріїв членства України в НАТО;

- утворити постійно діючий орган з питань підготовки України до вступу в НАТО;
- опрацювати питання щодо створення національної системи координації співробітництва України з НАТО.

На виконання зазначеного нормативно-правового акту були розроблені та затверджені укази Президента України «Про Національну систему координації співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору» (№ 215/2006 від 13.03.06) та «Про Міжвідомчу комісію з питань підготовки України до вступу в НАТО» (№ 429/2006 від 22.05.06).

У період з 4 по 7 квітня 2006 року відбулося експертне засідання Україна-НАТО з питань участі у ППОС. Метою експертного засідання було проведення консультацій щодо досягнення визначених Цілей партнерства та опрацювання оновленого пакету Цілей партнерства на 2007 рік.

18 травня 2006 року в Києві проведено конференцію з реформування сектора безпеки, наступного дня — засідання представників високого рівня у рамках Спільної робочої групи з питань військової реформи (СРГВР), а згодом — міжвідомчі переговори з питань реформування оборонного сектора в рамках Інтенсифікованого діалогу з НАТО.

9 червня 2006 року в штаб-квартирі НАТО відбулося засідання Комісії Україна-НАТО на рівні міністрів оборони. Міністрами розглянута оборонна політика України у площині мінливого середовища безпеки, трансформація її збройних сил, а також триваюча підтримка Україною операцій під проводом НАТО.

19 червня 2006 року Міністерство оборони України та Агентство з обслуговування та постачання НАТО підписали контракт, що дозволив розпочати найбільший у світі проект з демілітаризації. Метою проекту є безпечне знешкодження 1,5 мільйона одиниць стрілецького та легкого озброєння, а також 133 тис. тонн боєприпасів, які на той час зберігалися в Україні. Першим практичним кроком стало знищення 1 тис.

одиниць переносних зенітно-ракетних комплексів, що розпочалось в Україні того ж тижня.

У серпні 2006 року відбулося підписання Президентом, Головою Верховної Ради, Прем'єр-міністром та лідерами провідних фракцій Верховної Ради України Універсалу національної єдності, який визначив, що Україна й надалі розвиватиме взаємовигідну співпрацю з НАТО відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» (у редакції, чинній на дату підписання Універсалу), а питання про вступ до НАТО буде вирішуватись за наслідками референдуму, який проводитиметься після виконання Україною усіх необхідних для цього процедур.

5 жовтня 2006 року у м. Сінтра, Португалія, відбулися п'яті неформальні консультації Україна-НАТО високого рівня. Під час консультацій розглянуто можливості надання допомоги Україні у перетворенні її галузі безпеки і оборони на демократично контрольовані і відповідальні механізми реагування на нинішні загрози і виклики безпеці.

Восени 2006 року очікувалося залучення України до наступного етапу відносин з НАТО — програми План дій щодо членства в НАТО (ПДЧ). Однак 14 вересня 2006 р. відбувся візит Прем'єр-міністра України В. Януковича до штаб-квартири НАТО з метою участі у засіданні Комісії Україна-НАТО. Глава українського Уряду запропонував перенести приєднання України до ПДЧ на пізніший період, обгрунтовуючи це необхідністю додаткового часу для забезпечення підвищення рівня обізнаності українського суспільства щодо НАТО.

12 лютого 2007 р. Президент України своїм Указом № 105/2007 затвердив Стратегію національної безпеки України, яка відносить до стратегічних пріоритетів зовнішньої політики забезпечення сприятливих зовнішніх умов для розвитку та безпеки держави, що включає, серед іншого, приєднання України до європейської та євроатлантичної систем безпеки, що передбачає взаємовигідну співпрацю з Організацією Північ-

ноатлантичного договору, формування умов для вступу України до НАТО, участь у безпекових програмах Європейського Союзу та ОБСЄ.

7 грудня 2007 року у Брюсселі відбулося засідання Комісії Україна-НАТО на рівні міністрів закордонних справ, на якому українська сторона звернулася до представників країн-членів НАТО з проханням підтримати намір України приєднатися до Плану дій щодо членства в ході Бухарестського саммітту Альянсу 2–4 квітня 2008 року. У свою чергу, більшість союзників пов'язала розгляд питання про поглиблення співробітництва з Україною з швидким формуванням в Україні урядової коаліції та досягненням консенсусу щодо майбутнього рівня співпраці нашої держави з НАТО між Прем'єр-міністром та Президентом України.

18 січня 2008 року Міністр закордонних справ В. Огризко передав Генеральному секретарю НАТО Яапу де Хооп Схеффері листа з підписами Президента, Голови Верховної Ради та Прем'єр-міністра України, в якому висловлювалась спільна позиція щодо необхідності та готовності України приєднатися до ПДЧ в ході саміту Організації в Бухаресті.

29 січня 2008 року Прем'єр-міністр України Юлія Тимошенко провела зустріч з Генеральним секретарем НАТО Я. Схеффером, що відбулася у штаб-квартирі НАТО, Брюссель. Прем'єр-міністр та Генеральний секретар обговорили двостороннє співробітництво в рамках Інтенсифікованого діалогу Україна-НАТО та отриманий на адресу Генерального секретаря лист за підписом керівників української держави з проханням розглянути можливість приєднання України до ПДЧ на квітневому саміті НАТО в Бухаресті.

3 квітня 2008 р. у Бухаресті відбулося засідання Північноатлантичної ради НАТО на рівні глав держав та урядів, за результатами якого було прийнято Декларацію Бухарестського самміту.

Окремий параграф декларації присвячений зверненню України та Грузії стосовно запрошення до Плану дій щодо членства в НАТО. У документі, зокрема, зазначається таке: «НАТО вітає євроатлантичні прагнення України та Грузії щодо членства в НАТО. Ми погодилися сьогодні, що ці країни стануть членами НАТО. Обидві нації зробили цінні внески до операцій Альянсу. Ми вітаємо демократичні реформи в Україні та Грузії і очікуємо на вільні і чесні парламентські вибори у Грузії у травні.

ПДЧ є наступним кроком України та Грузії на їхньому прямому шляху до членства. Сьогодні ми визначилися, що ми підтримуємо заявки цих країн на приєднання до ПДЧ. Тому ми починаємо період інтенсивних контактів з цими країнами на високому політичному рівні з метою вирішення питань, що залишаються, у контексті їхньої заявки щодо ПДЧ. Ми попросили міністрів закордонних справ зробити першу оцінку досягнутого прогресу на їхньому засіданні у грудні 2008 року. Міністри закордонних справ мають повноваження прийняти рішення щодо заявок стосовно ПДЧ з боку України та Грузії».

У травні 2008 року прийнято постанову Уряду «Про затвердження Державної цільової програми інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2008–2011 роки». Головною метою Програми проголошено сприяння виконанню завдань євроатлантичної інтеграції України, створення умов для свідомого самовизначення громадян щодо приєднання України до НАТО, забезпечення підтримки державної політики євроатлантичної інтеграції.

16 червня 2008 р. у м. Київ відбулося засідання Комісії Україна-НАТО на високому рівні у контексті Інтенсифікованого діалогу. Комісія Україна-НАТО обмінялася думками щодо стану та перспектив відносин і співробітництва НАТО-Україна у контексті рішень Бухарестського самміту, включаючи заявку України стосовно Плану дій щодо членства (ПДЧ), викликів, що залишилися, та відповідних реформ.

Однак, на засіданні міністрів закордонних справ країн-членів НАТО, яке відбувалося 2–3 грудня 2008 року в Брюсселі, не було ухвалено рішення щодо надання Україні та Грузії ПДЧ. На засіданні схвалено новий формат відносин із цими країнами в рамках так званої «Річної національної програми».

Тому сьогодні Україні слід розраховувати на досягнення мети членства в НАТО в більш тривалій перспективі. Наша країна має продовжувати євроатлантичний інтеграційний рух. Одночасно має тривати подальша демократизація країни, проведення реформ в усіх сферах для досягнення критеріїв членства, інформування населення країни про Альянс для збільшення рівня підтримки та деполітизації процесу євроатлантичної інтеграції.

3.1.2. Основні засади співпраці НАТО та України.

Слова у Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року, що Україна «проголошує свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках», мали на меті, по-перше, засвідчити позицію України щодо Організації Варшавського Договору і таким чином поставити під сумнів можливість використання цього репресивного інструменту СРСР у його зовнішній політиці. По-друге, таке формулювання не означає юридичного закріплення нейтрального статусу, адже тут мова йде лише про намір, а не про факт.

Засади зовнішньополітичного курсу нашої держави щодо Альянсу було визначено в «Основних напрямах зовнішньої політики України», затверджених Постановою Верховної Ради України № 3360-xII від 2 липня 1993 р. У цьому документі, зокрема, підкреслюється, що «в умовах зникнення блокового протистояння в Європі пріоритетного значення набуває проблема створення загальноєвропейської структури безпеки на базі існуючих міжнародних інститутів, таких як НБСЄ, РПАС, НАТО, ЗЄС. Безпосереднє та повне членство України в такій

структурі створюватиме необхідні зовнішні гарантії її національної безпеки» та «з огляду на кардинальні зміни, що відбулися після розпаду СРСР і які визначили сучасне геополітичне становище України, проголошений нею свого часу намір стати в майбутньому нейтральною та позаблоковою державою має бути адаптований до нових умов і не може вважатися перешкодою її повномасштабній участі у загальноєвропейській структурі безпеки».

У чинній Конституції України немає жодного посилання, яке б визначало нейтралітет або відмову від участі у військових блоках як засіб досягнення національної безпеки або форму існування України в системі міжнародних відносин.

У Рішенні Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію України щодо Організації Північноатлантичного договору (НАТО)» від 23 травня 2002 р., введеному в дію відповідним Указом Президента України від 8 липня 2002 р., наголошується, що «Україна розглядає НАТО як основу майбутньої загальноєвропейської системи безпеки і підтримує процес її розширення», а також «виходить з того, що кінцевою метою її євроінтеграційної політики є вступ до цієї організації як основи загальноєвропейської структури безпеки».

Постановою Верховної Ради України від 21 листопада 2002 р. № 233 «Про рекомендації парламентських слухань про взаємовідносини та співробітництво України з НАТО» народні депутати підтримали цю Стратегію і наголосили на необхідності інтенсифікації процесу підготовки України до членства в Альянсі.

Підвалини національної безпеки закладені в Законі України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. № 964-IV. До основних напрямів державної політики з питань національної безпеки даний законодавчий акт відносить, серед іншого, забезпечення повноправної участі України в загальноєвропейській та регіональних системах колективної безпеки, набуття членства в Європейському Союзі та Організа-

ції Північноатлантичного договору при збереженні добросусідських відносин і стратегічного партнерства з Російською Федерацією, іншими країнами Співдружності Незалежних Держав, а також з іншими державами світу.

Указ Президента України від 2 квітня 2005 р. № 702/2005 «Питання Воєнної доктрини України» повертає до цього документа положення про кінцеву мету — вступ України до НАТО.

В Указі Президента України від 2 квітня 2005 р. № 702/2005 зазначається, що «активізація євроатлантичної інтеграції України з орієнтацією на вступ до НАТО як основи загальноєвропейської системи безпеки та пов'язане з цим глибоке реформування оборонної сфери держави відповідно до європейських стандартів належать до найважливіших пріоритетів як зовнішньої, так і внутрішньої політики».

27 грудня 2005 р. Президент підписав Указ № 1861/2005 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 листопада 2005 року «Про невідкладні заходи щодо дальшого розвитку відносин України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО)». Цим указом один з пріоритетів діяльності Кабінету Міністрів України визначається як «забезпечення реалізації державної політики щодо співробітництва України з НАТО, в тому числі досягнення критеріїв членства України в НАТО».

13 березня 2006 р. Президент України видав Указ № 215/2006 «Про Національну систему координації співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору», яким визначається Національна система координації, впроваджується вдосконалений інститут національних координаторів співробітництва України з НАТО та створюється Міжвідомча комісія з питань підготовки України до вступу в НАТО на чолі з першим заступником Міністра закордонних справ України, в рамках якої працює 15 Міжвідомчих робочих груп.

18 лютого 2009 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про ратифікацію Додаткового протоколу до Меморандуму про взаєморозуміння між Урядом України і Організацією Північноатлантичного договору (НАТО) щодо призначення Офіцерів зв'язку НАТО в Україні». Законом ратифіковано Додатковий протокол до Меморандуму, яким передбачається надати офіцерам зв'язку НАТО та членам їх родин привілеї й імунітети, передбачені для співробітників дипломатичних місій, акредитованих в Україні, відповідно до Віденської конвенції про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 року.

18 лютого 2009 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про ратифікацію Додаткового протоколу до Меморандуму про взаєморозуміння між Урядом України і Організацією Північноатлантичного договору (НАТО) щодо заснування Центру інформації та документації НАТО в Україні». Центр інформації та документації НАТО відкрився у Києві ще у 1997 році з метою поліпшення інформованості про НАТО та взаєморозуміння між Україною та НАТО. Законом ратифіковано Додатковий протокол до Меморандуму про взаєморозуміння між Урядом України та НАТО щодо заснування Центру інформації та документації НАТО в Україні, яким передбачено надати Центру і його працівникам привілеї й імунітети, які надаються дипломатичним місіям, акредитованим в Україні, та співробітникам дипломатичних місій відповідно до Віденської конвенції про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р.

Далі детально розглянемо три найважливіші міжнародні угоди, які регламентують євроатлантичну інтеграцію нашої держави.

Рамковий документ «Партнерство заради миру» був прийнятий у Брюсселі 10 січня 1994 року. Держави-члени Північноатлантичного альянсу й інші держави, що підписали цей документ, задекларували, що вони сповнені рішучості поглибити свої політичні і військові зв'язки, а також сприяти подальшому зміцненню безпеки в євроатлантичному регіоні, а тому засновують в рамках Ради північноатлантичної співпраці програму «Партнерство заради миру».

Це партнерство створено як вираз спільної переконаності в тому, що стабільність і безпека в євроатлантичному регіоні може бути досягнута тільки шляхом співпраці і сумісних дій. Складовими основами партнерства й спільними цінностями є забезпечення і просування основних свобод і прав людини, захист свободи, справедливості і миру демократичним шляхом. Приєднуючись до «Партнерства», держави-члени Північноатлантичного альянсу й інші держави, що підписали цей документ, заявляють, що вони прихильні збереженню демократичних суспільств, свободі від примушення і залякування, а також підтримці принципів міжнародного права.

Партнерство заради миру (ПЗМ) є програмою практичної двосторонньої співпраці між окремими країнами-партнерами і НАТО. Вона дає країнам-партнерам можливість розвивати відносини з НАТО відповідно до національних пріоритетів співпраці.

Програма «Партнерство заради миру», що, як і Альянс, базується на демократичних принципах, має на меті зміцнення стабільності, зменшення загроз миру і розвиток зв'язків між окремими партнерами і НАТО, а також між країнами-партнерами. Основою програми ПЗМ є партнерські відносини між партнером і НАТО, що відповідають індивідуальним потребам. Заходи програми здійснюються в тому обсязі і такими темпами, які обирає уряд конкретної країни-учасниці.

Умови виконання програми «Партнерство заради миру» викладенні в Рамковому документі, який визначає конкретні заходи для кожної країни-партнера.

Кожна країна-партнер бере на себе далекосяжні політичні зобов'язання підтримувати розвиток демократичного суспільства; дотримуватись принципів міжнародного права; виконувати зобов'язання відповідно до Статуту ООН, Загальної декларації прав людини, Гельсінського Заключного акта та міжнародних угод щодо роззброєння та контролю над озброєннями; утримуватись від погроз або застосування сили проти інших держав; поважати існуючі кордони та розв'язувати суперечки мирним шляхом.

Країни також беруть на себе зобов'язання забезпечувати прозорість процесу національного оборонного планування та формування оборонного бюджету, встановлення демократичного контролю над збройними силами та розвивати власний військовий потенціал, необхідний для проведення спільних з НАТО миротворчих та гуманітарних операцій.

Згідно з Рамковим документом члени Альянсу беруть на себе зобов'язання проводити консультації з будь-якою країною-партнером, яка вважатиме, що існує пряма загроза її територіальній цілісності, політичній незалежності або безпеці — механізм, яким, наприклад, скористалися Албанія та колишня Югославська Республіка Македонія під час кризи в Косово.

Країни-партнери беруть участь у тих заходах, які відповідають національним потребам і можливостям. Ця інформація міститься в Презентаційному документі, який країна-партнер подає в НАТО.

Після цього НАТО і кожна країна-партнер спільно розробляють та узгоджують Індивідуальну програму партнерства. Ці дворічні програми укладаються на основі переліку заходів, згідно з конкретними інтересами та потребами кожної країни. Співпраця особливо інтенсивно розвивається у галузях, пов'язаних з обороною, проведенням оборонної реформи та управлінням її наслідками, але загалом охоплює практично кожну галузь діяльності НАТО, зокрема в таких галузях як, оборонна політика та планування, цивільно-військові відносини, освіта і підготовка, протиповітряна оборона, розвиток інформаційних та комунікаційних систем, врегулювання кризових ситуацій та планування на випадок надзвичайних ситуацій.

Запропонована НАТО в 1994 році програма «Партнерство заради миру» стала значним кроком уперед у розвитку співпраці між Альянсом і країнами-партнерами. У 1997 році створено Раду євроатлантичного партнерства (РЄАП), що дало мож-

ливість на основі попередніх досягнень продовжити розвиток вдосконалених і ефективніших партнерських відносин.

РЄАП і програма ПЗМ динамічно розвивалися у процесі подальшого розширення співпраці в галузі безпеки між НАТО і партнерами на основі партнерських домовленостей щодо середовища безпеки, партнерські відносини продовжували розвиватись.

Зараз в програмі «Партнерство заради миру» беруть участь 24 країни. НАТО консультується зі всіма активними учасниками «Партнерства» у випадку, якщо партнер відчує безпосередню загрозу своїй територіальній цілісності, політичній незалежності або безпеці.

Рада євроатлантичного партнерства забезпечує загальне політичне керівництво програмами співпраці між НАТО і партнерами та індивідуальними двосторонніми програмами партнерства між НАТО і окремими країнами в межах програми «Партнерство заради миру».

Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору. Цей документ був підписаний між Україною та НАТО 9 липня 1997 року в столиці Іспанії Мадриді.

У першому розділі Хартії зазначається, що «Україна та Організація Північно-Атлантичного договору (НАТО) і її держави-члени, базуючись на політичному зобов'язанні на найвищому рівні; визнаючи фундаментальні зміни у середовищі безпеки в Європі, які нерозривно пов'язали безпеку кожної держави до безпеки всіх інших, сповнені рішучості підсилити взаємну довіру та співробітництво, з метою зміцнення безпеки і стабільності, та співпрацювати у розбудові стабільної, мирної та неподільної Європи; підкреслюючи глибоку трансформацію НАТО, що відбулася з кінця «холодної війни», та її триваючу адаптацію до реалій євроатлантичної безпеки, що змінюються, включаючи підтримку з її боку, в кожному конкретному випадку, нових завдань в галузі миротворчих операцій, здійснюваних за повноваженнями Ради Безпеки ООН або за відповідальністю ОБСЄ; вітаючи прогрес, досягнутий Україною, та очікуючи на подальші кроки з метою розвитку її демократичних інституцій, реалізації радикальних економічних реформ, та з метою поглиблення процесу інтеграції до всієї низки європейських та євроатлантичних структур […] бажаючи і надалі розширювати та інтенсифікувати своє співробітництво в рамках Ради Євроатлантичного партнерства, включаючи розширену та поглиблену програму Партнерства заради миру; вітаючи їхнє практичне співробітництво в рамках Сил втілення (Стабілізаційних сил) та інших миротворчих операцій на території колишньої Югославії; поділяючи погляд, що відкритість Альянсу для нових членів, відповідно до Статті 10 Вашингтонського Договору, спрямована на зміцнення стабільності в Європі та безпеки всіх держав в Європі без відновлення ліній розподілу беруть на себе зобов'язання, на основі цієї Хартії, у подальшому розширити та посилити своє співробітництво та розвивати особливе та ефективне партнерство, яке сприятиме забезпеченню більшої стабільності та спільних демократичних цінностей в Центрально-Східній Європі».

Принципами розвитку відносин між Україною та НАТО у Хартії визначено взаємні зобов'язання:

- визнавати, що безпека всіх держав у регіоні ОБСЄ є неподільною, що жодна країна не може будувати свою безпеку за рахунок безпеки іншої країни та що жодна країна не може розглядати жодну частину регіону ОБСЄ як сферу свого впливу;
- утримуватися від загрози силою або використання сили проти будь-якої держави будь-яким чином, не сумісним з принципами Статуту ООН або Хельсінського Заключного акта, якими керуються країни-учасниці;
- визнавати невід'ємне право всіх держав вільно обирати та застосовувати власні засоби забезпечення безпеки, а також право свободи вибору або зміни своїх засобів забезпе-

чення безпеки, включаючи союзницькі договори, по мірі їх еволюції;
- поважати суверенітет, територіальну цілісність та політичну незалежність всіх інших держав, непорушність кордонів та розвиток добросусідських відносин;
- визнавати верховенство права, зміцнювати демократію, політичний плюралізм та ринкову економіку;
- визнавати права людини та права осіб, що належать до національних меншин;
- запобігати конфліктам та врегульовувати спори мирними засобами відповідно до принципів ООН та ОБСЄ.

Підписуючи Хартію, Україна підтвердила свою рішучість продовжувати військову реформу, зміцнювати демократичний та цивільний контроль над збройними силами та підвищувати їхню оперативно-технічну сумісність зі збройними силами НАТО та країн-партнерів. НАТО, у свою чергу, підтвердило свою підтримку зусиль України у цих галузях.

Підтверджуючи спільну мету у застосуванні широкого спектру питань для консультацій та співробітництва, Україна та НАТО зобов'язалися розвивати та зміцнювати свої консультації та/або співробітництво у сферах, наведених нижче. Це передбачає участь України в операціях, включаючи миротворчі операції в кожному конкретному випадку за повноваженнями Ради Безпеки ООН або за відповідальністю ОБСЄ, а також у разі залучення до таких операцій Об'єднаних загальновійськових тактичних сил (ОЗТС), участь у них України на початковому етапі, що в кожному конкретному випадку є предметом рішень Північноатлантичної Ради щодо окремих операцій. Консультації між Україною та НАТО повинні проводитися з питань, які становлять спільний інтерес, зокрема:
- політичних питань та питань, що стосуються безпеки, зокрема розвитку євроатлантичної безпеки та стабільності, включаючи безпеку України;

- запобігання конфліктам, управління кризами, підтримання миру, врегулювання конфліктів та гуманітарних операцій, беручи до уваги роль ООН та ОБСЄ у цій галузі;
- політичних та оборонних аспектів нерозповсюдження ядерної біологічної та хімічної зброї;
- контролю над озброєннями та роззброєння, включаючи питання, що стосуються Договору про звичайні збройні сили в Європі (Договору про ЗЗСЄ), Договору про відкрите небо та заходів зміцнення довіри і безпеки за Віденським Документом 1994 р.;
- експорту озброєнь та передачі супутніх технологій;
- боротьби з контрабандою наркотиків та тероризмом.

Сфери консультацій та співробітництва, зокрема шляхом спільних семінарів, спільних робочих груп та інших програм співробітництва, відповідно до Хартії, мають стосуватися широкого кола тем, таких як:
- цивільне планування на випадок надзвичайних ситуацій та катастроф;
- цивільно-військові відносини та демократичний контроль над збройними силами, а також військова реформа в Україні;
- оборонне планування, бюджет, політичні питання, питання стратегії та концепції національної безпеки;
- оборонна конверсія;
- військове співробітництво між Україною та НАТО;
- економічні аспекти безпеки;
- науково-технологічні питання;
- аспекти безпеки у сфері довкілля, включаючи ядерну безпеку;
- дослідження і розробки з питань використання космічного та повітряного простору, через Дорадчу Групу з аерокосмічних досліджень та розвитку (ДГАДР).

Окрім того, Україна та НАТО взяли на себе зобов'язання якомога ширше вивчити можливості співробітництва у:

- сфері озброєнь (поза межами діалогу в рамках Конференції керівників національних органів держав-членів НАТО у галузі озброєнь);
- військовій підготовці, в тому числі — проведення навчань у рамках ПЗМ на території України і сприяння з боку НАТО українсько-польському миротворчому батальйону;
- сприянні співробітництву у галузі оборони між Україною та її сусідами.

Враховуючи важливість інформаційної діяльності для покращення обопільної обізнаності та розуміння, НАТО заснувало Центр інформації та документації в Україні. Українська сторона забезпечувала повну підтримку діяльності Центру відповідно до Меморандуму про взаєморозуміння між урядом України та НАТО, підписаним у Києві 7 травня 1997 р.

Практичними механізмами для консультацій та співробітництва між Україною та НАТО було визначено:

- зустрічі між Україною та НАТО на рівні Північноатлантичної Ради з періодичністю, яка буде визначена за взаємним погодженням;
- зустрічі між Україною та НАТО з відповідними комітетами НАТО за взаємним погодженням;
- взаємні візити високого рівня;
- механізми військового співробітництва, включаючи періодичні зустрічі з найвищими військовими керівниками країн НАТО та заходи в рамках розширеної та поглибленої програми Партнерство заради миру;
- заснування військової місії зв'язку України як частини місії України при НАТО в Брюсселі. НАТО зберігало за собою право відповідно заснувати військову місію зв'язку НАТО в Києві.

Підписуючи документ, Україна та НАТО розглядали свої відносини як динамічний процес, що розвивається. Для забезпечення якнайповнішого розвитку своїх відносин та втілення положень цієї Хартії Північноатлантична Рада повинна періодично зустрічатися з Україною, як правило, не рідше двох разів на рік, як Комісія Україна-НАТО. Комісія Україна-НАТО не повинна повторювати функції інших механізмів, згаданих у Хартії, а натомість збирається для загальної оцінки стану розвитку відносин, огляду за процесом планування та розробки пропозицій щодо шляхів покращення або подальшого розвитку співробітництва між Україною та НАТО.

Союзники по НАТО взяли зобов'язання підтримувати суверенітет та незалежність України, її територіальну цілісність, демократичний розвиток, економічне процвітання та її статус без'ядерної держави, а також принцип непорушності кордонів, як ключові фактори стабільності та безпеки в Центрально-Східній Європі та на континенті в цілому. НАТО вітало та підтримало той факт, що Україна отримала гарантії безпеки від усіх п'яти ядерних держав-учасниць Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) як без'ядерна держава-учасниця ДНЯЗ і актуалізувало зобов'язання, взяті США, Великою Британією разом з Росією, а також Францією в односторонньому порядку, які у 1994 році в Будапешті прийняли історичне рішення надати гарантії безпеки Україні як без'ядерній державі-учасниці ДНЯЗ.

У свою чергу, Україна вітала заяву країн-членів НАТО, що «розширення Альянсу не потребуватиме змін у теперішній організації ядерних сил НАТО, та, виходячи з цього, країни-члени НАТО не мають жодних намірів, планів і причин розміщувати ядерну зброю на території нових членів, та жодної потреби змінювати будь-який з аспектів організації ядерних сил або ядерної політики НАТО і не вбачають жодної потреби робити це у майбутньому».

Підписуючи Хартію, Україна та країни-члени НАТО підтвердили наміри повністю виконувати всі угоди щодо роззброєння, нерозповсюдження ядерної зброї та контролю над озброєннями й заходів зміцнення довіри і безпеки, сторонами яких вони є.

3.1.3. План дій Україна-НАТО.

План дій Україна-НАТО був ухвалений міністрами закордонних справ країн-членів Альянсу і України під час засідання в Празі 22 листопада 2002 року. В Плані дій, що ґрунтується на Хартії про особливе партнерство, яка є базовим документом відносин між НАТО і Україною, визначений ряд довгострокових стратегічних завдань покликаних наблизити Україну до її цілей євроатлантичної інтеграції. Цей План також забезпечує рамки для поточної і майбутньої співпраці між НАТО і Україною.

У Плані дій викладено спільно узгоджені принципи та цілі, що охоплюють політичні, економічні, інформаційні, безпекові, оборонні та військові питання; питання захисту та гарантування безпеки інформації; а також правові питання.

Відповідальність за виконання Плану покладається насамперед на Україну, яку країни Альянсу закликали активно продовжувати процес реформ, спрямованих на зміцнення демократії, забезпечення верховенства права, захисту прав людини та розвитку ринкової економіки. Допомога Україні у втіленні далекосяжних перетворень у галузі безпеки та оборони є одним із ключових пріоритетів співпраці Україна-НАТО.

Для сприяння досягненню цілей Плану дій розробляються щорічні Цільові плани, що визначають цілі, які Україна зобов'язується виконати протягом року як на односторонній основі, так і у співпраці з НАТО. Ці щорічні Цільові плани розробляються спільно Україною і НАТО й ухвалюються на найвищому рівні. Вони мають бути затверджені Президентом України. Після затвердження ці плани оприлюднюються і розміщуються на сторінках НАТО і України в Інтернеті.

Для оцінки виконання планів двічі на рік проводяться спільні засідання, а НАТО кожного року готує звіт про виконання. Цей процес щорічного встановлення орієнтовних показників і оцінки досягнень є основою співпраці між НАТО і Україною.

Метою Плану дій є чітке визначення стратегічних цілей і пріоритетів України для досягнення її мети — повної інтеграції у євроатлантичні структури безпеки і для створення стратегічних рамок для існуючого і майбутнього співробітництва Україна-НАТО відповідно до Хартії.

З метою більш тісної євроатлантичної інтеграції Україна зобов'язалася проводити внутрішню політику, основану на зміцненні демократії та верховенстві права, повазі до прав людини, принципі розподілу влад і незалежності судів, демократичних виборах відповідно до норм Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), політичному плюралізмі, свободі слова, повазі до прав національних та етнічних меншин та недискримінації за політичними, релігійними або етнічними ознаками. Це включає забезпечення адаптації чинного законодавства для втілення зазначеної політики.

Важливим елементом реформування правової системи є участь України у конвенціях Ради Європи, які встановлюють спільні стандарти для європейських країн. Зусилля мають бути спрямовані на реформування правоохоронних структур, удосконалення механізмів забезпечення дотримання і виконання всіма державними та громадськими структурами принципу верховенства права, посилення ролі структур, що захищають громадянські права. У цьому контексті визначальними є такі цілі:

- зміцнення демократичних і виборчих інституцій;
- зміцнення повноважень та незалежності судової влади;
- сприяння постійному розвитку і зміцненню громадянського суспільства, верховенству права, захисту основних прав людини і громадянських свобод;
- забезпечення свободи віросповідання;
- забезпечення свободи зібрань;
- завершення адміністративної реформи;

- зміцнення цивільного демократичного контролю над Збройними Силами і сектором безпеки в цілому;
- боротьба з корупцією, відмиванням грошей та незаконною економічною діяльністю шляхом економічних, правових, організаційних і правоохоронних заходів;
- забезпечення рівноваги між трьома гілками влади — законодавчою, виконавчою та судовою — шляхом конституційних і адміністративних реформ і забезпечення їхньої ефективної співпраці.

У сфері зовнішньої політики і політики у галузі безпеки Україна і НАТО у Плані дій підтвердили спільне бачення об'єднаної і вільної Європи і спільну рішучість боротися з тероризмом, розповсюдженням зброї масового знищення (ЗМЗ), регіональною нестабільністю та іншими загрозами безпеці. Зазначалося, що інтереси національної безпеки та існуюча міжнародна ситуація вимагають істотного поглиблення відносин між Україною і НАТО для вирішення нашою державою таких завдань:

- оновлення зовнішньої політики і політики у галузі безпеки з метою відображення мети України щодо повної євроатлантичної інтеграції;
- реформування державних органів у сфері національної безпеки та оборони, яке б відображало євроатлантичну політику України;
- ствердження України як ключового донора регіональної стабільності та безпеки, включаючи збільшення внеску України до міжнародного співробітництва з врегулювання конфліктів та підтримання миру;
- продовження і розширення участі у відповідних операціях з підтримання миру;
- повне дотримання міжнародних зобов'язань з контролю над озброєннями;
- подальший розвиток цивільно-військових відносин;

- розширення участі у міжнародній боротьбі проти тероризму, включаючи повне виконання всіх пов'язаних з цією проблемою резолюцій Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй;
- подальше запровадження необхідних внутрішніх заходів у галузі боротьби з тероризмом, зокрема шляхом зміцнення безпеки кордонів і системи експортного контролю з метою боротьби з розповсюдженням ЗМЗ та засобів її доставки, а також відмиванням грошей.

У сфері економіки, прагнучи досягти своєї стратегічної мети — повної інтеграції у євроатлантичні структури безпеки, Україна зобов'язалася привести своє внутрішнє законодавство у відповідність до правил і процедур,

Ключовим елементом економічної стратегії України у Плані визначено «забезпечення відкритості економіки відповідно до стандартів Світової організації торгівлі (СОТ). Це сприятиме економічній безпеці держави і забезпечить більш тісну координацію внутрішньої та зовнішньої політики держави в галузі економіки».

Зовнішньоекономічним пріоритетом України є повна інтеграція до світового економічного простору та поглиблення її міжнародного економічного співробітництва. З цією метою Україна зобов'язувалась забезпечити:

- сприяння сталому економічному зростанню, включаючи сприяння структурній перебудові економіки для підтримання стабільного зростання річного ВВП, низьких темпів інфляції, зростання реальних доходів населення та обмеження бюджетного дефіциту;
- введення мораторію на ініціювання законопроектів про податкові пільги;
- створення умов, необхідних для вступу до СОТ;
- сприяння економічному співробітництву між Україною, НАТО та країнами-партнерами;

- проведення реформ оборонної економіки для досягнення мети України щодо інтеграції в євроатлантичні структури;
- створення інституційного середовища, що стимулюватиме ділову активність, економічне зростання на основі структурно-інноваційних перетворень, створення сучасної соціальної інфраструктури і механізмів соціально-ринкової економіки з одночасною підтримкою адекватної мережі соціального захисту;
- проведення економічних і структурних реформ з урахуванням рекомендацій Світового Банку, Міжнародного валютного фонду (МВФ) та інших міжнародних інституцій, включаючи заходи для сприяння приватизації, боротьби з корупцією та підвищення прозорості державних витрат;
- розширення процесу земельної реформи;
- гарантування економічних прав і свобод громадян в усіх формах, у тому числі шляхом посилення захисту прав інтелектуальної власності;
- створення необхідних передумов для формування середнього класу;
- обмеження різниці у реальних доходах між верствами населення з високими і низькими доходами та докладання зусиль для ліквідації бідності;
- посилення енергетичної безпеки.

У Плані дій Україна-НАТО визначено, що принципи свободи слова і преси та вільне поширення інформації є наріжними каменями для утвердження демократичної держави і суспільства, що керуються верховенством права. Положення Конституції України щодо свободи слова та інформації відповідають статті 19 Загальної декларації прав людини і статті 10 Конвенції про захист прав людини і основних свобод. Україна підтримує Резолюцію 59 (1) Генеральної Асамблеї ООН, яка проголошує, що свобода інформації є основним правом людини і критерієм для усіх інших свобод.

Хоча відповідне українське законодавство містить важливі положення щодо забезпечення свободи слова та інформації, Україна сповнена рішучості покращити загальне та правове середовище, в якому працюють засоби масової інформації (ЗМІ), а також зміцнити свободу висловлювань і сприяти усуненню перешкод у діяльності ЗМІ. У зв'язку з цим, суттєве значення має тісне співробітництво України з відповідними міжнародними організаціями, зокрема Радою Європи та ОБСЄ. З цією метою Україні, відповідно до Плану, необхідно забезпечити:

- вдосконалення і забезпечення реалізації гарантій свободи думки і слова, свободи преси, вільного висловлення поглядів і переконань та доступу до інформації;
- вільне отримання, публікацію та поширення інформації засобами масової інформації;
- імплементацію відповідного законодавства для усунення перешкод діяльності ЗМІ;
- поглиблення інформаційного виміру співробітництва Україна-НАТО, включаючи парламентське співробітництво;
- підвищення рівня обізнаності громадськості з НАТО шляхом співробітництва України з НАТО у сфері інформації, включаючи співробітництво з Центром інформації і документації НАТО в Україні.

План дій визначає, що Україна залишається відданою подальшому проведенню реформ у галузі оборони та безпеки, спрямованих на реструктуризацію та перетворення національної структури оборони та безпеки на демократично контрольовану та ефективну організацію, що здатна забезпечити державний суверенітет і територіальну цілісність та сприяти зміцненню миру та стабільності в євроатлантичному регіоні. Запроваджуючи ці реформи у галузі національної оборони і безпеки, Україна прагне адаптувати свої структури і завдання адекватно загрозам безпеки, які змінюються, відійти від принципу

«кругової територіальної оборони країни», враховувати необхідність розвитку як воєнних, так і невоєнних аспектів врегулювання криз.

У той час як зусилля, зосереджені на реформуванні Збройних Сил України, залишатимуться пріоритетом, у контексті нових загроз безпеці Україна прагне більш повно використовувати сили та засоби Держкомкордону, МВС та МНС. Реформа інших силових структур, таких як Прикордонні війська, посилить можливості України щодо запобігання нелегальному переміщенню наркотичних, радіоактивних та інших заборонених речовин, людей, передачі технологій подвійного призначення, а також боротьби з транскордонною злочинністю.

План дій Україна-Нато визначає, що Україна прагне доповнити воєнну реформу програмами з вирішення проблемних питань, пов'язаних з її проведенням, таких як допомога військовослужбовцям, звільненим у запас або відставку, закриття військових баз, безпечна утилізація застарілих та надлишкових боєприпасів і військової техніки, конверсія оборонних підприємств та рекультивація земель. Збройні Сили України мають підняти до значно більш високого рівня свою оборонну інфраструктуру, сили та засоби, щоб відповідати вимогам нової системи колективної безпеки та новим методам ведення військових операцій. Ця робота має здійснюватися на основі глибокої реструктуризації оборонно-промислового комплексу, з тим щоб він повністю відповідав вимогам ринкової економіки та відкритої конкуренції як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках.

У контексті проведення воєнної реформи та адаптації до нових загроз особливо важливим є співробітництво України з НАТО у галузі воєнної реформи, пов'язаних з обороною сферах, а також у військовій галузі. Співробітництво з НАТО у військовій сфері розглядається у Плані дій як важливий елемент партнерства України з НАТО в цілому. Військова співпраця дозволяє втілити військові аспекти загальнополітичних цілей і завдань планування у військове співробітництво з метою їх виконання.

У цьому контексті Україна зобов'язалась максимально використовувати потенціал своїх цивільних і військових програм співробітництва з НАТО та її державами-членами з метою досягнення поставлених завдань. Зазначене особливо стосується Спільної робочої групи Україна-НАТО з питань воєнної реформи (СРГ ВР), яка є одним з ключових механізмів співробітництва Україна-НАТО у галузі оборони та безпеки. Важливими інструментами реформування та співробітництва також є Процес планування та оцінки сил (ППОС), а також програми співробітництва у галузях озброєнь, протиповітряної оборони, контролю за повітряним простором, оборонних досліджень і технологій, науки, планування на випадок надзвичайних ситуацій цивільного характеру, матеріально-технічного забезпечення і стандартизації та військового співробітництва. У той час як робота в рамках СРГ ВР встановлює пріоритети проведення воєнної реформи, співробітництво з оборонних питань сприяє досягненню взаємосумісності з НАТО та підвищує загальний потенціал України відігравати ключову роль у забезпеченні регіональної безпеки.

Першочерговими цілями партнерства виступають:

- максимальне використання потенціалу СРГ ВР, підвищення ролі та координації практичного співробітництва Україна-НАТО в рамках Програми «ПЗМ» та у двосторонній співпраці з метою сприяння імплементації Національних цілей воєнної реформи та Цілей партнерства;
- забезпечення спрямування військового співробітництва України з НАТО і надалі на досягнення проголошеної Україною мети підвищення спроможностей Збройних Сил України в реалізації планів воєнної реформи;

- збільшення внеску України до миротворчих операцій під проводом НАТО на Балканах та заходів держав-членів Альянсу в рамках боротьби з тероризмом;
- досягнення повної взаємосумісності, ефективності та готовності до виконання завдань підрозділами Збройних Сил України шляхом повної імплементації Цілей партнерства;
- підвищення рівня професійної підготовки українського цивільного і військового персоналу;
- продовження розробки та впровадження угод щодо співробітництва між Україною та НАТО, таких як Меморандум про взаєморозуміння про забезпечення підтримки операцій НАТО з боку України та Меморандум про взаєморозуміння щодо стратегічних авіаперевезень, а також забезпечення їх повної імплементації;
- підтримання готовності підрозділів Об'єднаних сил швидкого реагування до участі у спільних операціях з НАТО, а також здійснення підготовки цих підрозділів відповідно до стандартів НАТО;
- досягнення необхідного рівня сумісності сучасних та майбутніх зразків озброєнь, військової техніки та доктрини Збройних Сил України, що дозволить досягти мінімально достатнього рівня взаємосумісності для виконання в кожному окремому випадку завдань у спільних з НАТО інтересах та приведення практики закупівель до стандартів країн-членів НАТО;
- посилення ролі України як ключового учасника регіональних операцій з подолання наслідків природних лих та надзвичайних ситуацій цивільного характеру; підтримка України у справі вдосконалення національної об'єднаної системи планування з питань надзвичайних ситуацій цивільного характеру та реагування на природні лиха; розвиток взаємосумісності в організації та процедурах операцій з подолання наслідків катастроф, в т. ч. через механізми Євроатлантичного центру координації реагування на катастрофи;

- удосконалення системи управління повітряним рухом в Україні, включаючи функціонування служб управління повітряним рухом, з метою більш якісного реагування на можливі терористичні загрози;
- мінімізація шкоди, спричиненої забрудненням навколишнього середовища внаслідок проведення широкомасштабних військових навчань, включаючи міжнародні, та випробування озброєнь та військової техніки, а також забрудненням, що виникло у процесі зберігання та знешкодження хімічних речовин, вибухівки, протипіхотних мін, надлишкової стрілецької зброї і легких озброєнь та небезпечних боєприпасів;
- покращення взаємосумісності засобів зв'язку та інформаційно-комунікаційних систем України та НАТО;
- розвиток міжнародного співробітництва між науковцями України, країн-членів НАТО та країн-партнерів, а також розвиток співробітництва в галузі науки та технологій у рамках Наукової Програми.

Реалізація будь-яких планів чи програм вимагає відповідного ресурсного забезпечення. У цьому контексті План дій Україна-НАТО передбачає створення в Україні відповідної системи управління ресурсами на основі методології НАТО та з урахуванням міжнародного досвіду в складанні оборонних бюджетів. Це завдання конкретизується у таких заходах:

- покращення прозорості оборонного планування та процедур укладання бюджету; перехід до сучасної системи НАТО щодо розробки оборонних програм, бюджетного планування та фінансування;
- реформування процедури фінансового планування з метою підтримки проведення воєнної реформи та переходу Збройних Сил на професійну основу;

- підготовка фахівців в галузі управління ресурсами, складання бюджету та фінансування оборонних потреб;
- реформування процесів виробництва, закупівель, фінансування та проведення тендерів в оборонно-промисловому комплексі (ОПК) для відображення євроатлантичної орієнтації України та її мети стати країною з ефективно діючою ринковою економікою. Це включає й адаптацію ОПК до стандартів НАТО.

Значна увага у Плані приділена проблемам захисту інформації. Зокрема, у документі визначається, що «Україна сповнена рішучості розвивати і гармонізувати свою національну систему захисту інформації з обмеженим доступом відповідно до критеріїв і стандартів НАТО. Доступ до інформації з обмеженим доступом та її захист ґрунтуються на вимогах НАТО і національному законодавстві України, зокрема на Угоді про безпеку між Урядом України і НАТО, підписаній 13 березня 1995 р., та ратифікованій Верховною Радою України 12 вересня 2002 р.»

Україна зобов'язується здійснювати поточний обмін з НАТО відповідною інформацією з обмеженим доступом, що є передумовою поглибленого співробітництва України з НАТО. Для цього потрібно вирішити такі завдання:

- повна імплементація Угоди про безпеку між Урядом України та НАТО, зокрема затвердження та імплементація Правил поводження та забезпечення охорони інформації НАТО з обмеженим доступом;
- покращення системи взаємного захисту інформації з обмеженим доступом, включаючи діяльність Центру реєстрації секретних документів НАТО;
- досягнення домовленостей з НАТО, які нададуть можливість обміну з НАТО інформацією з обмеженим доступом в галузі військового планування і реформи;
- модернізація державних систем телекомунікації та інформації, по яких може передаватися інформація НАТО з обмеженим доступом, відповідно до вимог і стандартів НАТО;
- розробка і проведення навчальних програм для особового складу у різних галузях інформаційної безпеки.

У контексті правового забезпечення євроатлантичної інтеграції наша держава взяла зобов'язання проводити моніторинг свого чинного законодавства для визначення відповідності правилам і нормам НАТО. З цією метою План дій визначає як необхідне:

- перегляд законів і підзаконних актів та міжнародних договорів для спрощення надання Україні допомоги з боку НАТО або держав-членів в усіх видах співробітництва України з НАТО, як на урядовому, так і на неурядовому рівнях;
- забезпечення повної імплементації угод між Україною і НАТО, включаючи Угоду про безпеку, Угоду між державами-учасницями Північноатлантичного Договору та іншими державами, які беруть участь у Програмі «Партнерство заради миру», щодо статусу їх збройних сил, Меморандум про взаєморозуміння про забезпечення підтримки операцій НАТО з боку України і запланований Меморандум про взаєморозуміння щодо стратегічних авіаперевезень;
- удосконалення законодавства України у сфері регулювання промислового виробництва, пов'язаного з обороною, з метою його наближення до норм і стандартів НАТО (права власності, захист інформації з обмеженим доступом, державні гарантії виробникам і підрядникам, умови іноземних інвестицій в ОПК, фінансування проектів, законодавство та процедури експортного контролю);
- створення правової та організаційної бази співробітництва між Україною і НАТО у галузі озброєнь, оборонних досліджень і технологій.

Розділ Плану «Механізми імплементації» визначає, що Україна щорічно представлятиме свій проект Цільового плану

(ЦП) для досягнення принципів і цілей, викладених в Плані дій (ПД). У рамках Комісії Україна-НАТО (КУН) країни-члени НАТО надаватимуть поради щодо запропонованих конкретних заходів та термінів виконання, а КУН погоджуватиме усі спільні заходи Україна-НАТО. Після цього Україна затверджуватиме на найвищому рівні свій ЦП, який включатиме як спільні заходи України з НАТО, погоджені КУН, так і внутрішні заходи.

Річні плани і програми існуючих і нових Спільних робочих груп, зокрема СРГ ВР, Робочий план Військового комітету Україна-НАТО, а також робочі плани і програми інших відповідних спільних робочих органів/груп Україна-НАТО і надалі мають визначати рамки та ключові елементи співробітництва між Україною і НАТО з метою досягнення визначених цілей та орієнтирів. Показовим є положення про те, що Україна повністю користуватиметься існуючими механізмами КУН і ПЗМ для сприяння досягненню цілей, визначених у Плані дій. Хоча основну відповідальність несе Україна, країни-члени НАТО продовжуватимуть підтримувати реформи шляхом надання допомоги і ознайомлення з власною оцінкою і досвідом.

Відповідно до Плану дій КУН щорічно розглядатиме результати виконання цілей Плану дій, включаючи реалізацію спільних заходів України з НАТО та заходів, що їх Україна здійснила сама згідно з ЦП. Доповідь про здійснену роботу готуватиметься Міжнародним секретаріатом/Міжнародним військовим штабом та передаватиметься для коментарів держав-членів і України. У плані передбачено проведення підсумкових піврічних та річних спільних засідань Політичного комітету та Політико-військового керівного комітету у форматі КУН, після чого проект щорічної Доповіді про здійснену роботу передаватиметься до відома послів КУН. Після цього Доповідь передаватиметься до відома міністрів закордонних справ КУН.

План дій Україна-НАТО був і залишається одним із ключових концептуальних документів, що регламентують шляхи й механізми євроатлантичної інтеграції нашої держави. Однак, на жаль, більшість його положень й сьогодні залишаються нереалізованими, незважаючи на певний позитивний досвід взаємної співпраці України і держав-учасниць НАТО, який висвітлено нижче.

3.1.4. Співробітництво Україна-НАТО у військовій сфері.

Співробітництво Україна-НАТО у військовій сфері спрямовувалося на досягнення військових критеріїв членства в Альянсі та забезпечення реалізації Державної програми розвитку Збройних Сил України на 2006–2011 роки. Воно здійснювалося в рамках щорічних Цільових планів Україна-НАТО (Річних національних програм з підготовки України до набуття членства в Організації Північноатлантичного договору — РНП), Робочого плану Військового комітету Україна-НАТО, Індивідуальної програми партнерства між Україною та НАТО, робочої програми Спільної робочої групи Україна-НАТО високого рівня з питань воєнної реформи, Процесу планування та оцінки сил, а також інших спільних проектів як з Організацією Північноатлантичного договору, так і з державами-членами Альянсу.

У грудні 2008 року на засіданні міністрів закордонних справ країн НАТО у м. Брюссель наголошено на підтримці України в імплементації реформ, необхідних для забезпечення майбутнього членства України в НАТО, які будуть реалізовуватися через РНП. Затверджено Річну національну програму з підготовки України до набуття членства в Організації Північноатлантичного договору на 2009 рік і завершено розробку плану заходів на її виконання.

У серпні 2009 року Україна та НАТО підписали Декларацію про доповнення Хартії про особливе партнерство між Організацією Північноатлантичного договору та Україною, де закріпили можливість скликання на вимогу України засідання Комісії Україна-НАТО у випадку прямої загрози своїй територіальній цілісності, політичній незалежності чи безпеці.

В умовах обмеженого фінансування у 2009 році основна увага зосереджувалася на таких завданнях:

- забезпечення воєнно-політичного діалогу керівництва Збройних Сил України з Альянсом;
- участь керівників ключових структурних підрозділів Генерального штабу Збройних Сил України у засіданнях Робочої групи Військового комітету НАТО з питань співробітництва з Україною;
- участь визначених сил та засобів у операціях та місіях під проводом НАТО;
- проведення заходів в рамках інформування військовослужбовців Збройних Сил України щодо НАТО та євроатлантичної інтеграції України.

Індивідуальна програма партнерства між Україною та НАТО є одним із дійових механізмів обміну досвідом між збройними силами держав-членів Альянсу та країн-партнерів щодо реалізації завдань безпеки і оборони. Основну увагу тут зосереджено на питаннях співробітництва в галузях військової освіти та підготовки; командування, управління, зв'язку та інформаційних систем; стандартизації, сумісності і логістики. Протягом 2008 року в рамках Індивідуальної програми партнерства представники Збройних Сил та Міністерства оборони України взяли участь у 237 заходах.

Україна бере активну участь в Процесі планування та оцінки сил (ППОС) в рамках програми НАТО «Партнерство заради миру». ППОС є практичним механізмом досягнення взаємосумісності між підрозділами Збройних Сил України та збройними силами країн-членів Альянсу. Метою ППОС є надання

державам-партнерам можливості для визначення та підготовки сил, здатних ефективно взаємодіяти зі збройними силами інших держав в операціях під егідою НАТО.

У 2008 році Північноатлантичною Радою підтримана ініціатива України щодо залучення військових активів до участі в Силах реагування НАТО (СРН). Начальником Генерального штабу — Головнокомандувачем Збройних Сил України були погоджені пропозиції щодо сил та засобів до складу найближчих ротацій СРН, а саме: два офіцери Збройних Сил України до складу багатонаціональних штабів однієї із ротацій СРН, взвод радіаційного, хімічного, біологічного захисту, а також літак Іл-76МД зі складу Повітряних Сил Збройних Сил України. До кінця 2015 року Силами негайного реагування Збройних Сил України поетапно планується досягти відповідних стандартів Сил реагування Альянсу.

Програма НАТО з обміну даними про повітряну обстановку (Air Situation Data Exchange — ASDE) була затверджена Північноатлантичною радою (ПАР) у січні 2001 року як перший крок співробітництва з країнами-партнерами в галузі протиповітряної оборони (ППО). Україна приєдналася до цієї Програми. Підписано Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством оборони України і Міністерством оборони Угорщини та Штабом Верховного головнокомандувача об'єднаних збройних сил НАТО в Європі з обміну даними про повітряну обстановку між командним пунктом Повітряного командування «Захід» (м. Львів) і Центром управління та оповіщення (м. Веспрем, Угорська Республіка). У грудні 2008 року встановлено відповідне обладнання та налагоджено обмін інформацією. Під час консультацій наприкінці серпня 2009 року опрацьовано алгоритм імплементації розширення системи ASDE в Південному регіоні Європи.

Україна залишається єдиною з країн-партнерів Альянсу, яка бере участь у всіх операціях під проводом НАТО. Участь

підрозділів та миротворчого персоналу Збройних Сил України в операціях під проводом НАТО залишається пріоритетним завданням у співпраці з Альянсом і сьогодні проводиться цілеспрямована робота щодо збереження цього формату нашого залучення до поточних операцій Альянсу.

У заходах з підтримки операції Міжнародних сил сприяння безпеці в Ісламській Республіці Афганістан (МССБ) чисельність українського миротворчого персоналу доведена до 10 осіб. Ведеться робота над внесенням змін до національного законодавства, що дозволить збільшити військовий внесок до операції МССБ.

Також у тренувальній Місії НАТО у Республіці Ірак (ТМН-І) чисельність представників Збройних Сил України складає 8 осіб.

У складі Міжнародних сил підтримки миру в Косово (КФОР) 184 представників Збройних Сил України в складі УКРПОЛБАТУ беруть участь в операції сил КФОР в Косово.

В операції НАТО «Активні Зусилля» (ОАЗ) впродовж 2007–2008 років кораблі ВМС України взяли участь в чотирьох активаціях ОАЗ. Первинний національний контактний пункт забезпечує постійний обмін оперативною інформацією в рамках ОАЗ із командуванням ВМС НАТО, Неаполь.

Керівництво НАТО загалом позитивно оцінює досягнутий Збройними Силами прогрес на шляху до євроатлантичної інтеграції та активну участь України в усьому спектрі операцій НАТО. Окремо відзначаються унікальні можливості України щодо надання послуг у сфері стратегічних авіаційно-транспортних перевезень та аеромедичної евакуації, що, в свою чергу, дозволить відповідним підрозділам Збройних Сил підвищити рівень своєї підготовки.

Перспективними напрямами співробітництва між Україною і НАТО у сфері оборони є:

- реалізація заходів в рамках Річних національних програм;
- продовження участі в операціях та місіях НАТО;
- інтеграція Процесу планування і оцінки сил у національну систему оборонного планування України;
- проведення оцінок (самооцінок) підрозділів Збройних Сил України в рамках Концепції оперативних можливостей в світлі майбутнього залучення до Сил реагування НАТО;
- співробітництво з НАТО у сфері управління повітряним рухом, обмін даними про повітряну обстановку.

3.1.5. Співробітництво між Україною і НАТО у сфері науки і техніки.

Україна бере активну участь у Програмі НАТО з науки заради миру та безпеки. Це не є програма у галузі військової науки, також ця програма не фінансує проведення наукових досліджень. Її метою є сприяння співпраці науковців з різних країн у цивільних аспектах.

Україна першою серед країн-партнерів почала також надавати зі свого боку фінансову підтримку українським науковцям, які одержали гранти НАТО як з наукових установ системи Національної академії наук України, так і з вищих навчальних закладів (хоча і в меншій кількості відповідно до затверджених стороною НАТО грантів).

Ініціатива України щодо додаткової підтримки була і залишається натепер вагомим показником важливості для України наукового співробітництва в рамках як колишньої Наукової програми НАТО, так і теперішньої Програми НАТО з науки заради миру та безпеки.

У 2009 році здійснено державну підтримку українських вчених, які брали участь у 5 проектах Програми. Зокрема, надано підтримку для реалізації одного з найбільших грантів НАТО за участю українських вчених — проекту «Рентгенівський генератор», який виконується на базі Національного наукового центру «Харківський фізико-технічний інститут» НАН України.

Учасниками цього проекту є Національний науковий центр «Харківський фізико-технічний інститут» (Україна), Стенфордська лабораторія синхротронного випромінювання (США), Технічний університет м. Ейндховена (Нідерланди), Фізичний інститут ім. Лєбєдєва РАН (Росія).

Характеристики установки, що розробляється (компактність, вартість та ін.) й параметри пучків електромагнітного випромінювання, що генеруються нею (діапазон за енергією, яскравість тощо) роблять цей проект конкурентноздатним порівняно із сучасними джерелами синхротронного випромінювання із значно вищою енергією пучків електронів.

Застосування генератора зумовлюється очікуваними потужністю та діапазоном довжин хвиль рентгенівського випромінювання та орієнтовані на фундаментальні та прикладні дослідження для застосування в медицині, нанотехнологіях, охорони довкілля тощо.

У рамках Програми НАТО з науки заради миру та безпеки країнами-членами НАТО прийнято рішення про виділення додаткових коштів у розмірі 196 тис. євро у 2009 р. та 191 тис. євро у 2010 р. для завершення цього проекту.

Інший важливий проект, що здійснюється за підтримки Програми НАТО з науки заради миру та безпеки, — це розбудова Української національної науково-дослідної та освітньої мережі (УРАН). Міністерство освіти і науки України тісно співпрацює з Асоціацією «УРАН» у питаннях розбудови мережі та впровадження нових сервісів для її користувачів. У третій фазі реалізації проекту мережа «УРАН» представляє інтереси наукової спільноти України та прийнята асоційованим членом проекту. Працівниками Асоціації «УРАН» розпочато активну роботу щодо розвитку співпраці з представниками світових видавництв наукової періодики, ведеться спільна робота з представниками компанії «Thomson Reuters» з питань аналізу сучасного стану якості наукових досліджень в Україні та плануванню невідкладних заходів з метою підвищення їх ефективності.

У 2009 році було здійснено візит представників секції Програми з науки заради миру та безпеки до України для оцінки функціонування мережі «УРАН». За її результатами було вироблено рекомендації щодо необхідності покращення комунікації між «УРАН» та користувачами мережі і доцільності у цьому контексті організації на регулярній основі конференцій за участю всіх користувачів мережі, важливості подальшої підтримки проекту з боку МОН України, необхідності посилення захисту мережі від кібернетичних атак.

Один з останніх наукових проектів НАТО, в якому беруть участь українські науковці разом з колегами з Чехії, Словаччини та Росії, спрямований на створення легкого та прозорого особового захисного обладнання, що має прийти на заміну існуючим громіздким та важким бронежилетам. Таке обладнання планується розробити на основі монокристального сапфіру, який виготовлятиме Інститут монокристалів НАН України (м. Харків).

У рамках Ініціативи з навколишнього середовища та безпеки (спільної програми НАТО, ОБСЄ, програми навколишнього середовища ООН і програми розвитку ООН) Україна є учасником проекту з моніторингу в режимі реального часу стану річок Прут та Дністер. Крім України, в проекті задіяні Молдова і Румунія. На даний момент, завдяки фінансуванню НАТО, вже встановлено 4 автоматичних станції моніторингу стану якості та кількості води в згаданих річках. Україна також бере участь у спільному з НАТО та ОБСЄ проекті щодо створення мобільного заводу для утилізації та переробки ракетного палива.

3.1.6. Подальший розвиток безпеки України через призму євроатлантичного співробітництва.

5 липня 2010 року Президент України Віктор Янукович підписав Закон України «Про засади зовнішньої і внутрішньої політики». Законом визначаються основні засади як внутрішньої, так і зовнішньої політики держави. Засади внутрішньої політики визначаються Законом у сферах розбудови державності, розвитку місцевого самоврядування та стимулювання розвитку регіонів, формування інститутів громадянського суспільства, національної безпеки і оборони, в економічній, соціальній, гуманітарній, екологічній сферах та сфері техногенної безпеки.

Закон був прийнятий Верховною Радою України 1 липня 2010 року і, по-суті, передбачає відмову України від вступу до НАТО та проголошує набуття позаблокового статусу нашої держави. Таке рішення підтримали 259 народних депутатів.

Фактично євроатлантична інтеграція України трансформується у нові дефініції «європейська інтеграція» та «євроатлантичне співробітництво».

Одночасно зазначимо, що досвід європейської інтеграції наших сусідів-членів Євросоюзу (Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії та інших пострадянських країн) переконливо засвідчив, що позитивне вирішення питання про набуття членства в Європейському Союзі для держав колишнього Варшавського договору є неможливим без попереднього вступу до Північноатлантичного оборонного союзу.

Тому вступ до НАТО рано чи пізно має стати пріоритетним напрямом зовнішньополітичної діяльності України. Узагальнюючи сучасні наукові та експертні оцінки перспектив євроатлантичної інтеграції нашої держави можна стверджувати, що найближчим часом необхідно забезпечити:

1) Першочергову пріоритетність у відносинах з Альянсом проблеми вступу України до НАТО, а не процесу довготривалої євроатлантичної інтеграції з невизначеною перспективою.

Необхідно відійти від філософії «особливого партнерства» чи «поглибленого співробітництва», яка у нових історичних рамках себе вичерпала. Зазначена формула відносин має бути змінена на стосунки, головною метою яких стане набуття Україною членства в НАТО. Відповідно до цієї мети потрібно переробити керівні документи, які регламентують реалізацію політики євроатлантичної інтеграції України.

2) Відповідність короткотермінових та середньотермінових завдань головній меті — вступу до НАТО. На короткотермінову перспективу ці завдання мають забезпечити набуття Україною статусу кандидата у члени НАТО. Для цього необхідно, по-перше, повернути втрачену довіру з боку країн НАТО щодо відданості України євроатлантичним цінностям та намірам стати членом Альянсу і, по-друге, продемонструвати спроможність робити реальний внесок у колективну оборону, підтримку миру та інші нові місії Альянсу. Відповідно до цих двох вимог потрібно розробити низку відповідних завдань.

Середньотермінова перспектива повинна передбачати набір завдань, які б дали можливість успішно пройти юридичний етап набуття членства в НАТО. На відміну від короткотермінових, пов'язаних переважно з військовою та політико-дипломатичною площиною, середньотермінові завдання передбачають трансформацію соціально-політичної, економічної, духовної сфери суспільства і країни в цілому. Такі завдання не можуть бути досягнуті за короткий час, оскільки передбачають більш глибинні зрушення, наближення не тільки Збройних Сил, а й усієї країни до стандартів Альянсу. У військовій і політичній сферах це означає набуття спільного мислення і спільної стратегічної культури, несумісної з радянським стереотипом. Реалізація такої мети — це процес звільнення від пострадянськості у підходах до принципів управління країною, світоглядних і політичних цінностей.

3) Першочерговість розробки та реалізації вивіреної стратегії набуття членства в НАТО на короткотермінову та середньотермінову перспективи.

Стратегія дій на короткотермінову перспективу має бути підпорядкована головній меті — отриманню запрошення від країн НАТО на приєднання до Альянсу. Проміжні цілі короткотермінової стратегії полягають у забезпеченні зазначених вище вимог з боку НАТО: досягненню довіри до України і забезпечення її здатності робити внесок у колективну спроможність Альянсу виконувати відповідні зобов'язання.

Досягнення довіри вимагає від України:

— підпорядкування зовнішньополітичної стратегії інтересам, пов'язаним зі вступом України до Альянсу;

— забезпечення прозорості та демократичності президентських парламентських виборів та виборів органів місцевого самоврядування;

— подальше забезпечення свободи преси та громадських свобод шляхом впровадження відповідних законодавчих, нормативно-правових актів, адміністративно-організаційних та економічних заходів;

— поглиблення довіри у сфері захисту інформації з обмеженим доступом;

— формування нової генерації урядовців та службовців, відданих ідеї євроатлантичної інтеграції України, які б відповідали за практичне втілення у ключових міністерствах і відомствах курсу на вступ України до НАТО;

— запровадження широкої програми політико-дипломатичних заходів у країнах НАТО з метою формування позитивного іміджу країни і переконання політикуму цих держав у необхідності приєднання України до НАТО.

Іншим визначальним чинником, який формує довіру і підвищує шанси на вступ України до НАТО, є її спроможність робити внесок у виконання Альянсом його функцій. Для демонстрації спроможності виконувати зобов'язання члена Альянсу необхідно:

— презентувати Оборонний огляд НАТО та розробити цільові програми реформування та розвитку Збройних Сил України з урахуванням майбутнього членства в НАТО;

— провести Оборонний огляд НАТО у Державній прикордонній службі, МВС, МНС; слід виходити з того, що реформування цих структур є найбільш яскравим показником реальних демократичних зрушень в Україні;

— впровадити прозору систему оборонного планування та процедур укладання оборонного бюджету, перейти на систему НАТО щодо розробки оборонних програм та їхнього фінансування;

— здійснити перехід на єдині з НАТО стандарти і систему управління повітряним рухом, включаючи функціонування служб управління та контролю за повітряним простором;

— стандартизувати засоби зв'язку, управління, штабних процедур з метою досягнення оперативної сумісності між Збройними Силами України та Об'єднаними збройними силами НАТО; це, зокрема, передбачає видання топографічних карт території України, складання електронних карт геоінформаційної системи ЗСУ відповідно до стандартів НАТО, впровадження системи кодифікації НАТО та інше;

— продовжувати участь підрозділів Збройних Сил України у багатонаціональних миротворчих операціях під проводом НАТО.

Виконання вищезгаданих завдань складе вагоме підґрунтя для отримання Україною запрошення НАТО до реалізації ПДЧ з наступним запрошенням на приєднання до Альянсу, і як наслідок — перспективу членства в Євросоюзі.

Партнерство України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО) з усіх питань, що становлять взаємний інтерес активізувалося після затвердження Президентом України Річної національної програми співробітництва Україна —

НАТО на 2013 рік (указ від 5 липня 2013 року № 371/2013). Програма має на меті забезпечення максимальної результативності партнерства України з НАТО в рамках наявних механізмів та інструментів співробітництва.

Реалізація Програми сприятиме послідовному продовженню реформ у суспільно-політичній, безпековій, оборонній, економічній, правовій та інших сферах з урахуванням досвіду співробітництва Україна — НАТО протягом 2009–2012 років у контексті європейської інтеграції. Програма відповідає визначеним Президентом України завданням щодо проведення широкомасштабних внутрішніх реформ, а також програмним засадам діяльності Уряду України.

Виконання Програми дасть змогу забезпечити продовження взаємовигідного співробітництва з НАТО в рамках особливого партнерства, отримання консультативно-дорадчої та іншої допомоги з боку Альянсу і держав-членів НАТО.

У сфері внутрішньої політики Програма містить конкретні заходи спрямовані на:

– утвердження демократичних реформ та зміцнення демократичних інститутів в Україні;

– забезпечення свободи слова;

– захист прав національних меншин;

– сприяння розвитку громадянського суспільства;

– забезпечення верховенства права;

– боротьбу з корупцією.

Також Програмою передбачено заходи, спрямовані на реформу державного управління шляхом удосконалення системи та структури органів виконавчої влади, запровадження європейських стандартів державної служби і підвищення її престижу, упорядкування діяльності з надання адміністративних послуг, запровадження елементів електронного урядування.

Програма проголошує, що Україна продовжує здійснювати заходи, спрямовані на боротьбу з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванням тероризму.

Відповідно до Програми, в економічній сфері основні зусилля Уряду України мають бути спрямовані на збереження сталого економічного зростання шляхом розвитку його інноваційно-інвестиційної складової, справедливої оплати праці, повноцінного відновлення робочої сили та впровадження стимулів до збільшення індивідуальних доходів громадян унаслідок зростання продуктивності праці з метою досягнення основної мети розвитку — підвищення добробуту населення України. Передбачено заходи щодо удосконалення державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності, поліпшення інвестиційного клімату, забезпечення розвитку підприємництва та конкуренції на внутрішньому ринку, розв'язання проблем підприємництва, спрощення процедури реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності і видачі їм документів дозвільного характеру, удосконалення форм фінансової та матеріально-технічної підтримки, навчання і підвищення кваліфікації населення з орієнтацією на провадження підприємницької діяльності.

Україна продовжує здійснення заходів щодо диверсифікації джерел і шляхів постачання енергоресурсів, удосконалення технологій енергозабезпечення, забезпечення безпеки і надійності функціонування атомної енергетики, реформування енергетичного сектору, підвищення енергоефективності та енергозбереження, збільшення обсягу використання альтернативних джерел енергії.

У сфері зовнішньої політики Річна національна програма передбачає, що Україна з урахуванням своїх національних інтересів проводить збалансовану зовнішню політику, що ґрунтується на принципах міжнародного права, зокрема принципах рівноправності та взаємовигідного співробітництва, з дотриманням політики позаблоковості. Розвиток політичного діалогу та практичного співробітництва з НАТО з усіх питань, що

становлять взаємний інтерес, сприятиме здійсненню внутрішньодержавних демократичних перетворень, реалізації політики європейської інтеграції, а також зміцненню позицій України на міжнародній арені. Україна продовжує робити свій внесок у справу підтримання миру і стабільності на євроатлантичному просторі та поза його межами. Україна і надалі надаватиме підтримку міжнародним операціям Альянсу з підтримання миру і безпеки.

Місія України при НАТО на постійній основі забезпечує взаємозв'язок України з Організацією Північноатлантичного договору. Збройні Сили України забезпечують проходження служби шістьма офіцерами на посадах штабних елементів партнерства військової командної структури Альянсу.

У контексті реалізації стратегічного курсу України на набуття членства в Європейському Союзі, відповідно до Програми, забезпечується співробітництво з ЄС у сфері зовнішньої політики, торговельно-економічній сфері, сферах юстиції, внутрішніх справ та енергетики. Середньостроковими цілями у цьому аспекті є:

– укладення та імплементація Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом;

– виконання Національного плану з виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, затвердженого Указом Президента України від 22 квітня 2011 року № 494;

– оптимізація співробітництва з ЄС у сфері зовнішньої та безпекової політики, зокрема в рамках Спільної політики безпеки і оборони;

– продовження виконання Порядку денного асоціації Україна — ЄС;

– подальше співробітництво між Україною та ЄС у рамках ініціативи Європейського Союзу «Східне партнерство».

Пріоритетним завданням, відповідно до Програми, виступає укладення Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

У Річній національній програмі зазначено, що в 2013 році Україна головує в Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Україна розглядає ОБСЄ як унікальну платформу для відкритого діалогу між рівноправними партнерами та пошуку спільних відповідей на сучасні виклики та загрози безпеці. Під час головування в ОБСЄ Україна у своїй роботі забезпечує збалансований підхід до всіх вимірів діяльності ОБСЄ, сприяє дотриманню принципів та досягненню цілей Організації, зміцненню довіри між її державами-членами.

Також Програма передбачає інформування громадськості про співробітництво України з НАТО, оскільки співробітництво України з НАТО носить характер конструктивного партнерства, є прозорим і відкритим для громадян України. Відповідно до положень названого документу, проведення інформаційної роботи (насамперед на регіональному рівні), координація діяльності державних органів і громадських об'єднань, розширення мережі інформаційних стендів, що створюються з використанням належної довідково-аналітичної бази, та поліпшення якості тематичних Інтернет-ресурсів є основними умовами успішної реалізації відповідної інформаційної політики держави.

Україна бере активну участь у Програмі НАТО «Наука заради миру та безпеки» та продовжуватиме виконання науково-дослідних робіт, спрямованих на ефективну реалізацію державної політики з розвитку конструктивного партнерства з Альянсом з питань науки, технологій та навколишнього природного середовища.

Указом Президента України від 8 червня 2012 року № 389 затверджено нову редакцію Стратегії національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється», якою відповідно до законодавства визначено загальні принципи, пріоритетні цілі, завдання і механізми захисту життєво важливих інтересів

особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз. Україна заінтересована в обміні досвідом з державами-членами Альянсу стосовно забезпечення належної реалізації документів стратегічного характеру.

При цьому необхідно забезпечити належне функціонування системи моніторингу стану національної безпеки України, а також механізму оперативного реагування на ризики та загрози національній безпеці держави з урахуванням відповідного досвіду держав-членів Альянсу; забезпечити участь Української Сторони у консультаціях експертів стосовно проведення реформування складових сектору безпеки і оборони України в рамках діяльності Спільної робочої групи Україна — НАТО з питань воєнної реформи.

Річною національною програмою також визначено пріоритети реформування і розвитку Збройних Сил України:

– приведення шляхом удосконалення організаційно-штатної структури, відновлення повноцінної бойової підготовки, забезпечення необхідними непорушними запасами матеріальних засобів і військового майна визначених бойових військових частин у постійну готовність до оперативного (швидкого) реагування на загрозу застосування воєнної сили проти України;

– забезпечення поступового збільшення кількості модернізованих і нових зразків озброєння та військової техніки;

– удосконалення систем управління та всебічного забезпечення Збройних Сил України, підвищення ефективності і зменшення витрат на їх утримання шляхом інтеграції органів військового управління на стратегічному та оперативному рівні, проведення оптимізації кількості та чисельності військових частин забезпечення, автоматизації управлінських процесів і процесів обліку та руху матеріальних засобів;

– підвищення спроможності військ (сил) щодо дій в умовах застосування високоточної зброї та до протистояння асиметричним діям;

– збереження та посилення кадрового потенціалу, підвищення рівня державних соціальних гарантій військовослужбовців та впровадження дієвого механізму забезпечення житлом військовослужбовців Збройних Сил України;

– удосконалення засад мобілізаційної підготовки та мобілізації, забезпечення здатності Збройних Сил України до нарощування бойового потенціалу в особливий період у разі загрози масштабної агресії проти України;

– приведення бюджетної політики у сфері оборони у відповідність із сучасними потребами оборони та фінансово-економічними можливостями держави, підвищення ефективності використання коштів, які виділяються на фінансування військової реформи.

Таким чином, виконання заходів, передбачених Річною національною програмою співробітництва Україна — НАТО на 2013 рік дасть змогу вдосконалити процес співробітництва України з Альянсом та забезпечити отримання практичних результатів. Формування необхідного правового механізму співробітництва України з Альянсом має здійснюватися з урахуванням досвіду укладення та імплементації міжнародних договорів України з питань, які становлять взаємний інтерес.

Завдання для самоперевірки та самоконтролю

- *Назвіть основні етапи розвитку співпраці нашої держави з Північноатлантичним оборонним альянсом.*
- *Чому на Бухарестському саміті 2008 року Україні не було надано ПДЧ?*
- *Якими є організаційно-управлінські засади співпраці України й НАТО?*
- *Дайте характеристику Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору.*

- ☞ *Проаналізуйте основні положення Плану дій Україна-НАТО.*
- ☞ *Як розвивалося співробітництво нашої держави із НАТО у військовій сфері?*
- ☞ *Якими є пріоритети співробітництва між Україною і НАТО у сфері науки і техніки?*
- ☞ *Сформулюйте основні стратегічні завдання євроатлантичного співробітництва України.*
- ☞ *Дайте характеристику Річної національної програми співробітництва Україна — НАТО на 2013 рік*

Список використаної та рекомендованої літератури

29. *Бертрам Крістоф.* Чому НАТО має розширюватись? — Брюссель, 1997. — 11 с.

30. Варшавский договор и современность. — М., 1990. — 190 с.

31. Веб-сайт «Україна: євроатлантична інтеграція» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ukraine-nato.ukrinform.ua

32. Веб-сайт «Україна-НАТО» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ukraine-nato.gov.ua/nato/ua

33. Веб-сайт Міністерства закордонних справ України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.mfa.gov.ua

34. Вступ України до НАТО: реалії та перспективи. Матеріали міжнародної конференції / За ред. *А. І. Шевцова*; Регіональний філіал національного інституту стратегічних досліджень в м. Дніпропетровську. — Дніпропетровськ: ДФ НІСД, 2006. — 184 с.

35. *Гончар Б. М., Гончар Ю. Б.* Ставлення США до проблем інтеграції країн Центрально-Східної Європи в Західноєвропейське об'єднання // Питання нової та новітньої історії. — К., 1996. — Вип. 42. — С. 139–146.

36. *Гончар Ю. Б.* Маастріхт, США і європейська безпека // Питання нової та новітньої історії. — К., 1995. — Вип. 41. — С. 142–150.

37. Декларація про державний суверенітет України // Відомості Верховної Ради. — 1990. — № 31. — Ст. 429.

38. *Джердж С. Ф.* Україна — НАТО: співробітництво заради безпеки. — К.: Т-во «Знання» України, 2007. — 96 с.

39. Дослідження з питань про розширення НАТО. — Брюссель, 1995. — 41 с.

40. Державне управління процесами європейської та євроатлантичної інтеграції: Навчальний посібник / *В. В. Говоруха, В. Г. Бульба, А. Є. Тамм, А. В. Меляков* та ін. За заг. ред. *В. П. Горбуліна*. — К: ДП «НВЦ «Євроатлантикінформ», 2006. — 200 с.

41. Євроатлантична інтеграція України: інституції, політика і практика. — К: Фонд «Європа XXI», 2003. — 156 с.

42. *Жовква І. І.* Стратегічне партнерство України. Теорія і практика / За заг. ред. *В. П. Горбуліна*. — К.: ДП «НВЦ «Євроатлантикінформ», 2006. — 156 с.

43. Закон України «Про основи національної безпеки України» // Відомості Верховної Ради. — 2003. — № 39. — Ст. 351.

44. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 40. — Ст. 527.

45. *Карновале, Марко*. Партнери і члени НАТО. – Брюссель, 1997.– 13 с.

46. *Качинський А.* Б. Засади системного аналізу безпеки складних систем / За заг. ред. *В. П. Горбуліна*. — К.: ДП «НВЦ «Євроатлантикінформ», 2006. — 336 с.

47. *Кордон М.* В. Європейська та євроатлантична інтеграція України: Навчальний посібник. — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 172 с.

48. Мадридський Самміт: Спеціальний випуск НАТО рев'ю. — Брюссель, 1997. — 47 с.

49. Майбутнє НАТО: Альянс дев'ятнадцяти в 1999 році: НАТО рев'ю. — Брюссель, 1997. — 35 с.

50. *Мольтке, Гебхардт*. Аналитический доклад по вопросам расширения НАТО // Компас. — 1996. — № 4. — С. 13–20.

51. НАТО: Довідник. — К., 1997. — 430 с.

52. Нормативно-правове забезпечення стратегічного курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію: Навчальний посібник-хрестоматія: У 2 частинах / Уклад.: *І. В. Артьомов, Д. В. Вітер, Л. І. Загайнова, О. М. Казакевич, О. М. Руденко*. — Ужгород: Ліра, 2007. — Ч. ІІ. — 346 с.

53. Організація Північноатлантичного Договору. Структура та устрій. — Брюссель, 1993. — 17 с.

54. Основи інформаційної безпеки та захисту інформації у контексті євроатлантичної інтеграції України: Науково-методологічний посібник / *А.В. Анісімов, В.А. Заславський, О.М. Фаль*. За заг. ред. *В.П. Горбуліна*. — К.: ДП «НВЦ «Євроатлантикінформ», 2006. — 104 с.

55. Партнерство заради миру: Рамковий документ // Сайт «Законодавство України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=950_001

56. *Писанська В*. Пристрасті на тлі НАТО // Голос України. — 1997. — 5 лип.

57. План дій Україна-НАТО [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/1709.htm

58. Розвиток відносин Україна-НАТО та сучасний стан інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції: збірник навчально-методичних матеріалів / Упорядник *В. Я. Мирончeнко*. — К., 2008. — 103 с.

59. Саммит НАТО в Бухаресте [Электронный ресурс]. — Режим доступу: http://www.dw-world.de/dw/article/0,,3233321,00.html

60. Указ Президента України від 05.07.2013 р. № 371/2013 «Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна — НАТО на 2013 рік» // Урядовий кур'єр. — 2013. — № 126. — 17 липня.

61. Указ Президента України від 08.06.2012 р. № 389/2012 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України» // Урядовий кур'єр. — 2012. — № 113. — 26 червня.

62. Україна-НАТО: Регіональний вимір (Львів, 6 грудня 2008 року) / Укл. *А. Романюк, Л. Скочиляс*. — Львів: ЦПД, 2008. — 232 с.

63. Україна на шляху до НАТО: через радикальні реформи до набуття членства / За ред. *Г. М. Перепелиці*. — К.: ВД «Стилос», 2004. — 400 с.

64. Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки / За ред. А. С. *Гальчинського*. — К.: НІСД, 2003. — 328 с.

65. Уорнер Крістофер про розширення НАТО і майбутнє Європи // Урядовий кур'єр. — 1996. — 15 черв.

66. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору // Сайт «Законодавство України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_002

Тема 3.2. Внутрішні та зовнішні засади політичної безпеки України

3.2.1. Основні засади безпеки Української Держави.

Національна безпека України як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз є необхідною умовою самого існування держави, збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей. Конкретні засоби і шляхи забезпечення національної безпеки України обумовлюються пріоритетністю національних інтересів, необхідністю своєчасного вжиття заходів, адекватних характеру і масштабам загроз цим інтересам, вони мають відповідати засадам правової демократичної держави.

Національна безпека України повинна досягатися шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих доктрин, стратегій, концепцій і програм у таких сферах, як політична, економічна, соціальна, воєнна, екологічна, науково-технологічна, інформаційна тощо.

Чинна Конституція визначає, що Україна є суверенною, демократичною, правовою державою та закріплює фундаментальні принципи і цінності, впровадження і забезпечення яких гарантує безпеку держави.

Національна безпека базується на таких основних принципах:

- пріоритет прав людини;
- верховенство права;
- пріоритет договірних (мирних) засобів у вирішенні конфліктів;
- адекватність заходів захисту національних інтересів реальним та потенційним загрозам;
- демократичний цивільний контроль за воєнною сферою, а також іншими структурами в системі забезпечення національної безпеки;
- додержання балансу інтересів особи, суспільства та держави, їх взаємна відповідальність;

- чітке розмежування повноважень органів державної влади.

У контексті національної безпеки визначаються національні інтереси України, які відображають фундаментальні цінності та прагнення українського народу, його потреби в гідних умовах життєдіяльності, а також цивілізовані шляхи їх створення і способи задоволення. При цьому є важливим, що національні інтереси України та їх пріоритетність обумовлюються конкретною ситуацією, що складається в країні та за її межами. Національними інтересами є:

- досягнення національної злагоди, політичної і соціальної стабільності, гарантування прав української нації та національних меншин України;
- забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів;
- створення самодостатньої соціально орієнтованої ринкової економіки;
- забезпечення екологічно та технологічно безпечних умов життєдіяльності суспільства;
- збереження та підвищення науково-технологічного потенціалу;
- зміцнення генофонду Українського народу, його фізичного і морального здоров'я та інтелектуального потенціалу;
- розвиток української нації історичної свідомості та національної гідності українців; розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності громадян усіх національностей, що складають Український народ;
- налагодження рівноправних та взаємовигідних відносин з усіма державами, інтегрування в європейську та світову спільноту.

Реалізація названих інтересів можлива за умови подолання загроз національній безпеці, які можна згрупувати за сферами життєдіяльності громадянина, суспільства і держави. Такими сферами є політична, економічна, соціальна, воєнна, екологічна, науково-технологічна та інформаційна:

Таблиця 3.1

ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Сфери життєдіяльності	Можливі загрози
політична	посягання на конституційний лад і державний суверенітет України; втручання у внутрішні справи України з боку інших держав; наявність сепаратистських тенденцій в окремих регіонах та у певних політичних сил в Україні; масові порушення прав громадян в Україні та за її межами; загострення міжетнічних і міжконфесійних відносин; порушення принципу поділу влади; невиконання чи неналежне виконання законних рішень органів державної влади та місцевого самоврядування; відсутність ефективних механізмів забезпечення законності, правопорядку, боротьби із злочинністю, особливо її організованими формами, та тероризмом
економічна	неефективність системи державного регулювання економічних відносин; наявність структурних диспропорцій, монополізму виробників, перешкод становленню ринкових відносин; невирішеність проблеми ресурсної, фінансової та технологічної залежності національної економіки від інших країн; економічна ізоляція України від світової економічної системи; неконтрольований відплив за межі України інтелектуальних, матеріальних і фінансових ресурсів; криміналізація суспільства, діяльність тіньових структур

Сфери життєдіяльності	Можливі загрози
соціальна	низький рівень життя та соціальної захищеності значних верств населення, наявність великої кількості громадян працездатного віку, не зайнятих суспільно корисною діяльністю; суспільно-політичне протистояння окремих соціальних верств населення та регіонів України; падіння рівня здоров'я населення, незадовільний стан системи його охорони; тенденції моральної та духовної деградації в суспільстві; неконтрольовані міграційні процеси в країні
воєнна	посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність; нарощування поблизу кордонів України угруповань військ та озброєнь, які порушують співвідношення сил, що склалося; воєнно-політична нестабільність та конфлікти у сусідніх країнах; можливість застосування ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення проти України; зниження рівня боєздатності воєнної організації держави; політизація силових структур держави; створення та функціонування незаконних збройних формувань
екологічна	значне антропогенне порушення та техногенна перевантаженість території України, негативні екологічні наслідки Чорнобильської катастрофи; неефективне використання природних ресурсів, широкомасштабне застосування екологічно шкідливих та недосконалих технологій; неконтрольоване ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин і матеріалів; негативні екологічні наслідки оборонної та військової діяльності

Сфери життєдіяльності	Можливі загрози
науково-технологічна	невизначеність державної науково-технологічної політики; відплив інтелектуального та наукового потенціалу за межі України; науково-технологічне відставання України від розвинутих країн; зниження рівня підготовки висококваліфікованих наукових та інженерно-технічних кадрів
інформаційна	невиваженість державної політики та відсутність необхідної інфраструктури в інформаційній сфері; повільність входження України у світовий інформаційний простір, брак у міжнародного співтовариства об'єктивного уявлення про Україну; інформаційна експансія з боку інших держав; витік інформації, яка становить державну та іншу, передбачену законом, таємницю, а також конфіденційної інформації, що є власністю держави; запровадження цензури

Враховуючи викладене, державна політика національної безпеки визначається виходячи з пріоритетності національних інтересів та загроз національній безпеці України і здійснюється шляхом реалізації відповідних доктрин, стратегій, концепцій і програм у різних сферах національної безпеки відповідно до чинного законодавства.

Основними напрямами державної політики безпеки України є:

1) *У політичній сфері*:

- створення дійових механізмів захисту прав громадян України в країні та в світі;
- запобігання та усунення спроб втручання у внутрішні справи України;

- входження в існуючі та створювані системи універсальної та регіональної безпеки;
- уникнення політичного екстремізму, підтримка громадянської злагоди та соціальної стабільності;
- побудова надійної системи захисту конституційних засад, запобігання та боротьба з порушеннями законності і правопорядку, створення необхідних умов для ефективної боротьби з корупцією та злочинністю, особливо її організованими формами;
- забезпечення належного виконання законних рішень органів державної влади та місцевого самоврядування;

2) *В економічній сфері:*

- недопущення незаконного використання бюджетних коштів і державних ресурсів, їх перетікання в тіньову економіку;
- контроль за експортно-імпортною діяльністю, спрямованою на підтримку важливих для України пріоритетів та захист вітчизняного виробника;
- боротьба з протиправною економічною діяльністю, протидія неконтрольованому відпливу національних матеріальних, фінансових, інтелектуальних, інформаційних та інших ресурсів;

3) *У соціальній сфері:*

- виявлення та усунення причин, що призводять до різкого розшарування суспільства під час переходу до ринкової економіки;
- вжиття своєчасних заходів щодо протидії кризовим демографічним процесам;
- створення ефективної системи соціального захисту людини, охорони та відновлення її фізичного і духовного здоров'я;
- стимулювання розвитку та забезпечення всебічного захисту освітнього та культурного потенціалу країни;
- захист прав споживачів;

4) *У воєнній сфері:*

- створення ефективних механізмів і проведення комплексних заходів щодо запобігання можливій агресії або воєнному конфлікту, локалізації та ліквідації їх наслідків;
- запобігання спробам та усунення порушень державного кордону і територіальної цілісності України;
- забезпечення демократичного цивільного контролю за воєнною організацією держави;

5) *В екологічній сфері*:

- впровадження та контроль за дотриманням науково обґрунтованих нормативів природокористування та охорони довкілля;
- контроль за станом навколишнього природного середовища, виявлення та усунення загроз для здоров'я населення, своєчасне попередження громадян України в разі небезпеки;
- зниження антропогенних навантажень, ліквідація наслідків шкідливого впливу людської діяльності на природне середовище;
- впровадження у виробництво екологічно безпечних технологій;
- реалізація заходів щодо зменшення впливу наслідків Чорнобильської катастрофи;
- недопущення неконтрольованого ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин і матеріалів;

6) *В науково-технологічній сфері:*

- вжиття комплексних заходів щодо захисту та розвитку науково-технологічного потенціалу;
- виявлення та усунення причин науково-технологічного відставання України;
- створення ефективних механізмів боротьби з відпливом інтелектуального та наукового потенціалу за межі України;

7) *В інформаційній сфері:*

- вжиття комплексних заходів щодо захисту свого інформаційного простору та входження України в світовий інформаційний простір;
- виявлення та усунення причин інформаційної дискримінації України;
- усунення негативних чинників порушення інформаційного простору, інформаційної експансії з боку інших держав;
- розробка і впровадження необхідних засобів та режимів отримання, зберігання, поширення і використання суспільно значущої інформації, створення розвиненої інфраструктури в інформаційній сфері.

3.2.2. Функціональне забезпечення безпекової політики держави.

Система забезпечення національної безпеки — це організована державою сукупність суб'єктів: державних органів, громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян, об'єднаних цілями та завданнями щодо захисту національних інтересів, що здійснюють узгоджену діяльність у межах законодавства України. Діяльність щодо забезпечення національної безпеки має бути доступною для контролю відповідно до законодавства України. Виходячи з цього, можна сформулювати основні функції системи забезпечення національної безпеки, які згруповані за чотирма блоками.

Перший блок. Створення і підтримка в готовності сил та засобів забезпечення національної безпеки, що включають:

- створення правових засад для побудови, розвитку та функціонування системи;
- формування організаційної структури системи та державних органів забезпечення національної безпеки, що входять до її складу, розподіл їх функцій;
- комплексне забезпечення життєдіяльності складових частин (структурних елементів) системи: кадрове, фінансове, матеріальне, технічне, інформаційне тощо;

- підготовку сил та засобів системи до їх застосування згідно з призначенням.

Другий блок. Управління діяльністю системи забезпечення національної безпеки, яке складається з:

- вироблення стратегії і планування конкретних заходів щодо забезпечення національної безпеки;
- організацію і безпосереднє керівництво системою та її структурними елементами;
- оцінку результативності дій, витрат на проведення заходів щодо забезпечення національної безпеки та їх наслідків.

Третій блок. Здійснення планової та оперативної діяльності щодо забезпечення національної безпеки, що включає:

- визначення національних інтересів та їх пріоритетів;
- прогнозування, виявлення та оцінку можливих загроз, дестабілізуючих чинників та конфліктів, причин їх виникнення, а також наслідків їх прояву;
- запобігання та усунення впливу загроз та дестабілізуючих чинників на національні інтереси;
- локалізацію, деескалацію та розв'язання конфліктів;
- ліквідацію наслідків конфліктів або впливу дестабілізуючих чинників.

Четвертий блок. Участь у міжнародних системах безпеки, яка здійснюється у вигляді:

- входження в існуючі та утворення нових систем безпеки;
- утворення та участь у роботі двосторонніх і багатосторонніх керівних, виконавчих та забезпечуючих органів (політичних, економічних, воєнних тощо);
- розробку відповідної нормативно-правової бази, що регулювала б відносини між державами та їх взаємодію в галузі безпеки;
- спільне проведення планових та оперативних заходів у рамках міжнародних систем безпеки.

При цьому повноваження основних суб'єктів системи забезпечення національної безпеки можна сформулювати наступним чином:

Український народ — громадяни України всіх національностей — на виборах, референдумах, через інші форми безпосередньої демократії, а також через органи державної влади та місцевого самоврядування висловлюють і реалізують своє бачення національних інтересів України, засобів і способів їх захисту, а також добровільно та в порядку виконання своїх конституційних обов'язків проводять заходи, визначені органами державної влади та місцевого самоврядування щодо забезпечення національної безпеки України; привертають увагу суспільних і державних інститутів до небезпечних явищ і процесів у різних сферах життєдіяльності країни; захищають власні права та інтереси, а також власну безпеку всіма законними способами і засобами;

Верховна Рада України у межах повноважень, визначених Конституцією України, здійснює законодавче регулювання та контроль за діяльністю органів державної влади та посадових осіб щодо здійснення ними відповідних повноважень у сфері національної безпеки;

Президент України як глава держави, гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина та Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України і Голова Ради національної безпеки і оборони України забезпечує державну незалежність, здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони України;

Рада національної безпеки і оборони України як координаційний орган з питань національної безпеки і оборони при Президентові України координує та контролює діяльність органів виконавчої влади у сферах національної безпеки і оборони;

Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади, вживає заходів щодо забезпечення прав

і свобод людини і громадянина; забезпечення обороноздатності, національної безпеки України; громадського порядку і боротьби із злочинністю;

Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів у сфері національної безпеки Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України з відповідних питань;

Прокуратура України здійснює свої повноваження у сфері національної безпеки відповідно до Конституції України;

Національний банк України розробляє і здійснює емісійно-кредитну політику в інтересах безпеки України;

міністерства та інші центральні органи виконавчої влади в межах своїх повноважень, наявних засобів бюджетного і позабюджетного фінансування забезпечують реалізацію законів України, указів Президента України, концепцій, програм, постанов органів державної влади у сфері національної безпеки; забезпечують створення, підтримання в готовності і застосування сил та засобів забезпечення національної безпеки, а також управління їх діяльністю;

Воєнна організація держави, яка включає в себе Збройні Сили України, Службу безпеки України, внутрішні війська, органи і підрозділи Міністерства внутрішніх справ України, Прикордонні війська України, військові підрозділи Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, інші військові формування, створені відповідно до Конституції України, забезпечує оборону України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності її кордонів; протидіє зовнішнім і внутрішнім загрозам воєнного характеру; бореться з організованою злочинністю; забезпечує захист населення в разі катастроф, стихійних лих, небезпечних соціальних конфліктів, епідемій тощо.

3.2.3. Політична система — основа політичної безпеки держави.

Політична система — це цілісна, упорядкована система відносин, дій, ідей, цілей, методів і інститутів, пов'язаних з політикою, з її розробкою та практичним здійсненням. Політична система суспільства — це складна, багатогранна система відносин державних і недержавних соціальних інститутів, які виконують відповідні політичні функції для захисту інтересів певних класів та соціальних груп.

Політична система є однією з частин (або підсистем) сукупної суспільної системи, які загалом покликані охороняти, убезпечувати від можливих загроз як саме суспільство, так і державу. Політична система конкретного суспільства визначається його класовою природою, соціальним устроєм, формою правління (парламентського, президентського і т. п.), типом держави (монархія, республіка), характером політичного режиму (демократичного, тоталітарного, авторитарного), соціально-політичних відносин (стабільних або ні, гостроконфліктних або консенсусних і т. п.), політико-правовим статусом держави (конституційна, з розвинутими або нерозвинутими правовими структурами), характером політико-ідеологічних та культурних відносин у суспільстві (відносно відкритих або закритих, з паралельними тіньовими, маргінальними структурами або без них), історичним типом державності (централістським, з ієрархічними бюрократичними структурами і т. п.), історичною та національною традицією укладу політичного життя (політично активним або пасивним населенням, з кровно-родинними зв'язками або без них, з розвинутими або нерозвинутими громадянськими відносинами і т.п.).

Сьогодні в політичній практиці можна виділити такі типи політичних систем: постіндустріальні (посткапіталістичні), перехідні, постколоніальні тощо. Для постіндустріальної (посткапіталістичної) політичної системи на сучасному етапі характерні: функціонування парламентського механізму боротьби

за владу; зростання рівня життя переважної більшості населення, спадання напруженості класової боротьби, утвердження соціального партнерства, посилення позицій громадянського суспільства, захист прав людини.

Для перехідного типу політичної системи (країни СНД, у т. ч. й Україна, країни Східної Європи) характерні такі риси, як: надмірна політизація народних мас, поява демократичних інститутів та інших демократичних елементів у суспільстві з одночасним існуванням залишків тоталітаризму та командно-адміністративної системи. Ця обставина призводить до посилення боротьби за владу, яка в суспільстві все більше набирає форми міжпартійної боротьби. У суспільстві поширюються крайньорадикальні погляди «лівого» й «правого» спрямування, посилюється націоналізм. Перехідний тип політичної системи характеризується також швидким зниженням рівня життя народу, руйнуванням його духовності, стрімким зростанням злочинності тощо.

Постколоніальна політична система характеризується: великим розмаїттям політичних режимів і форм державного правління, низьким рівнем життя народу, початком становлення в більшості країн капіталістичних відносин, їх відривом від натуральної економіки, пасивністю широких мас через їхню злиденність і неграмотність тощо.

З точки зору безпеки ефективне функціонування політичної системи сприяє реалізації суперечливих, але взаємопов'язаних цілей суспільного розвитку: оновлення соціальних процесів, яке необхідне з погляду врахування й пристосування до умов, що постійно змінюються, і стабілізації — фактора збереження соціальної цілісності. Призначення політичної влади саме й полягає в тому, щоб забезпечити як розвиток, так і стабільність соціальної системи. Якщо влада нездатна до цього, то неминучі численні деструкції політичних відносин.

За браком стабільності та порядку в суспільстві знижується рівень захищеності особистості, девальвується авторитет держави, у суспільстві зростає тривога, невпевненість та соціальне напруження. У такій ситуації політична система все більше втрачає можливості впливу на політичні процеси.

Зростання соціальної невпорядкованості може призвести суспільство навіть до стану хаосу або соціальної катастрофи з різким спаданням життєвого рівня населення, паралічем владних структур, утратою безпеки, тобто зростанням злочинності, аварій, політичного руйнування соціальної інфраструктури тощо.

Історичний досвід свідчить, що існує певна межа ціни, яку маси згодні сплачувати за зміни в суспільстві. Невпорядкованість соціальних зв'язків у суспільному житті під час переходу на нову економічну й соціальну модель розвитку об'єктивно неминуча, але вона не повинна породжувати почуття втрати безпеки, наслідком чого стає готовність мас сприйняти будь-які засоби впорядкування соціальних зв'язків. Суспільна практика свідчить, що коли влада втрачає здатність контролювати негативні тенденції розвитку, суспільна свідомість починає все більше схилятися до застосування насильства як протидії невдалій політиці нових можновладців.

Звідси випливає висновок, що політична система є складним, багатовимірним утворенням, основним призначенням якого є забезпечення цілісності та єдності дій людей та їхніх спільнот у політиці. Фактично політична система є діалектичною єдністю чотирьох складових:

1) інституційної (держава, політичні партії, соціально-економічні та інші організації, що створюють у сукупності політичну організацію суспільства);

2) регулятивної (право, політичні норми та традиції, деякі норми моралі і т. п.);

3) функціональної (методи політичної діяльності, що становлять основу політичного режиму);

4) ідеологічної (політична свідомість, передовсім панівна в даному суспільстві ідеологія).

Політичні відносини в суспільстві виникають через боротьбу, завоювання та здійснення політичної влади. Це, по-перше, міжкласові, внутрішньокласові, міжнаціональні та міждержавні відносини. По-друге, це так звані вертикальні відносини, що складаються в процесі здійснення політичної влади між політичними організаціями (державою, партіями, суспільними організаціями тощо). По-третє, це відносини, які складаються між політичними і неполітичними організаціями та установами (адміністрація області та підприємство, інститут, установа культури, партія, трудовий колектив тощо).

До політичної організації (організаційного компонента політичної системи) належать держава, політичні партії, професійні спілки, кооперативні, молодіжні та інші організації й об'єднання. Усі ці організації створюються для того, щоб виражати, захищати в політичній системі багатоманітні соціальні інтереси: класові, групові, національні, молодіжні, жіночі, професійні тощо. Усе активнішим і самостійнішим елементом політичної організації стають засоби масової інформації.

Взаємодія політичних інститутів відбувається на засаді певних норм політичного життя. Найбільш важливими є правові норми: конституція, закони, які на ній базуються, та інші нормативні акти, за недотримання котрих накладаються адміністративні санкції. Велике значення для здійснення політичної діяльності мають також норми, створені суспільними організаціями для регулювання відносин усередині них, — насамперед статутні норми цих організацій.

Функціональним елементом політичної системи суспільства є політичний режим. Політичний режим — це способи й методи здійснення політичного владарювання, порядок взаємовідносин громадянського суспільства та політичної влади. Він включає спосіб і порядок формування представницьких установ, взаємовідносини законодавчої та виконавчої влади, центральних і місцевих органів, умови діяльності політичних партій, суспільних організацій, масових рухів, правовий статус особистості, поряд-

док функціонування правоохоронних органів. На політичний режим впливають рівень політичної стабільності суспільства, співвідношення соціальних сил, історичні та соціокультурні традиції в суспільстві. Ці фактори покладено в основу типології політичних режимів.

Сутність політичної системи виявляється в її функціях. Беручи загалом, це можна пояснити так. Політична система відбиває стан суспільства, включаючи економічні умови його існування, соціальну й національну структуру, демографічні й економічні процеси, рівень освіти населення, стан суспільної свідомості, усе духовно-ідеологічне життя, міжнародне становище. Через політичну систему виявляються та акумулюються основні групи соціальних інтересів, визначаються соціальні пріоритети, що потім закріплюються в політиці. Наприклад, нині в Україні, мабуть, найбільш складне для політико-владних структур завдання полягає в тому, щоб за переходу до ринкових відносин знайти баланс різних соціальних інтересів.

Політична система є складною підсистемою суспільства. Її оптимальне функціонування має винятково важливе значення для життєдіяльності й нормального розвитку як суспільства в цілому, так і соціальних груп та індивідів, що складають це суспільство. Зазначимо, що євроатлантична інтеграція України безумовно передбачає існування стійкого демократичного режиму та збалансованої політичної системи, завдання якого протидіяти різноманітним внутрішнім і зовнішнім загрозам безпеці суспільства й держави.

3.2.4. Роль політичних еліт України в забезпеченні політичної безпеки.

Феномен політичної еліти, а також особливості і специфіка її функціонування в тих чи інших умовах, країнах, регіонах тощо є важливою складовою динаміки соціальної, а з нею і політичної, системи, і, водночас, виступає багатомірним і складним явищем, що характеризує загальний рівень суспільного

і політичного розвитку. Еліта, з одного боку, у будь-якому суспільстві є індикатором, який дозволяє визначити ступінь зрілості та структурування суспільства і політики, а, з іншого, у методологічному сенсі може бути тим дескриптором, за допомогою якого можливий опис, інтерпретація та оцінка перспектив політичної системи загалом.

У свою чергу, сучасний етап розвитку України потребує пильної уваги з боку держави, громадськості та науки до тих процесів і феноменів, що можуть активно впливати на стратегічні засади і тактичне наповнення шляху розвитку української державності. Одним із таких важливих і цікавих феноменів і є політична еліта.

Загальнодержавна політична еліта є достатньо широким поняттям, а в умовах сучасної України ще й настільки сильно диференційованим за багатьма показниками, що, звичайно, потребує звуження до рівня окремих сегментів, груп чи регіонів з метою виявлення конкретних рис, особливостей і ролі в системі загальнодержавної політики. Політичну еліту можна представити у вигляді певним чином організованого структурного елементу політичної системи, який, з одного боку, віддзеркалює громадянські позиції частин, груп чи всієї громади в залежності від рівнів політики, а з іншого, через свій статус та можливості здатен впливати на громадян. У широкому сенсі, еліта виступає соціальною верствою, яка виробляє та демонструє взірці мислення та поведінки, що приймаються соціальною групою чи суспільством як норма, що дозволяє включити до неї політичних лідерів, лідерів громадської думки і навіть лідерів окремих невеликих груп чи колективів, представників влади та органів самоврядування. За цими ознаками політичні еліти диференціюються від загальнодержавного до регіонального і навіть мікрополітичного рівня.

Політична еліта виступає представником, довіреною особою і нарешті сама є символом, уособлюючи певний політичний режим, ідеї чи інститут. Для підтримки цього статусу елітарні

групи створюють, підтримують та забезпечують утвердження стійких суспільних взаємовідносин, які покликані максимально унеможливити небезпеку ротації політичних еліт представниками нових, більш міцних чи доречних у даний час суспільно-політичних груп.

Але, крім забезпечення власної організаційної безпеки, регіональна політична еліта повинна також займатися і підтримкою адміністративного процесу, функції якої покладені на неї загальнодержавними нормами і вимогами.

Необхідність інформування громади, з одного боку, і масовий характер політики, з іншого, змушують політичні еліти звертатися до систем опосередкованих інформаційних заходів з метою охоплення якнайширших верств населення. Це є складним і, водночас, доступним рівнем інформаційної взаємодії. На цьому рівні політична еліта також може виступати у різних статусах — як представники влади, політичних партій, засобів масової інформації, опозиції, структур громадянського суспільства тощо.

У той же час, потрібно зазначити, що цей рівень несе загрозу для безпеки суспільства й держави, оскільки саме в межах форм опосередкованої взаємодії відбувається формування віртуальних просторів — інформаційних систем, що, впливаючи на свідомість громадян через поширення інформації і в залежності від умов і контекстів, здатні змінювати суб'єктивну реальність, яку часто неможливо пізнати особисто. В ідеалі опосередкована взаємодія є основою представницької демократії, але в реальності часто саме опосередковуючі ланки замінюють, деформують, репрезентують в межах власного бачення насамперед саму політичну еліту та сформовані за її допомогою органи влади.

У такий спосіб взаємодія політичної еліти і громадян всередині владного поля все більше диференціюється та набуває характеру багатоступеневої інтерактивної системи, на кожному з рівнів якої за допомогою наявних методів створення, оброб-

ки та поширення інформації відбуваються процеси посилення, трансформації чи нівелювання первісних політичних фактів.

Оскільки кожен із структурних елементів політичної системи здатен підтримувати себе і намагається обмежувати інших, необхідне вироблення суспільної стратегії, яка зможе забезпечити збалансованість систем взаємодії між усіма елементами. Така стратегія дасть змогу розробити гнучкі моделі політики, базовані на відкритості політики, громадському контролі, дотриманні прав й свобод, насамперед свободи слова, незалежності правосуддя. У контексті безпеки цей механізм дозволить запобігати деструктивним політичним конфліктам і забезпечуватиме підтримку спільно виробленої загальної стратегії розвитку України.

3.2.5. Формування ефективних механізмів контролю за функціонуванням органів державної влади.

Для країн, політична система яких вважається демократичною, однією з ключових складових державної політики забезпечення національної безпеки є громадський контроль за діяльністю силових структур та органів державної влади у сфері безпеки та оборони. Ефективність діяльності інститутів громадянського суспільства з контролю за силовими структурами є ознакою реальної демократії, слугує перепусткою для входження держави до євроатлантичного простору безпеки. Для країн-членів ЄС та НАТО саме дієвість громадського контролю за силовими структурами виконує роль індикатора сталого демократичного розвитку держави.

Вплив громадських інститутів на державну політику в будь-якій сфері, у першу чергу, залежить від загального рівня суспільної організації, готовності та спроможності громадян та об'єднань громадян на практиці реалізувати задекларовані Конституцією та Законами України демократичні права і свободи. Сфера забезпечення національної безпеки є ключовою ланкою в системі взаємодії суспільства та держави. Саме спроможність

інститутів Сектору безпеки (воєнної організації та правоохоронних органів) у повному обсязі здійснювати покладені на нього Конституцією та законами України завдання захисту інтересів особи і держави від зовнішніх та внутрішніх загроз забезпечує суверенітет і територіальну цілісність України, права і свободи її громадян. Основною якісною характеристикою дієвості громадянського суспільства є фінансова й організаційна незалежність його інститутів та наявність механізмів впливу на реалізацією державою політики забезпечення національної безпеки.

Проблему ефективності інститутів громадянського суспільства в системі контролю за забезпеченням національної безпеки необхідно розглядати крізь призму таких чинників:

- нормативно-правове забезпечення контролю громадянських інститутів у сфері безпеки та оборони;
- наявність стрункої, збалансованої моделі державного управління, що ґрунтується на розподілі повноважень між гілками влади, прозорості та відповідальності перед суспільством;
- існування в суспільстві сталої традиції реалізації громадянами демократичних прав і свобод;
- реальна, а не задекларована свобода слова, совісті, зібрань;
- незалежність судової гілки влади;
- наявність мережі недержавних дослідних інституцій, що фахово опікуються проблемами безпеки та оборони.

Сьогодні в Україні зберігається стан політичної нестабільності, основними характеристиками якої є низький рівень виконавської дисципліни, політична корупція та боротьба за повноваження між політичними акторами. Збереження протистояння між гілками влади у випадку використання силових структур виводить цю проблему за межі традиційної для демократичних країн політичної боротьби. Внутрішньополітична нестабільність в умовах світової фінансової кризи та (особливо) з огляду на

реалізацію Російською Федерацією нової «Концепції зовнішньої політики» на пострадянському просторі потребує суттєвого вдосконалення, інтенсифікації системи зворотного зв'язку між владою та суспільством.

Саме контроль громадянських інститутів слугує запобіжником «сповзання» держави до авторитаризму або (навпаки) до хаосу, безвладдя. Інститути громадянського суспільства покликані захищати інтереси суспільства в таких взаємопов'язаних площинах:

- функціонування інститутів державної влади, завдання яких — забезпечити суверенітет, територіальну цілісність, сталий розвиток держави;
- протидія зовнішнім загрозам національній безпеці держави, визначення пріоритетів зовнішньої політики, захист інтересів громадян за кордоном;
- реалізація демократичних прав і свобод людини та громадянина;
- забезпечення безпеки життєдіяльності, контроль за ситуацією в екологічній сфері.

Головною проблемою у формуванні державної політики національної безпеки є невизначеність розподілу функцій, повноважень та компетенції між гілками влади. Серед комплексу заходів, спрямованих на якісну трансформацію інститутів сектору безпеки, ключовими є такі:

- приведення їх завдань, структури, штатної чисельності, інших функціональних параметрів у відповідність до європейських параметрів та економічних можливостей держави;
- налагодження комунікацій з інститутами громадянського суспільства;
- формування механізмів співробітництва з відповідними структурами країн ЄС та НАТО.
- В українському суспільстві не існує консенсусу стосовно положень державної політики забезпечення національної безпеки з таких питань:

- інтеграція держави до європейського та євроатлантичного простору безпеки;
- збереження російської військової присутності, рівень дипломатичних, воєнно-політичних відносин з Російською Федерацією;
- політика Росії на Кавказі та пострадянському просторі, російські інтеграційні проекти;
- загальне реформування системи державного управління та сектору безпеки як її невід'ємної складової.

У процесі загальної трансформації системи державного управління вдосконалення співпраці сектору безпеки з інститутами громадянського суспільства сприятиме вирішенню нагальних завдань забезпечення національної безпеки, особливо в контексті протидії внутрішнім загрозам. Закон України «Про основи національної безпеки України» визначає «демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією держави та іншими структурами в системі національної безпеки» одним із принципів забезпечення національної безпеки.

У цьому контексті необхідно розрізняти громадський та громадянський (цивільний) контроль за функціонуванням системи забезпечення національної безпеки в цілому та окремих структур сектору безпеки, зокрема.

Цивільний контроль — більш «вузьке», спеціальне, законодавчо унормоване поняття. Відповідно до положень Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» «цивільний контроль — комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних заходів для забезпечення неухильного дотримання законності й відкритості в діяльності всіх складових частин Воєнної організації та правоохоронних органів держави, сприяння їхній ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню державної та військової дисципліни».

Водночас громадський контроль реалізується виключно «знизу», на основі приватної ініціативи. На жаль, існуючий стан громадських інститутів не повною мірою відповідає завданням дієвого контролю за системою державного управління у сфері безпеки та оборони. Представлені у Верховній Раді політичні партії орієнтовані, насамперед, на інтереси фінансово-промислових угрупувань, й фактично не мають усталеної системи поглядів на політику безпеки й оборони. Окремі політичні сили взагалі реалізують відверто проросійську політику, яка досить часто суперечить корінним інтересам суверенної держави України.

З огляду на складність існуючих проблем у системі забезпечення національної безпеки, загальну незбалансованість взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади рівень впливу недержавних організацій на формування політики забезпечення національної безпеки залишається вкрай незначним.

Серед проблем функціонування інститутів громадянського суспільства однією з ключових залишаються джерела їх фінансування. Усталені демократичні традиції країн Західної Європи та США передбачають існування значної кількості недержавних благодійних фондів, одним із напрямів діяльності яких є фінансова підтримка незалежних громадсько-політичних об'єднань, які реалізують функції громадянського контролю.

Зареєстровані в Україні громадські організації та недержавні дослідницькі центри не мають суттєвого впливу на процес формування державної політики у сфері безпеки та оборони. Досить часто їх діяльність слугує «PR-прикриттям» політичних та бізнесових проектів. Низький рівень матеріально-технічного, фінансового й кадрового забезпечення не дозволяє громадським об'єднанням повною мірою реалізувати гарантовані Конституцією та відповідними Законами України права виступати повноцінним актором системи громадського контролю, що в кінцевому підсумку негативно впливає на євроатлантичну інтеграцію держави.

3.2.6. Інформаційна безпека як чинник політичної безпеки України.

XX століття стало століттям переходу від індустріального суспільства до інформаційного, основним ресурсом якого виступає інформація. Як наслідок бурхливого розвитку набули інформаційні війни, які, використовуючи синергетичну концепцію та теорію м'якої сили, стали надійним засобом відстоювання інтересів держави. Проаналізувавши методику та практику ведення, можна визначити такі основні риси інформаційної війни:

1. В інформаційній війні не задіюються психотропні препарати, підкуп, фізична дія і т.п. Хоча вказані дії можуть застосовуватися паралельно з інформаційною війною, вони не є обов'язковим елементом.
2. Об'єктом є масова свідомість, а не індивідуальна. Тобто можуть враховуватися особливості якихось великих груп, але зовсім не індивідуальні особливості. Можна сказати, що методи інформаційної війни впливають на масову свідомість аналогічно до того, як методи психотерапії впливають на свідомість індивідуально.
3. Інформаційна дія може здійснюється як на тлі інформаційного шуму, так і в умовах інформаційного вакууму.
4. Нав'язування чужих цілей — це те, що робить інформаційну війну війною і відрізняє її від звичайної реклами.
5. Засобами ведення інформаційної війни є будь-які засоби передачі інформації — від ЗМІ до пошти і пліток.
6. Інформаційна дія містить спотворення фактів або нав'язує те, що піддається емоційному сприйняттю, вигідне стороні впливу.

Інформаційні війни на сьогоднішній день є надійним способом досягнення національних інтересів методом безконфліктного проникнення в інформаційну сферу з метою:

- поступової, плавної, непомітної для суспільства зміни системи соціальних відносин за зразком системи джерела експансії;

- витіснення положень національної ідеології та національної системи цінностей і заміщення їх власними цінностями й ідеологічними установками;
- збільшення ступеня свого впливу та присутності, встановлення контролю над стратегічними інформаційними ресурсами, інформаційно-телекомунікаційною структурою і національними ЗМІ;
- нарощування присутності власних ЗМІ в інформаційній сфері об'єкта проникнення і т.п.

Виходячи з мети, яка реалізується в ході ведення інформаційних війн та їх основних рис, можна виділити такі загрози для інформаційно-психологічної безпеки в Україні:

- протиправне застосування спецслужбами іноземних держав та міжнародними злочинними угрупованнями заходів, здатних зруйнувати єдиний інформаційно-духовний простір України, традиційні засади суспільства та його моральності, порушити інші життєво важливі інтереси особистості, суспільства та держави;
- цілеспрямовані інформаційно-психологічні операції антиукраїнського змісту, що реалізуються шляхом опрацювання, виготовлення і поширення негативних інформаційно-психологічних впливів із застосуванням спеціальних засобів і методів такого впливу;
- протиправне застосування кримінальними і напівкримінальними структурами спеціальних засобів впливу на індивідуальну, групову і масову свідомість, здатних заблокувати на неусвідомленому рівні свободу волевиявлення людей, прищепити їм синдром залежності;
- дії певних політичних сил, спрямовані на маніпулювання суспільною свідомістю, які призводять до втрати цілими суспільними групами, верствами або окремими людьми, що їх представляють, спроможності до політичної, культурної та морально-етичної самоідентифікації;

- зловживання свободою масової інформації з метою протиправного розкриття таємниці персональних даних;
- використання ЗМІ з метою обмеження права людини на вільний вибір переконань;
- зловживання свободою совісті та світогляду з метою насаджування деструктивних культів;
- пропаганду низькопробних зразків масової культури, заснованих на культі насильства та цінностях, що суперечать традиційним морально-етичним нормам суспільства та його окремих верств;
- обмеження законного права людини на захист її духовно-інтелектуальної діяльності та власності;
- руйнацію культурно-просвітницьких систем та систем збереження й пропаганди культурних цінностей включно з музейними, бібліотечними та архівними фондами тощо.

Нині відсутні міжнародні та національні правові норми, які дозволяють в мирний час (за відсутності офіційного оголошення війни з боку агресора) юридично кваліфікувати ворожі дії іноземної держави в інформаційній сфері, що супроводжуються нанесенням збитків інформаційній або іншій безпеці країни, як акції інформаційної агресії або інформаційної війни. Крім того, відсутні чіткі, однозначні, закріплені юридично критерії оцінки отриманого в результаті інформаційної агресії або інформаційної війни матеріальної, моральної, іншої шкоди. Це дозволяє в мирний час активно використовувати найбільш небезпечний і агресивний арсенал сил та засобів інформаційної війни як основний засіб досягнення мети.

Світовий досвід показує, що ігнорування державою загроз та наслідків інформаційної війни може призвести до втрати суверенітету та цілісності. Стратегії глобального інформаційного протистояння лежать в основі аналітичних розробок дослідницьких установ різних країн, метою яких є забезпечення інформаційного лідерства у сфері міжнародної безпеки. Сьогод-

ні виділяють такі концептуальні проблеми осмислення міжнародної інформаційної безпеки:

- психологічний стереотип політичних і військових коаліцій, який не дозволяє якісно оцінити роль інформації як сили, оскільки такі традиційні чинники, як чисельність населення, розмір території, енергетичні ресурси, військовий потенціал і наявність корисних копалини, домінують у дискусіях про баланси сил, але не повною мірою відображають реалії сьогодення і перспективи;
- нерозуміння природи інформації, наслідків неконтрольованої інформаційної інтеграції і системних зв'язків суспільно значущих складових, які утворюють потужність держави і суспільства, завдяки інформаційним взаємодіям на національному, регіональному і глобальному рівнях;
- усвідомлення інформаційно розвиненими країнами стратегічної ролі міжнародної інформаційної безпеки і непередбачуваних наслідків застосування інформаційної зброї для існування цивілізації

Практика періоду становлення України як незалежної держави свідчить, що технології «ручного управління» практично в будь-якій сфері, а тим більше у сфері захисту інформаційного простору країни, не тільки не ефективні, але дуже часто приводять до прямо протилежних результатів. В Україні сьогодні відсутня розроблена на концептуальному рівні концепція (система теоретико-методологічних засад, положень) забезпечення інформаційної безпеки. Більш того, аналіз сучасної геополітичної обстановки і безпеко-трансформаційних процесів дозволяє зробити висновок, що проти України здійснюються широкомасштабні інформаційні акції, спрямовані на дискредитацію, дезорганізацію, підрив іміджу, інформаційну кластеризацію і дестабілізацію нашої держави. І, передусім, цей вплив чиниться на систему державного управління.

Ситуація, що склалася в інформаційній сфері України, вимагає вирішення таких комплексних проблем, як:

- розвиток науково-практичних основ інформаційної безпеки а саме, визначення основних положень стратегії держави в сфері створення і забезпечення умов формування і використання інформаційного ресурсу, підтримка високих темпів його наповнення і заданих критеріїв якості (доступність, достовірність, своєчасність, повнота), розробка сучасних інформаційних технологій і технічних засобів для вирішення задач захисту інформації в інформаційних системах;
- створення законодавчої і нормативно-правової бази забезпечення інформаційної безпеки, а саме нормативно-правової бази щодо розподілу і використання персональної інформації з метою створення умов для інформаційних стосунків між органами державної влади і суспільства, формування передумов досягнення соціального компромісу створення умов становлення соціального партнерства як основи демократичного розвитку суспільства, розробки регламенту інформаційного обміну для органів державної влади і управління, реєстру інформаційних ресурсів, закріплення відповідальності посадових осіб, громадян за додержання вимог інформаційної безпеки;
- розроблення механізмів реалізації прав громадян на інформацію загального користування;
- визначення основних положень стратегії держави у сфері використання засобів масової інформації на засадах досліджень процесів формування суспільної свідомості, удосконалення та розвиток індустрії інформування населення країни, розробка методів і форм інформаційної політики держави;
- розробка методів і засобів оцінки ефективності систем і засобів інформаційної безпеки та їх сертифікація.

Вирішенню названих завдань сприятиме рух нашої держави до членства в НАТО, оскільки посилення інформаційної безпеки є конкретним зобов'язанням, яке Україна взяла на себе, підписуючи План дій «Україна-НАТО».

Завдання для самоперевірки та самоконтролю

- *Що є визначальним для формулювання внутрішніх і зовнішніх засад безпеки України?*
- *Назвіть принципи національної безпеки.*
- *Якими є природа загроз національній безпеці України?*
- *Охарактеризуйте напрями державної політики безпеки України.*
- *Як здійснюється функціональне забезпечення безпеки держави?*
- *Що складає основу політичної безпеки держави?*
- *Проаналізуйте роль політичних еліт у забезпеченні безпеки України.*
- *Яке місце громадського контролю у національній безпеці?*
- *Чому інформаційна безпека виступає чинником політичної безпеки?*

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Альтернативні моделі забезпечення національної безпеки України: оцінки експертів // Національна безпека і оборона. — 2006. — № 9 (81). — С. 42–46.
2. *Брегеда А.* Ю. Основи політології: Навч. посібник. — Вид. 2-ге, перероб. і доп. — К.: КНЕУ, 2000. — 312 с.
3. *Горбулін В. П., Качинський А. Б.* Засади національної безпеки України: Підручник. — К.: Інтертехнологія, 2009. — 272 с.
4. Державна інформаційна політика у сфері європейської і євроатлантичної інтеграції: Аналітична доповідь // Національна безпека і оборона. — 2008. — № 1 (95). — С. 2–29.

5. Державне управління процесами європейської та євроатлантичної інтеграції: Навчальний посібник / *В. В. Говоруха, В. Г. Бульба, А. Є. Тамм, А. В. Меляков* та ін. / За заг. ред. *В. П. Горбуліна*. — К: ДП «НВЦ «Євроатлантикінформ», 2006. — 200 с.
6. Державне управління: Навч. посіб. / *А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський, А. Ю. Васіна, Л. Ю. Гордієнко* / За ред. *А. Ф. Мельник*. — К.: Знання-Прес, 2003. — 343 с.
7. Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 46. — Ст. 366.
8. Закон України «Про основи національної безпеки України» // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 39. — Ст. 351.
9. *Качинський А.* Б. Засади системного аналізу безпеки складних систем / За заг. ред. В. П. Горбуліна. — К.: ДП «НВЦ «Євроатлантикінформ», 2006. — 336 с.
10. *Киричук В., Тимцуник В.* Історія державного управління в Україні: Навч. посібник. — К.: Вид-во УАДУ, 2001. — 242 с.
11. *Ковалевський В. О.* Політична еліта в системі регіональних інформаційних інтеракцій у сучасній Україні // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. — Т. 2. — К.: ТОВ УВПК «ЕксОб», 2006. — С. 501–511.
12. Конституція України. Із змінами, внесеними згідно з Законом № 2222-IV від 08.12.2004 // Відомості Верховної Ради. — 2005. — № 2. — Ст. 44.
13. *Ліпкан В. А., Максименко Ю. Є., Желіховський В. М.* Інформаційна безпека в умовах євроінтеграції: Навчальний посібник. — К., 2006. — 284 с.
14. *Ліпкан В. А.* Теорія національної безпеки: Підручник. — К.: КНТ, 2009. — 631 с.

15. *Мунтіян В. І.* Економічна безпека України. — К.: Вид-во КВІЦ, 1999. — 464 с.

16. *Пастернак-Таранушенко Г.* Економічна безпека держави: Підручник для осіб, що навчаються за фахом «Службовець державного управління» / Під ред. *Б. Кравченка*. — К.: Інститут державного управління і самоврядування при Кабінеті Міністрів України, 1994. — 140 с.

17. *Пахомова Т. І.* Механізми функціонування системи державної служби у період суспільних реформ : дис. д-ра наук з держ. упр.: 25.00.03 / Національна академія держ. управління при Президентові України. — К., 2007. — 415 с.

18. Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки / За ред. *А.С. Гальчинського*. — К.: НІСД, 2003. — 328 с.

19. Урядовий портал [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control

20. Формування політики України у сфері національної безпеки: контроль процесу громадськими інститутами. Аналітична записка Регіонального філіалу НІСД у м. Дніпропетровську [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/Monitor/januar2009/12.htm.

21. Державне управління : курс лекцій / За заг ред. Д. І. Дзвінчука. — 2-е вид., переробл. і доповн. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. — 616 с.

Тема 3.3. Польща в євроатлантичному просторі безпеки: стан, перспективи та досвід для України

3.3.1. Політичні передумови членства Польщі в НАТО.

Генезис членства. Геополітичні зміни, які відбулися на просторі Центральної і Східної Європи на зламі 80-х і 90-х років минулого століття, створили нові передумови для визначення змісту національних інтересів та основ політики безпеки суверенної Польщі (РП). Вибір стратегії, яка б визначала форму безпеки польської держави як на національному, так і на міжнародному рівнях, був процесом тривалим, який стикався з багатьма труднощами, що було наслідком зміни геополітичної ситуації в Європі. Однак спробуємо з'ясувати причини, в зв'язку з якими Польща здійснила однозначний вибір євроатлантичного шляху розвитку і визнання членства в Північноатлантичному Союзі (НАТО) як основи своєї безпеки. Слід вказати на історичні і геополітичні передумови цього кроку.

Не піддається сумніву, що неодноразово трагічна історія народу і польської держави, а перш за все близько 129 років браку незалежності (1795–1918, 1939–1945), 44 роки обмеженої суверенності (1945–1989), принесли переконання про безцінність життя в стані «безпеки», а також про те, що ця цінність, враховуючи міжнародне середовище, що постійно змінюється, не дана раз і назавжди. Тому геополітичні зміни, які відбулися в країнах Центральної і Східної Європи, і перш за все об'єднання Німеччини та розпад Радянського Союзу (СРСР), наслідком якого стало ослаблення Росії і поява на східних кордонах Польщі нових, незалежних держав, таких як Білорусь і Україна, було використано як єдиний, унікальний шанс. Нова міжнародна ситуація дозволила подолати історичний баласт, яким було географічне положення Польщі між двома державами з експансіоністськими тенденціями, тобто між Німеччиною і Росією. Саме усвідомлення цього геополітичного факту виключала можливість Польщі залишатися нейтральною державою, не пов'язаною з жодною структурою безпеки. Функціонування в «сірій зоні безпеки» між об'єднаною Німеччиною і Російською Федерацією (РФ) означало, що раніше чи пізніше польська держава знову могла стати об'єктом суперництва обох згаданих держав. Тим самим прагнення до якнайскорішого зміцнення своєї безпеки, спираючись на єдину сильну, перевірену, демократичну структуру, якою було НАТО, стало при-

роднім кроком у процесі формування і зміцнення суверенності Польщі. Не можна не згадати і той факт, що серед політичних еліт і суспільства панував повний консенсус щодо західноєвропейського вибору моделі суспільного розвитку, який базувався на демократичних цінностях і вільному ринку. Основним гарантом успіху цього вибору стало НАТО, а з часом і Європейський Союз.

У результаті геополітичних змін, які стали наслідком закінчення «холодної війни» і розпаду «двополярного» світу, характерною властивістю нового положення Польщі стало її функціонування поза яким-небудь простором системи безпеки. Внаслідок цього простір Центральної і Східної Європи тимчасово перетворився на буферну зону між простором колишнього Радянського Союзу і НАТО. Побоюючись поглиблення такого становища держави, польська влада достатньо швидко вирішила, що забезпечення своїй країні реальної безпеки може бути досягнуто винятково спираючись на процес інтеграції країни із західноєвропейськими структурами, такими як НАТО та Європейський Союз. Наслідком цього було прагнення, з однієї сторони — до якнайскорішого виходу з колишніх систем безпеки, таких, зокрема, як Варшавський Договір, з іншої сторони — до постійного тиску на країни Західної Європи, щоб ті якнайскоріше «накрили» РП парасолькою безпеки.

Разом з тим, процес переорієнтації польської політики безпеки в 1989–1991 роках мусив у своїй динаміці враховувати багато перешкод як національного, так і міжнародного характеру, які обмежували варіанти євроатлантичних напрямків розвитку держави. Серед них: а) силові відомства (Міністерство оборони, Міністерство внутрішніх справ) залишалися під винятковим контролем комуністів; б) членство у Варшавському Договорі (до 1 липня 1991 року); в) тимчасове розташування на території Польщі 55 тисяч контингенту Радянської Армії; г) побоювання, які стосувалися майбутнього об'єднання Німеччини, зокрема можливої спроби ревізії кордонів з боку Німеччини; д) достатньо скептичне відношення НАТО до інтеграційних прагнень Польщі.

Слід звернути увагу на те, що практично до 1993 року Варшава залишалася в ситуації, в якій її прагнення до забезпечення власної безпеки, спираючись на НАТО або іншу західноєвропейську систему безпеки, зустрічали заперечення як окремих країн самого НАТО, так і російської влади. Якщо позиція РФ була достатньо зрозуміла, оскільки влада цієї держави побоювалася розширення структур «ворожого» військового пакту в безпосередній близькості до своїх кордонів, то позиція НАТО була незрозумілою. Ця позиція, на наш погляд, пояснювалася декількома причинами. Перш за все вони були наслідком роздумів керівництва НАТО над основами подальшого функціонування цього блоку в нових міжнародних реаліях як системи колективного захисту, а також побоювань перед можливим зниженням військової ефективності союзу в результаті прийняття нових членів, не підготовлених до виконання його завдань.

Внаслідок такого виду обмежень польська влада прийняла два постулати, згідно з якими було визначено, що в Центральній і Східній Європі не можна створювати «сіру зону» європейської безпеки, або відводити їй роль буферної зони між НАТО і Співдружністю Незалежних Держав (СНД). Разом з тим, на думку польської влади, весь європейський континент повинен був стати єдиною зоною безпеки. Це підтверджувало прагнення Польщі до гарантування безпеки, спираючись на євроатлантичні структури.

У період 1990–1992 рр., окрім домінуючої ідеї про необхідність вступу до НАТО, з'явилися також інші польські концепції, які, проте, не знаходили широкої підтримки. Серед них: 1) збереження «озброєної нейтральності»; 2) «фінляндизація» регіону Центральної Європи; 3) забезпечення безпеки держави, спираючись на міць СРСР, а пізніше Росії; 4) забезпечення безпеки держави, спираючись на регіональні системи безпе-

ки; 5) забезпечення безпеки держави, спираючись на системи безпеки міжнародних організацій, наприклад, таких як ООН.

Крім того, Польща прагнула до припинення дії попередніх угод, які ставили її в положення політичної залежності, перш за все військових угод. Останнім акордом у цьому плані було підписання 22 травня 1992 року угоди про виведення російських військ із Польщі до кінця 1993 року.

Всупереч багатьом пропозиціям, які стосувалися можливостей гарантування безпеки держави, достатньо швидко серед більшості польських політичних еліт запанувало переконання, що реально безпека може бути забезпечена винятково спираючись на членство в НАТО. Це знайшло своє втілення в підписаних 2 листопада 1992 року президентом Лехом Валенсою *«Принципах польської політики безпеки».* У цьому документі було визначено: «стратегічною метою Польщі в 90-х роках є отримання членства в НАТО». Незважаючи на те, що найближчою метою польської політики була інтеграція з Європейським Союзом, проте суть прийнятої концепції відображала якісну зміну в польській політиці безпеки, підтверджуючи пріоритет євроатлантичної інтеграції.

З 1993 року головною метою польської політики безпеки стало переконання членів НАТО (особливо США, ФРН і Франції) про надання згоди на «розширення НАТО на Схід», що, відповідно, було пов'язано з обмеженням можливостей впливу на це рішення російської влади. Перші позитивні результати зусиль у цьому напряму було досягнуто 26 березня 1993 року, коли один із провідних німецьких політиків — міністр оборони Німеччини уперше звернувся до держав Союзу з пропозицією розширення пакту на Схід.

Однак, незважаючи на це, аж до 1994 року процес інтеграції Польщі із структурами НАТО блокувався однаково негативним ставленням до цієї проблеми як російських, так і американських високопосадовців. Американці пояснювали свою позицію побоюваннями погіршити відносини з Москвою. Вони вважали, що прийняття рішення про розширення НАТО всупереч позиції російської влади, може призвести до ослаблення реформаторських сил у цій державі. На переконання американських політиків ця ситуація остаточно перекреслила б можливість подальшого ведення переговорів у сфері світового роззброєння, як також поставила б під знак запитання здатність російської держави до утримування контролю над пострадянським арсеналом зброї масового враження. Цю тенденцію не змінив навіть початок реалізації Програми НАТО «Партнерство заради Миру» і приєднання до цієї програми Польщі (02.02.1994 р.).

Саміт голів держав — членів НАТО в Севіллі (28—29.09.1994 р.) відхилив можливість окреслення термінів розширення НАТО, а також не визначив, які держави можуть розраховувати в першу чергу на прийняття до блоку. Одночасно на засіданні міністрів закордонних справ країн — членів НАТО в Брюсселі (1.12.1994 р.) було відкладено на один рік обговорення питання про подальше розширення блоку. Це рішення було прийнято, перш за все, з урахуванням наближення тоді в Росії парламентських і президентських виборів.

У результаті цих подій переломним для набуття членства Польщі в НАТО виявився 1996 рік. Саме тоді процес розширення НАТО був пришвидшений. Це стало результатом зміни позиції стосовно вирішення означеної проблеми як із боку американської, так і російської влади. В останньому випадку Росія — в обмін на свою неформальну згоду на розширення пакту — отримала обіцянку обмеження до мінімуму числа новоприйнятих членів, а також обіцянку не розміщувати на їх території ядерну зброю та інфраструктуру збройних сил НАТО. Ці зобов'язання були підтверджені НАТО 14 березня 1997 року. Одночасно Росія отримувала спеціальний статус у відносинах з НАТО, що було підтверджено в «Основоположному Акті» НАТО — Росія, підписаному 27 травня 1997 р. в Парижі.

8 липня 1997 р., під час саміту НАТО в Мадриді, було прийнято рішення про «запрошення» до нього Чехії, Поль-

щі та Угорщини. Сам процес прийняття нових кандидатів відбувся 12 березня 1999 року, після ратифікації договору всіма країнами блоку.

Слід згадати, що рішення про вступ Польщі до НАТО мало постійну, високу підтримку польського суспільства. Так, у березні 1999 року, членство в НАТО підтримувало 67 відсотків поляків, 64 відсотки вважало блок за найкращу форму забезпечення безпеки, а 63 відсотки погоджувалося на участь польських військ у військових операціях пакту. Одночасно 55 відсотків суспільства висловилося за тимчасове розташування на території Польщі військ НАТО, причому тільки 8 відсотків погоджувалося на розміщення на польській території атомної зброї.

НАТО в Стратегії Безпеки РП. На остаточне формування польської стратегії безпеки вирішальною мірою мали вплив події, пов'язані із закінченням процесу розширення НАТО на Схід та війною в Косові, а також рішення, прийняті під час саміту НАТО у Вашингтоні в квітні 1999 р. Військові дії, які НАТО розпочало на території колишньої Югославії, збіглися в часі з розширенням його структур і поставили питання не тільки про його оборонний характер, але й також про майбутнє трансатлантичних відносин. Остання проблема для Варшави мала особливо пріоритетне значення. Оскільки незалежно від змін, що відбувалися у зовнішньополітичному становищі Польщі (членство в НАТО і Європейському Союзі, наближення НАТО до кордонів колишнього СРСР), та масштабу виникнення нових викликів і загроз для міжнародної безпеки («війна з тероризмом», війна в Афганістані, Іракська криза), основою польської політики безпеки незмінно залишалися два положення:

- головним «стовпом» безпеки РП — окрім її власного військового потенціалу — є НАТО, що функціонує як система колективного захисту;
- збереження політичної і військової присутності США в Європі на тому ж рівні є гарантією підтримки трансатлантичних зв'язків у рамках НАТО, а також безпеки його членів.

Ця позиція знайшла своє втілення у прийнятій 4 січня 2000 року *Стратегії безпеки Республіки Польща*. Зміст цього документа відображав побоювання польської влади щодо можливості подальшого розвитку наступального характеру НАТО. У ньому було підтверджено головну роль блоку в формуванні польської політики безпеки. Разом з тим зазначалося, що Польща реалізує свої власні завдання безпеки перш за все в рамках НАТО, що функціонує як система «союзної взаємодії і солідарності». Це твердження відображає переконання, що структури безпеки можуть у відношенні до НАТО виконувати винятково допоміжну роль, а також не можуть бути альтернативою для пакту. У цей спосіб було підтверджено, що стратегічним вибором Польщі у сфері безпеки є членство в НАТО. У зв'язку з запланованим розвитком Європейської Політики Безпеки і Оборони ЄС це було особливо важливо в контексті майбутнього входження Польщі до ЄС. Таким чином, політичні дії Варшави характеризувала спроба поєднання обох процесів. Особливо важливим був підхід Польщі до рішень саміту НАТО у Вашингтоні (23–25 квітня 1999 р.). На ньому було прийнято рішення про вступ до НАТО через схвалення можливості ведення військових операцій, реалізованих поза простором держав союзу, навіть без згоди Ради Безпеки ООН — у зв'язку з новими викликами в сфері міжнародної безпеки (порушення основних прав людини і національних меншин, етнічні чистки). Для Польщі схвалення цих рішень повинно було стати насамперед гарантією утримання інтересу влади США в своїй присутності в Європі, а також дозволити залишити в силі головне завдання блоку: захист території членів НАТО в разі агресії ззовні.

Велика частина *Стратегії безпеки Республіки Польща* була присвячена проблемі формування польської східної політики, а особливо польсько-українським стосункам. У цьому контексті польська сторона зазначила, що одним із «голо-

вних чинників безпеки в Європі є розвиток співпраці НАТО — Україна та підтримка через союзників Польщі зусиль і реформ в Україні, метою яких є зміцнення незалежності, будівництво сучасної демократичної держави, а також розвиток зв'язків із європейськими структурами». Хоча в цьому документі Польща ще не висловилася за безпосереднє включення України в процес євроатлантичної інтеграції, але виступила за інтенсифікацію відносин між Україною та НАТО і ЄС. Це свідчило про те, що Польща спрямовує свої зусилля на утримування Києва поза простором політичних і економічних впливів Росії при одночасному зміцненні внутрішньої стабільності української держави.

Варшава постійно висловлювалася за дотримання в рамках НАТО принципу «відкритих дверей», який гарантував би розширення структур Союзу для інших держав. Про це свідчить зміст Стратегії Безпеки РП, прийнятий у 2003 році, в якій вперше Польща однозначно висловилася за членство України в НАТО. З тих пір ця вимога стала сталим елементом польської політики безпеки.

Терористичні акти, які відбулися 11 вересня 2001 року в Нью-Йорку і пов'язана з ними інтервенція США в Афганістан, знову змусили Польщу зайнятися певною корекцією своєї стратегії безпеки. Після цих подій з'явилися сумніви щодо можливості подальшого збереження в силі згаданих раніше двох основних положень польської політики безпеки. Сталося так, що починаючи з січня 2001 року політика США у сфері забезпечення своїх національних інтересів значно активізувалася. В результаті збільшилася присутність США поза простором Європи (переважно в Центральній Азії, а також на Близькому і Центральному Сході) та відбулося зменшення інтересу європейською проблематикою.

З урахуванням цього був зроблений висновок про те, що одним із завдань політики безпеки Польщі мусить стати збереження інтересу американської адміністрації не тільки до НАТО, але до самої Польщі. У зв'язку з цим Варшава виступила з рядом ініціатив (підтримка ідеї військової присутності НАТО в Афганістані, а також активна участь у поваленні режиму Саддама Хусейна та участь у стабілізаційній місії в Іраку). Всі ці дії, на переконання Польщі, мали зберегти інтерес США до Європи, а також показати здатність НАТО ефективно реагувати на нові виклики для європейської і світової безпеки. З одного боку, це мало допомогти зберегти НАТО як систему колективного захисту, а з іншого — запобігти використанню його як інструмента реалізації винятково американських національних інтересів.

Ці завдання знайшли своє відображення у прийнятій 2003 року наступній *Стратегії безпеки Республіки Польща,* яка у своїй основі не змінювала *Стратегії безпеки Республіки Польща* 2000 року. Разом з тим, її зміст був реакцією на появу нових загроз для міжнародної безпеки (ісламський тероризм), а також участь НАТО в конфліктах, які мали т.з. «асиметричний характер». У новій Стратегії наголошувалося на необхідності розвитку двосторонніх відносин із США у сфері безпеки паралельно і незалежно від реального стану трансатлантичних відносин. На переконання польської влади це повинно було призвести до формування своєрідного «стратегічного партнерства» обох країн, що гарантувало «попадання» Польщі в орбіту інтересів США. Таким чином, Варшава старалася знайти спосіб на отримання певного виду політичної компенсації за збитки, пов'язані з поступовим ослабленням ролі НАТО, а також збільшенням у результаті другої війни в Перській затоці (2003 р.) суперництва в рамках Європейського Союзу («Стара і Нова Європа»). Воно проявлялося перш за все в діях частини так званих «старих» членів Європейського Союзу, спрямованих на ослаблення трансатлантичних зв'язків, результатом чого стало зближення Росії з Німеччиною і Францією, а також ослаблення позиції США в Європі.

Стратегія безпеки Республіки Польща, прийнята в 2007 році, відображає зміни, які відбулися в свідомості членів

НАТО від часу кризи, у зв'язку з війною в Іраку. З 2005 року відбувається новий етап зміцнення трансатлантичних зв'язків. Це стало результатом поступового ослаблення американських тенденцій, спрямованих на перетворення НАТО в інструмент реалізації власної політики. Занепокоєність з цього приводу серед країн — членів НАТО підтвердило необхідність проведення його глибокої реформи.

Ужовтні 2013 відбулось засідання Ради національної безпеки Польщі, яка є конституційним дорадчим органом при президентові, і до складу якої входять спікери обох палат парламенту, прем'єр-міністр, віце-прем'єр, міністри закордонних справ, нацоборони, внутрішніх справ та адміністрації, а також лідери партій, що присутні в польському парламенті, на якому розглянули питання планованої зміни стратегії національної безпеки держави. У новій стратегії основою є захист території власної країни, взаємодія системи зв'язку різних служб та військова безпека.

Робота над цим документом триває, і повинна завершитися до кінця поточного року.

Таким чином, підсумовуючи чотирнадцятилітній період функціонування Польщі в просторі євроатлантичної інтеграції, можна назвати головні досягнення держави. А саме:

1) збереження НАТО як колективної системи захисту і однозначне підтвердження зобов'язань, виходячи із змісту Статті V Вашингтонського Договору;
2) стала військова присутність США в Європі, а також подальше підсилення трансатлантичних зв'язків;
3) збереження принципу «відкритих дверей», особливо для держав Східної Європи, які декларували свій інтерес членства в НАТО;
4) збільшення політичного і військового інтересу НАТО простором Центральної і Східної Європи, особливо в контексті збільшення участі НАТО в операціях на території, яка знаходиться поза межами Європи;

5) зміцнення військового потенціалу і ефективності НАТО як оборонного блоку;
6) постійне і перманентне утримування Польщі в стратегічному інтересі НАТО і США, перш за все за рахунок збільшення військової присутності обох суб'єктів на її території;
7) утримання рівноваги розвитку між НАТО і військовими механізмами Європейського Союзу в сфері політики безпеки і оборони.

Беручи до уваги означене вище, можна окреслити найближчу, головну тактичну мету польської політики. В загальному плані її можна визначити так: збереження ролі НАТО як оборонного союзу. У зв'язку з цим, *по-перше*, основоположною метою Польщі є переконання НАТО в необхідності опрацьовування добре підготовлених сценаріїв, які мали б характер планів захисту, що визначали форму і спосіб надання військової допомоги Польщі у випадку кризи або збройного конфлікту. *По-друге*, практичне опрацювання (військові маневри) дій НАТО у сфері військової реакції на загрози, що мають місце на східноєвропейському театрі дій, оскільки дотепер такі дії проводилися лише на території поза європейським континентом і не торкалися безпосередньо захисту території держав — членів НАТО. *По-третє*, якнайскоріше втілення в життя рішень про формування 25-ти тисячного корпусу Сил швидкого реагування НАТО, який у випадку виникнення кризової ситуації міг би бути перекинутий на територію держави, якій загрожують. *По-четверте*, потрібно в новій стратегічній доктрині НАТО закріпити положення про визнання колективного захисту держав — членів НАТО за пріоритетне завдання, яке стоїть перед союзом; одночасно акцентуючи увагу на те, що серед потенційних загроз надалі саме військові відіграють істотну роль.

3.3.2. Військовий аспект членства.

Стандартизація і функціональність польської армії. Впродовж дванадцяти років членства в НАТО Польські Війська пройшли ґрунтовну реструктуризацію, пов'язану перш за все з необхідністю досягнення стандартів блоку. До найважливіших із них можемо віднести: а) гарантування цивільного контролю над армією, б) відповідний до демографічного і економічного потенціалу реальний внесок у систему колективного захисту, в) гарантія вільного обміну наявною інформацією, г) досягнення систем логістичної підтримки, г) інтегрування системи контролю і захисту повітряного простору, д) створення дієздатної системи захисту інфраструктури держави до прибуття сил НАТО у випадку загрози. Додатково було реформовано та змінено підпорядкування і дислокацію понад 500 військових підрозділів. Вирішальною мірою цей процес був спрямований на перенесення окремих військових частин тимчасового розташування, які знаходилися на території західної Польщі, на схід держави. Це дозволило досягти рівномірної дислокації збройних сил у масштабі території всієї країни, що відповідало новим завданням, які стояли перед армією Польщі. Одночасно оснащення польської армії поповнилося новим устаткуванням як закордонного, так і польського виробництва, а саме: броньованими транспортерами типу «Росомаха», літаками типу F-16, танками Леопард 2А4, протиповітряними ракетними комплексами ГРІМ, комплектами бронебійних снарядів типу «Спаке». Тим самим вдалося великою мірою здолати обмеження, які утворилися за період перебування польської армії у Варшавському Блоці.

У перші роки членства в НАТО Польща направила два десантні батальйони, танкову дивізію, механізовану дивізію, три бригади. Це були військові одиниці, які першими досягли повної готовності до дій в інтегрованих рамках союзних сил. Додатково 25 Бригада Повітряних Сил (аеромобільна одиниця) увійшла до складу Сил швидкого реагування НАТО.

Особливе значення з точки зору оцінки участі Польщі в діяльності НАТО, мала участь в операціях, спрямованих у відповідь загрозам європейській, а також світовій безпеці.

Польські війська активно беруть участь в ініціативі «Устабіліти», яка стосується проблеми підвищення готовності збройних армій членів НАТО. Ця концепція була прийнята під час саміту НАТО в Стамбулі в червні 2004 р. Тоді було визначено, що 40 відсотків збройних сил країн — членів НАТО мають бути готові до передислокації, а ще 8 відсотків повинні брати участь в операціях НАТО.

Варто також згадати, що в 2002 році Польща прийняла роль «провідної держави» у процесі формування багатонаціонального батальйону військової жандармерії НАТО. Батальйон, до складу якого входили військові підрозділи з Польщі, Чехії, Словаччини, а також Хорватії, повинен бути здатний до поліційної підтримки сил НАТО в рамках бойових дій, спрямованих на стабілізацію і протидію тероризму. Польща виділила найбільшу кількість військовослужбовців до складу батальйону загальною чисельністю 156 солдатів.

Крім того, Польща бере активну участь у проектах НАТО, спрямованих на підвищення його ефективності у сфері: оборони, повітряного захисту, а також навчання і планування способів використання в діях НАТО вертольотів, які залишаються на озброєнні нових членів блоку.

Своєрідним внеском Польщі в реалізацію «політики відкритих дверей» для нових членів НАТО залишається ініціатива формування загальних стандартів для держав, які входять до складу НАТО, а також тих держав, які ще залишаються поза його структурами. Найбільш наочним прикладом цього є діючий з 1999 року спільний польсько-український батальйон, до складу якого входить також литовська частина і який виконує свої завдання від 2000 року в рамках місії ООН на території Косово.

Додатково 16 листопада 2009 року представники Польщі, Литви і України підписали в Брюсселі лист наміру про утворення загальної бригади, яка повинна досягти бойової готовності в 2011 році. Через два роки після цього вона повинна бути готова до участі в операціях під егідою НАТО, ЄС та ООН. Місцем дислокації бригади є м. Люблін. Сьогодні Польща проводить дуже активну співпрацю з Україною — як через Польсько-литовсько-українську бригаду (їх мандат буде закінчено наприкінці 2013 року), так і через бойову групу Вишеградської четвірки.

Поляки в НАТО. Незважаючи на твердження, що НАТО складає добровільний союз держав, об'єднаних навколо ідеї колективного захисту своїх територій та розширення простору міжнародної стабільності і безпеки, це не означає, що в його рамках не відбувається суперництво за отримання якнайбільшого впливу на те, які рішення приймаються в цьому союзі. Однією із сфер, в якій має місце цього типу змагання, є кадрова політика. Її характер і форма віддзеркалює розклад сил у союзі: яка із держав в даний час відіграє домінуючу роль, а які з держав — членів НАТО залишаються в тіні інших.

Поляки займають багато значущих і престижних місць у структурах НАТО. Росте також число самих посад, які обіймають поляки. На цей час відповідальні функції в установах НАТО виконує близько 300 представників польської армії. Польські дипломати відповідають за багато істотних аспектів політики міжнародного секретаріату НАТО. Проте вважається, що число престижних посад, які обіймають польські політики і військові, є диспропорцією, враховуючи демографічний (7 місце) і військовий (8 місце) потенціал Польщі серед держав — членів НАТО. Наприклад, у Штабі Головного Командувача поляки повинні обіймати 25 місць, хоча вони займають тільки 6. Водночас невелика Голландія має там аж 42 посади.

Багато з представлених через польську військову і цивільну владу кандидатур свого часу не отримували схвалення союзників.

Участь у міжнародних операціях НАТО. Участь польських збройних сил під егідою НАТО є одним із ключових механізмів реалізації польської політики безпеки. Разом із *Стратегією Участі Збройних Сил РП в міжнародних операціях* участь у місіях, реалізованих у рамках НАТО, має пріоритетний характер. Останнім часом ступінь участі польських військ у проведенні операцій НАТО перевершує участь в операціях, які реалізуються в рамках мандату ООН. Це пояснюється тим, що активність в межах НАТО складає важливий механізм підсилення значення Польщі на міжнародній арені. Тим самим країна доводить, що вона є не тільки «споживачем» міжнародної безпеки, але й його безпосереднім «виробником». Участь у місіях НАТО є додатковим джерелом досвіду, а також важливим імпульсом для модернізації Збройних сил Польщі. Разом з тим, Міністерство оборони Польщі на фоні збільшення витрат на модернізацію має намір знизити фінансування польського контингенту в Афганістані. Також буде зменшено асигнування на операції за участю польських військовослужбовців у Косово, Боснії та Герцеговині, а також у тренувальних місіях НАТО в Іраку.

3.3.3. Фінансовий аспект членства в НАТО.

Кошти, отримані для пристосування збройних сил Польщі до стандартів і стратегії НАТО. Ще перед вступом Польщі до НАТО, вона зобов'язалася провести модернізацію своїх Збройних сил відповідно до стандартів НАТО. Така вимога є однією із головних умов членства в НАТО. Проте справжній перелом у цьому питанні наступив через два роки, під час ухвалення 21 травня 2001 року Закону «Про розвиток і модернізацію збройних сил». Відповідно із законом польський уряд зобов'язався щорічно направляти на захист країни не менше ніж 1,95 відсотка загальнодержавного ВВП. Одночас-

но, 20 відсотків цієї суми повинно було кожного разу направлятися на технічну модернізацію армії. Для порівняння на модернізацію армії в 2001 році було передано тільки 9,5 відсотка бюджету Міністерства оборони РП, у той же час у 2007 році з цією метою виділено було вже 23 відсотка. Разом із останніми планами міністерства до 2018 року на модернізацію і закупівлю нового устаткування польська армія повинна отримати 60 млрд. злотих.

На початку січня 2012 року Польща презентувала основні параметри оборонного бюджету держави на поточний рік, витрати на який становитимуть 1,95% від обсягу річного ВВП країни, або близько 8,6 мільярдів доларів США.

Беручи до уваги факт, що навіть у період економічної кризи, який охоплював 2008–2009 роки, Польща залишилася з позитивним економічним зростанням, це означає, що реальні витрати на польську армію постійно зростали. Якщо на час вступу до НАТО, у 1999 році, реальний бюджет Міністерства оборони складав 12,6 млрд. злотих, то в згаданому 2001 році його рівень досяг 15 млрд., у 2006 — 18,7 році млрд., а в 2009 році — вже 24,5 млрд.

Польща вважає одним з пріоритетних напрямків в оборонній сфері продовження модернізації національних збройних сил. У цьому зв'язку Міністерство оборони Польщі запланувало на 2012 рік реалізацію наступних модернізаційних проектів:

- розробка гелікоптерів нового покоління — Sikorsky Black Hawk та NH 90;
- розробка броньованих модульних машин Rosomak;
- розробка тренажерних бойових автомобілів та літаків;
- розробка командних, комунікативних, комп'ютерних, спостережних та розвідницьких (C4ISR) систем;
- розробка протитанкових та протиракетних пускових установок Spike.

Протягом поточного року в стадії виконання буде також знаходитися 5-річний контракт між Польщею та США на закупівлю польською армією американських військових літаків F16 на загальну суму 447 мільйонів доларів США.

Загалом, у 2012 році Польща має намір витратити на закупівлю нового озброєння близько 1,9 мільярдів доларів, що на 20% більше ніж це було у 2011 році.

Тим самим, членство в НАТО стало одним із головних стимуляторів реформи армії, не тільки в сфері її модернізації та оснащення, але й закупівлі нового озброєння. Важливим елементом цього процесу стала переоцінка ролі армії в гарантуванні безпеки країни, результатом чого стало, прийняте урядом Польщі в серпні 2008 року, рішення про започаткування професійної армії.

Окрім того, членство Польщі в НАТО принесло реальне збільшення фінансування на утримання одного солдата в армії. Якщо в 1999 році воно становило 63,5 тис. злотих, то в 2009 році вже — 174 тис. злотих. Разом з тим зменшився кількісний склад Збройних сил РП з 199 тис. до 132 тис. осіб. Все це підтверджує, що зростання витрат на одного солдата має винятково позитивний характер.

Таким чином, разом із еволюцією стратегії НАТО і його розширенням та операціями поза територією держав-членів, ростуть витрати, пов'язані з участю польських військ в різних місіях НАТО, які реалізовуються під егідою мандату ООН або НАТО. Якщо в 1999 році, тобто з моменту вступу Польщі до НАТО, кошти участі польської армії в цього типу операціях складали 137,8 мільйонів злотих, то в 2008 році вони були у 5 разів більше і склали 683,7 мільйонів злотих. Ця сума свідчить про збільшення — відповідно до стратегії НАТО — залучення Польщі до антитерористичних операцій у світі, а також про зростання рівня оснащення армії Польщі відповідно до стандартів НАТО.

Інвестиції НАТО в Польщі. Передумовою членства Польщі в НАТО були інвестиції країн цього блоку в захисну інфраструктуру країни. Загальна кількість інвестицій, яка запла-

нована на період 1999 — 2014 рр. становить біля 750 мільйонів євро. Безпосередньо від НАТО — 523,3 мільйони євро.

Ці фінанси, спрямовані на забезпечення фінансування інвестиційних проектів для потреб союзу, які повинні служити функціям НАТО. Крім того, вони пов'язані з наданням військової допомоги державі, на території якої знаходяться окремі інфраструктури НАТО, у випадку загрози її безпеці. Тим самим ця програма є механізмом, що має на меті задоволення потреб у сфері формування необхідної обороноздатності. Тому участь у ній Польщі має три головні вигоди:

— підсилює потенціал НАТО і розширює сферу зв'язку союзницьких держав — через розширення військової структури;

— зміцнює обороноздатність РП:

— через модернізацію її військової інфраструктури;

— через збільшення її союзних зв'язків;

— приносить економічну користь — через покривання більшості коштів модернізації, а також формування об'єктів військової інфраструктури із загального бюджету НАТО.

Після входження Польщі до НАТО виникла необхідність створення на її території військової інфраструктури, яка б забезпечила можливість застосування сил швидкого реагування НАТО, а також зробила можливою інтеграцію польської системи повітряного захисту з інтегрованою системою альянсу. Самі розмови на ці тему були проведені ще перед офіційним вступом Польщі до НАТО. В результаті зроблених інвестицій Польща на сьогодні має таку військову інфраструктуру:

- аеродроми;
- морські бази;
- системи зв'язку;
- бази протиповітряної оборони;

До цього часу тривають роботи з реалізації чотирьох нових проектів, які пов'язані з модернізацією польських військових аеродромів, а також розміщенням на території Польщі (м. Бидгощ) батальйону зв'язку сил НАТО.

На жаль, економічна криза, а також зростання витрат на військові операції НАТО в Афганістані безпосередньо загрожують подальшим інвестиціям блоку в економіку Польщі. Про це, зокрема, свідчать результати неформальної зустрічі міністрів оборони країн-членів НАТО, яка відбулася в жовтні 2009 року в Братиславі. Під час прийняття рішення дійшло до відкритої суперечки Польщі з Голландією, яка офіційно запропонувала обмежити інвестиції НАТО в країнах-членах НАТО. Заощаджені кошти, відповідно до цієї пропозиції, мали покривати витрати, пов'язані з місією НАТО в Афганістані. Ця пропозиція зустрілася з однозначним запереченням польської сторони, яка запропонувала союзникам отримання заощаджень через обмеження адміністративних видатків. Точку зору Польщі підтримали Литва, Латвія, Естонія, Туреччина, а також Болгарія.

Незалежно від цього потрібно однозначно підкреслити, що значення інвестицій НАТО в польську військову інфраструктуру є компенсацією її внесків в обороноздатність блоку. Одночасно це означає підтримання здатності та готовності збройних сил РП до участі в союзних операціях, а також служить істотним чинником підвищення їх готовності до участі в експедиційних операціях союзу по всьому світу. Це особливо важливо в контексті подальшого існування Польщі, як прикордонної країни НАТО. Не піддається сумніву, що пріоритетною метою Варшави є розширення НАТО, яка у випадку міжнародного кризи дозволить союзним країнам швидко доставити війська на територію польської держави і тим самим надати їй відповідну допомогу.

Завдання для самоперевірки та самоконтролю

- ☞ *Сформулюйте політичні передумови членства Польщі в НАТО.*
- ☞ *Охарактеризуйте суть «принципів польської політики безпеки» 1992 р.*

- *Яке значення Стратегії безпеки Республіки Польща 2000 р.? Охарактеризуйте її трансформацію у 2003 і 2007 рр.*
- *Як вплинула стандартизація НАТО на функціональність польської армії?*
- *Опишіть участь Польщі у міжнародних операціях Альянсу.*
- *Якими є фінансові характеристики членства Польщі в НАТО?*

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Bezpieczeństwo Narodowe Polski w XXI wieku. Wyzwania i strategie, Warszawa 2006, s. 51 — 54.
2. *R. Kuźniar*, Polityka bezpieczeństwa w polskiej polityce zagranicznej, [w:] Polska polityka bezpieczeństwa 1989—2000, pod red. *R. Kuźniara*, Warszawa 2001, s. 65–66.
3. *Zob. B. Koszel*, Rola i zaangażowanie polityczno-gospodarcze Niemiec w państwach tzw. Grupy Wyszehradzkiej (Polska, Czechy, Słowacja, Węgry) w latach 1990 — 1997, Zeszyty Instytutu Zachodniego, nr 6/1998, Poznań 1998, s. 9–10.
4. *R. Kuźniar*, Polityka bezpieczeństwa w polskiej..., op., cit., s. 66.
5. Bezpieczeństwo polityczne i wojskowe, pod red. *A. Ciupiński, K. Malak*, Warszawa 2004, s. 313–314.
6. *R. Kuźniar*, Polityka bezpieczeństwa w polskiej..., op., cit., s. 81.
7. *V. Rühe*, Gestaltung euro-atlantischer Politik — eine «Grand Strategy» fьr eine neue Zeit, Rede des Bundesverteidigungsministers in London, 26.03.1993, [w:] Bulletin. Presse- und Informationsamt der Bundesregierung, nr 27/1993, Bonn.

8. *K. H. Kamp*, Zwischen Friedenspartnerschaft und Vollmitgliedschaft — Die NATO und die Erweiterungsfrage, Konrad — Adenauer — Stiftung, Interne Studien nr 102/95, Sankt Augustin 1995, s. 14–18.
9. *R. Kuźniar*, Droga do wolności. Polityka zagraniczna II Rzeczypospolitej, Warszawa 2008, s. 125.
10. Polska w NATO. Komunikat z badań, Centrum Badań Opinii Społecznej (CBOS), Warszawa, marzec 1999 r.
11. *R. Zięba*, Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego. Koncepcje — struktury — funkcjonowanie, Warszawa 2001, s. 120–125.
12. *Z. Mazur*, Polska w Sojuszu Pyłnocnoatlantyckim: nadzieje wątpliwości i rozterki, [w:] Kultura bezpieczeństwa narodowego w Polsce i Niemczech, pod red. K. Malinowskiego, Poznań 2003, s. 67–70.
13. Strategia bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej (przyjętą na posiedzeniu Rady Ministryw w dniu 4 stycznia 2000 roku), Biuro Bezpieczeństwa Narodowego RP, strona internetowa: www.bbn.gov.pl, 15.02.2001 r.
14. Ibidem.
15. Strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej zaakceptowana przez Radę Ministryw 22 lipca 2003 r. i zatwierdzona przez Prezydenta RP 8 września 2003 r., Biuro Bezpieczeństwa Narodowego RP, strona internetowa: www.bbn.gov.pl, 11.10.2004 r.
16. *J. Kiwerska*, Problemy partnerstwa transatlantyckiego, Zeszyty Instytutu Zachodniego, nr 22/2001, Poznań 2002, s. 28 — 33.
17. *A. Drzewicki*, Polska wobec problemu kształtowania i realizacji zasad partnerstwa transatlantyckiego, [w:] Aktualni problemy mieżdunarodnych widnosin: Zbirnik naukowych prac, wypusk 55, czastina 1, Instytut Miżnarodnych Widnosin, Kijwskiyj Nacjonalnyj Uniwersytet imieni Tarasa Szewczenka, Kyjiv 2005, s. 3–10.

18. Strategia Bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2007, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, strona internetowa: www.bbn.gov.pl, 12.10.2009 r.

19. *J. Bielecki*, Polska czeka na plan obronny NATO, «Dziennik», 13–15.11.2009 r.

20. *Z. Wyjcik*, Militarne standarty Sojuszu Pyłnocnoatlantyckiego, [w:] NATO w systemie bezpieczeństwa europejskiego, pod red. *E. Cziomera*, Krakyw 1999, s. 32.

21. *P. Pacuła*, 10 lat Polski w NATO — co dalej?, Bezpieczeństwo Narodowe, nr 3/2009 r., Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, Warszawa 2009, s. 33.

22. *Cz. Kącki*, Siły wielonarodowe do misji pokojowych, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2003, s. 114–123.

23. Polska już 10 lat jest w NATO, Wirtualna Polska, za: Polska Agencja Prasowa (PAP), 12.03.2009 r., strona internetowa: www.wp.pl, 22.10.2009 r.

24. Udział Polski w inicjatywach transformacyjnych NATO, Opracowanie Departamentu Polityki i Bezpieczeństwa MON, Stałe Przedstawicielstwo Rzeczypospolitej Polskiej przy NATO, www.brukselanato.polemb.net, 14.11.2009

25. *A. Drzewicki*, Polsko — ukraińska wspyłpraca wojskowa w świetle porozumień i umyw dwustronnych, [w:] Ze studiyw polsko-ukraińskich, pod red. *M. S. Wolańskiego i L. Leszczenko*, Wrocław 2008, s. 221–250.

26. List intencyjny w sprawie LITPOLUKRBRIG podpisany, Ministerstwo Obrony Narodowej, 16.11.2009 r., strona internetowa: www.wp.mil.pl, 16.11.2009 r.

27. *M. Ojrzanowski*, Nowe rozdanie. Polacy w NATO, Polska Zbrojna, nr 09/2009, s. 26–27.

28. *M. Madej*, Polityka bezpieczeństwa Polski (wymiar polityczno — wojskowy), [w:] Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej 2008, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych (PISM), Warszawa 2008, s. 68.

29. Polska w NATO — więcej Polakyw w dowydztwie sojuszu, 11.06.2009 r, TVN24, strona internetowa: www.tvn24.pl, 17.11.2009.

30. Polska w NATO — więcej Polakyw w dowydztwie sojuszu, 11.06.2009 r, TVN24, strona internetowa: www.tvn24.pl, 17.11.2009 r.

31. Strategia udziału Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w operacjach międzynarodowych, Przyjęta przez Radę Ministryw RP w dniu 13.01.2009 roku, Ministerstwo Obrony Narodowej, maszynopis powielany.

32. Polska w operacjach NATO, Opracowanie Departamentu Polityki i Bezpieczeństwa MON, Stałe Przedstawicielstwo Rzeczypospolitej Polskiej przy NATO, www.brukselanato.polemb.net, 14.11.2009 r.

33. *B. Bieszyński*, Zagraniczne misje Wojska Polskiego, Infos. Biuro Analiz Sejmowych. Zagadnienia społeczno-gospodarcze, nr 17/2008, s. 1 — 4.

34. 10 lat sił zbrojnych w strukturach NATO, Ministerstwo Obrony Narodowej, strona internetowa: www.wp.mil.pl, 1.11.2009 r.

35. 10 lat w NATO, Wirtualna Polska, za: Fakty gospodarcze, 2.09.2009 r., strona internetowa: www.wp.pl, 2.10.2009 r.

36. Polska w operacjach NATO, op. cit.

Тема 3.4. Перспективи розвитку співпраці Україна-НАТО

3.4.1. НАТО: можливості для України.

Тема національної безпеки України, а також відносин України з міжнародними організаціями є важливою, особливо у світлі останніх подій у країні, а також в Росії, Республіці Молдова та Вірменії, які зробили її ще більш актуальною. Із наближенням Вільнюського саміту Східного партнерства Украа-

їні слід пам'ятати про основоположний принцип Гельсінського заключного акта, який є ключовою складовою національної безпеки й суверенітету, а саме: будь-яка держава має право будувати відносини з партнерами за власним вибором.

У НАТО знаходять своє практичне втілення дійсні колективні зусилля її членів на підтримку їх загальних інтересів. Північноатлантичний договір зобов'язує кожну державу-члена взяти на себе частину ризику і відповідальності, пов'язаних із спільною безпекою, водночас надаючи кожному з членів Альянсу можливість користуватись перевагами спільної безпеки.

Призначенням НАТО є забезпечення мирного розвитку країн — її членів шляхом створення політичного клімату довіри і миру між державами, захист свободи і безпеки всіх її членів політичними та військовими засобами відповідно до Статуту ООН на засадах загальних демократичних цінностей, прав людини та верховенства права.

НАТО є відкритою для співробітництва і діалогу організацією, яка має широкий спектр напрямів співробітництва і потрібні механізми й інструменти його здійснення. НАТО постійно трансформується у політичну організацію відповідно до змін політичної ситуації в Європі та скорочує свої військові сили адекватно зменшенню загрози міжнародній безпеці. Розвиваючи співробітництво у невійськових сферах і здійснюючи миротворчі операції й гуманітарні акції, НАТО є лідером у процесах переходу людства до цивілізованих методів зміцнення політичної стабільності та безпеки без застосування сили і загрози силою.

Оборонно-промисловий комплекс України до і після вступу до НАТО. Часто вживаним аргументом противників вступу України до НАТО є, на їх погляд те що членство зруйнує оборонно-промисловий комплекс (ОПК) України через необхідність використання стандартів НАТО.

НАТО не нав'язує своїх стандартів, оскільки так звані стандарти НАТО, STANAGS (Standardization Agreements), є

домовленостями про застосування національних стандартів країн у виробництві військової техніки та обладнання з метою їхньої взаємосумісності.

Ніхто не вимагає і не нав'язує використання та виробництва певних типів військового обладнання. Найважливішим в інтеграції України і НАТО є процес досягнення необхідних високих стандартів, що стосуються якості життя, економічного моделювання, рівня демократизації суспільства.

Що стосується так званих стандартів, то йдеться перш за все про взаємосумісність (Interoperability) із Альянсом, якій сприяє наявність таких трьох факторів:

1) англійська мова як засіб комунікації;

2) засоби зв'язку для здійснення комунікацій;

3) однакове розуміння організації діяльності, виконання команд і процесу прийняття рішень.

Це, фактично, головні стандарти, а власне вступ до НАТО — це вже заключна, фінальна й певною мірою формальна частина. Вона не має такого надзвичайного значення, як іноді видається на початку процесу. До того ж усі зміни, успіхи та досягнення, здобуті на цьому шляху, залишаться в Україні й працюватимуть на її поступ. І це ми бачимо на прикладі багатьох нових країн-членів НАТО.

НАТО не нав'язує своїм членам Альянсу спільну військову доктрину і навіть не має для цього засобу. Систему комплектування, підготовки, фінансування, оснащення та розгортання національних збройних сил визначають національні уряди та законодавчі органи.

Ще одна помилка про «стандарти НАТО» полягає в тому, що взаємосумісність ніби то досягається закупівлею однотипної техніки. Але які країни НАТО мають однакову техніку й стратегію? Для прикладу, американські та британські збройні сили, які традиційно добре взаємодіють між собою, часто використовували зовсім різні види сучасної техніки та озброєнь. Коли йдеться про Україну, представники НАТО підкрес-

люють: сучасна українська техніка буде достатньою мірою сумісною з НАТО за умов належного інвестування в системи командування, управління та зв'язку.

Іноді представники ОПК говорять про розрив зв'язків із російськими партнерами у разі вступу України до НАТО. Насправді ж Росія ще з 1991 року взяла курс на створення всіх замкнутих циклів виробництва зброї на своїй території, включно із тими типами озброєння, значна частка яких традиційно вироблялась в Україні. Як тільки Росія завершить налагодження замкнутих циклів, російські підприємства відмовляться від послуг української військової промисловості. Й це буде незалежно від того, перебуватиме Україна в НАТО чи ні. Ця тенденція спостерігається і зараз. Причому Росія активно використовує технології та досвід країн-членів НАТО. Слід пам'ятати, що до жорстких ринкових відносин додається політичний вплив Кремля, який використовує економічні питання в своїх політичних цілях. Відоме використання енергетичного чинника для політичного тиску. У цьому контексті, очевидно, є бажання використати і ринок озброєнь.

Росія в січні 2003 року підписала договір між Держкомстандартом РФ та Радою національних директорів з каталогізації НАТО. Одне з головних завдань цієї угоди — полегшення просування на експорт російської продукції військового призначення.

Що відбудеться з українським ОПК після вступу нашої країни до НАТО, ми можемо спрогнозувати, аналізуючи стан ОПК нових країн-членів НАТО. У Польщі, Чехії та Словаччині, де у структурі економіки була присутня значна частка військової промисловості. Рівень виробництва озброєнь, військової продукції та продукції подвійного призначення не лише не залишився на попередньому рівні, а значно зріс за багатьма показниками. Таким чином оборонно-промисловий комплекс нових країн-членів НАТО отримав друге дихання для розвитку та оптимізації виробництва.

Активне тісне співробітництво з країнами-членами НАТО надасть Україні можливість доступу на ринки збуту військової техніки та озброєнь. На це вказує досвід країн Центральної та Східної Європи. Так, уже наступного року після вступу до Альянсу експорт зброї з Чехії зріс майже втричі, з Польщі — більше, ніж утричі.

Аргумент щодо послаблення оборонно-промислового комплексу України внаслідок євроатлантичної інтеграції безпідставний. Це підтверджує об'єктивний аналіз стану ОПК на сьогодні. Близько 45 % загальної кількості підприємств ОПК змінили форму власності, в т.ч.: 17 % підприємств авіабудування, 25 % — оборонних галузей, 58 % — суднобудування, 79 % — радіоелектронної промисловості. Виробнича база підприємств ОПК потребує значного оновлення. Фізичний знос основних фондів сягає понад 70 %. Більшість підприємств мають низький рівень рентабельності та є збитковими.

Існують суперечки між конструкторськими бюро — розробниками озброєнь і заводами — серійними виробниками. Приводами для цього є невирішеність питань розподілу інтелектуальної власності, прибутків, невідповідність між спектром розробок і можливостями виробників з їх упровадження.

Внутрішній попит на продукцію вітчизняного ОПК низький. Оборонне замовлення є значно меншим за можливості ОПК. Єдиним джерелом розвитку підприємств ОПК є експорт. На сьогодні в Україні відновлені замкнуті цикли виробництва основної номенклатури військової техніки у виробництві бронетанкової техніки, авіаційних ракет радіолокаційних систем, автоматизованих комплексів, інженерної техніки, засобів навігації та керування рухом. Але в цілому українське ОПК не мало реформ. Тому головна загроза для українського ОПК не від НАТО, а від некомпетентного менеджменту в умовах ринкової економіки та зростаючої конкуренції. Тому однією з ефективних форм збереження та розвитку науково-технічного і технологічного потенціалу оборонно-промислового комплексу

України є інтеграція його виробничих процесів у міжнародні структури. Це дасть змогу Україні підвищити ефективність використання виробничих, наукових і експериментальних можливостей, а також матеріально-технічних ресурсів оборонної промисловості, забезпечить зниження собівартості оборонної продукції, сприятиме розширенню ринків її збуту, залученню іноземного капіталу у розвиток виробництв галузі.

Україна співпрацювала у військово-технічній сфері з 78 країнами світу, при цьому значна увага приділялася налагодженню відносин з країнами Заходу. Позитивним прикладом співробітництва з окремими країнами НАТО (США, Норвегія) можна вважати успішну участь українських ДКБ «Південне» і ВО «Південмаш» у проекті «Морський старт». Конструкція АН-7Х (загальноєвропейський варіант українсько-російського АН-70) має багато нововведень, що роблять літак безсумнівним лідером військово-транспортної авіації XXI ст. Експерти НАТО офіційно заявляли про можливість прийняття літака АН7Х на озброєння військ західних країн. Однак реальному просуванню літака АН-7Х на західноєвропейський ринок могла б сприяти кооперація у його виробництві з країнами-членами НАТО, адже таким чином ці країни купували б літак, який самі бодай частково виробляли.

На сьогодні основними напрямами розвитку військово-технічного співробітництва України з країнами-членами НАТО є такі:

- спільні дослідження і розробка зразків сучасного озброєння і військової техніки;
- модернізація озброєння і військової техніки радянського виробництва, що перебувають на озброєнні країн-членів НАТО і країн-партнерів, з метою забезпечення їхньої сумісності з озброєнням НАТО (танки Т-54, Т-55, Т-72, літаки-винищувачі, військово-транспортні літаки);

- надання послуг країнам-членам НАТО і країнам-партнерам щодо ремонту озброєння і військової техніки радянського виробництва;
- спільні дослідження та розробка, спрямовані на забезпечення безпеки та придатності військового спорядження, боєприпасів, вибухових речовин;
- організація безпечного зберігання, транспортування та утилізації озброєння, військового спорядження, боєприпасів та вибухових речовин.

Отже, головна загроза для українського оборонно-промислового комплексу походить не від НАТО, а від ринкової економіки та зростаючої глобалізації. Необхідно переходити на нові принципи роботи, використовувати сучасний менеджмент, ринкові відносини вже сьогодні.

Український ОПК може знищити застарілий некомпетентний менеджмент та чиновники. Для розвитку української військової промисловості потрібне реформування, сучасний менеджмент, оптимізація управління, вихід на нові ринки збуту, кооперація з багатьма країнами, використання досвіду та технологій країн-членів НАТО. А це можливо і потрібно робити вже сьогодні.

3.4.2. Співпраця Україна-НАТО в умовах зміни зовнішньополітичного курсу

Конструктивна співпраця з Організацією Північноатлантичного договору є одним із найважливіших напрямів безпекової політики України і спрямована на взаємодію у подоланні традиційних та нових викликів і загроз, а також на досягнення українською державою провідних стандартів розвитку та обороноздатності.

Основоположними документами у відносинах України з Організацією Північноатлантичного договору на сьогоднішній день є Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р., в якому зафіксовано намір

України як позаблокової європейської держави продовжувати конструктивне партнерство з Організацією Північноатлантичного договору. Незмінність цього курсу було також підтверджено у Стратегії національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється», затвердженій Указом Президента України від 8 червня 2012 р. №389/2012. У підпункті 4.2. «Основні завдання політики національної безпеки у зовнішньополітичній сфері» одним із завдань визначається «продовження конструктивного партнерства з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО) з усіх питань, що становлять взаємний інтерес, у рамках наявних механізмів та інструментів».

Готовність НАТО продовжувати та розвивати партнерство з Україною підтверджена у новій Стратегічній концепції Альянсу, прийнятій на Лісабонському саміті цієї організації 19–20 листопада 2010 р., та у Декларації Чиказького саміту НАТО (20–21 травня 2012 р.), в якій, зокрема, визнається ключова роль нашої держави у підтриманні євроатлантичної безпеки.

Внутрішньодержавна координація розвитку конструктивного партнерства України з НАТО з усіх питань, які становлять взаємний інтерес, здійснюється Комісією з питань партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору. Комісія є дорадчим органом при Президенті України та очолюється Міністром закордонних справ України. За МЗС закріплено провідну роль у координації співробітництва з Альянсом. До Комісії входять п'ять національних координаторів з питань партнерства України з НАТО в таких сферах: зовнішня політика та економіка; оборона та військові питання; ресурсне (фінансове) забезпечення; безпека; правові питання.

Розвитку конструктивного партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору сприяють активні політичні контакти та діяльність Комісії Україна-НАТО (КУН), яка є головним механізмом двостороннього діалогу, створеним у 1997 р. відповідно до положень Хартії про особливе партнерство.

Ключовим практичним інструментом здійснення реформ в Україні за сприяння Альянсу є Річні національні програми співробітництва Україна–НАТО (РНП). Україна залишається єдиною країною-партнером, що бере участь в усіх основних поточних миротворчих місіях під проводом НАТО.

Для розвитку практичного співробітництва під егідою Комісії Україна-НАТО створено 5 спільних робочих груп Україна-НАТО: з питань воєнної реформи; з оборонно-технічного співробітництва; з питань економічної безпеки; з питань планування на випадок надзвичайних ситуацій цивільного характеру; із співробітництва з питань науки та довкілля.

За останні три роки співпраця Україна-НАТО вийшла на безпрецедентний рівень і сьогодні є інтенсивною і продуктивною, як ніколи раніше. Україна збільшила обсяги своєї істотної участі в операції під проводом НАТО у Косові. Вона також збільшила свій постійний внесок у діяльність Міжнародних сил сприяння безпеці (МССБ) під проводом НАТО в Афганістані. Україна однією з перших серед держав-партнерів пообіцяла продовжити участь у новій місії під проводом Альянсу на території Афганістану після 2014 року, яка полягатиме у навчанні, наданні консультацій і допомоги Афганським національним силам безпеки. До кінця 2014 року, коли уряд Афганістану здійснюватиме цілковиту відповідальність за гарантування безпеки, військову операцію НАТО буде офіційно завершено. Проте НАТО продовжуватиме надавати потужну політичну та практичну допомогу у далекосяжній перспективі, розвиваючи програму Тривалого партнерства з Афганістаном. НАТО готова розглянути можливість започаткування на прохання уряду Ісламської Республіки Афганістан нової місії після 2014 року.

Також слід підкреслити активну участь України у Силах швидкого реагування (СШР) НАТО. Сьогодні, коли Альянс готується до завершення бойової фази операції в Афганістані, СШР набуватимуть дедалі помітнішої ролі як багатонаціональні сили підвищеного ступеня готовності і основного інструмен-

ту підтримання та зміцнення оперативної сумісності збройних сил. Україна не лише першою серед держав-партнерів приєдналася до СШР НАТО. Вона була також першою країною-партнером, яка зробила внесок у боротьбу з піратством поблизу берегів Африканського Рогу — операцію «Океанський щит», розгорнувши наприкінці осені 2013 року флагман українського флоту «Гетьман Сагайдачний» на підтримку цієї місії. Фрегат «Гетьман Сагайдачний» приєднався до операції «Океанський щит» 10 жовтня 2013 року, що стало першим випадком участі країни-партнера в боротьбі Альянсу проти піратів. Під час підготовки команди і корабля до участі в цій місії велика підтримка їм була надана військово-морським командуванням ОЗС НАТО (MARCOM) у Великій Британії і окремими країнами Альянсу. Перед приєднанням до операції «Океанський щит», український корабель надав швидку підтримку операції «Активні зусилля», морській антитерористичній місії НАТО в Середземному морі.

Із серпня 2009 року військові кораблі і літаки НАТО патрулюють води поблизу Африканського Рогу в рамках міжнародних зусиль з протидії морському піратству. В операції «Океанський щит» також беруть участь корабель данських королівських ВМС «Есберн Снаре» і американський фрегат «Де Верт». Усі кораблі діють разом поблизу Африканського Рогу, стримуючи дії піратів

Україна не лише робить внесок в операції під егідою НАТО. Вона також виступає одним із основних учасників операцій із врегулювання криз під керівництвом Організації Об'єднаних Націй, Європейського союзу і ОБСЄ.

Наша держава бере активну участь у Бойових групах під проводом ЄС і розбудовує тісні контакти з ЄС у рамках Спільної політики в галузі безпеки і оборони. Це цілком логічно з огляду на давню, послідовну політику усіх українських урядів щодо набуття спершу асоційованого членства в Європейському союзі, а згодом — вступу до організації. Щойно «Гетьман Сагайдачний» завершить ротацію у складі операції «Океанський щит» наприкінці 2013 року, він одразу ж долучиться до операції під проводом ЄС із протидії морському піратству. Цей перехід від операції «Океанський щит» до виконання обов'язків в рамках операції «Атланта» багато в чому характеризує сучасний стан міжнародної безпеки і те, яким чином сьогодні вона підтримується. Така взаємозамінність стала можливою завдяки тому, що флагман українського флоту досяг рівня оперативної сумісності, необхідного для бездоганної роботи як в рамках НАТО, так і в рамках сил ЄС. А це, своєю чергою, стало можливим завдяки існуванню загального набору стандартів військових формувань, затвердженого в НАТО. У такий спосіб співробітництво України з НАТО безпосередньо сприяло наближенню її євроінтеграційної мети.

Держава Україна тісно й ефективно розвиває відносини з іншими міжнародними організаціями — не лише ЄС, але й з ООН та ОБСЄ. Україна зробила історичний вибір, який полягає у її бажанні стати частиною європейської сім'ї народів. Вона продемонструвала себе надійним партнером, який цілком готовий взяти на себе частку тягаря у галузі підтримання міжнародної безпеки. Україна, зокрема, довела це своїм вмілим головуванням в ОБСЄ 2012 року.

Можна констатувати, що Україна має потужний потенціал для більш тісної співпраці з НАТО з цілої низки напрямів. Однією із найбільш перспективних галузей є військова реформа і трансформація військових сил. У листопаді 2013 року до Києва прибула група експертів НАТО для проведення консультацій з відповідними українськими колегами.

Україна також має намір попрацювати з Альянсом над кількома багатонаціональними проектами в рамках ініціативи Розумної оборони. У рамках цієї ініціативи Альянс закликає окремі країни об'єднувати ресурси з метою розвитку конкретних галузей військового потенціалу. Один із таких проектів передбачає вдосконалення захисту гаваней, а інший — приве-

дення оборонного планування у відповідність до наявних військових можливостей.

Також військові навчання і освіта становлять іншу перспективну галузь співпраці. Україна має істотний досвід і ресурси у цій галузі, які вона пропонує партнерам по НАТО, зокрема, використання Міжнародного центру безпеки і миротворчості у м. Яворів для проведення спільних навчань.

Майбутнє співробітництва Україна — НАТО виглядає багатообіцяючим. І навіть якщо Україна відмовилася від прагнення вступити до Альянсу, інтенсивне співробітництво між Україною і НАТО сприяє просуванню її зовнішньополітичного пріоритету інтегруватися до Європейського союзу.

Завдання для самоперевірки та самоконтролю

- *Якими є особливості національної системи координації співробітництва України з НАТО?*
- *Охарактеризуйте основні завдання невійськового співробітництва Україна-НАТО.*
- *Якими є ключові принципи співробітництва нашої держави з Альянсом?*
- *Яким чином Україна збільшила обсяги своєї істотної участі в операції під проводом НАТО у Косово?*
- *У чому полягатиме продовження участі у новій місії під проводом Альянсу на території Афганістану після 2014 року?*
- *Який внесок у боротьбу з піратством зробила Україна операцією «Океанський щит»? Місія флагману українського флоту «Гетьмана Сагайдачного»?*
- *Як підтверджується готовність НАТО продовжувати та розвивати партнерство з Україною?*

- *Над якими багатонаціональними проектами в рамках ініціативи Розумної оборони Україна має намір працювати?*
- *У який спосіб співробітництво України з НАТО безпосередньо сприяло наближенню її євроінтеграційної мети?*

Список використаної та рекомендованої літератури

1. 9-те засідання на вищому рівні Спільної робочої групи Україна — НАТО з оборонної реформи — заява співголів. 2011 р. // http://www.nato.int/cps/uk/natolive/index.htm
2. *Горбулін В. П.* Взаємовідносини Україна – НАТО в контексті євроатлантичних інтеграційних процесів / В. П. Горбулін // Національна безпека і оборона. – 2003. – № 7. – С. 5–7.
3. Стратегічний оборонний бюлетень України на період до 2015 року. – К.: МО України, 2004. – 103 с.
4. Указ Президента України «Питання Воєнної доктрини України» // Стратегічна панорама. – 2005. – № 1. – С. 17.
5. Вступ до НАТО: «за» і «проти» / *О. Авраменко, Г. Ярмиш* // Політика і час. — 2006. — № 1. — С. 94–96.
6. Україна в НАТО: переваги чи витрати? / *К. В. Семчинський* // Науковий вісник Національного аграрного університету. — 2006. — № 99. — С. 187–200.
7. Декларація Чиказького саміту Видана главами держав та урядів, які взяли участь у засіданні Північноатлантичної ради у Чикаго 20 травня 2012 року // http://www.nato.int/cps/uk/SID-67239FD5-20426BBB/natolive/official_texts_87593.htm?selectedLocale=uk

8. Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна — НАТО на 2013 рік.Указ президента// http://www.president.gov.ua/documents/15898.html

9. Річна національна програма співробітництва Україна — НАТО на 2013 рік/ http://www.president.gov.ua/documents/15899.html

Тема 3.5. Державна інформаційна політика у сфері євроатлантичної інтеграції

(*Віталій Малімон***)**

3.5.1. Забезпечення суспільної підтримки вступу України у НАТО: досвід країн Центрально-Східної Європи

Шлях України до ЄС і НАТО не є унікальним. Такий шлях успішно подолали постсоціалістичні країни Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) і Балтії, які набули членство в Європейському Союзі і приєдналися до євроатлантичної системи безпеки. Так, членами ЄС у 2004 р. стали Естонія, Латвія, Литва, Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина, Чехія; у 2007 р. — Болгарія і Румунія. Членами НАТО у 1999 р. — Польща, Угорщина, Чехія; у 2004 р. — Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина і Словенія; у 2009 р. — Хорватія та Албанія.

Успішність процесів приєднання визначалася, насамперед, консенсусом політичних еліт, реальними здобутками в демократичному реформуванні та підвищенням рівня життя громадян, а також — ефективністю інформаційних кампаній, їх чітким інституційним і достатнім фінансовим забезпеченням, використанням різноманітних форм і засобів інформування, що забезпечило відповідність інформаційної кампанії суспільним запитам. Однією з головних передумов успіху була також співпраця органів державної влади з неурядовими організаціями (НУО).

У кінцевому підсумку було забезпечено суспільну підтримку курсу держав на європейську і євроатлантичну інтеграцію.

Досвід країн ЦСЄ і Балтії свідчить, що ключовою умовою успішності їх європейської та євроатлантичної інтеграції, стало створення стабільного, широкого консенсусу насамперед політичних еліт, а також структур громадянського суспільства навколо спільної мети — вступу до ЄС і НАТО. Завдяки цьому фактично від самого початку постсоціалістичного розвитку цих країн зазначена мета дістала чітке і стабільне нормативно-правове оформлення та організаційне забезпечення.

Консенсус політичних еліт. Шлях до консенсусу в політичному істеблішменті країн ЦСЄ, а згодом — у суспільстві не був простим: єдність позицій формувалася в боротьбі старих і нових еліт, у гострих загальнонаціональних дебатах, в активній і послідовній суспільно-політичній діяльності прихильників європейської і євроатлантичної інтеграції. Проте, слід підкреслити, що боротьба відбувалася переважно навколо часових меж і методів інтеграції. Що ж до її напрямів, то ідею інтеграції до ЄС і приєднання до євроатлантичної системи безпеки поділяли практично всі провідні політичні сили країн ЦСЄ, розглядаючи членство в ЄС як шлях до економічної стабільності та захищеності демократичних цінностей, а Північноатлантичний Альянс — як ефективну систему колективної безпеки, приєднання до якої відповідає національним інтересам їх країн.

Мотиви об'єднання національних політичних еліт були різними: усвідомлення європейської ідентичності, намагання позбавитися комуністичного минулого, досягнення європейських стандартів соціально-економічного розвитку, забезпечення ефективної безпеки країни, вихід з-під російського впливу та ін.

Але в будь-якому разі ідея приєднання до євроатлантичної спільноти не була предметом масових маніпуляцій громадською свідомістю, інструментом боротьби за владу.

Так, у Словенії вже в першій половині 1990-х років представники політичної еліти, партій і громадських об'єднань до-

сягли консенсусу і проголосили вступ до НАТО і ЄС стратегічною метою країни. Положення про підтримку цього курсу містилися в деклараціях усіх провідних партій. У Румунії в листопаді 1993 р. 14 політичних партій підписали Протокол про створення «Національної Консультативної Ради з питань євроатлантичної інтеграції».

У Чехії програмні документи провідних політичних партій — як провладних, так і опозиційної Громадянської демократичної партії в період приєднання країни до євроатлантичних структур містили положення, спрямовані на інтеграцію в НАТО. Так само в Угорщині членство країни в НАТО з 1994 р. підтримували як партії урядової коаліції, так і опозиційні (Незалежна партія дрібних господарів та Угорський демократичний форум).

Другою принциповою обставиною є те, що навколо ідей членства об'єдналася переважна більшість політичних еліт, які представляли партії усього політичного спектру, включно з колишніми комуністами. Так, Соціал-демократична партія Литви (яка об'єднала литовських екс-комуністів) підтримала вступ країни до ЄС і НАТО. В Угорщині вступ країни до НАТО підтримала Угорська соціалістична партія. Так само в Болгарії навколо ідеї членства в ЄС об'єдналася більшість впливових партій лівого, правого та центристського спрямування. Однією з потужних політичних партій, яка підтримала ідеї європейської і євроатлантичної інтеграції Болгарії, стала Болгарська соціалістична партія (спадкоємиця Болгарської комуністичної партії).

Консенсус політичних еліт відчутною (якщо не визначальною) мірою підсилювався консенсусом інтелектуалів та осіб, яких зазвичай називають «совістю нації». Так, коли у 2002 р. уряд Румунії і лідери парламентських партій уклали Декларацію про підтримку зусиль щодо інтеграції країни в НАТО, король Міхай, румунський патріарх Теоктист і президент І. Ілієску звернулися до всіх румунів світу з проханням «підтримати батьківщину в час великих змін». Такі кроки осіб, які мають авторитет у суспільстві, суттєво впливають і на політичні еліти, і на громадську думку.

Про рівень довіри суспільства до *консолідованих* політичних сил свідчить, наприклад, факт приєднання Болгарії до НАТО без проведення референдуму. Це рішення, прийняте 18 березня 2004 р. на урочистому засіданні парламенту, підтримали 226 депутатів, проголосували проти — лише чотири.

Отже, можна констатувати, що у країнах ЦСЄ переважна більшість політичних еліт, політичних сил і партій об'єдналися навколо ідеї членства в ЄС і НАТО, незалежно від їх актуальних позицій у владі (урядові/опозиційні) та належності до того чи іншого сегменту політичного спектру (ліві, праві, центристи, включно з колишніми комуністами). Саме це стало запорукою незмінності політичного курсу названих країн і однією з передумов його суспільної підтримки.

Нормативно-правове забезпечення. В усіх країнах ЦСЄ в тій чи іншій формі курс на вступ до ЄС і НАТО був закріплений на законодавчому рівні в документах стратегічного характеру. Наприклад, у Стратегії національної безпеки Румунії зазначено, що НАТО та ЄС є єдиними міжнародними структурами, які «спроможні гарантувати незалежність та суверенітет, сприяти економічному, політичному та соціальному розвитку, який притаманний демократичним країнам». Виконання критеріїв вступу до цих організацій визначено як головні національні інтереси країни. Не відомий жоден випадок внесення змін до означених стратегічних документів, які б принциповим чином змінювали або скасовували напрям інтеграційних прагнень країн, що взяли курс на вступ до ЄС і НАТО.

Послідовність політики європейської і євроатлантичної інтеграції забезпечувалася, незалежно від змін складу чи глав урядів.

Організаційне забезпечення. Всі країни мали в системі центральних органів виконавчої влади певний координаційний орган (самостійний чи як департамент центрального органу вла-

ди), який опікувався завданнями євроінтеграції і координував діяльність у цьому напрямі інших органів та установ. У більшості країн у системі центральних органів виконавчої влади були створені спеціальні структури (як правило, у статусі міністерств або вище), очолювані або контрольовані главами урядів (Болгарія, Польща, Словенія). В інших — функції координації діяльності органів влади покладалися на зовнішньополітичне відомство (Чехія, Угорщина).

Особливості процесу інформування. Практика країн ЦСЄ засвідчила, що проблеми з громадською підтримкою вступу до ЄС і НАТО зростали в міру наближення до членства (референдуму з питання вступу), оскільки саме на заключних стадіях інтеграції в інформаційний простір надходила найбільша кількість інформації про реальні чи уявні проблеми членства, що посилювало скептичні настрої або апатію громадян. Таким чином, стратегію і тактику інформаційних кампаній визначало завдання переконливого виграшу референдумів.

Тому, як правило, інформування громадськості здійснювалося протягом кількох років і завершувалося інтенсивною кампанією напередодні референдумів з питання вступу до ЄС і НАТО. Головною метою було загітувати громадян голосувати за вступ до ЄС на референдумах у 2003–2004 рр. Кампанії проходили під загальним гаслом «Повернення до Європи», були побудовані як широкомасштабні рекламні акції. Тематичними пріоритетами були позитивні наслідки від вступу до ЄС і НАТО для різних цільових груп і країни загалом.

Зокрема, в Словаччині для інформування громадян і забезпечення суспільної підтримки членства країни в Альянсі була розроблена Громадська інформаційна стратегія як частина Національної програми підготовки до членства в НАТО, ухваленої і здійснюваної в рамках *Плану дій з набуття членства в НАТО* (ПДЧ).

Пріоритети Програми: (1) підвищення обізнаності громадськості щодо НАТО, надання громадянам повної і всебічної інформації щодо Альянсу та перспектив, що випливали з членства в ньому Словаччини; (2) забезпечення суспільної підтримки членства Словаччини в Альянсі.

Для виконання Програми в 1999 р. була заснована структура з 13 міжвідомчих робочих груп, кожна з яких відповідала за певний напрямок роботи.

Серед них — Міжвідомча робоча група з інформування громадськості (*Working Group for Public Information)*, покликана формулювати і виконувати Громадську інформаційну стратегію, координувати виконання її окремих напрямів державними органами та НУО. До її складу належали дорадчі експертні ради, стратегічна і креативна групи.

Організатори інформаційно-просвітницької кампанії пояснюють її успіх такими факторами:

— інформаційна діяльність була організована як комунікація, діалог, дискусія, де Уряд бачив своїм основним завданням стимулювати публічні дебати, а не диктувати певну думку;

— обговорювалися теми не лише НАТО, але й широкого контексту міжнародних відносин і міжнародної безпеки, а також — фундаментальні цінності євроатлантичної спільноти, майбутнє Словаччини, її місце в новому світі; завдяки цьому дискусія, яка спочатку роз'єднувала суспільство, стала об'єднуючим чинником;

— було доведено, що міжнародні відносини, безпека, питання зовнішньої політики, які багато людей вважали далекими від свого повсякденного життя, насправді їх безпосередньо стосуються;

— активна участь громадських організацій дозволила трансформувати питання членства в НАТО з «їх» (тобто політиків, уряду, військових) на «наше» (тобто громадян) питання;

— була забезпечена тісна взаємодія НУО з урядовцями, наприклад, представники МЗС, Міноборони, інших державних органів часто виступали як запрошені гості на заходах громадських організацій;

— пріоритетною адресною групою було визначено молодь: з більш ніж 60 проектів, реалізованих у 2001–2002 рр., близько двох третин були адресовані студентам, старшокласникам і молоді загалом.

У громадських дебатах були використані всі можливі засоби та форми комунікації, які загалом можна поділити на дві групи: *перша* — освітньо-інформаційні проекти (лекції, дебати, семінари, книги, спеціальні (дискусійні) теле- та радіопрограми), *друга* — проекти з популяризації (короткі телеролики, постери на транспорті — не рекламно-пропагандистського характеру на користь членства у НАТО, а такі, що стосуються широшої тематики суспільних дискусій), спеціальні заходи-події у публічних місцях (площах міст тощо), автобусні тури тощо). Ця група проектів була важливою для «наближення» теми НАТО до людей, не надто зацікавлених у тематиці, які не взяли б участі в заходах першої групи.

Якісна зміна ставлення словаків до євроатлантичної інтеграції дозволила тодішньому міністру закордонних справ Словаччини Е. Кукану стверджувати, що «історія громадської думки у Словаччині на її шляху до НАТО — це успішна історія».

Огляд досвіду інформаційних кампаній стосовно європейської і євроатлантичної інтеграції країн-нових членів ЄС і НАТО свідчить про наступне.

Ключовою умовою успішності зазначених кампаній є наявність стійкого консенсусу політичних еліт навколо визначеного курсу інтеграції, що забезпечує, відповідно, стійкість і послідовність державної політики інтеграції та її інформаційного супроводу.

Розробці державних програм інформування мають передувати широкі соціологічні дослідження (як загальнонаціональні, так і дослідження цільових груп) з метою з'ясування ставлення громадян до курсу інтеграції, рівня їх поінформованості та запиту на інформацію.

До розробки програм інформування доцільно залучати фахівців з реклами та PR-технологій, що забезпечить професійний рівень програм і подальшу ефективність їх виконання. Так само до розробки програм на якомога більш ранніх стадіях доцільно залучати їх майбутніх виконавців. Головне завдання розробників програм полягає в тому, щоб забезпечити відповідність інформації запитам цільових груп, її доступність і зрозумілість для них.

Особливої уваги потребують такі цільові групи: (1) ті, хто впливають на формування громадської думки (журналісти, вчителі і педагоги, працівники культури, медики, священнослужителі (особливо в сільській місцевості) та ін. професійні групи); (2) молодь; (3) пенсіонери (у випадку, коли саме ця категорія громадян є найбільш активними та дисциплінованими учасниками виборів, референдумів тощо).

Виконання програм мусить мати належне нормативно-правове, організаційне та фінансове забезпечення.

Організаційне забезпечення може бути побудоване за різними моделями, але в кожному випадку має бути забезпечена жорстка вертикальна та горизонтальна координація дій усіх залучених до виконання програми структур, що дозволить встановити та дотримуватися визначених пріоритетів.

Фінансове та інше ресурсне забезпечення має відповідати рівню вихідної поінформованості громадян і характеру їх ставлення до напряму інтеграції.

3.5.2. Позиції противників вступу України до НАТО

Одним із головних й офіційно задекларованих пріоритетів зовнішньої політики України після проголошення її незалежності, став курс на євроатлантичну інтеграцію. Активний діалог між Україною і НАТО розпочався в 1991 році, після приєднання України до Ради північноатлантичної співпраці. Також Україна стала першою в СНД державою, яка приєдналась до програми співробітництва з НАТО «*Партнерство заради миру*» в 1994 році. В результаті активної співпраці з Північноатлан-

тичним альянсом, Україна отримала реальний шанс стати його членом. Проте чи не головною перешкодою на шляху до реалізації цієї мети стали внутрішньополітичні чинники. Як відомо, це антинатовська позиція окремих політичних сил, які мають підтримку значної частини населення і, чи не найголовніше, ставлення українського суспільства як до НАТО, так і до самої можливості приєднання України до цього блоку. Очевидним є те, що в цілому по Україні більшість її громадян негативно відносяться до Північноатлантичного альянсу і не підтримують ідею входження до нього, що пояснюється низкою причин. Серед них можна виокремити головні — живучість радянських ідеологічних штампів щодо НАТО і відсутність належного рівня інформації про нього в суспільстві. Це є наслідком недостатньої інформаційно-пропагандистської роботи з метою подолання цих негативних політико-ідеологічних стереотипів. При цьому показник позитивного чи негативного сприйняття ідеї членства України в Північноатлантичному альянсі цілковито залежить від того чи іншого регіону держави. Наочно це проілюструємо результатами опитування соціологічної служби Центру Разумкова щодо сутності і оцінки діяльності НАТО. В ході дослідження, проведеного в період з 20.04. по 12.05.2006 р. було опитано 11216 респондентів у всіх регіонах України. Теоретична похибка вибірки для України в цілому — 1%, для кожної області — 5%. Відповідь на запитання «Чим, на Вашу думку, є НАТО в першу чергу?» показала доволі неоднозначну картину (див. таблицю 3.4).

Одночасно дослідження виявило і той факт, що значна частина опитаних не знають, що таке НАТО, а також багато з них оцінюють євроатлантичний блок і вступ до нього України через призму своїх симпатій до тих чи інших політичних партій і об'єднань. Тому пріоритетним напрямком діяльності місцевих органів влади в реалізації курсу України щодо її повноправного членства в НАТО має стати підвищення загального рівня поінформованості громадян про цей військово-політичний блок і його співробітництво з Україною.

Таблиця 3.4

РОЗПОДІЛ ВІДПОВІДЕЙ НА ЗАПИТАННЯ «ЧИМ, НА ВАШУ ДУМКУ, Є НАТО В ПЕРШУ ЧЕРГУ?» (У % ЗА РЕГІОНАМИ)

	Оборонний союз	Агресивний воєнний блок	Миротворча організація	Важко відповісти
Крим	10,4	77,2	2,9	9,5
Вінницька	22,2	41,6	18,9	17,3
Волинська	19,3	28,5	22,8	29,4
Дніпропетровська	14,5	49,9	5,4	30,2
Донецька	12,9	67,7	6,7	12,7
Житомирська	16,6	58,4	12,7	12,3
Закарпатська	18,5	25,6	26,7	29,3
Запорізька	11,9	58,9	7,6	21,6
Івано-Франківська	33,4	16,2	24,4	26,0
Київська	12,9	39,8	19,7	27,7
м. Київ	13,8	49,6	13,3	23,3
Кіровоградська	12,9	45,4	8,0	33,7
Луганська	7,4	65,5	7,2	19,9
Львівська	36,4	14,7	14,7	34,2
Миколаївська	15,4	54,7	10,9	18,9
Одеська	10,8	54,5	14,2	20,6
Полтавська	10,3	29,7	11,6	48,4
Рівненська	17,0	22,5	21,3	39,1
Сумська	16,6	50,7	5,9	26,9
Тернопільська	24,1	8,7	44,3	22,9
Харківська	16,9	51,5	12,1	19,6
Херсонська	17,2	42,7	16,8	23,3
Хмельницька	14,8	47,3	8,8	29,0
Черкаська	8,6	51,4	9,5	30,5
Чернігівська	10,8	61,6	6,8	20,8
Чернівецька	17,6	40,2	16,1	26,1
м. Севастополь	5,7	81,8	1,1	11,4
Україна	**15,6**	**47,6**	**12,4**	**24,3**

Як свідчить опитування громадської думки, проведене Центром Разумкова в серпні 2008 року, на Заході країни за вступ до НАТО проголосувало б 51,3%, і проти — 16,7%, а на Сході за вступ до НАТО виступає 9,1%, а проти — 70,5%.

За даними опитування Фонду «Демократичні ініціативи», якби у грудні 2009 р. відбувся референдум щодо членства у НАТО, у ньому узяло б участь 60% громадян України, що істотно менше, ніж зголошувалися в опитуванні березня 2008 р. (тоді — 68%). Більшість — 60% — проголосувала б «проти» вступу (у березні 2008 р. — 59%), 21% — «за» (22% у березні 2008 р.) і 19% тих, хто ще не визначився. Членство в НАТО переважно підтримують жителі Західного регіону («за» вступ — 40,5%, «проти» — 24%). Переважно не підтримують вступ до НАТО жителі Центру й Північного Сходу («за» — 37%, проти — 50%), Півдня й Південного Сходу («за» — 14%, проти — 69%), у регіоні Донбасу й Криму («за» — 4%, «проти» — 94%). Загальнонаціональне опитування населення України було проведене Фондом «Демократичні ініціативи» та фірмою «Юкрейніан соціолоджі сервіс» з 12 по 26 грудня 2009 року. Усього було опитано 2010 респондентів за загальнонаціональною вибіркою, репрезентативною за такими характеристиками, як стать, вік, освіта, тип та регіон проживання.

70% опитаних українців проти вступу України до НАТО. Такі дані соціологічного дослідження наводить Соціологічна група «Рейтинг». Дослідження проводилось 14–27 липня 2012 року. Методом формалізованого інтерв'ю було опитано 2000 респондентів віком від 18 років і старші. Експерти наголосили, що ставлення українців до вступу України в НАТО погіршилось останнім часом: з 24% — у січні 2011 року, до 20% — у лютому 2012 року та до 17% — у липні 2012 року. Ще 13% — не визначились. Яскраво вираженою підтримка приєднання України до Північноатлантичного Альянсу є передусім на Заході країни.

Одна з головних причин такої ситуації — вкрай низький рівень поінформованості громадян про суть і стандарти діяльності НАТО, потенційні переваги та проблеми від набуття членства в Альянсі. Залишається значним вплив стереотипів холодної війни, які активно відновлюються сьогодні окремими політичними силами. Водночас спостерігається відсутність цілеспрямованої і скоординованої інформаційної діяльності влади з роз'яснення громадськості визначеного чинним законодавством курсу країни з метою забезпечення його стабільної суспільної підтримки.

Відтак проблематика НАТО в Україні овіяна стереотипами та міфами, подолавши які Україна могла б сприяти зменшенню політичної напруги по вісі Схід — Захід і сприяти консолідації суспільства у виборі зовнішньополітичної стратегії та виборі моделі безпеки. До найпоширеніших міфів про НАТО належать такі:

— НАТО — агресивний блок;

— зважаючи на геополітичні виклики сьогодення набагато краще залишатися нейтральною державою, аніж вступати в НАТО;

— вступ до НАТО вимагатиме від України значних додаткових витрат бюджетних коштів;

— вступ України до НАТО зіпсує відносини з Росією;

— для України членства в ЄС досить і тому НАТО не потрібно;

— у сучасному світі немає об'єктивної необхідності існування НАТО;

— членство в НАТО відверне від України іноземних інвесторів;

— зі вступом до НАТО Україна втратить суверенітет;

— вступ України до НАТО призведе до перетворення її на військовий табір, заповнений базами НАТО;

— Україна буде зобов'язана брати участь в усіх військових операціях НАТО.

Очевидно, що негативне ставлення населення до НАТО корелюється із двома показниками: російською мовою та зовнішньополітичною орієнтацією на Росію. Крім того, важливу роль відіграє спрямована «пронатівська» чи «антинатівська» інформаційна пропаганда на рівні регіональної влади.

3.5.3. Хибні стереотипи щодо НАТО — перепона на шляху євроатлантичного розвитку України

На шляху до євроатлантичної моделі розвитку сьогодні існує чимало перешкод. І більшість із них — у свідомості громадян, які мислять стереотипами. Вони насамперед стосуються Північноатлантичного альянсу (НАТО), істинну природу якого люди зазвичай не розуміють, а тому опираються вступу в цю організацію. Щоб реалізувати свої євроатлантичні устремління, Україна мусить здолати найбезглуздіші стереотипи, які не відповідають дійсності, а лише заважають цивілізованому розвитку.

Перший стереотип: НАТО — організація, яка себе вичерпала, втратила свою конкурентоспроможність на міжнародному рівні, погрузла у внутрішніх протиріччях і, зрештою, розпадеться, тож Україні не потрібно прагнути набуття членства у структурі, яка не має майбутнього. Насправді Північноатлантичний альянс є одним із найбільш дієвих та успішних інструментів євроатлантичної цивілізації, що забезпечує країнам-членам ефективну національну безпеку і потужний економічний розвиток. Він не тільки не згорнув своєї діяльності, а навпаки, надзвичайно посилився. Починаючи з 1949 року, Організація збільшилась від 12 до 26 країн-членів. А за рішенням Бухарестського саміту (квітень 2008 року) до НАТО долучилося ще дві країни — Албанія і Хорватія. На цьому ж саміті Франція прийняла рішення повернутися з 1 січня 2009 р. до військової організації НАТО.

Другий стереотип: Організація Північноатлантичного договору була створена як агресивний військовий блок для окупації інших країн, що порушує норми міжнародного права. Подібні твердження не відповідають дійсності. НАТО виникло 4 квітня 1949 року на базі Вашингтонської угоди, підписаної дванадцятьма країнами, з метою створити спільну систему безпеки для протистояння агресії з боку СРСР. Багато хто вважає, що ініціатором утворення НАТО були Сполучені Штати Америки, але це не так. 25 серпня 1948 року, коли почалася «холодна війна», п'ять європейських країн (Велика Британія, Франція, Бельгія, Нідерланди, Люксембург) за ініціативи Великобританії вирішили спільно опікуватися питаннями оборони та створити військово-політичне угруповання — Західноєвропейський Союз. Однак вони зрозуміли, що самостійно захистити себе від мілітарної радянської системи буде важко, а тому звернулися до США та Канади. І саме це стало відправною точкою у формуванні Північноатлантичного альянсу. Він постав на основі 51-ї статті Статуту Організації Об'єднаних Націй (членом якої був і Радянський Союз), де записано, що кожна країна чи група країн мають право на колективний захист свого суверенітету, для чого можуть створюватися міжнародні організації. Отже, Північноатлантичний альянс був утворений на основі міжнародного права.

Третій стереотип: НАТО — наднаціональна організація, членство в якій звужує межі національного суверенітету, змушує країни поступатися своїми інтересами. Такого роду погляди не відбивають реального становища. НАТО — це міждержавна організація, а тому країна — її учасник не має підстав для втрати свого державного суверенітету. Жодне рішення в рамках Альянсу не може бути прийнято, якщо воно суперечить Конституції будь-якої держави-члена НАТО.

Усі рішення в Північноатлантичному альянсі ухвалюються консенсусом. Якщо одна країна не погоджується — рішення не приймається. Яскравий приклад — відхилення рішення стосовно введення військ країн НАТО в Ірак через відмову Франції та Німеччини підтримати США на цьому шляху. Якщо ж Ор-

ганізація ухвалює рішення щодо проведення спільної військової операції, то кожна країна сама визначає рівень і масштаби її участі в цій операції.

Відповідно до статті 5 Вашингтонської угоди НАТО захищає кожного члена і всіх членів Організації від зовнішньої агресії. Північноатлантичний альянс за часи свого існування здійснив лише одну широкомасштабну військову операцію в Європі, коли потрібно було подолати антинародний тоталітарний режим сербського керманича Мілошевича. До речі, Югославії де-факто вже на той час не існувало — у її складі залишились лише Сербія і Чорногорія. Як відомо, Чорногорія, зрештою, вийшла зі складу цієї квазікраїни. Що ж стосується введення військ НАТО до Афганістану, то це було здійснено за рішенням Організації Об'єднаних Націй, щоб уберегти країну від розпаду та громадянської війни.

Сьогодні НАТО є надзвичайно потужною політико-військовою організацією, яка об'єднує найбільш розвинуті країни світу і забезпечує кожній із них захист та національну безпеку. Посткомуністичні держави, які приєдналися до Альянсу, суттєво посилили систему національної безпеки і зменшили витрати на розвиток військово-оборонного сектору.

Четвертий стереотип: Україна не готова до вступу в НАТО. Але чому? І хто зробив такий висновок? Україна вже більше 20 років співпрацює з Північноатлантичним альянсом і є учасником майже всіх операцій НАТО. Ми підписали Хартію про особливе партнерство, а також План дій «Україна — НАТО», який, починаючи з 2003 року, реалізується через щорічні цільові плани. У квітні 2005 року Україна та НАТО приступили до більш високої фази співробітництва, що дістала назву Інтенсифікований діалог. Наша країна сьогодні знаходиться на шляху до приєднання до Плану дій щодо членства в НАТО (ПДЧ). Це питання вже розглядалося на саміті НАТО в Бухаресті, однак позитивному рішенню щодо України зашкодило, по-перше, категорично негативна позиція Росії

щодо нашого членства в Альянсі; по-друге, неготовність деяких країн НАТО (Німеччина, Франція) визнати Україну повноправним членом євроатлантичної спільноти; по-третє, недостатній рівень підтримки українським суспільством курсу України на вступ до НАТО.

П'ятий стереотип: країни, які ввійшли до НАТО, на відміну від України, були готові до вступу в Альянс. Однак це не зовсім так. Приміром, Греція і Туреччина приєдналися до Альянсу в 1952 році, ще не оговтавшись після Другої світової війни. Їх роздирали жорсткі протиріччя щодо Кіпру. Завдяки набуттю членства в НАТО цю проблему вдалося подолати. Португалія входила в НАТО в період кризи державної системи. Балтійські країни також не були стовідсотково готові до членства в Альянсі. Наприклад, Литва, яка межує з Калінінградською областю (Росія), опинилася у складній ситуації. Її було врегульовано після вступу в НАТО, від чого виграла і Росія, і Литва, й інші Балтійські країни.

Шостий стереотип: для входження в Альянс Україна мусить обов'язково проводити референдум, щоб дізнатися думку народу. Проте, як показує практика, тільки Словенія та Угорщина здійснювали загальнонаціональне опитування населення перед вступом у НАТО, оскільки така норма була записана в конституціях зазначених країн. Зауважимо, що у Словенії до початку інформаційно-просвітницької кампанії суспільна підтримка євроатлантичного курсу держави становила лише 30%. Іспанія проводила референдум через кілька років після набуття членства в НАТО. А в Словаччині всенародного опитування фактично не відбулося, оскільки голосувати прийшло лише 9% громадян електорального віку. Вдруге його проведення не знадобилося, позаяк питання вступу було вирішено на рівні парламенту. Приєднавшись до Альянсу, Словацька Республіка стала в один ряд із країнами, які швидко та ефективно розвиваються.

Отже, обов'язковість проведення референдуму — ще один стереотип, який штучно нав'язаний українській спільноті. Ми переконані, що питання вступу до НАТО має вирішуватися на державному рівні. Тим паче, що в Конституції України відсутнє положення про необхідність проведення референдуму стосовно вступу в НАТО, оскільки це міждержавна організація, участь у якій жодним чином не впливає на суверенний статус держави.

Сьомий стереотип: входження до Північноатлантичного альянсу загальмує розвиток України. Хибність цієї тези не викликає сумніву. Країни, що входять у НАТО, є потужними, розвинутими державами. І бути в одному клубі з ними — це безпека і нові можливості. Сьогодні ВВП США дорівнює близько $14 трлн., Франції — більше $2 трлн., тоді як України — менше $200 млрд. У країнах-членах НАТО провідні позиції займає середній клас, що складає від 2/3 до 3/4 суспільства, натомість в Україні 2/3 населення належить до категорії бідних людей, а понад 70% національного багатства зосереджено в руках кланово-корпоративних груп. Приєднання до Альянсу сприятиме зменшенню впливу цих груп, поширенню конкурентних начал, збільшенню іноземного інвестування. Як відомо, обсяги іноземних інвестицій до економік посткомуністичних країн, що ввійшли до НАТО, у середньому збільшилися у 5 разів. І зрозуміло, адже капітал прямує туди, де він захищений від несподіваних рішень та негативних внутрішніх процесів.

Якщо Україна стане членом Альянсу, у нас буде створено високотехнічну, оснащену за сучасними зразками професійну армію, зменшаться витрати на оборону. Адже колективна безпека, як відомо, коштує дешевше індивідуальної.

Політичною перевагою країн НАТО є те, що у них діє модель партійно-політичного парламентаризму. Це парламентсько-президентські чи парламентсько-монархічні держави, де досягнутий баланс гілок влади, що для України сьогодні було б дуже корисно.

Члени НАТО мають розвинуту систему місцевого самоврядування, де фінансові та економічні повноваження передані на рівень місцевих громад. Застосування такої парадигми влади стане відчутним поштовхом для ефективного розвитку України.

Членам НАТО забезпечено право на свободу слова та вільний доступ до інформації, що є немаловажним чинником прогресивного розвитку країни.

Восьмий стереотип: приєднання України до Альянсу погіршить наші відносини з Росією. Хоч така думка досить поширена серед українських громадян, однак її недоліки очевидні. Експерти не сумніваються, що вступ до НАТО стане підґрунтям для нормалізації стосунків із Росією. Пригадаймо, наприклад, що досить напружені відносини РФ із Балтійськими країнами значно поліпшилися після їх інтеграції в Альянс. Для Росії стабілізація її західного кордону є дуже вигідною, особливо з огляду на те, що на східних та південних кордонах РФ ситуація системно погіршується. Росія поки що не в змозі зупинити мусульманську експансію, а тиск комуністичного Китаю на російський простір стає дедалі відчутнішим.

Дев'ятий стереотип: зі вступом до Альянсу український оборонно-промисловий комплекс буде знищено. Слід зазначити, що жодна країна після приєднання до НАТО не втратила свій ОПК. Навпаки, він був модернізований та спеціалізований згідно з вимогами НАТО. Україна також має пройти подібний шлях, що, зрештою, дасть змогу вітчизняним виробникам різних видів озброєння, а також авіаційної, космічної, танкової, ракетної продукції вийти на ринки НАТО і відповідати його стандартам. Підприємства ОПК отримають багато нових можливостей. Вони братимуть участь у міжнародних військових проектах, тендерах із закупівлі зброї тощо.

Помилково думати, що Альянс зацікавлений знищити наші військово-промислові заводи й науковий потенціал. Навпаки, він уже сьогодні фінансує ряд наукових військових програм і підтримує життєздатний рівень українських наукових уста-

нов та працівників, надаючи їм гранти і кошти на проведення науково-дослідних робіт. Якби не сприяння з боку НАТО, Харківський та Київський військові науково-дослідні інститути могли б опинитися в дуже скрутному становищі.

Альянс підтримує також українських військовослужбовців, звільнених у запас. Протягом останніх років нашій країні надана допомога у проведенні програми підготовки і перепідготовки сотень колишніх військовослужбовців. Вони пройшли мовні та спеціалізовані професійні курси.

Починаючи з 1999 року, в обласних центрах України за підтримки Північноатлантичного альянсу було організовано 37 мовних курсів з англійської, французької, німецької, італійської мов, а також 14 бізнес-курсів. В Україні поширюється міф про те, що в разі вступу країни до Альянсу нас зобов'яжуть купувати лише натовське озброєння. Подібні твердження не відповідають дійсності. Наприклад, Балтійські країни закуповують у Швеції зброю, літаки та інше обладнання, а Польща і Чехія, які мають у своєму арсеналі радянську зброю, модернізували її, довели до стандартів НАТО і продовжують використовувати. У нас вони імпортують тільки деякі вузли. Тому зрозуміло, що після модернізації військового оснащення відповідно до стандартів, прийнятих у НАТО, на Україну не чинитиметься жодного тиску в цій царині.

А дезінформація про те, що Альянс наполягатиме на згортанні українського ОПК, поширюється тими силами, які не зацікавлені у становленні сучасної, потужної, європейської України. Насамперед це стосується Москви, адже саме російський військово-промисловий комплекс є нашим головним конкурентом на світових ринках озброєнь.

Десятий стереотип: Україна, щоби ввійти до Північноатлантичного альянсу, повинна заплатити внесок у сумі $90 млрд. У Військовій доктрині НАТО ніде не записано, що країна, яка набуває членства в Організації, має робити якісь вступні внески. Є інша норма — стосовно того, що країни-члени НАТО

мусять виділяти до 2% свого ВВП для підтримки власних національних збройних сил у стані, який відповідає сучасним військовим стандартам та вимогам безпеки. Гроші з державного бюджету використовуватимуться лише на модернізацію національного військово-промислового комплексу, утримання і трансформацію армії. До речі, сьогодні, якщо українська сторона бере участь у спільних з НАТО міжнародних навчаннях, їх оплачує саме Альянс. Таким чином він сприяє досягненню необхідного для участі в миротворчих операціях рівня підготовки нашої армії.

Одинадцятий стереотип: вступ до НАТО ускладнить енергетичну ситуацію в Україні. Навпаки, членство в Альянсі посилить енергетичну безпеку нашої країни, зробить стабільною модель постачання нафти і газу, дасть можливість добудувати нафтогін Одеса — Броди, полегшить доступ до нафти Перських та Африканських країн і Каспійського моря. Входження до НАТО пришвидшить підписання угоди з ЄС про митний союз та зону вільної торгівлі, а також формування Балто-Чорноморського економічного партнерства. Тоді будуть створені умови для налагодження більш комплексної та динамічної співпраці в усіх сферах із Францією, Бельгією, Нідерландами, Італією, Іспанією, Німеччиною.

Адже сьогодні вони займають вичікувальну, спостережну позицію стосовно України, яка фактично вже готова до вступу в НАТО, але поки що не в змозі подолати розколу політичних еліт усередині країни. Тут повчальним для нас може бути досвід Балтійських країн, яким вдалося досягти консенсусу серед еліт і зробити євроатлантичний вибір, про що жодна з цих країн не шкодує. Вони змогли подолати енергетичну залежність від Росії та стати вільними. Україні залишилося зробити в цьому напрямі тільки два зусилля: приєднатися до ПДЧ і набути членства в НАТО.

Дванадцятий стереотип: Україна повинна бути нейтральною державою, мати такий самий статус, як Австрія, Швеція,

Фінляндія, Швейцарія. Висловлювання подібного характеру в сучасних геополітичних і геоекономічних умовах, що склалися на Євразійському континенті, є утопією. По-перше, нейтральний статус країни, яка його проголосила, повинні визнати інші держави. Зрозуміло, що у випадку України це неможливо, і передусім через відсутність відповідного міжнародного механізму визнання такого статусу. По-друге, Австрія, Швеція та Фінляндія вступили до ЄС, долучилися до соціально-економічної системи безпеки на євроатлантичному просторі й тим самим фактично відмовилися від нейтрального статусу на міждержавному рівні. Їм залишився лише крок, щоб набути членство в Північноатлантичному альянсі. Дискусія з цього питання в суспільствах цих трьох країн уже розпочалася.

Що стосується Швейцарії, то вона має потужні збройні сили. Усі особи чоловічої статі у цій країні є діючими резервістами, які проходять кілька разів на рік багатоденні військові збори, мають нові комплекти необхідної амуніції та сучасної зброї, які зберігають у себе вдома.

Система нейтралітету у світі формувалася впродовж не одного десятиліття. Її застосування можливе в дуже багатій, розвинутій країні на кшталт Швейцарії, а не в Україні, яка щойно звільнилася від багатовікової колоніальної окупації і тоталітарного комуністичного режиму, де відсутній середній клас та громадянське суспільство, а більшість населення — жебраки з притаманною їм постколоніальною, рабською ментальністю.

Україна знаходиться у своєрідній геополітичній та геоекономічній щілині між двома світами — євроатлантичним (ЄС, США, Канада) та євразійським (із центром у Росії). І саме між ними нам потрібно обирати. Але багато українців ще живе минулим, вони сумують за Радянським Союзом, який був їх батьківщиною. У їх уяві вкоренилися стереотипи, пов'язані з тим, що НАТО завжди вважалося ворогом СРСР. Але ж такої країни наразі вже не існує — вона пішла в небуття, а разом із нею — Організація Варшавського договору, в яку були інтегровані країни соціалістичного табору. ОВД виявилася нежиттєздатною і розпалася із розвалом твердині світової соціалістичної системи — Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Натомість європейські країни змогли зберегти та посилити власні інтеграційні інструменти — Європейський Союз та Організацію Північноатлантичного договору, які виявилися спроможними відповісти на нові світові виклики. Більшість посткомуністичних країн визнала ефективність ЄС та НАТО і прийняла рішення інтегруватися до цих структур, а не створювати нові блоки.

Вступу України в НАТО має передувати системний аналіз та інформування українського суспільства про можливі переваги членства. Громадськість зможе згуртуватися навколо ідеї євроатлантичного майбутнього тільки в разі усвідомлення її безальтернативності для України.

3.5.4. Проблеми ефективності державної інформаційної політики щодо євроатлантичної інтеграції України

Пріоритети інформаційної політики в період інтенсивної підготовки України до вступу в Північноатлантичний альянс визначалися через відповідні державні механізми. У 2008–2011 роках це була *Державна цільова програма інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції на 2008–2011 роки*.

Державна цільова програма інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції на 2008–2011 роки (далі — Програма 2008–2011), ухвалена постановою Кабінету Міністрів України від 28 травня 2008 року № 502, спрямована на реалізацію державної політики у сфері інформування широких кіл українського суспільства про євроатлантичну інтеграцію та її важливість у забезпеченні національної безпеки. Саме цей напрям роботи на шляху євроатлантичної інтеграції України був окремо виділений у спільній заяві Комісії Україна — НАТО

(КУН), засідання якої на рівні глав держав та урядів відбулося 4 квітня 2008 р. у рамках Бухарестського саміту Організації Північноатлантичного договору.

Суттєвим недоліком Програми 2008–2011 було те, що в ній фактично не була передбачена співпраця з приватними ЗМІ. Як відомо, близько 70% інформації людина отримує саме через засоби масової інформації (передусім телебачення), а сьогодні найбільш рейтинговими є саме приватні мас-медіа. Заходи Програми 2008–2011, до реалізації яких залучалися ЗМІ, за своїм змістом та рівнем фінансування розраховані були лише на державний сектор медіа-середовища. Зауважимо, що у країнах-нових членах НАТО, де успішно реалізовувалися інформаційні кампанії, на інформування громадськості щодо євроатлантичної інтеграції через ЗМІ виділялося 40–50% загального фінансування таких кампаній. І це при тому, що політичні сили в зазначених країнах були єдині в питанні вступу до Північноатлантичного альянсу.

З метою роз'яснення стратегічного курсу Української держави на європейську та євроатлантичну інтеграцію і формування серед молоді свідомого ставлення до перспектив приєднання України до ЄС та НАТО були розроблені і проводилися такі інформаційно-просвітницькі заходи:

— запровадження у школах і ВНЗ навчального курсу «Європейська та євроатлантична інтеграція України»; підготовка підручників і методичних посібників для викладання цієї дисципліни;

— проведення серії семінарів для керівників ВНЗ, директорів шкіл і викладачів суспільних дисциплін з питань європейської та євроатлантичної інтеграції;

— відвідання представниками держав НАТО та ЄС навчальних закладів, виступи перед студентами і учнями старших класів під час офіційних візитів до України;

— зустрічі на постійній основі послів країн-членів НАТО і Євросоюзу із студентською та учнівською молоддю;

— започаткування лекторіїв з питань європейської та євроатлантичної інтеграції, запрошення для виступів перед молоддю представників Міністерства закордонних справ України, членів Громадської Ліги Україна — НАТО, експертів, науковців тощо;

— проведення студентських та учнівських наукових конференцій на тему «Входження до євроатлантичної спільноти — шлях до гідного майбутнього української молоді»;

— організація студентських та учнівських конкурсів на краще представлення переваг України в разі її вступу до європейських та євроатлантичних структур; нагородження переможців відзнаками (путівки, участь у літніх школах, призи тощо) від посольств іноземних держав;

— проведення молодіжних форумів за участю представників Центру інформації та документації НАТО в Україні, ЄК, посольств, МЗС і МОН України задля відкритого спілкування і розвіювання міфів щодо НАТО та ЄС;

— формування у ВНЗ і школах молодіжних клубів «Я — європеєць» з метою об'єднання проєвропейськи налаштованої української молоді;

— проведення молодіжних дебатів на тему «Чому я «за» або «проти» НАТО/ЄС?»;

— створення Інтернет-бібліотек, де збиралися матеріали про Північноатлантичний альянс, Європейський Союз, досвід країн-членів цих організацій, розвиток співробітництва України з міжнародними європейськими та євроатлантичними структурами;

— відкриття в навчальних закладах інформаційних стендів для інформування учнів/студентів про сучасну концепцію розвитку НАТО та ЄС і можливостей, які відкриває Україні активне партнерство з цими організаціями тощо.

Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. зафіксував намір України як європейської позаблокової держави продовжувати конструктив-

не партнерство з НАТО. Незмінність цього курсу було підтверджено у Стратегії національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється», затвердженій Указом Президента України від 8 червня 2012 р. № 389/2012. У підпункті 4.2. «Основні завдання політики національної безпеки у зовнішньополітичній сфері» одним із завдань визначається «продовження конструктивного партнерства з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО) з усіх питань, що становлять взаємний інтерес, у рамках наявних механізмів та інструментів, зокрема Хартії про особливе партнерство, Комісії Україна — НАТО та річних національних програм, спільних робочих груп, у тому числі спільної робочої групи з питань воєнної реформи».

У свою чергу, Альянс підтвердив готовність і надалі розвивати партнерство з Україною у новій Стратегічній концепції, ухваленій на Лісабонському саміті НАТО (19–20 листопада 2010 р.), та у Декларації Чиказького саміту НАТО (20–21 травня 2012 р.), в якій, зокрема, визнається ключова роль нашої держави у підтриманні євроатлантичної безпеки.

14 листопада 2012 року відбулась у Києві 9-та Асамблея Всеукраїнського громадського об'єднання «Громадська ліга Україна-НАТО». Захід відбувся за сприяння Центру інформації та документації НАТО в Україні, Міністерства закордонних справ України, Державного комітету з питань телебачення і радіомовлення України та Міністерства оборони України.

В Асамблеї взяли участь 150 представників громадських організацій та державних органів влади, представники дипломатичних місій та військовослужбовці.

Понад 25 представників ЗМІ, серед яких Укрінформ, Інтерфакс, ІА УНН, ІА «Українські новини», Національна радіокомпанія України, Радіо Свобода, газета «Моряк України», журнал «Оборонний вісник», журнал «Заповіт батьків», УТР, ТРК «5 канал», ТРК «Україна», ТРК «Крим», Житомирська ОДТРК, Чернігівська ОДТРК, Черкаська ОДТРК «Рось» та інші, акредитувались для висвітлення роботи Асамблеї.

Серед державних установ у заході взяли участь Міністерство закордонних справ України, Міністерство оборони України, Генеральний Штаб ЗСУ, Держкомтелерадіо України, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

В рамках Асамблеї відбувся відеоміст із Штаб-квартирою НАТО в Брюсселі за участі д-ра Петра Лунака — заступника керівника відділу по роботі з країнами-членами та партнерами Управління громадської дипломатії НАТО. Він ознайомив українських учасників із практичними аспектами Громадської дипломатії НАТО та відповів на запитання учасників.

Учасники обговорили нову Стратегію національної безпеки України та Воєнну доктрину України, а також загрози та виклики для України. Розглянута можливість поєднання інформаційних та просвітницьких зусиль громадськості, державних установ та міжнародних організацій, досвід та можливості діяльності в нових умовах.

В рамках проведення Асамблеї, Громадською лігою Україна — НАТО була презентована «Громадська комунікативна стратегія сприяння співробітництву України з НАТО». Документ розроблений з метою поліпшення поінформованості українського суспільства з питань євроатлантичного співробітництва.

«Ми вважаємо, що завдяки цій Стратегії значно збільшиться рівень поінформованості громадян України з питань євроатлантичного співробітництва та вітчизняної політики безпеки, а також зросте значення неурядових організацій, що працюють у безпековій сфері», — зазначив голова Громадської ліги Україна — НАТО Сергій Джердж. Документ розроблений на підставі українського та міжнародного досвіду та враховує національні особливості комунікативного та інформаційного простору України. Він нагадав, що в українському законодавстві, поруч із позаблоковістю, зазначено, що Україна продовжує конструктивне партнерство з НАТО. Водночас, на його переконання, комунікація влади та громадськості щодо євроатлантично-

го співробітництва в Україні не налагоджена, а також відсутні відповідні координаційні механізми.

«Найнеобхіднішою є інтерактивна комунікація зі зворотнім зв'язком, яка поєднує широку громадськість, науковців, владу, бізнес, безпековий сектор, структури НАТО та партнерів інших країн», — зазначали учасники Асамблеї. Також було відзначено, що розроблена стратегія побудована на основі принципу «громадської дипломатії» і спрямована на забезпечення порозуміння та залучення підтримки громадськістю та іншими зацікавленими сторонами питань безпеки України.

Представники громадських організацій наголосили, що надзвичайно важливим є те, що державні структури та інституції НАТО теж сприйняли даний документ, який для неурядових організацій буде слугувати певним ґрунтом для активізації діяльності в даній сфері. Адже і в теперішнього керівництва країни є потреба інформувати громадян щодо співробітництва України з НАТО. Суспільству необхідно пояснювати для чого відбуваються спільні навчання, що це дає українській стороні, чому ми беремо участь у миротворчих місіях? Тому необхідність проведення фахової інформаційної політики в сфері євроатлантичного співробітництва залишається.

З метою забезпечення продовження конструктивного партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору відповідно до положень Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» з усіх питань, що становлять взаємний інтерес, виконання рішень, прийнятих під час засідань Комісії Україна — НАТО 3 грудня 2008 року у м. Брюсселі та 15 квітня 2011 року у м. Берліні, указом Президента України затверджено Річну національну програму співробітництва Україна — НАТО на 2013 рік.

Річна національна програма співробітництва Україна — НАТО на 2013 рік (далі — Програма) має на меті забезпечення максимальної результативності партнерства України з НАТО в рамках наявних механізмів та інструментів співробітництва.

Реалізація Програми сприятиме послідовному продовженню реформ у суспільно-політичній, безпековій, оборонній, економічній, правовій та інших сферах з урахуванням досвіду виконання річних програм співробітництва Україна — НАТО протягом 2009–2012 років у контексті європейської інтеграції. Програма відповідає визначеним Президентом України завданням щодо проведення широкомасштабних внутрішніх реформ, а також програмним засадам діяльності Уряду України.

Виконання Програми дасть змогу забезпечити продовження взаємовигідного співробітництва з НАТО в рамках особливого партнерства, отримання консультативно-дорадчої та іншої допомоги з боку Альянсу і держав-членів НАТО.

Важливе місце у Програмі відводиться інформаційному забезпеченню співпраці України і НАТО.

Так, відповідно до пункту 1.4. *Інформування громадськості про співробітництво України з НАТО* проведення інформаційної роботи (насамперед на регіональному рівні), координація діяльності державних органів і громадських об'єднань, розширення мережі інформаційних стендів, що створюються з використанням належної довідково-аналітичної бази, та поліпшення якості тематичних Інтернет-ресурсів є основними умовами успішної реалізації відповідної інформаційної політики держави.

Для широкого інформування громадськості про співробітництво України з Альянсом важливе значення має залучення до цього процесу громадських об'єднань, засобів масової інформації, наукових та експертних кіл.

Середньострокові цілі:

— продовжити роботу з інформування громадськості на регіональному та місцевому рівні стосовно конструктивного партнерства України з Альянсом щодо питань, які становлять взаємний інтерес;

— сприяти впровадженню положень Громадської комунікативної стратегії сприяння співробітництву України з НАТО,

схваленої 14 листопада 2012 року на 9-й Асамблеї Всеукраїнського громадського об'єднання «Громадська Ліга Україна — НАТО».

Пріоритетні завдання на 2013 рік:

— сприяти висвітленню державними засобами масової інформації заходів, пов'язаних із співробітництвом України з НАТО;

— сприяти громадським об'єднанням у проведенні в Україні щорічного Дня євроатлантичного партнерства;

— забезпечити розширення мережі інформаційних стендів, поліпшення якості існуючих та створення нових тематичних Інтернет-ресурсів, у тому числі у навчальних закладах;

— забезпечити інформування українського суспільства про результати реалізації програм та проектів, що здійснюються в Україні за підтримки НАТО;

— продовжити за участю Центру інформації та документації НАТО в Україні і контактного посольства НАТО в Україні проведення в Автономній Республіці Крим та областях тематичних заходів за участю представників державних органів, громадських об'єднань, засобів масової інформації, навчальних закладів, а також експертів, у тому числі представників держав-членів та інституцій Альянсу в Україні.

Основні заходи:

— провести за участю Центру інформації та документації НАТО в Україні та Всеукраїнського громадського об'єднання «Громадська Ліга Україна — НАТО» День євроатлантичного партнерства в Україні;

— провести за участю Громадської ради при Міністерстві закордонних справ України, Центру інформації та документації НАТО в Україні семінари, круглі столи, конференції з питань співробітництва України з НАТО;

— сприяти висвітленню засобами масової інформації проведення в Україні багатонаціональних військових навчань;

— сприяти у співробітництві з Центром інформації та документації НАТО в Україні і контактним посольством НАТО в Україні виданню інформаційно-аналітичної, наукової та навчальної літератури, створенню і розміщенню на українських теле- і радіоканалах передач та сюжетів з актуальних питань співробітництва України з НАТО;

— забезпечити висвітлення питань євроатлантичного співробітництва військовими засобами масової інформації;

— продовжити проведення за участю Центру інформації та документації НАТО в Україні і контактного посольства НАТО в Україні тематичних заходів у військових навчальних закладах щодо інформування про співробітництво України з Організацією Північноатлантичного договору та Європейським Союзом;

— провести у Національному університеті оборони України за участю Оборонного коледжу НАТО (NDC) (м. Рим, Італійська Республіка) та Школи НАТО (м. Обераммергау, Федеративна Республіка Німеччина) Міжнародний тиждень НАТО в Україні;

— ужити заходів щодо використання можливостей Мережі партнерства Україна — НАТО з обізнаності громадянського суспільства під егідою Спільної робочої групи Україна — НАТО з питань воєнної реформи та за участю Всеукраїнського громадського об'єднання «Громадська Ліга Україна — НАТО» для підвищення рівня поінформованості громадянського суспільства та налагодження ефективного діалогу між суб'єктами забезпечення національної безпеки та громадськими об'єднаннями.

Завдання для самоперевірки та самоконтролю

☞ *Які перешкоди Ви можете виокремити щодо забезпечення суспільної підтримки вступу України в НАТО?*

- *Причини неефективності інформаційних операцій в Україні.*
- *Розробіть стратегію інформаційного забезпечення входження України в євроатлантичні структури з урахуванням досвіду країн Центрально-Східної Європи.*
- *Які елементи (принципи) інформаційної безпеки Ви вважаєте найголовнішими? Які з них наявні сьогодні в Україні?*
- *Назвіть найбільш поширені міфи про НАТО.*
- *Як можна боротися з хибними стереотипами про НАТО?*
- *Проаналізуйте ефективність виконання Державної цільової програми інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції на 2008–2011 роки.*
- *Оцініть доцільність проведення заходів, передбачених Річною національною програмою співробітництва Україна — НАТО на 2013 рік.*

Список використаної і рекомендованої літератури

1. Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України : матеріали 6-ї регіон. наук.-практ. конф. 14 трав. 2009 р., м. Дніпропетровськ / За заг. ред. Л. Л. Прокопенка. — Д. : ДРІДУ НАДУ, 2009. — 340 с.
2. Актуальні проблеми інтеграції України в НАТО : громадська думка та експертні оцінки : зб. наук-аналіт. матеріалів / За ред. В. П. Горбуліна. — К. : Євроатлантикінформ, 2005. — 224 с.

3. *Білоус О.* Євроатлантична інтеграція України : проблеми та перспективи. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / О. Білоус та інші. — Івано-Франківськ, 2007. — 108 с.
4. Вступ до НАТО — стратегічний вибір України / За загальною ред. О. І. Соскіна. — К. : Вид-во «Інститут трансформації суспільства», 2008. — 192 с.
5. *Дерев'янко С. М.* Всеукраїнський референдум про вступ України до НАТО : обов'язковість та реальність проведення / С. М. Дерев'янко // Вісник Наукового інформаційно-аналітичного центру НАТО Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. — Випуск перший (спеціальний випуск) / За заг. ред. Олега Білоуса. — Івано-Франківськ : Гостинець, 2008. — С. 34–41.
6. Державна цільова програма інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2008–2011 роки : затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 28 травня 2008 року № 502 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control.
7. *Джордж С. Ф.* Україна — НАТО : співробітництво заради безпеки / С. Ф. Джордж. — К. : Товариство «Знання України», 2007. — 96 с.
8. Довідник НАТО / Організація Північноатлантичного договору. — К. : Молодь, 1999. — 543 с.
9. *Кордон М. В.* Європейська та євроатлантична інтеграція України : навчальний посібник / М. В. Кордон. — К. : Центр учбової літератури, 2008. — 172 с.
10. Місце України в НАТО. — К. : Центр Демократичні ініціативи, 2006. — 252 с.
11. *Палій О.* Навіщо Україні НАТО? / О. Палій. — К. : Дніпро, 2006. — 144 с.

12. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : закон України від 1 липня 2010 року № 2411 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2411-17.

13. Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна — НАТО на 2013 рік : указ Президента України від 5 липня 2013 року № 373 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/371/2013/page2.

14. Про питання вступу України до Організації Північноатлантичного договору (НАТО) : постанова Верховної Ради України від 6 березня 2008 р., № 126-VI // Голос України. — 2008. — 12 березня.

15. Розвиток конструктивного партнерства України з НАТО [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/euroatlantic-cooperation/ukraine-nato.

16. *Фурашев В.* Акценти та пріоритети інформаційної політики в період інтенсивного залучення України до НАТО / В. Фурашев // Економічний часопис — XXI. — 2008. — № 5-6. — С. 18-23.

17. *Фурашев В. М.* Інформатизація виборчих і референдумних процедур : один з аспектів практичної реалізації євроатлантичного курсу України : монографія / В. М. Фурашев, С. Ф. Джердж. — К. : Прес-КІТ, 2008. — 168 с.

18. Щорічний звіт Генерального секретаря 2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nato.int/cps/uk/SID-5A211C71-AE38511C/natolive/opinions_94220.htm.

Тема 3.6. Національна система координації співробітництва України з НАТО

3.6.1. Окремі результати координації співробітництва України з НАТО

Процес входження до НАТО є стимулюючим фактором для проведення внутрішніх політичних та соціально-економічних реформ усіх сфер суспільного життя, гармонізації законодавства з правовими нормами та демократичними принципами країн-членів НАТО, прискорення трансформації Збройних сил України, встановлення цивільного демократичного контролю над оборонним та безпековим секторами держави.

При умові вступу до Альянсу Україна братиме безпосередню участь у процесах вироблення і прийняття рішень щодо подальшого розвитку європейської і євроатлантичної безпеки, які не лише стосуються інтересів національної безпеки України та НАТО, але й формують сучасне середовище євроатлантичної безпеки, включаючи безпеку України.

Україна отримає безпрецедентні додаткові гарантії забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності та непорушності державних кордонів відповідно до Вашингтонського договору. Завдяки цьому у майбутньому Україна не буде об'єктом провокацій на кшталт закликів до перегляду статусу Севастополя та Кримського півострова, які регулярно лунають з уст високих посадовців та офіційних осіб Російської Федерації, або нагнітання напруження, як було під час конфлікту навколо острова Коса Тузла.

НАТО надає ефективну практичну допомогу державам у випадку надзвичайних ситуацій та техногенних катастроф. І в Україні бували випадки, коли допомога НАТО була вчасною і потрібною. Це і ліквідація аварії на колекторних спорудах Харкова наприкінці 90-х років, і наслідків повеней у Закарпатті у 1998 та 2001 рр. Саме НАТО забезпечило оператив-

не надання допомоги США у ліквідації наслідків урагану «Катріна» та Пакистану в ліквідації наслідків землетрусу.

Щодо позитивів, які Україна вже має сьогодні, слід згадати проект НАТО щодо створення Трастового фонду для ліквідації надлишків застарілих боєприпасів в Україні, а їх у нас 133 тис. тонн, 1,5 млн. одиниць стрілецької зброї та 1 тис. одиниць переносних зенітно-ракетних комплексів. 1 грудня 2005 р. у Харківській області розпочався перший трирічний етап проекту, на який вже зараз передбачено 4,1 млн. євро, а вартість усього першого етапу становитиме близько 8 млн. євро. Загалом проект розрахований на 12 років, і на його реалізацію передбачається витратити більше 25 млн. євро.

НАТО надає допомогу Україні у вирішенні проблем звільнених у запас військовослужбовців. Завдяки фінансовій підтримці Альянсу з грудня 1999 р. по 2005 р. було організовано 39 курсів з вивчення іноземних мов (англійська, німецька, французька, італійська), які закінчили 447 колишніх військовослужбовців, і 15 курсів з основ ведення підприємницької діяльності для звільнених у запас офіцерів. У 2005 р. було проведено 8 мовних курсів і 6 спеціалізованих курсів, на що було виділено 150 тис. євро.

Саме завдяки НАТО було збережено найбільший у Європі полігон «Яворів» у Львівській області, до забезпечення діяльності якого залучаються тисячі цивільних осіб та десятки приватних компаній малого та середнього бізнесу, отримуючи постійну високооплачувану роботу та замовлення на надання побутових та інших послуг, на поставки продуктів харчування, одягу тощо.

Членство України в НАТО матиме глибоке цивілізаційне значення для нашої країни. Адже входження до Альянсу означає для нас, перш за все, приєднання до сім'ї націй, що мають спільні демократичні цінності, які цілком поділяє український народ. Національним інтересам України відповідає взаємодія з країнами-членами НАТО у боротьбі проти міжнародного тероризму, розповсюдження зброї масового знищення, нелегального обігу наркотиків, торгівлі людьми, в питаннях захисту навколишнього середовища, становлення громадянського суспільства тощо.

Службою безпеки України встановлено контакти із Спеціальним комітетом НАТО та Офісом безпеки НАТО. У рамках Спеціального комітету НАТО проведено низку спільних засідань з проблем боротьби з міжнародним тероризмом та інших питань, що відносяться до компетенції спецслужб.

Активно розвивається *парламентський вимір співробітництва*. Свідченням цього були активні контакти між Верховною Радою України і НАТО на високому рівні під час двосторонніх візитів, регулярна участь делегацій Верховної Ради у сесіях та семінарах Парламентської Асамблеї НАТО, участь у роботі Міжпарламентської ради Україна-НАТО, співробітництво з НАТО в рамках різних практичних проектів.

Країни — члени НАТО та країни — партнери надали Україні допомогу у ліквідації наслідків сильних повеней, що сталися у 1995, 1998, 2001 та 2008 роках. До того ж, починаючи з 1997-го, відповідно до Меморандуму про взаєморозуміння у галузі планування на випадок надзвичайних ситуацій цивільного характеру та готовності до катастроф, у цій галузі було започатковано широкомасштабну співпрацю, яка принесла Україні безпосередню практичну користь. Основну увагу було приділено намаганням допомогти Україні, насамперед її західним регіонам, уразливим перед повенями, краще підготуватися до подібних надзвичайних станів та подолання їх наслідків. В Україні проводилися навчання ПЗМ, які мали на меті випробувати в дії процедури реагування на повені та надання допомоги цивільному населенню. Такі тренування пройшли на Закарпатті у вересні 2000 року. А у 2001 році було розпочато Регіональний проект із запобігання та реагування на надзвичайні ситуації при проходженні повеней, дощових паводків та сельових потоків у Карпатському регіоні України за участю сусідніх кра-

їн з метою розвитку у басейні річки Тиси ефективної системи запобігання та реагування на повені. Цей проект став важливим елементом співпраці в галузі планування на випадок надзвичайних ситуацій.

Таким чином, послідовність та цілеспрямованість України у реалізації Плану дій Україна — НАТО, спільні зусилля виконавчої і законодавчої гілок влади у вирішенні питань, пов'язаних із співробітництвом нашої держави з Альянсом, та активним залученням до вирішення безпекових проблем в Іраку, дозволили суттєво покращити відносини з НАТО, створити міцне підґрунтя для подальшого якісного поглиблення відносин України з НАТО.

3.6.2. Функціональна структура державного управління процесом євроатлантичної інтеграції України

З метою забезпечення продовження конструктивного партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору з усіх питань, які становлять взаємний інтерес, зокрема партнерства у рамках річних національних програм, узгодженої реалізації заходів у цій сфері, відповідно до пунктів 3 і 28 частини першої статті 106 Конституції України Президент України 18 листопада 2010 року видав указ № 1039/2010 «Про забезпечення продовження конструктивного партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору», у якому визначено, що сприяння узгодженому виконанню центральними органами виконавчої влади, іншими державними органами завдань щодо продовження конструктивного партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору з питань, які становлять взаємний інтерес, забезпечують:

- Національний координатор з питань партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору у сфері зовнішньої політики та економіки;

- Національний координатор з питань партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору у сфері оборони та військовій сфері;
- Національний координатор з питань партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору у сфері ресурсного (фінансового) забезпечення;
- Національний координатор з питань партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору у сфері безпеки;
- Національний координатор з питань партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору у правовій сфері.

Національний координатор з питань партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору у сфері зовнішньої політики та економіки, Національний координатор з питань партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору у сфері оборони та військовій сфері, Національний координатор з питань партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору у сфері ресурсного (фінансового) забезпечення, Національний координатор з питань партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору у сфері безпеки та Національний координатор з питань партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору у правовій сфері (далі — національні координатори) є спеціально уповноваженими особами, діяльність яких спрямована на забезпечення сприяння узгодженому виконанню центральними органами виконавчої влади, іншими державними органами завдань щодо продовження конструктивного партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору з питань, які становлять взаємний інтерес.

Національні координатори у своїй діяльності керуються Конституцією та законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, міжнародними договорами України, а також Положенням.

Національні координатори у відповідних сферах:

- сприяють узгодженому виконанню центральними органами виконавчої влади, іншими державними органами завдань щодо продовження конструктивного партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору з питань, які становлять взаємний інтерес, у тому числі щодо підготовки пропозицій до проектів річних національних програм, індивідуальних програм, галузевих планів партнерства та реалізації таких програм, планів;
- беруть участь у підготовці заходів, що здійснюються відповідними центральними органами виконавчої влади, іншими державними органами, щодо продовження конструктивного партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору з питань, які становлять взаємний інтерес;
- сприяють належній підготовці та участі делегацій, представників України в засіданнях спільних робочих груп України та Організації Північноатлантичного договору у визначених сферах партнерства, а також консультаціях та експертних зустрічах із представниками Організації Північноатлантичного договору;
- готують та вносять на розгляд Комісії з питань партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору (далі — Комісія) пропозиції щодо дальшого розвитку конструктивного партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору з усіх питань, які становлять взаємний інтерес, здійснюють підготовку відповідних матеріалів до розгляду Комісією, проектів її рішень;
- інформують відповідні центральні органи виконавчої влади, інші державні органи про прийняті Комісією рішення;
- здійснюють моніторинг виконання річних національних програм, індивідуальних програм, галузевих планів партнерства, планів заходів щодо виконання річних національних програм, готують пропозиції стосовно забезпечення виконання передбачених ними заходів та вносять їх на розгляд Комісії.

Національними координаторами призначаються:

- Національним координатором з питань партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору у сфері зовнішньої політики та економіки — перший заступник або заступник Міністра закордонних справ України;
- Національним координатором з питань партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору у сфері оборони та військовій сфері — перший заступник або заступник Міністра оборони України;
- Національний координатор з питань партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору у сфері ресурсного (фінансового) забезпечення — перший заступник або заступник Міністра фінансів України;
- Національний координатор з питань партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору у сфері безпеки — перший заступник або заступник Голови Служби безпеки України;
- Національний координатор з питань партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору у правовій сфері — перший заступник або заступник Міністра юстиції України або Урядовий уповноважений у справах Європейського суду з прав людини.

Національні координатори призначаються Президентом України за поданням голови Комісії з питань партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору. Національні координатори є членами Комісії, беруть участь у її засіданнях особисто. Національні координатори не можуть делегувати свої повноваження іншим особам. Національні координатори здійснюють свою діяльність на громадських засадах.

Утворено також Комісію з питань партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору при Президентові України.

Основними завданнями Комісії є:

- проведення моніторингу, аналіз та оцінка стану партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору, зокрема у рамках річних національних програм, індивідуальних програм, галузевих планів партнерства, планів заходів щодо виконання річних національних програм;
- забезпечення узгодженої діяльності національних координаторів з питань партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору;
- підготовка та внесення в установленому порядку пропозицій Президентові України щодо дальшого розвитку конструктивного партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору з усіх питань, які становлять взаємний інтерес, оптимізації механізму забезпечення узгодженої діяльності центральних органів виконавчої влади, інших державних органів у цій сфері, розроблення проектів нормативно-правових актів України з цих питань, підготовка висновків щодо доцільності прийняття таких нормативно-правових актів.

Комісія для виконання покладених на неї завдань має право:

- надавати рекомендації щодо виконання центральними органами виконавчої влади, іншими державними органами завдань у відповідних сферах партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору;
- одержувати в установленому порядку від центральних органів виконавчої влади, інших державних органів, державних підприємств, установ та організацій необхідні інформацію, документи і матеріали;
- залучати в установленому порядку до участі в роботі створюваних Комісією робочих груп працівників органів виконавчої влади, а також учених, фахівців для опрацювання окремих питань;

- запрошувати на свої засідання та залучати до обговорення відповідних питань посадових осіб органів державної влади, інших державних органів, установ та організацій;
- організовувати та проводити круглі столи, дискусії, наради з питань, віднесених до компетенції Комісії.

Комісія у процесі виконання покладених на неї завдань взаємодіє з іншими допоміжними органами і службами, створеними Президентом України, з Апаратом Ради національної безпеки і оборони України.

Комісія утворюється у складі голови, його заступника, секретаря, інших членів, які беруть участь у її роботі на громадських засадах. Головою Комісії є за посадою Міністр закордонних справ України. Заступником голови Комісії є Національний координатор з питань партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору у сфері зовнішньої політики та економіки. Членами Комісії є інші національні координатори, а також представники Адміністрації Президента України, Секретаріату Кабінету Міністрів України та Апарату Ради національної безпеки і оборони України. Секретарем Комісії є за посадою директор департаменту євроатлантичного співробітництва і нових викликів Міністерства закордонних справ України. Персональний склад Комісії затверджується Президентом України.

Для забезпечення виконання покладених на Комісію завдань нею утворюються на чолі з відповідними національними координаторами такі робочі групи:

- робоча група з політичних та економічних питань;
- робоча група з питань оборони та військових питань;
- робоча група з питань ресурсів (фінансів);
- робоча група з питань безпеки;
- робоча група з правових питань.

Пропозиції щодо персонального складу робочих груп готують відповідні національні координатори на підставі пропо-

зицій керівників органів, що мають бути представлені у складі таких робочих груп.

Персональний склад робочих груп затверджується Комісією за поданням відповідних національних координаторів.

Основною організаційною формою роботи Комісії є засідання, які проводяться в міру потреби, але не рідше одного разу на три місяці. Засідання Комісії є правомочним у разі присутності на ньому більше половини її складу. За результатами розгляду питань Комісія ухвалює рішення.

Кабінет Міністрів України здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, а також спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади.

Важливе місце в Національній системі координації співробітництва України з НАТО посідає Міністерство закордонних справ України. Пункти 1–3 Положення про Міністерство закордонних справ України, затвердженого указом Президента України від 6 квітня 2011 р. № 381 визначають, що «Міністерство закордонних справ України (МЗС) як центральний орган виконавчої влади є головним (провідним) органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної політики у сфері зовнішніх зносин України та координації відповідних заходів, зокрема тих, що спрямовані на участь у формуванні та реалізації державної політики, спрямованої на інтеграцію України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі, продовження конструктивного партнерства з НАТО».

Місія України при Організації Північноатлантичного Договору є закордонною дипломатичною установою України — представництвом України при міжнародній організації, заснованим з метою забезпечення постійного співробітництва України з Організацією Північноатлантичного Договору та участі в Раді Євроатлантичного Партнерства (РЄАП). Утворена ця

Місія Указом Президента України від 4 грудня 1997 року № 1333 «Про заснування Місії України при НАТО».

Основними завданнями Місії є:

1) забезпечення реалізації державної політики України щодо співробітництва з НАТО;

2) представництво України при НАТО, її органах та підтримання з цією Організацією офіційних відносин;

3) забезпечення постійних контактів з політичними і військовими структурами НАТО, представництво України в РЄАП та її органах;

4) участь у роботі органів РЄАП, Програми НАТО «Партнерство заради миру», Комісії Україна — НАТО та інших спільних органів.

Місію очолює Глава, якого призначає та звільняє з посади Президент України за поданням Міністра закордонних справ України. Глава Місії є за посадою Постійним представником України при міжнародній організації.

Датою акредитації Глави Місії є дата вручення ним вірчої грамоти Генеральному секретареві НАТО.

Глава Місії є представником України в РЄАП та у контактах з НАТО. Глава Місії:

1) здійснює безпосереднє керівництво Місією, координацію і контроль за діяльністю її підрозділів, спрямовує діяльність делегацій та представників України, які беруть участь у роботі органів НАТО або РЄАП;

2) організовує роботу Місії відповідно до щорічних планів, які затверджує Міністр закордонних справ України;

3) бере участь у роботі РЄАП та Комісії Україна — НАТО;

4) підтримує контакти з Генеральним секретарем НАТО, його заступником та помічниками, керівниками структурних підрозділів, главами місій держав — членів і держав — партнерів при НАТО;

5) керує діяльністю Місії, пов'язаною із співробітництвом з Політичним директоратом і Політичним комітетом НАТО, Де-

партаментом публічної дипломатії, іншими структурними підрозділами НАТО;

6) виконує інші функції відповідно до законодавства України та цього Положення.

Для виконання своїх функцій Глава Місії видає накази і розпорядження, що є обов'язковими до виконання всіма працівниками Місії.

Глава Місії має заступників з політичних та оборонних питань, які за посадами є радниками-посланниками.

У складі Місії можуть утворюватися політична, оборонна секції, військове представництво та інші підрозділи. Фінансове та організаційне забезпечення Місії здійснює Міністерство закордонних справ України.

Рада Національної безпеки і оборони України. У 1998 році був прийнятий Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України», який визначає правові засади організації та діяльності Ради національної безпеки і оборони України, її склад, структуру, компетенцію і функції. Рада національної безпеки і оборони України має конституційний статус. Згідно з Конституцією України, Рада національної безпеки і оборони України є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України. У своїй діяльності цей орган керується Конституцією та законами України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, актами Президента України.

Функціями Ради національної безпеки і оборони України є:

1) внесення пропозицій Президентові України щодо реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони;

2) координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у мирний час;

3) координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного або надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України.

Відповідно до вищенаведених функцій, Рада національної безпеки і оборони України має таку компетенцію:

1) розробляє та розглядає на своїх засіданнях питання, які відповідно до Конституції та законів України, Концепції (основ державної політики) національної безпеки України, Воєнної доктрини України належать до сфери національної безпеки і оборони, та подає пропозиції Президентові України щодо:

визначення стратегічних національних інтересів України, концептуальних підходів та напрямів забезпечення національної безпеки і оборони у політичній, економічній, соціальній, воєнній, науково-технологічній, екологічній, інформаційній та інших сферах;

проектів державних програм, доктрин, законів України, указів Президента України, директив Верховного Головнокомандувача Збройних сил України, міжнародних договорів, інших нормативних актів та документів з питань національної безпеки і оборони;

удосконалення системи забезпечення національної безпеки та організації оборони, утворення, реорганізації та ліквідації органів виконавчої влади у цій сфері;

проекту Закону України про Державний бюджет України по статтях, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки і оборони України;

матеріального, фінансового, кадрового, організаційного та іншого забезпечення виконання заходів з питань національної безпеки і оборони;

заходів політичного, економічного, соціального, воєнного, науково-технологічного, екологічного, інформаційного та іншого характеру відповідно до масштабу потенційних та реальних загроз національним інтересам України;

доручень, пов'язаних з вивченням конкретних питань та здійсненням відповідних досліджень у сфері національної безпеки і оборони, органам виконавчої влади та науковим закладам України;

залучення контрольних, інспекційних та наглядових органів, що функціонують у системі виконавчої влади, до здійснення контролю за своєчасністю та якістю виконання прийнятих Радою національної безпеки і оборони України рішень, введених в дію указами Президента України;

забезпечення і контролю надходження та опрацювання необхідної інформації, її збереження, конфіденційності та використання в інтересах національної безпеки України, аналізу на її основі стану і тенденції розвитку подій, що відбуваються в Україні і в світі, визначення потенційних та реальних загроз національним інтересам України;

питань оголошення стану війни, загальної або часткової мобілізації, введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або окремих її місцевостях, оголошення в разі потреби окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації;

2) здійснює поточний контроль за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони, подає Президентові України відповідні висновки та пропозиції;

3) залучає до аналізу інформації посадових осіб та фахівців органів виконавчої влади, державних установ, наукових закладів, підприємств та організацій усіх форм власності;

4) ініціює розроблення нормативних актів та документів з питань національної безпеки і оборони, узагальнює практику їх застосування та результати перевірок їх виконання;

5) координує і контролює переведення центральних і місцевих органів виконавчої влади, а також економіки країни на роботу в умовах воєнного чи надзвичайного стану;

6) координує і контролює діяльність органів місцевого самоврядування в межах наданих повноважень під час введення воєнного чи надзвичайного стану;

7) координує та контролює діяльність органів виконавчої влади по відбиттю збройної агресії, організації захисту населення та забезпеченню його життєдіяльності, охороні життя, здоров'я, конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян, підтриманню громадського порядку в умовах воєнного та надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України.

Головою Ради національної безпеки і оборони України є Президент України, а у разі дострокового припинення повноважень Президента України відповідно до статей 108, 109, 110 і 111 Конституції України виконання обов'язків Голови Ради національної безпеки і оборони України на період до обрання і вступу на пост нового Президента України покладається на Прем'єр-міністра України.

Персональний склад Ради національної безпеки і оборони України формує Президент України. До складу Ради національної безпеки і оборони України за посадою входять Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України. Членами Ради національної безпеки і оборони України можуть бути керівники інших центральних органів виконавчої влади.

Секретар Ради національної безпеки і оборони України призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України і безпосередньо йому підпорядковується. Правовий статус Секретаря Ради національної безпеки і оборони України як державного службовця визначається Президентом України відповідно до Закону України «Про державну службу». Секретар Ради національної безпеки і оборони України забезпечує організацію роботи і виконання рішень Ради національної безпеки і оборони України. Він має заступників, які за його поданням призначаються на посаду та звільняються з посади Президентом України.

Основною організаційною формою діяльності Ради національної безпеки і оборони України є її засідання, на яких її члени голосують особисто. Делегування ними обов'язку бути присутніми на засіданні Ради національної безпеки і оборони України іншим особам не допускається.

У засіданнях Ради національної безпеки і оборони України може брати участь Голова Верховної Ради України. На запрошення Голови Ради національної безпеки і оборони України у її засіданнях можуть брати участь голови комітетів Верховної Ради України, інші народні депутати України, керівники центральних органів виконавчої влади та інші особи, які не є членами Ради національної безпеки і оборони України.

Члени Ради національної безпеки і оборони України:

1) вносять до Ради національної безпеки і оборони України пропозиції щодо розгляду будь-яких питань, що входять до її компетенції;

2) здійснюють попередню підготовку питань та беруть участь у їх розгляді Радою національної безпеки і оборони України;

3) вносять зауваження та пропозиції, голосують з питань, що розглядаються Радою національної безпеки і оборони України;

4) висловлюють у разі потреби свою окрему думку щодо проектів рішень Ради національної безпеки і оборони України;

5) беруть участь у плануванні роботи Ради національної безпеки і оборони України;

6) координують та контролюють у межах своїх посадових повноважень виконання рішень Ради національної безпеки і оборони України.

Секретар Ради національної безпеки і оборони України:

1) готує пропозиції щодо перспективного і поточного планування діяльності Ради національної безпеки і оборони України;

2) подає на розгляд Президента України проекти актів Президента України про введення в дію рішень Ради національної безпеки і оборони України, в тому числі стосовно пропозицій і рекомендацій по реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони;

3) організовує роботу, пов'язану з підготовкою та проведенням засідань Ради національної безпеки і оборони України та контролем за виконанням прийнятих нею рішень;

4) інформує Президента України та членів Ради національної безпеки і оборони України про хід виконання рішень Ради;

5) координує діяльність робочих та консультативних органів Ради національної безпеки і оборони України;

6) за дорученням Голови Ради національної безпеки і оборони України представляє позицію Ради національної безпеки і оборони України у Верховній Раді України, у відносинах з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, з політичними партіями і громадськими організаціями та засобами масової інформації, з міжнародними організаціями.

Повноваження заступників Секретаря Ради національної безпеки і оборони України визначає Президент України.

3.6.3. Нормативно-організаційна складова системи координації співробітництва України з НАТО

Рамковий документ Програми НАТО *«Партнерство заради миру»* був підписаний 8 лютого 1994 р., не підлягає ратифікації. Презентаційний документ щодо участі України в програмі «Партнерство заради миру» переданий НАТО 25 травня 1994 р., Брюссель.

Зобов'язання України згідно з цими документами мають політичний характер. На основі зазначених документів Україна бере участь в програмі Партнерство заради миру.

Участь України в Програмі ПЗМ передбачає практичну співпрацю з НАТО у військовій, військово-технічній, військово-політичній галузях, а також в питаннях науки, екології, обо-

ронної економіки тощо. Програма спрямована на вдосконалення можливостей держав-учасниць щодо спільної участі у міжнародній миротворчій діяльності під егідою НАТО, зокрема на досягнення взаємосумісності підрозділів держав-партнерів з відповідними силами держав-членів Альянсу.

Щорічно на основі пропозицій структур НАТО та держав-членів і партнерів формується *Робоча програма партнерства* (РПП), до якої входять засідання комітетів і робочих груп НАТО, що працюють на рівні експертів та відкриті для участі держав-партнерів, навчальні курси, військові навчання і тренування, конференції і семінари, обмін візитами тощо. На основі РПП міністерствами і відомствами України, залученими до співробітництва з НАТО, щорічно формується Індивідуальна програма партнерства (ІПП) України. Як правило, вона містить понад 250 заходів (наприклад, до ІПП-2002 увійшло 275 заходів).

Угода про безпеку між Урядом України та Організацією Північно-Атлантичного Договору підписана 13 березня 1995 р., Брюссель, ратифікована 12 вересня 2002 р.

Угода регулює питання зберігання і взаємного захисту інформації обмеженого користування. Угода визначає зобов'язання сторін захищати секретну інформацію іншої сторони та вживати заходів для її збереження. Практичні питання, що стосуються процедур передачі та охорони інформації, регулюються відповідними інструктивними документами сторін, зокрема відповідною інструкцією НАТО і «Правилами поводження та забезпечення охорони інформації НАТО з обмеженим доступом в Україні», розробленими СБУ.

Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та НАТО щодо заснування Центру інформації та документації НАТО в Україні від 7 травня 1997 р., Київ.

Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та Організацією Північноатлантичного Договору щодо

призначення Офіцерів зв'язку НАТО в Україні від 9 грудня 1998 р., Брюссель.

На основі цих документів відкриті відповідні офіси НАТО в Києві. Представники НАТО, які працюють в цих офісах, мають дипломатичні привілеї та імунітети.

Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного Договору (НАТО) підписана 9 липня 1997 р., Мадрид. Хартія є основним політичним документом, який регулює відносини України з НАТО. У Хартії міститься положення про підтримку процесу інтеграції України до всієї низки європейських та євроатлантичних структур.

Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством України з питань надзвичайних ситуацій та захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи та Організацією Північно-Атлантичного Договору щодо планування при надзвичайних ситуаціях, підписаний 19 березня 1998 р., Київ.

Меморандум є рамковим документом, що регулює співробітництво між МНС і відповідним підрозділом НАТО.

Угода між Національним координаційним центром соціальної та професійної адаптації військовослужбовців, звільнених у запас або відставку, Кабінету Міністрів України та Організацією Північно-Атлантичного Договору «Про практичну реалізацію ініціативи НАТО щодо перепідготовки українських військовослужбовців, звільнених в запас або відставку», підписана 11 жовтня 1999 р., Київ.

Угода між державами-учасницями Північноатлантичного Договору та іншими державами, які беруть участь у Програмі «Партнерство заради миру», щодо статусу їх збройних сил та Додатковий протокол до неї, підписані 6 травня 1996 р., Брюссель, ратифіковані 2 березня 2000 р. та *Подальший додатковий протокол до Угоди між державами-учасницями Північно-Атлантичного Договору та іншими державами, які беруть участь у Програмі «Партнерство заради миру», щодо*

статусу їх збройних сил, підписаний 3 грудня 1999 р., Брюссель, ратифікований 20 квітня 2000 р.

Ці документи регулюють питання, пов'язані з проведенням спільних військових навчань на території України, а також з участю представників України в навчаннях на територіях держав-учасниць цієї угоди. Угода зокрема регламентує процедури перетину кордону військовослужбовцями та перевезення зброї і військової техніки, необхідних для участі в згаданих заходах, пов'язані з цим митні та податкові питання.

Меморандум про взаєморозуміння між Кабінетом Міністрів України і Організацією НАТО з матеріально-технічного забезпечення і обслуговування (NAMSO), підписаний 6 грудня 2001 р., Брюссель.

Агенція НАТО з матеріально-технічного забезпечення і обслуговування (АМТЗО), яка є виконавчим органом Організації НАТО з матеріально-технічного забезпечення і обслуговування (ОМТЗО), надає посередницькі, експертні та комерційні послуги в питаннях постачання озброєнь і військової техніки, їх обслуговування і модернізації, утилізації боєприпасів та військової техніки, тилового і матеріально-технічного забезпечення контингентів миротворчих сил. Меморандум має рамковий характер і його підписання не веде до будь-яких фінансових витрат. Для започаткування будь-якого конкретного проекту необхідним є укладення окремого контракту, в якому визначаються всі зобов'язання сторін.

Першим практичним проектом Україна — НАТО, укладеним з АМТЗО, став проект знищення протипіхотних мін (ППМ). Утилізація українських ППМ здійснюється на базі Донецького казенного заводу хімічних виробів в рамках контракту між ОМТЗО та Науково-технічним центром «Співдружність». Він передбачає надання країнами-членами НАТО українській стороні високотехнологічного обладнання для утилізації 404 тис. протипіхотних мін на суму 561 тис. доларів США. Реалізуються й інші проекти з NAMSO, зокрема щодо утилізації надлишкових боєприпасів та стрілецької зброї і легких озброєнь.

Меморандум про взаєморозуміння між Кабінетом Міністрів України і штабом Верховного головнокомандувача об'єднаних збройних сил НАТО на Атлантиці та штабом Верховного головнокомандувача об'єднаних збройних сил НАТО в Європі щодо забезпечення підтримки операцій НАТО з боку України, підписаний 9 липня 2002 р., Київ, ратифікований 17 березня 2004 року. Основною метою меморандуму є регулювання питань надання країною-господарем оперативної і матеріально-технічної підтримки силам НАТО під час проведення операцій і навчань. Меморандум має рамковий характер та сприяє подальшому розвитку та поглибленню механізмів у першу чергу практичного співробітництва між Україною та НАТО, досягненню оперативної взаємосумісності з державами-членами та країнами-партнерами НАТО. Положення Меморандуму не суперечать міжнародно-правовим зобов'язанням України, які випливають з інших чинних для неї міжнародних договорів. Україна забезпечуватиме виконання положень Меморандуму у спосіб, який не порушуватиме її міжнародно-правових зобов'язань, у тому числі відносно третіх держав.

Меморандум про взаєморозуміння між Кабінетом Міністрів України і Верховним головнокомандуванням Об'єднаних Збройних Сил НАТО в Європі щодо використання стратегічної транспортної авіації України в операціях та навчаннях НАТО, підписаний 7 червня 2004 р., Варшава. Метою Меморандуму є встановлення політики і процедури використання стратегічної транспортної авіації України на підтримку операцій та навчань НАТО відповідно до взаємних домовленостей учасників.

З 2009 р., відповідно до Декларації про доповнення Хартії, під егідою Комісії Україна — НАТО (КУН) також розробляються Річні національні програми співробітництва Україна — НАТО (РНП). Починаючи з 2010 р., на щорічній осно-

ві готуються Плани заходів в рамках КУН, які узгоджуються з пріоритетами РНП і доповнюють їхню реалізацію. Робота у форматі РНП надає державі можливість відпрацювання сучасних підходів до впровадження послідовної державної політики із органічним поєднанням короткострокового (на рік) та середньострокового (на кілька років) планування. Щороку на виконання РНП Урядом розробляється детальний План заходів з виконання РНП (далі — ПЗ РНП). У той же час на практиці при плануванні РНП та ПЗ РНП далеко не завжди дотримується зв'язок середньострокових цілей із завданнями на поточний рік. Значна частина заходів ПЗ РНП, навіть у випадку їхнього виконання, не призводить до суттєвого наближення до втілення середньострокових цілей. Крім того, ПЗ РНП традиційно ухвалюються із значним запізненням. Так, наприклад, уряд затвердив план виконання РНП на 2012 рік лише 22 серпня 2012 року. В щорічних указах Президента України щодо РНП хронічно фіксується відірваність та неспівпадіння задекларованих у РНП середньострокових цілей подібним цілям, окресленими іншими відомчими (функціональними) урядовими програмними документами.

Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. зафіксував намір України як європейської позаблокової держави продовжувати конструктивне партнерство з НАТО. Незмінність цього курсу було підтверджено у Стратегії національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється», затвердженій Указом Президента України від 8 червня 2012 р. № 389/2012. У підпункті 4.2. «Основні завдання політики національної безпеки у зовнішньополітичній сфері» одним із завдань визначається «продовження конструктивного партнерства з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО) з усіх питань, що становлять взаємний інтерес, у рамках наявних механізмів та інструментів, зокрема Хартії про особливе партнерство, Комісії Україна — НАТО та річних національних програм, спільних робочих груп, у тому числі спільної робочої групи з питань воєнної реформи».

Указ Президента України «Про забезпечення продовження конструктивного партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору» від 18 листопада 2010 року № 1039/2010 визначив порядок діяльності національних координаторів з питань партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору та Комісії з питань партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору.

У свою чергу, Альянс підтвердив готовність і надалі розвивати партнерство з Україною у новій Стратегічній концепції, ухваленій на Лісабонському саміті НАТО (19–20 листопада 2010 р.), та у Декларації Чиказького саміту НАТО (20–21 травня 2012 р.), в якій, зокрема, визнається ключова роль нашої держави у підтриманні євроатлантичної безпеки.

Указ Президента України «Про річні національні програми співробітництва Україна — НАТО» від 12 червня 2013 року № 328/2013, відповідно до якого Кабінет Міністрів України щороку зобов'язаний:

1) розробляти проект річної національної програми співробітництва Україна — НАТО на відповідний рік (далі — річна національна програма), передбачаючи в ньому середньострокові цілі на два-три роки та пріоритетні завдання і основні заходи співробітництва на плановий рік з питань, що становлять взаємний інтерес (зокрема, із суспільно-політичних, зовнішньополітичних і економічних питань, питань оборони і військових питань, питань ресурсного (фінансового) забезпечення, безпеки, в тому числі інформаційної, правових питань), та визначаючи перелік відповідальних виконавців;

погоджувати в установленому порядку проект річної національної програми зі стороною НАТО;

подавати проект річної національної програми до 15 грудня року, що передує плановому.

Центральним органам виконавчої влади, іншим державним органам, залученим до виконання річної національної програми, доручено забезпечувати в установленому порядку реалізацію передбачених програмою завдань і заходів.

Річна національна програма є основним програмним документом системного співробітництва з Альянсом. Вона розробляється з метою забезпечення реалізації нового етапу співробітництва між Україною та Організацією Північноатлантичного договору відповідно до рішень, прийнятих під час засідань Комісії Україна — НАТО 04.04.2008 у м. Бухаресті та 03.12.2008 у м. Брюсселі, створення належних умов для ефективного виконання пріоритетних завдань у сфері співробітництва України з НАТО.

Виконання Річних національних програм співробітництва Україна — НАТО сприяє здійсненню внутрішньодержавних реформ у безпековій, оборонній, економічній, правовій та інших сферах.

Так, Річна національна програма співробітництва Україна — НАТО на 2013 рік (далі — Програма) має на меті забезпечення максимальної результативності партнерства України з НАТО в рамках наявних механізмів та інструментів співробітництва.

Реалізація Програми сприятиме послідовному продовженню реформ у суспільно-політичній, безпековій, оборонній, економічній, правовій та інших сферах з урахуванням досвіду виконання річних програм співробітництва Україна — НАТО протягом 2009–2012 років у контексті європейської інтеграції. Програма відповідає визначеним Президентом України завданням щодо проведення широкомасштабних внутрішніх реформ, а також програмним засадам діяльності Уряду України.

Виконання Програми дасть змогу забезпечити продовження взаємовигідного співробітництва з НАТО в рамках особливого партнерства, отримання консультативно-дорадчої та іншої допомоги з боку Альянсу і держав-членів НАТО.

Завдання для самоперевірки та самоконтролю

- *Сформулюйте найбільш вагомі результати співробітництва України з НАТО.*
- *Назвіть складові функціональної структури державного управління процесом євроатлантичної інтеграції та євроатлантичного співробітництва України. Дайте їм коротку характеристику.*
- *Розкрийте суть поняття «національний координатор співробітництва України з НАТО».*
- *У чому полягають основні функції Ради національної безпеки і оборони України?*
- *Що складає нормативно-організаційне забезпечення координації співробітництва України з НАТО?*

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України : матеріали 6-ї регіон. наук.-практ. конф. 14 трав. 2009 р., м. Дніпропетровськ / За заг. ред. Л. Л. Прокопенка. — Д. : ДРІДУ НАДУ, 2009. — 340 с.
2. *Білоус О.* Євроатлантична інтеграція України : проблеми та перспективи. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / О. Білоус та інші. — Івано-Франківськ, 2007. — 108 с.
3. Вступ до НАТО — стратегічний вибір України / За загальною ред. О. І. Соскіна. — К. : Вид-во «Інститут трансформації суспільства», 2008. — 192 с.
4. *Горбулін В. П.* Засади національної безпеки України : підручник / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. — К. : Інтертехнологія, 2009. — 272 с.

5. Державне управління : навч. посіб. / А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський, А. Ю. Васіна, Л. Ю. Гордієнко; За ред. А. Ф. Мельник. — К. : Знання-Прес, 2003. — 343 с.

6. Державне управління процесами європейської та євроатлантичної інтеграції : навчальний посібник / В. В. Говоруха, В. Г. Бульба, А. Є. Тамм, А. В. Меляков та ін.; За заг. ред. В. П. Горбуліна. — К. : ДП «НВЦ «Євроатлантикінформ», 2006. — 200 с.

7. *Джордж С. Ф.* Україна — НАТО : співробітництво заради безпеки / С. Ф. Джордж. — К. : Товариство «Знання України», 2007. — 96 с.

8. *Кордон М. В.* Європейська та євроатлантична інтеграція України : навчальний посібник / М. В. Кордон. — К. : Центр учбової літератури, 2008. — 172 с.

9. НАТО : довідник. — К., 1997. — 430 с.

10. Нормативно-правове забезпечення стратегічного курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію : навчальний посібник-хрестоматія : у 2 частинах / Уклад. : І. В. Артьомов, Д. В. Вітер, Л. І. Загайнова, О. М. Казакевич, О. М. Руденко. — Ужгород : Ліра, 2007. — 346 с.

11. Про забезпечення продовження конструктивного партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору : указ Президента України від 18 листопада 2010 року № 1039/2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1039/2010.

12. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : закон України від 1 липня 2010 року № 2411 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2411-17.

13. Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна — НАТО на 2013 рік : указ Президента України від 5 липня 2013 року № 373 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/371/2013/page2.

14. Про питання вступу України до Організації Північноатлантичного договору (НАТО) : постанова Верховної Ради України від 6 березня 2008 р., № 126-VI // Голос України. — 2008. — 12 березня.

15. Про річні національні програми співробітництва Україна — НАТО : указ Президента України від 12 червня 2013 року № 328/2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/go/328/2013.

16. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України» : указ Президента України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/389/2012.

17. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» : указ Президента України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/390/2012.

18. Розвиток конструктивного партнерства України з НАТО [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/euroatlantic-cooperation/ukraine-nato.

19. Україна : євроатлантична інтеграція [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ukraine-nato.ukrinform.ua.

20. Україна — НАТО [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ukraine-nato.gov.ua/nato/ua.

21. Урядовий портал [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control.

22. Щорічний звіт Генерального секретаря 2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nato.int/cps/uk/SID-5A211C71-AE38511C/natolive/opinions_94220.htm.

РОЗДІЛ 4

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І ЄВРОАТЛАНТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ

Тема 4.1. Глобалізація як основа інтеграційних процесів

4.1.1. Глобальні трансформації та інтеграційні процеси.

Світовий розвиток початку XXI століття характеризується фундаментальними змінами і непередбачуваними перспективами. В останні кілька десятків років великий вплив на нього мають глобальні трансформації та інтеграційні явища і процеси. Глобалізація та інтеграція — це, як справедливо наголошують вітчизняні науковці, два процеси, які на перший погляд є автономними, але при глибшому дослідженні з'ясовується не лише взаємозв'язок, а й складне підґрунтя нелінійного, часто суперечливого, нерівномірного процесу.

Однією з найпоширеніших серед західних науковців думок про глобалізацію є така, що пропонує розглядати її як наслідок кінця холодної війни. Це, зокрема, стосується географічної протяжності глобалізації. Частини світу, які в минулому були вилучені з-під повного впливу глобального капіталізму, глобальних комунікацій і глобальних культурних нав'язувань (вторгнень), зараз міцніше об'єднані в цих мережах, ніж в будь-який попередній час. У цьому значенні головний ефект кінця холодної війни мав зламати бар'єри, які раніше тримали глобалізацію в безвихідному становищі, щонайменше стосовно «другого» чи «соціалістичного» світу.

Справді, глобалізація заявила про себе в 90-х роках минулого століття як складний і багатогранний процес, який має безліч найрізноманітніших проявів та включає ще більший спектр проблем. У спробі все-таки якось упорядкувати її сутнісні прояви в реальному житті науковці пов'язують глобальні трансформації з існуванням світового ринку, глобальними комунікаціями (інформаційною інфраструктурою) та глобальною масовою культурою.

Більшість аналітиків бачать 1990-і роки, які характеризуються інтенсифікацією процесів глобалізації, передусім як фінансову інтеграцію. Глобальна фінансова система фактично стала універсальною в своїй досяжності через вплив таких її головних установ, як Світовий Банк та Міжнародний Валютний Фонд, Світова організація торгівлі, економічні структури Європейського Союзу. З цих міркувань, саме закінчення холодної війни зумовило подальше поширення глобалізації, а тому можна взяти до уваги її розмах як започаткування відмінностей між Заходом і Сходом часів холодної війни та часів після холодної війни.

Однак, як зауважує Ян Кларк (*Ian Clark)*, такий аналіз таїть в собі певну небезпеку. Проблема полягає в тому, що оцінювання глобалізації просто як наслідку кінця холодної війни є нехтуванням протяжністю (ступенем міри), до якої глобалізація, можливо, також служила причиною її кінця. В цьому випадку глобалізація, можливо, свідчить про *тривалість* замість *перерви* між двома періодами.

Для більшого розуміння і легшого сприйняття характерних особливостей того періоду пропонується така таблиця:

Таблиця 4.1

ЕЛЕМЕНТИ ПЕРЕРВИ І ТРИВАЛОСТІ В ПЕРІОД ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ ТА ПІСЛЯ НЕЇ

Холодна війна	Перерва	Після холодної війни
• радянська влада в Європі • двополюсне змагання • конкуруючі ідеології • глобальна безпекова інтеграція • військова безпека як висока політика		• розпад Радянського Союзу • однополярна миротворчість • перевага ліберального капіталізму • більша регіональна автономія • національна ідентичність як висока політика
	Тривалість	
	• деякі безпекові структури, наприклад НАТО • економічна глобалізація • права людини • протидія світській державі • численні ідентичності • екологічні порядки денні • бідність на Півдні	

З таблиці видно, що глобалізація росла поза центром західних капіталістичних держав, який сформувався протягом холодної війни і став такою потужною силою, яка остаточно ослабила одну з головних сторін холодної війни — Радянський Союз. Одночасно ця сила показала холодну війну найбільш недоречною.

Стосовно Радянського Союзу, то основна причина його «пошкодження» й знищення його ефективності як потужної озброєної сили полягала в тому, що він не був інтегрованим у фінансові і технологічні ресурси глобального капіталізму. Що стосується логіки холодної війни як цілого, існування ворожого Радянського блоку було критичним елементом в інтеграції Західної системи. Але в 1980-х роках ця система була фактично самодостатньою і більше не вимагала, щоб зовнішній ворог зумовлював її динамічне зростання. У цьому сенсі Радянський Союз став зайвим настільки, наскільки потреби домінуючої західної системи безпосередньо взаємопов'язані.

Якщо глобалізація мала місце між двома елементами раніше існуючої системи холодної війни, тобто між Заходом і Сходом, і продовжується й зараз в інтенсивніших і просторових формах як елемент сучасної світової системи[1], то її потрібно розглядати через призму тривалості між двома періодами, тобто під час Холодної війни та після неї. Така логіка вимагає, у свою чергу, визнання того, що сучасна система не є досконалою, оскільки вона міститься в межах елементів, які були присутні також протягом холодної війни. Це означає, що сучасну світову систему не потрібно сприймати як цілком автономну від того, що передувало їй. Але якщо глобалізація є елементом, який пов'язує обидві вищезгадані складові разом, то чи вона є

[1] В рамках світо-системного аналізу, основоположником якого є видатний теоретик сучасності в соціальній науці Іммануїл Валлерстайн, була розроблена одна з найдосконаліших методологій аналізу глобальних процесів.

ключем до розуміння справжньої світової системи? Чи вона є визначальною якістю сьогоднішнього світу?

Відповіді на ці та інші питання знаходяться в найрізноманітніших описах і тлумаченнях глобалізації, яка була охарактеризована, наприклад, як безпредметна недостатність системи: негативні якості з'являються з надлишком, але без будь-якої послідовності.

Найяскравіший приклад подається в описі глобалізації як «сузір'я ринку, технологічного, ідеологічного та цивілізаційного розвитку, які не мають нічого спільного». При цьому додається, що «є (або немає) незначна нормативна діяльність, пов'язана зі світовою системою, що несподівано з'явилася: вона є фактично довільно спроектованою, частковою дистопією, яка формується стихійно». Навіть на більш загальному рівні глобалізація не складає «мінімальної» системи виду, який традиційно підводить фундамент під міжнародну спільноту. Вона не має ніяких спільних інституцій, що виконують мінімально узгоджені соціальні функції. Серйозний наголос роблять на твердженні, що глобалізація «є станом; вона не є засобом».

Інша версія — це соціологічна оцінка безладу, який походить від відсутності повного контролю, пов'язаного з глобалізацією. Загальне твердження полягає в тому, що нікого, як видається, зараз немає під контролем. Глобалізація — це не те, що ми всі бажаємо чи сподіваємося зробити, а те, що трапляється зі всіма нами. З цих міркувань, сучасний стан глобальної системи відчуває недолік, тому що вона позбавлена людського зусилля чи діяльності.

Всі ці аргументи свідчать про те, що глобалізація неадекватна як концептуальна основа для розуміння сучасної світової системи із-за того, що вона (глобалізація) робить. Вона може мати різні наслідки і має потребу в меті і цілях, через які ми не можемо чітко уявляти собі систему, сконструйовану на цій основі. Дійсно, головна мета досліджень про глобалізацію полягає в тому, щоб привернути увагу до безладу, який існує в процесі глобалізації. Але різна форма аргументації може бути зроблена також на підставі того, що таке глобалізація, а не тільки, що вона робить.

Хоча науковці розходяться щодо точної суті глобалізації, як і щодо того, коли вона розпочалася, вони, як видається, погоджуються, що глобалізація передбачає перетікання потоків інформації, товарів, людей та ресурсів через державні кордони і що ці потоки, які напевно з'явилися не пізніше, ніж у XIX столітті, як побічні продукти капіталізму та імперіалізму, останнім часом прискорилися. У такому разі сучасне поняття глобалізації зводиться до наслідку нестримного капіталізму та бурхливої модернізації. Тому точнішим терміном для означення актуальних процесів у світовій економіці може бути «турбо-капіталізм».

Глобалізація — це тривалий процес інтеграції національних держав з метою розв'язання глобальних проблем, завдяки якому досягнення, рішення і діяльність людей в одній частині земної кулі справляють значний вплив на окремих людей і їхні спільноти в усіх частинах світу.

Сучасні глобальні трансформації супроводжуються посиленням інтеграційних процесів. Глобалізація та інтеграція є двома паралельними процесами, які доповнюють один одного. Про це свідчать явища і процеси, які відбуваються в різних місцях земної кулі і стосуються тих чи інших країн чи групи країн. Яскравими прикладами цьому можуть бути європейська та євроатлантична інтеграції, які зумовлені глобалізацією, «підживлюються» нею та спричиняють мультиплікаційний ефект. Йдеться, зокрема, про поглиблення і розширення тих явищ і процесів, які досягають певних практичних результатів і наслідків типу приєднання до Європейського Союзу чи НАТО нових країн.

Загальновідомо, що здійснення будь-якої політики, в тому числі й інтеграційної, проводиться у певний спосіб та відбувається з використанням відповідних засобів і методів. Європей-

ська та євроатлантична інтеграції України, як цілком свідомий і найбільш перспективний стратегічний вибір у 90-х роках минулого століття молодою Українською державою, є складним і довготривалим процесом, який також має бути забезпечений відповідним методологічним інструментарієм, науково виваженим і практично зорієнтованим. Відповідну роботу у цьому напрямі вже проводили в попередні роки, і вона мала досить непогані результати. Її результатом стали напрацювання зі створення політико-правового та адміністративно-управлінського механізмів інтеграції України до Європейського Союзу та Північноатлантичного Альянсу, було забезпечено інституційно-правове супроводження європейської та євроатлантичної інтеграцій. Однак зі зміною політичних гравців на українсько — європейській арені відбулися і зміни у виборі пріоритетів щодо способів (механізмів) реалізації державної політики у сфері європейської та євроатлантичної інтеграцій.

Тим не менше, якими б не були кон'юнктурні уявлення представників органів державної влади України про інтеграційні дії, варто зауважити, що вони продовжують здійснюватися в контексті вимог Європейського Союзу, які відображені у таких критеріях, як політичні, економічні, так звані «членські» та управлінські, які прийнято ще називати Копенгагенськими (1993 р.), доповненими Мадридськими (1995 р.). Суть їх полягає в тому, що вони передбачають наявність у країнах-претендентах на вступ в Євросоюз насамперед: політичної стабільності установ, які покликані гарантувати демократію, верховенство закону, дотримання прав людини та захист прав національних меншин; економічної системи, що має характеризуватися ефективною діючою ринковою економікою; зобов'язань, що випливатимуть з факту вступу в ЄС, і, зокрема, визнання новими державами-членами принципів політичного, економічного та монетарного об'єднання; перебудови країнами-заявниками власних адміністративних інституцій, які б, по-перше, відповідали Копенгагенським критеріям, а по-друге, були здатні впроваджувати положення *aquis communautaire,* (тобто правові норми «Зведення правил і вимог Співтовариства»).

Якщо процедурні моменти європейської інтеграції, тобто інтеграції до Європейського Союзу, вже вироблені, прописані й зафіксовані у відповідних документах і є навіть загальновідомими, то процедури євроатлантичної інтеграції, тобто процедури вступу в НАТО, виглядають менш чіткими. Більше того, немає зафіксованих вимог щодо необхідності вступу спочатку в НАТО, а потім — в ЄС. Не дивлячись на це, не варто забувати, що ЄС та НАТО на сьогодні виробили власну модель прийняття нових членів за формулою «країна-претендент — НАТО — ЄС». Така формула запроваджена для країн колишнього соціалістичного табору та країн Балтії. Вище державне керівництво цих країн після падіння Берлінської стіни в 1989 році, яке по-суті спричинило закінчення Холодної війни в Європі, продемонструвало чітку політичну волю інтегруватися в Європейський Союз.

Останнім часом в Україні поширено міф про те, що нібито достатньо вступити в Європейський Союз, а в НАТО — як час покаже. Однак автори такої «моделі» чи то не розуміють, чи роблять вигляд, що не розуміють логіки вищезгаданої формули, за якою набули членства спочатку в НАТО, а потім і в ЄС європейські країни останніх 2004, 2007 та 2013 років розширення. Суть цієї формули полягає в тому, що старі держави-члени ЄС за прикладом «добрих (належних) господарів», які спочатку обгороджують свою територію та вживають інших заходів безпеки перед тим, як розпочинати зводити будівлі і облаштовуватися, вирішили насамперед допомогти створити безпечні умови розвитку і євроінтеграційного руху європейським державам-претендентам та державам-кандидатам на вступ до ЄС та захистити їх від можливих терористичних та інших агресивних дій з територій окремих їх держав-сусідів. Роль своєрідного безпекового «даху» для потенційних членів ЄС відведена у цьому разі Північноатлантичному Альянсу (НАТО).

Підступність зазначеного міфу криється ще й у тому, що у такий спосіб на території сучасної України створюються умови для можливого радянського реваншу, який може набути оновленого вигляду — чи то нарешті у формі Єдиного економічного простору, чи якогось виду Союзу пострадянських держав, чи Великої Росії, чи Великої Русі тощо. Будь-який з подібних сценаріїв позбавить український народ змоги орієнтуватися на європейські цінності, а тим більше їх запроваджувати, не кажучи вже про збереження національної ідентичності, незалежності, соборності і навіть державності. Адже не потребує доведення й аргументації аксіоматичне твердження про те, що не можна інтегруватися одночасно в європейські та російські структури. Проте, щоб визначити спільні інтереси для руху на Схід чи на Захід, потрібно, передусім необхідно більше знати про своїх потенційних партнерів. Якщо про східного партнера вже все давним-давно відомо і зрозуміло, то західних партнерів доводиться пізнавати передусім через дослідження еволюції європейських та євроатлантичних інтеграційних ідей та їх практичного втілення, а також засадничих особливостей організації та діяльності Північноатлантичного Альянсу.

Досить цікавими видаються міркування з приводу можливого радянського реваншу американського політолога Олександра Мотиля, який називає його реімперіалізацією і так собі її уявляє:

по-перше, Росія може зазнати економічного поліпшення раніше і з більшою силою, ніж інші держави, частково завдяки прогресові, що його вона вже досягла, частково завдяки своїм величезним енергетичним ресурсам і частково тому, що Захід зацікавлений у поліпшенні стану Росії;

по-друге, реімперіалізацію просуватиме недієвість та ймовірна загибель Союзу Незалежних Держав (СНД). Хоча творці політики з-поза Росії загалом бачили СНД як механізм, що підтримує російське домінування — яким він, відверто кажучи, напевно, і був як багатостороння організація СНД, крім того, сприяв значним стосункам між неросійськими державами, а отже, був прямою протилежністю імперії. Якщо, як видається ймовірним, СНД зазнає краху, то політичні та економічні відносини між Росією та неросійськими державами ставатимуть чимраз більш двосторонніми, а отже, потенційно імперськими. (Перевага, що її президент Владімір Путін надає двостороннім стосункам з неросіянами, не може вважатися підкріпленням цього твердження, а може бути лише відображенням або ілюстрацією засадничих структурних сил.) За участі СНД або без неї Білорусь вже і так, мабуть, перебуває на межі перетворення на російську провінцію; Вірменія, Казахстан, Таджикістан та Киргізстан під усіма практичними оглядами є васальними державами;

по-третє, повзучу реімперіалізацію, напевно, прискорять дві суто зовнішні обставини: розширення Організації Північноатлантичного Договору та Європейського Союзу з одного боку та глобалізація — з другого. Розширення НАТО та ЄС, безперечно, виведе низку держав Центрально-Східної Європи зі сфери впливу Росії. Але це розширення також створить навзаєм чимраз міцніші формальні межі між тими країнами, що потраплять до інституційного простору ЄС-НАТО — Євроленду, і тими країнами далі на схід, що туди не потраплять. Своєю чергою, ми маємо вагомі підстави вважати, що більшість постсовєтських держав не зможуть зарадити проблемам, що їх створить глобалізація. Їх ізольованість від глобальної економіки загалом та від Євроленду зокрема посилить розкол між Сходом та Заходом та залежність між Сходом та Сходом. Як наслідок найімовірніші результати передбачають відновлення імперії в якійсь формі.

Сучасні глобальні трансформації та інтеграційні процеси, які, як було показано вище, є двома паралельними процесами, що доповнюють один одного, мають певні альтернативи у вигляді світо-системних інтерпретацій. Тому доцільно згадати більш загальний рівень аналізу тих процесів, які відбуваються на рівні світової системи в цілому. Такий аналіз дає можли-

вість, як зауважує відомий український накоувецьО. А. Фісун, побачити ті генеральні тенденції і перспективи розвитку, які існують тільки в глобальному вимірюванні. Більше того, саме такий ракурс аналізу дозволяє реалістично оцінити перспективи розвитку демократії у сучасному світі, побачити її альтернативи і зробити прогнози на майбутнє. Без такого аналізу, на його глибоке переконання, будь-які дослідження демократичних процесів і переходів до демократії у сучасному світі будуть неповними і незавершеними.

Не маючи змоги в рамках цього підрозділу більш детально дослідити альтернативи глобальних трансформацій, ми можемо зосередити свою увагу лише на циклах світової гегемонії як найцікавіших сучасних напрямах дослідження макроісторичних процесів. Як зазначає О. А. Фісун, з процесів зміни циклів гегемонії, що відбуваються в даний час, можна зробити такі висновки:

по-перше, найважливішою особливістю, що відбувається в даний час делегітимізації міжнародного режиму Ялти/ООН, є занепад епохи домінування національних держав як головних гравців світової системи міжнародних відносин. Ми бачимо виникнення нової моделі, яка в певних відносинах відтворює принципи організації «імперських просторів» домодерної епохи. Замість чіткої сітки національних держав (з фіксованими межами, що окреслюють межі їх політичного, економічного і культурного суверенітету) виникає система концентричних кіл, що тяжіють до «середземноморського» або «тихоокеанського» центру. Навколо ядра кожної системи поступово формується пояс територій, що володіють різним статусом і різним рівнем суверенітету, а також різним рівнем відносин з ядром і його близьким оточенням;

по-друге, формуються достатньо гнучкі контури Європейської середземноморської імперії як певної геополітичної, геоекономічної і геокультурної ієрархії ближніх і дальних просторів з дуже високим ступенем інтеграції в ядрі і поступовому її зга-

санні до периферії. Сформульована недавно концепція Широкої Європи фактично окреслює контури інституційної архітектури нової імперської системи: центр складається із старого західноєвропейського ядра і нових південно- і східноєвропейських членів ЄС, напівperiферію утворюють асоційовані члени і кандидати на вступ в ЄС, ближню периферію утворюють країни-сусіди переважно ісламського Південного Середземномор'я (Марокко, Алжир, Туніс, Лівія, Єгипет, Ізраїль, Палестинська автономія, Йорданія, Сирія, Ліван), пострадянської Східної Європи (Україна, Білорусь, Молдова) і Росії [2];

по-третє, достатньо чітко вимальовується нова лінія військово-стратегічного і геоекономічного протистояння між Новою Римською Імперією (*New Imperium Romanum)* і Тихоокеанським кільцем, в якому вони формують свої власні геоекономічні і військово-стратегічні простори, незалежні в своїй ресурсній основі і повністю автономні один від одного у виробничо-функціональному відношенні (з ядром в ЄС/Росії в першому випадку і США/Китаєм — у другому);

по-четверте, переформатовується вже існуюча система міжнародних відносин на основі реінкарнації нової моделі «Ліги націй» з обмеженим набором повноправних гравців (Єв-

[2] Тут доречно згадати про Європейську політику сусідства (ЄПС), основне завдання якої полягає в тому, щоб поділитися перевагами розширення ЄС з країнами-сусідами стосовно зміцнення стабільності, безпеки та добробуту усіх, на кого поширюється дія цієї політики. Її розроблено з метою упередити появу нових ліній розмежування між розширеним ЄС та його сусідами та запропонувати їм можливість участі у різноманітних видах діяльності ЄС за допомогою більш інтенсивної співпраці у сфері політики, безпеки, економіки та культури. Передбачається також, що ЄПС сприятиме виконанню одного із стратегічних завдань Європейського Союзу, визначеного у Європейській стратегії безпеки у грудні 2003 р., зокрема розбудові безпеки у сусідських регіонах, та конкретизує спільні дії з країнами-сусідами, окреслені в повідомленні Комісії «Ширша Європа — сусідство: новий формат відносин з нашими східними та південними сусідами».

ропа, США, колишні британські домініони, Росія, Індія, Китай, Бразилія, плюс ще по 2–3 регіональних гравці від Африки, Азії, Латинської Америки), які володітимуть загальновизнаним національним суверенітетом, для всіх інших суб'єктів міжнародних відносин розробляється модель «обмеженого національного суверенітету» з елементами зовнішнього управління і зовнішнім військово-поліцейським («антитерористичним») контролем території. По суті це крах моделі структуризації міжнародного порядку на основі післявоєнних «принципів ООН» — «кожній території — своя національна держава, яка володіє повним суверенітетом над даною територією і еквівалентно іншою національною державою»; у новій післяжовтневій системі міжнародного порядку чітко простежується тенденція диференціації державних статусів і їх різнорівневою ієрархізацією.

У зв'язку з цим, завданнями зовнішньополітичної стратегії України має бути пошук оптимальної формули інтеграції в геоекономічну і геополітичну зону Нової Римської Імперії на основі функціонування України в ієрархічній системі «Нової Ліги Націй» як повноправного національно-державного суб'єкта з вищою формою суверенітету.

Після вересневого 2001 року підвищення геостратегічного статусу Росії і перехід до політики «енергетичної наддержави» ускладнює для України можливості самостійного зовнішньополітичного маневрування у взаєминах з ЄС. Формується стійка геостратегічна вісь ЄС — Росія, і остання все більше розглядається як важливий союзник і «енергетичний резервуар» Брюсселя. Для ЄС першочерговим завданням стає пошук формули оптимального симбіозу з Росією і створення єдиного геоекономічного простору від Дубліна до Владивостока, від Атлантики до Тихого океану.

У даний час Росія реінтегрується в геополітичну і військово-стратегічну структуру Заходу (нині Півночі) як особливий «союзник з обмеженою відповідальністю», що означає повернення їй традиційної військово-поліцейської функції підтримки порядку в нестабільних і вибухонебезпечних регіонах, проте вже не стільки Центрально-Східної Європи (зона прийнятного рівня російської відповідальності стискається до зони Балкан), як в період *Pax Britannica і Pax Americana*, а перш за все і переважно в східноєвропейських республіках СНД, Закавказзя, Центральної Азії, а також, можливо, деяких зон Близького і Середнього Сходу («Великої Євразії», яка військово-політично може контролюватися євразійською підсистемою безпеки як специфічної зони відповідальності Росії в рамках ширшого системного союзу ЄС+Росія). Зараз наступає такий період анархічної перебудови системи міжнародних відносин, коли статус Росії завжди виявлявся найбільш високим, бо саме її військово-стратегічними ресурсами забезпечувався контроль над зонами нестабільності і створювалася вирішальна перевага над стратегічним супротивником (Наполеоном на початку XIX сторіччя, Гітлером в середині XX сторіччя). Останні дискусії про нову модель «Великого НАТО» показує те, що середньострокові завдання контролю над Балкано-Чорноморсько-Каспійською конфліктною провінцією (БЧККП, яка тягнеться від Балкан до Паміру, від Дунаю до Інду), як і довгострокові завдання перемоги над Півднем (і його китайським ядром) забезпечуватимуться за тим же сценарієм.

У зв'язку з цим виникає головна проблема української стратегії європейської інтеграції: чи буде питання про європейський статус України вирішене Брюсселем за центрально-європейською формулою (безпосереднього включення в союз), чи в пакетному рішенні питання з Москвою (за відомою формулою «До Європи з Росією»). Вибір того або іншого сценарію європейської інтеграції істотно видозмінює внутрішні лінії водорозділу усередині Широкої Європи.

Реалізація завдань європейської інтеграції України можлива лише на основі своєчасної нейтралізації загроз, пов'язаних з трьома групами причин:

- нейтралізації соціально-політичних загроз, пов'язаних з конфліктом принципів ефективності і легітимності, тобто нейтралізацією негативних соціальних наслідків ринкової трансформації економіки і формування системи політичного капіталізму на основі злиття влади і власності, що веде до дестабілізації напівприватизованої держави і «заморожування» паростків громадянського суспільства;
- нейтралізації етнонаціональних загроз, пов'язаних з процесом «пізнього» становлення національної держави (ескалація пов'язана з регіональними розколами в ході формування національної ідентичності «зверху» і відмовою від громадянської моделі консолідації нації);
- нейтралізації геоцивілізаційних загроз, пов'язаних з «виштовхуванням» країни в зону конфліктів БЧККП, яка безпосередньо примикає до її південних форпостів (охоплює АР Крим).

На цій основі можна виділити декілька можливих сценаріїв українського розвитку, кожен з яких вимагає свого подальшого детального опрацьовування:

- «польська модель» — входження в євроатлантичну підсистему безпеки і європейське геоекономічне угрупування;
- «білоруська модель» — входження в євразійсько-російську підсистему безпеки під геополітичним і геоекономічним протекторатом Росії;
- «швейцарська модель» — балансування між двома підсистемами безпеки як принципово неприєднана держава і відмова від ролі активного геостратегічного гравця, активна гра на європейському і євразійському геоекономічному просторі;
- «індійська модель» — розвиток власної системи військово-політичних союзів по периметру своїх меж (формування субрегіонального блоку в Центрально-Східній Європі або в Чорноморсько-Балтійському регіоні) і перетворення на активного геостратегічного гравця;

- «японська модель» — геостратегічний протекторат США (відмова від самостійної військово-політичної і геополітичної активності в обмін на визнання незалежного геокультурного статусу і право самостійної геоекономічної гри з Росією);
- «фінська модель» — геостратегічний протекторат Росії при одночасному входженні в європейське геоекономічне угрупування.

Отже, нинішнє географічне сусідство України з країнами-членами Європейського Союзу, які є одночасно членами Організації Північноатлантичного договору (НАТО), а також такі об'єктивні чинники, як генерування перманентного вибору українського народу із покоління в покоління між Східною та Західною цивілізаційними системами, не лише не знімають з порядку денного дискурсних питань означеної проблематики, а навпаки — ще більше загострюють їх та потребу вирішення проблем, пов'язаних з практичною реалізацією європейського та євроатлантичного курсів.

В умовах сьогоднішніх проблем внутрішнього та міжнародного характеру, спричинених світовою фінансово-економічною кризою, досить складно і навіть ризиковано вести мову про якісь конкретні моделі інтеграційного поступу України до ЄС, усталені підходи, принципи, форми, способи й методи, існуючі в західній науці європейської та євроатлантичної інтеграцій стосовно конкретних напрямів чи сфер, явищ і процесів інтеграційного змісту, оскільки їхня природа піддається потужним динамічним впливам і швидким змінам.

4.1.2. Європейська та євроатлантична інтеграції як закономірні прояви глобалізації.

Глобалізаційні явища й процеси виявляються в певних формах, які набувають інституційного вигляду й масштабу. На сьогодні нараховується величезна кількість різного роду таких форм як закономірних проявів глобалізації — від регіональних утво-

рень в межах однієї країни чи кількох країн-сусідів до регіональних та міжрегіональних об'єднань континентального чи міжконтинентального масштабу. Найяскравішим прикладом таких об'єднань є Європейський Союз та Євроатлантичний Альянс.

Сучасний Європейський Союз є результатом більш як 60-річної інтеграційної діяльності в Європі. В його основі знаходяться Європейські Спільноти, створені ще в 50-х рр. минулого сторіччя. У свою чергу появі Спільнот в Європі сприяли такі чинники, як історичні, культурні, соціальні, економічні та політичні. Ці чинники були тісно пов'язані з Другою світовою війною та ситуацією, що виникла після її завершення.

До передумов виникнення євроінтеграційних процесів як закономірних проявів глобалізації, що спричинили утворення в другій половині XX ст. Європейських спільнот / Європейського Союзу, можна віднести:

- *тенденції до зміцнення миру та безпеки:* оновлювана Європа прагнула продемонструвати всьому світу категоричну відмову від застосування сили в міжнародних відносинах та реальні гарантії від повторення жорстокості двох світових воєн; крім того, спільне прийняття рішень мало стати перешкодою для появи нових конфліктів, а тісна політична та економічна співпраця — ефективним протиставленням поширюваному в деяких європейських країнах комунізму та економічній експансії США в Європі;
- *потреби взаємного порозуміння між європейськими країнами, передусім між Німеччиною та Францією:* європейська політика після Другої світової війни стала ґрунтуватися на спільному економічному функціонуванні та мирному співіснуванні всіх народів Європи;
- *сподівання на економічний розвиток та добробут:* передбачалося, що співпраця в межах об'єднаної Європи принесе її жителям економічний успіх та стабільність. Утворення спільного ринку на засадах вільного руху осіб, капіталу, товарів та послуг мало оптимізувати економічну діяльність та розвиток торгівлі в межах європейського континенту;

- *прагнення реанімувати провідну економічну й політичну роль на міжнародній арені:* європейські політики й урядовці, усвідомлюючи значне послаблення позицій їхніх країн у світі, спричинене двома світовими війнами, чудово розуміли, що лише тісна співпраця може повернути їм вплив, який вони втратили.

Європейський Союз згідно з Маастрихтським договором поставив перед собою такі цілі:

- сприяти економічному й соціальному прогресу та високому рівню зайнятості шляхом зміцнення економічної й соціальної єдності і валютного союзу через єдину валюту;
- стверджувати свою рівноцінність на міжнародній арені, особливо втілюючи спільну зовнішню та безпекову політику;
- посилити захист прав та інтересів громадян держав-членів через надання громадянства Союзу;
- зміцнювати й розвивати Союз у сфері свободи, безпеки та правосуддя, за яких вільний рух людей забезпечується поєднанням відповідних заходів прикордонного контролю, притулку, імміграції та запобіганням і боротьбою зі злочинами;
- підтримувати доробок Спільноти (*acquis communautaire)* і вирішувати за його допомогою питання про те, у який спосіб варто переглянути форми співробітництва та політики, представлені цим договором, для забезпечення ефективності механізмів та інституцій Спільноти.

Такі цілі треба досягти Спільноті згідно з договором, дотримуючись принципу субсидіарності, як це визначено у ст. 5 ДЄСп: «У сферах, які не є винятковою компетенцією Спільноти, вона має право діяти на основі принципу субсидіарності лише настільки, наскільки поставлене завдання не може бути повною мірою розв'язане окремими державами-членами і тому, зважаючи на його масштаби і результати, буде краще виконане Спільнотою».

Європейська інтеграція складає цілий комплекс явищ, які своєю тривалістю й послідовністю переростають у процеси, що мають певні напрями й закономірності свого руху й розвитку. Дискусії щодо напрямів і шляхів, якими має рухатися європейська інтеграція, тривають не лише з часу заснування в 1950-х рр. Європейських Спільнот і до утворення на їх основі в 1992 р. Європейського Союзу, але й у наші дні, тобто після безпрецедентного розширення Союзу до 28 держав-членів.

Багато з основних проблем у цих дискусіях, залишаючись у центрі уваги, отримують форми оновлених версій таких раніше обговорюваних питань:

- Чи має Євросоюз як наочний результат європейської інтеграції, яка є виявом глобалізації, залишатися насамперед ареною для економічного й технічного співробітництва, чи повинен стати основою політичного й безпекового співробітництва?
- ЄС повинен продовжити своє розширення в контексті євроінтеграційних та глобалізаційних процесів, збільшуючи кількість держав-членів, чи має зосередитися на поглибленні відносин через зміцнення своїх інституцій і охоплення більшої кількості сфер політики?
- Якщо має відбутися зміцнення інституційної системи, то який обсяг повноважень (компетенцій) варто передати інституціям ЄС і яку ступінь автономії їм потрібно дозволити?
- Як залучатимуться громадяни Союзу до прийняття рішень на рівні ЄС?

Подібні «макро» питання зазвичай вирішуються на практиці через процеси компромісу, які є складними процедурами, що ніби виступають посередниками між державами-членами, інституціями ЄС і різними інтересами на рівні ЄС. Ця внутрішня компромісність дозволяє Євросоюзу, хоч і деколи повільно, але все-таки рухатись цілеспрямовано вперед.

На ці компроміси й системи заходів можуть впливати багато чинників, серед яких доцільно виділити наступні:

- зовнішні — від закономірного впливу глобалізації до напружених відносин безпекового характеру в окремих частинах світу;
- внутрієвропейські чинники типу бажання або потреби в економічному співробітництві із сусідніми європейськими країнами й певних стосунків, якими задовольняються різні держави — члени ЄС;
- внутрішні чинники, що зумовлюють необхідність відповідати на внутріполітичні потреби й тиски;
- чинники поточної популярності європейських ідеалів і сприйнятої бажаності співробітництва в Європі;
- чинники типу ролі ключових індивідуумів — чи будуть вони на користь (або навпаки) європейській інтеграції.

У вивченні найрізноманітніших питань, пов'язаних спочатку з європейською інтеграцією як одним з перших проявів глобалізації, ідея якої почала практично втілюватися в 50-х рр. минулого століття, а потім і з Європейським Союзом, як результатом цього втілення, існує багато вимірів.

Проте виникає цілком доречне запитання: як ці виміри мають бути досліджені?

Відповідь можна знайти при з'ясуванні питань про уявлення стосовно деяких ключових концептуальних підходів, що вже вироблені вченими й мають бути розвинуті подальшими дослідженнями процесу європейської інтеграції як логічного й закономірного продовження глобалізації та природи й функціонування ЄС у різноманітних сферах суспільного життя.

Аналіз наукових доробків зарубіжних та вітчизняних вчених з цієї проблематики показує, що існує досить багато концептуальних і теоретичних підходів до вивчення процесу європейської інтеграції та питань, пов'язаних з нею, а тому вони можуть бути представлені в різний спосіб.

Наприклад, їх поділяють на категорії на основі того, що за їх допомогою намагаються аналізувати й пояснювати. Одна з таких класифікацій розрізняє:

- велику теорію, яка намагається пояснювати процес інтеграції в цілому;
- мезо-теорію (або середній ряд), яка намагається пояснювати аспекти функціонування ЄС (більшість теорій середнього ряду зосереджуються, зокрема, на процесах політики);
- концептуалізацію, яка намагається охопити сутність ЄС у концептуальних термінах.

Також існує думка, що наука, і зокрема політична, не дає єдиного теоретичного тлумачення європейського будівництва. Протягом тривалого часу основна дискусія точилася в межах теорії міжнародних відносин (між реалістами та неофункціоналістами) та була спрямована на визначення сутності, рушійних сил і, відповідно, остаточної інституційної архітектури об'єднаної Європи (міжурядової чи федеративної моделі). З кінця 80-х рр. увага політологів зосереджується на вивченні впливу, який європейське будівництво справляє на національні держави (процес європеїзації), та розгляді інтеграційної моделі як системи «багаторівневого управління».

Для з'ясування цих питань доцільно використати історичний метод, застосування якого допоможе відтворити розвиток теоретичних і концептуальних дискусій та тісне переплетення їх складових частин на різних стадіях — виникнення, становлення й розвиток — і зрозуміти, що саме вплинуло на дискусії, які точилися багатьма вченими навколо реалій у Європейському Союзі протягом багатьох десятиліть.

Серед різноманітних проблем з європейської інтеграції як закономірного прояву глобалізації, що постійно досліджувалися багатьма вченими, особливе місце займали питання про шляхи (способи, методи), за якими могла б бути узагальнена й досліджена природа процесу інтеграції. За мету таких досліджень науковці ставили потребу розвинути широке розуміння чинників, що лежать в основі європейської інтеграції, і подати їх у такому вигляді, щоб полегшити прогнозування перспектив розвитку інтеграції.

Європейська інтеграція як закономірний прояв глобалізаційних процесів має певні етапи свого становлення й розвитку, які можна схематично відобразити у такий спосіб.

Таблиця 4.2

ЕТАПИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Етапи	Зміст
Перший 1950 – 1968	Практичне втілення ідеї європейської інтеграції Францією, Німеччиною, Італією, Бельгією, Нідерландами і Люксембургом через заснування: • Європейської спільноти вугілля і сталі; • Європейської економічної спільноти; • Європейської спільноти з атомної енергії.
Другий 1969 – 1973	Поглиблення й розширення «спільного ринку» (приєднання до Європейських Спільнот Об'єднаного Королівства, Ірландії та Данії).
Третій - 1974 – 1984	Певний застій європейського будівництва, спричинений світовою економічною кризою.
Четвертий 1985 – 1991	Виникнення нових інтеграційних структур та їхня підготовка до створення Європейського Союзу: • зміцнення трьох вищезазначених Європейських спільнот; • ухвалення Єдиного європейського акта; • розширення Європейських спільнот.
П'ятий після 1992	Поглиблення євроінтеграційних процесів: • утворення в 1992 р. Європейського Союзу (Маастрихтський договір); • вдосконалення наднаціональних економічних, політичних, інституційних, правових та інших структур (Амстердамський договір); • підготовка до подальшого розширення ЄС та його здійснення (Ніццький договір).

Однією з ключових особливостей європейської інтеграції вважаються притаманні їй постійний динамізм і розвиток, про що свідчать факти її минулого, події сучасності та перспективи майбутнього.

На динамічний характер Європейського Союзу в глобалізаційному вимірі вказують насамперед такі його дії, як практичне впровадження положень різноманітних договорів про внесення змін та розширення суб'єктної сфери, яка сьогодні включає 28 держав-членів, поширення членства на Східну Європу, Кіпр та Мальту, зміцнення позицій у міжнародних відносинах через укладання комерційних угод, угод про асоційоване членство та співпрацю з третіми країнами, які належать до різних світових географічних регіонів, участь у більшості міжнародних організацій світового масштабу із статусом спостерігача або члена з правом голосу (наприклад, у СОТ з 1995 р.).

Розвиток європейської інтеграції відбувається через постійне розширення сфери відповідальності Європейського Союзу на основі принципів безперервності та поглиблення єдності міждержавного утворення. Це, зокрема, стосується його так званих короткострокових обмежень та довгострокової перспективи. На сьогодні короткострокові обмеження, які передбачали включення десяти нових держав, як це відбувалося у минулому із розширенням Європейської Спільноти в 1970–1990-х рр., не змогли загальмувати процес інтеграції, незважаючи на те, що такий підхід було узаконено (кодифіковано) і закладено в основу принципу «зміцнення співпраці», закріпленого в засновницьких договорах про Європейський Союз.

У довгостроковій перспективі сценарій, передбачений Декларацією про майбутнє Європейського Союзу, яка є додатком до Заключного акта Ніццького договору, має впроваджуватися для підтвердження демократії та прозорості дій інституцій. Окреме посилання на Європейську Спільноту, наділене прямими та «проникаючими» юридичними повноваженнями щодо окремих осіб, становить завдання, від якого не можна відмовитись у майбутній Європі. Хоча це майбутнє і не передбачає створення Сполучених Штатів Європи, однак у тих сферах європейської інтеграції, які стосуються «Спільнот», воно швидко наближається до правової уніфікації соціальної бази, створення спільного права зі збереженням автономії та незалежності урядових інституцій держав-членів.

Після свого безпрецедентного розширення до 28 держав-членів Європейський Союз продовжив процес трансформації або, за словами Голови Європейської Комісії, «започаткування періоду європейського відновлення».

Таким чином сучасний стан та перспективи розвитку європейської інтеграції у східноєвропейському та південному напрямах характеризуються постійним динамізмом і розвитком, які у свою чергу зумовлюють непередбачені прояви короткострокових обмежень та надії на довгострокові переваги або перспективи.

Крім того, постійний динамізм євроінтеграції зумовлює появу нових тенденцій розвитку євроінтеграції. Прикладом цього є впровадження спочатку концепції Європейської політики сусідства (ЄПС) з 2003 року, основною метою якої є попередження виникнення розмежувальних ліній між розширеним Європейським Союзом та його новими сусідами шляхом залучення країн до політичної, економічної, безпекової та культурної співпраці.

Повідомленням від 3 грудня 2008 року Європейська Комісія запровадила в рамках ЄПС нову ініціативу — Східне партнерство, яку цілком можна розглядати як результат еволюції Європейської політики сусідства. В ньому зазначається, що ЄС зацікавлений в стабільному інституційному та економічному розвитку Східних партнерів. Партнери на Сході та в Кавказькому регіоні виявляють прямий інтерес у посиленні відносин з ЄС. Відповідно їм надаватиметься підтримка в проведенні реформ для більшого наближення до ЄС. З цією метою в рамках Європейської політики сусідства розроблятиметься нова Східна ініціатива, за якою ЄС пропонує вищий рівень політичної асоціації та інтенсифікацію співробітництва в ключових сферах. Також Східне партнерство враховуватиме ситуацію та амбіції кожної з країн окремо. Складовими еле-

ментами двосторонньої моделі є: наступні укладення угод про асоціацію, які реалізують бажання країн до тіснішої співпраці з ЄС, поступова інтеграція в економіку ЄС, мобільність та безпека, енергетична безпека, підтримка економічного та соціального розвитку.

Крім двосторонньої моделі, співробітництво між ЄС та Східними партнерами буде відбуватись за багатосторонньою моделлю, яка є новою формою співробітництва, що підтримуватиме досягнутий прогрес країн-партнерів в рамках двосторонніх відносин з ЄС. Співпраця проходитиме у вигляді форуму, на якому відбуватиметься обмін інформацією та досвідом країн-партнерів стосовно реформ та модернізації. Таким чином ЄС матиме змогу корегувати ці процеси. Багатостороння модель посилить зв'язки між самими країнами та буде природнім форумом, на якому обговорюватиметься майбутній розвиток Східного партнерства. Основними елементами багатосторонньої моделі є чотирьохрівнева операційна структура, чотири тематичних платформи, провідні ініціативи, система участі.

Повертаючись до вивчення проблем, пов'язаних з розвитком сучасних міжнародних відносин, який набуває універсального характеру і визначається існуючою сукупністю взаємозв'язків та взаємозалежностей, що динамічно розвиваються, варто акцентувати увагу на євроатлантичній інтеграції як закономірності глобалізації. Аналіз цих процесів показує, що все більш очевидним стає виникнення нового світового порядку, провідну роль у якому відіграватиме система міжнародної безпеки. В сучасних умовах забезпечення міжнародної безпеки стало частиною національного інтересу, тобто спостерігається тенденція до неухильного зростання значущості тієї компоненти національних інтересів, що співпадає із всезагальним інтересом світового співтовариства.

Сучасна міжнародна безпека розглядається в широкому контексті й охоплює не лише оборонні, але й соціально-політичні чинники, проблеми демократизації і стабільності в державах та регіонах, формування дружніх стосунків, забезпечення умов для розвитку. На перший план виступають колективна відповідальність, про яку йтиметься нижче, та здатність протистояти новим викликам і загрозам — міжнародному тероризму, розповсюдженню зброї масового знищення, організованій злочинності, економічним та інформаційним загрозам тощо.

Система міжнародної безпеки — це сукупність спеціальних зобов'язань, гарантій, взаємозв'язків і механізмів, що існують між її учасниками та спрямовані на забезпечення її стабільного існування і розвитку. При цьому стабільність функціонування такої системи передусім визначається здатністю учасників використовувати зазначені механізми з метою обрання шляхів ефективного запобігання і подолання будь-яких загроз цій системі.

З вищезгаданих деяких сутнісних постулатів функціонування Європейського Союзу на основі положень його засновницьких договорів та сучасної політико-правової бази цілком очевидною є участь Євросоюзу в системі міжнародної безпеки та його здатність все активніше розвивати зовнішню політику, яка може доповнювати процес розширення з огляду на просування внутрішніх трансформацій та реформ у сусідніх країнах. У країнах-членах ЄС є чітке розуміння того, що інтеграція у європейські, трансатлантичні, світові структури — це не якась внутрішньо-зовнішня політична кон'юнктура, а життєва необхідність адекватно реагувати на глобалізаційні виклики, які в останні десятиліття охопили весь світ, і передусім світову економіку. Також у європейців є усвідомлення того, що міжнародна безпека сьогодення охоплює ряд чинників, серед яких пріоритетними є оборонні, соціально-політичні, проблеми демократизації і стабільності в окремих державах і регіонах, формування дружніх стосунків, забезпечення умов для сталого розвитку. Ці чинники зумовили використання Північноатлантичним Альянсом нових механізмів реалізації оновлених за-

вдань у сфері міжнародної безпеки, а саме: створення інституційних політичних рамок для розвитку відносин НАТО з партнерами в Центральній і Східній Європі; розвиток співробітництва в оборонній та військовій сферах; діяльність НАТО щодо врегулювання кризових ситуацій та участь в операціях з підтримки миру тощо.

Цілі партнерства між європейськими і північноамериканськими членами союзу є, перш за все, політичними, з опорою на спільне планування оборони, військове співробітництво і на співробітництво і консультації в економічній, науковій, екологічній та інших відповідних сферах. Розвиток євроатлантичної інтеграції як закономірності глобалізації безпосередньо пов'язаний з процесом трансформації НАТО, який відбувається поетапно та визначає нові ролі організації для кожного етапу.

У результаті такої еволюції цих процесів виникла необхідність у створенні стратегічних концепцій діяльності Альянсу та в документальному їх закріпленні, що відбулося у 1991 р. та у 1999 р. За НАТО було закріплено право приймати рішення від імені всієї міжнародної спільноти, діяти за межами своєї «зони відповідальності», тобто євроатлантична система безпеки з НАТО у центрі перетворилася на міжнародну.

Позитивними явищами трансформаційних процесів, що відбувалися з НАТО протягом останніх десятиріч в контексті глобалізації, вважається розвиток партнерства і співробітництва та перманентного розширення Альянсу. Основною ідеєю перетворень було створення підґрунтя для захисту власних інтересів держав-членів НАТО, що потребувало співпраці з країнами за власними кордонами з метою побудови спільної безпекової зони. На сьогодні практична реалізація цієї ідеї здійснюється загалом успішно.

Органічною властивістю, що випливає із сутнісної природи Альянсу, є розширення НАТО. Політико-правове підґрунтя та реальна можливість розширення НАТО закладені в статті

10 Північноатлантичного договору. Договірна основа політики відкритих дверей НАТО щодо вступу нових країн-членів виступає своєрідним стимулятором процесу розширення Альянсу, а прийняття спільного рішення усіма країнами-членами НАТО про запрошення потенційних нових країн-членів Альянсу до початку переговорів про вступ лише засвідчує його демократичність.

Про триваючий характер процесу розширення свідчать такі вже історичні факти. У 1952 році до Північноатлантичного договору приєдналися Греція і Туреччина. Федеративна Республіка Німеччина стала членом Альянсу у 1955 році, а у 1982 до НАТО вступила Іспанія. У 1990 році після возз'єднання Німеччини колишня Німецька Демократична Республіка перейшла під захист Альянсу як невід'ємна частина об'єднаної німецької держави. Найбільш вражаючим є процес розширення НАТО після закінчення холодної війни, коли відбувся вступ таких нових членів як Чеська Республіка, Угорщина і Польща, що приєдналися до НАТО у 1999 році.

У 2003 році ще сім країн (Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина і Словенія) були запрошені розпочати переговори про вступ, а у березні 2004 року офіційно приєднались до договору. У 2009 році членами НАТО стали Хорватія і Албанія, а колишня Югославська Республіка Македонія наразі бере участь у Плані дій щодо членства; програмі, яка готує претендентів до вступу в НАТО. Процес розширення НАТО допомагає задовольнити потреби цих країн у безпеці, а також посилити стабільність на європейському континенті.

Зміна політичної карти Європи наприкінці 80-х років XX століття не була випадковою чи непередбачуваною. Фундаментальні основи перетворень на цьому континенті були закладені ще в 60-х і 70-х роках, коли щодо майбутнього розвитку в Євроатлантичному регіоні були ухвалені такі три доленосні історичні рішення:

Таблиця 4.3

ВАЖЛИВІ ПОДІЇ 1960 – 70Х РР. В ЄВРОАТЛАНТИЧНОМУ РЕГІОНІ

грудень 1967 р.	• прийняття Альянсом доктрини Армеля, що ґрунтувалась на політиці підтримання адекватної обороноздатності і одночасного пошуку шляхів послаблення напруженості у відносинах між сходом і заходом, та розв'язання фундаментальних політичних проблем, що розділяють Європу;
1969 р.	• ініціювання урядом Федеративної Республіки Німеччини «Східної політики» канцлера Віллі Брандта, яка була покликана забезпечити більш позитивні відносини з країнами Східної Європи і Радянським Союзом з огляду на обмеження, викликані внутрішньою політикою урядів тих країн та їх міжнародною діяльністю;
серпень 1975 р.	• ухвалення Заключного Гельсінського акта, який установив нові стандарти і кодекси поведінки у сфері прав людини та запровадив заходи з посилення взаємної довіри між Сходом і Заходом.

Не менш важливими були й інші події, які впливали на розвиток євроатлантичної інтеграції, на зміну характеру відносин між Сходом і Заходом Європи протягом 80-х років.

Таблиця 4.4

ВАЖЛИВІ ПОДІЇ 1980-Х РР. В ЄВРОАТЛАНТИЧНОМУ РЕГІОНІ

грудень 1979 р.	• розміщення у Європі ядерних сил НАТО середнього радіусу дії після прийняття у подвійного рішення про ядерну модернізацію і одночасний контроль над озброєннями;
грудень 1987 р.	• підписання Вашингтонського договору, який вимагав глобальної ліквідації американських і радянських ракет середнього радіуса дії наземного базування;

серпень 1980 р.	• перші ознаки змін у Східній Європі, пов'язані з появою і визнанням, попри зроблені пізніше кроки назад, незалежного профспілкового руху «Солідарність» у Польщі;
грудень 1979 р. — лютий 1989 р.	• наслідки радянського вторгнення в Афганістан та виводу радянських військ з цієї країни;
березень 1985 р.	• призначення Генеральним секретарем КПРС Михайла Горбачова та його рішучі кроки в напрямі перебудови і гласності.

У рамках Конференції з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) у Відні (березень 1989 р.) розпочались багатообіцяючі нові переговори з контролю над озброєннями, в яких взяли участь 23 країни-члени НАТО і Організації Варшавського договору. Основний предмет переговорів — обговорення питання скорочення звичайних озброєнь в Європі.

Особливого значення набув саміт НАТО, який відбувся на цьому тлі наприкінці травня 1989 року в Брюсселі. Його учасники визнали перетворення, що відбувалися у Радянському Союзі та інших країнах Східної Європи, та окреслили підходи Альянсу до подолання розділення Європи і досягнення давньої мети — побудувати справедливий і мирний європейський порядок. Вони наголосили на необхідності зберігати надійні й ефективні сили стримування і адекватної оборони та окреслили широкі плани з активізації співпраці між Сходом і Заходом.

Протягом наступних років події, надзвичайно важливі для європейського континенту і для міжнародних відносин, загалом продовжувались. До кінця 1989 року і протягом перших тижнів 1990 року значно просунулись вперед реформи політичних і економічних систем Польщі та Угорщини. У Німецькій Демократичній Республіці, Болгарії, Чехословаччині і Ру-

мунії кроки, зроблені назустріч свободі і демократії, перевищували усі сподівання.

Обіцянки покласти край розділу Європи і припинити розділ Німеччини, які робились протягом 40 років, отримали реальне значення з падінням Берлінської стіни в листопаді 1989 року. Це мало не лише важливе символічне значення. Відкрився шлях для швидкого і радикального прогресу в більшості країн Центральної і Східної Європи. Менше ніж за рік, 3 жовтня 1990 року, за підтримки міжнародного співтовариства і згоди уряду СРСР на основі міжнародного договору і демократичної волі німецького народу відбулося возз'єднання двох німецьких держав. Протягом кількох років ряд країн Центральної і Східної Європи визначили членство в НАТО своєю головною зовнішньополітичною метою попри негативний образ Альянсу, який створювався урядами Радянського Союзу і країн Варшавського пакту в часи холодної війни.

Таблиця 4.5

ВАЖЛИВІ ПОДІЇ 1990-Х РР. В ЄВРОАТЛАНТИЧНОМУ РЕГІОНІ

Липень 1990 р.	• саміт НАТО в Лондоні про початок процесу діалогу і співпраці, дружбу зі своїми колишніми суперниками.
Грудень 1991 р.	• НАТО створила спільний форум багатонаціональних консультацій і співробітництва у формі Ради північноатлантичного співробітництва (РПАС)
Січень 1994 р.	• розпочато програму «Партнерство заради миру» (ПЗМ), яка забезпечила рамки для двосторонньої співпраці з кожною країною на індивідуальній основі.
Травень 1997 р.	• на заміну РПАС створено Раду євроатлантичного партнерства (РЄАП), яка з того часу забезпечує загальні політичні рамки для співпраці між НАТО і країнами-партнерами.

Ці ініціативи у найкоротший період часу були підтримані окремими європейськими країнами, які почали брати участь

у програмах практичної співпраці, шукаючи підтримки свого майбутнього приєднання до Північноатлантичного договору. Реагуючи на ці прагнення у формі встановлення своїх загальних цілей і далекосяжних намірів розширювати співпрацю і робити її більш практичною для закладання основ миру і стабільності в євроатлантичному регіоні, Альянс визнав необхідність у 1994 році подальшого свого розширення. Тому вже у січні 1994 року на Брюссельському саміті керівники держав НАТО заявили, що вони «очікують і вітатимуть розширення НАТО, яке сягне демократичних країн на схід від нас». Вони підтвердили відкритість Альянсу для вступу нових європейських держав, які здатні втілювати в життя принципи Північноатлантичного договору і робити свій внесок у безпеку північноатлантичного регіону.

З огляду на таку позицію було здійснено практичні кроки із втілення цього процесу в такий спосіб, щоб забезпечити збереження цілей і політики Альянсу й запевнити Росію та інші держави в тому, що цей процес не становить для них жодної загрози. Альянс зобов'язався продемонструвати на практиці, що розширення сфери стабільності в євроатлантичному регіоні посилить безпеку цих країн і слугуватиме їхнім інтересам.

Викладене дає підстави для таких висновків:

1. Глобалізація є наслідком кінця холодної війни, яка заявила про себе в 90-х роках минулого століття як складний і багатогранний процес, який має безліч найрізноманітніших проявів та включає ще більший спектр проблем. У спробі все-таки якось упорядкувати її сутнісні прояви в реальному житті науковці пов'язують глобальні трансформації з існуванням світового ринку, глобальними комунікаціями (інформаційною інфраструктурою) та глобальною масовою культурою.
2. Глобальні трансформації супроводжуються посиленням інтеграційних процесів. Глобалізація та інтеграція є двома паралельними процесами, які доповнюють один одно-

го. Прикладами цього є європейська та євроатлантична інтеграції, які зумовлені глобалізацією, «підживлюються» нею та спричиняють мультиплікаційний ефект.

3. На сьогодні немає зафіксованих вимог щодо необхідності вступу спочатку в НАТО, а потім — в ЄС. Проте ЄС та НАТО виробили власну модель прийняття нових членів за формулою «країна-претендент — НАТО — ЄС», яка запроваджена для країн колишнього соціалістичного табору та країн Балтії. НАТО в такому разі відіграє роль своєрідного безпекового «даху» для потенційних членів ЄС.
4. Сучасні глобальні трансформації та інтеграційні процеси, які є двома паралельними процесами, що доповнюють один одного, мають певні альтернативи у вигляді світосистемних інтерпретацій. Замість чіткої сітки національних держав (з фіксованими межами, що окреслюють межі їх політичного, економічного і культурного суверенітету) виникає система концентричних кіл, що тяжіють до «середземноморського» або «тихоокеанського» центру, достатньо чітко вимальовується нова лінія військово-стратегічного і геоекономічного протистояння між Новою Римською Імперією (*New Imperium Romanum)* і Тихоокеанським кільцем.
5. Завданнями зовнішньополітичної стратегії України має бути пошук оптимальної формули інтеграції в геоекономічну і геополітичну зону Нової Римської Імперії на основі функціонування України в ієрархічній системі «Нової Ліги Націй» як повноправного національно-державного суб'єкта з вищою формою суверенітету. Головна проблема української стратегії європейської інтеграції полягає в тому, чи буде питання про європейський статус України вирішене Брюсселем за центрально-європейською формулою (безпосереднього включення в союз), чи в пакетному рішенні питання з Москвою (за відомою формулою «До Європи з Росією»).

6. В умовах сьогоднішніх проблем внутрішнього та міжнародного характеру, спричинених світовою фінансово-економічною кризою, досить складно і навіть ризиковано вести мову про якісь конкретні моделі інтеграційного поступу України до ЄС, усталені підходи, принципи, форми, способи й методи, існуючі в західній науці європейської та євроатлантичної інтеграцій стосовно конкретних напрямів чи сфер, явищ і процесів інтеграційного змісту, оскільки їхня природа піддається потужним динамічним впливам і швидким змінам.
7. Сучасний Європейський Союз є результатом майже 60-річної інтеграційної діяльності в Європі. У його основі знаходяться Європейські Спільноти, створені ще в 50-х рр. минулого сторіччя. У свою чергу, появі Спільнот в Європі сприяли такі чинники, тісно пов'язані з Другою світовою війною та ситуацією, що виникла після її завершення, як історичні, культурні, соціальні, економічні та політичні.
8. Передумовами виникнення євроінтеграційних процесів як закономірних проявів глобалізації, що спричинили утворення в другій половині XX ст. Європейських спільнот / Європейського Союзу були: тенденції до зміцнення миру та безпеки; потреби взаємного порозуміння між європейськими країнами, передусім між Німеччиною та Францією; сподівання на економічний розвиток та добробут; прагнення реанімувати провідну економічну й політичну роль на міжнародній арені.
9. Європейська інтеграція, як закономірний прояв глобалізаційних процесів, має певні етапи свого становлення й розвитку. Постійний динамізм євроінтеграції зумовлює появу нових тенденцій її розвитку, про що свідчить впровадження спочатку концепції Європейської політики сусідства (ЄПС) з 2003 року та нової ініціативи — Східне партнерство — з грудня 2008 року.

10. Все більш очевидним стає виникнення нового світового порядку, провідну роль у якому відіграватиме система міжнародної безпеки, яка стала частиною національного інтересу, розглядається в широкому контексті й охоплює не лише оборонні, але й соціально-політичні чинники, проблеми демократизації і стабільності в державах і регіонах, формування дружніх стосунків, забезпечення умов для розвитку. На перший план виступають колективна відповідальність та здатність протистояти новим викликам і загрозам — міжнародному тероризму, розповсюдженню зброї масового знищення, організованій злочинності, економічним та інформаційним загрозам тощо.

11. Зміна політичної карти Європи наприкінці 80-х років XX століття не була випадковою чи непередбачуваною. Фундаментальні основи перетворень на цьому континенті були закладені ще в 60-х і 70-х роках, коли щодо майбутнього розвитку в Євроатлантичному регіоні були ухвалені доленосні історичні рішення.

Завдання для самоперевірки та самоконтролю

- *Які особливості властиві глобалізаційним явищам і процесам?*
- *Чи існує причинний зв'язок між глобалізацією та крахом СРСР?*
- *Як співвідносяться сучасні глобальні трансформації та інтеграційні процеси?*
- *Чим зумовлено вироблення формули «країна-претендент — НАТО — ЄС»?*
- *Якими можуть бути наслідки переформатування вже існуючої системи міжнародних відносин?*
- *У чому полягає головна проблема української стратегії європейської інтеграції та євроатлантичного співробітництва на фоні геополітичних змін з участю Росії?*
- *Чи справді реалізація завдань європейської інтеграції України можлива лише на основі своєчасної нейтралізації загроз, пов'язаних з трьома групами причин?*
- *Який з можливих сценаріїв українського розвитку є найбільш прийнятним?*
- *Що є характерним для сучасної міжнародної безпеки?*
- *Чи дотримується НАТО своїх зобов'язань щодо розширення сфери стабільності та безпеки в євроатлантичному регіоні?*

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Дмитренко, Микола.* Політична система України: розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції [Текст] / М. А. Дмитренко ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Ін-т оператив. діяльн. та держ. безпеки. — К.: Знання України, 2008. — 544 с.

2. *Ian Clark*. Globalozation and the post-cold war order // The Globalization of World Pollitics. Introduction to international relations. Second Edition. Edited by John Baylis and Steve Smith. Oxford, 2001. — 690 p.

3. *Мотиль О.* Підсумки імперій: занепад, розпад і відродження // Монографія. — К.: «Критика», 2009. — 200 с.

4. Інститути, необхідні для членства в Європейському Союзі / Пер. з англ. В. В. Шульги. — К.: Вид-во УАДУ, 2000. — 44 с.

5. *Фисун А. А.* Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации: Монография. — Харьков: Константа, 2006. — 352 с.

6. http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com06_726_en.pdf.

7. http://europa.eu.int/eur-lex/.

8. *Грицяк І.А., Говоруха В.В., Стрельцов В.Ю.* Правова та інституційна основи Європейського Союзу: Підручник (З грифом МОН України) За заг. ред. М. Бойцуна, І. Грицяка, Я. Мудрого, О. Рудіка, Л. Прокопенка, В. Стрельцова. — Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2009. — 620 с. — (Серія «Бібліотека державного службовця у галузі європейської інтеграції»).

9. Європейський Союз: консолідовані договори / Пер. Ю. Петруся; Наук. ред. В. Муравйов. — К.: Port-Royal, 1999. — 206 с.

10. *Грицяк І.А.* Європейське управління: теоретико-методологічні засади: Моногр. — К.: К.І.С., 2006. — 398 с.

11. Developments in the European Union /ed. by Laura Cram, Desmond Dinan and Neil Nugent. — New York: St. Martin Press, 1999. — 380 p.

12. *Посельський В.* Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції. — К.: Смолоскип, 2002. — 168 с.

13. *Дюрозель Жан-Батіст.* Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Пер. з фр. Є. Марічева, Л. Погорєлової, В. Чайковського. — К.: Основи, 1995. — 903 с.

14. *Ніколас Мусис.* Усе про спільні політики Європейського Союзу / Пер. з англ. — К.: К.І.С., 2005. — XIV с. — 466 с.

15. *Грицяк І.* Європейська інтеграція в східноєвропейському та південному напрямах / І. Грицяк // Вісник НАДУ. — 2008. — № 1. — С. 5–14.

16. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION. European Neighbourhood Policy STRATEGY PAPER Brussels, 2004.

17. Eastern Partnership: GEPLAC presentation. 2008. — 17 December. — 23 p.

18. *Полторацький О.С.* Роль НАТО у формуванні сучасної системи міжнародної безпеки: Автореферат дис… канд. політ. наук: 23.00.04 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2003. — 18 с.

19. Довідник НАТО // Брюссель. — 2006. — 384 с.

20. Міжнародні відносини і євроатлантична інтеграція України. Підручник / Колектив авторів. — К.: НАОУ, 2005. — 403 с.

21. Європейська інтеграція : навчальний посібник / Кол. авт.; за заг. ред. проф. І. А. Грицяка та Д. І. Дзвінчука. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. — 464 с.

Тема 4.2. Євроатлантичні інтеграційні процеси в умовах глобалізації

4.2.1. Організація Північноатлантичного Договору в системі колективної безпеки.

Сучасному світові властивий цілий спектр глобальних проблем, до яких, як вже до традиційних, відносять енергетичну, екологічну, продовольчу, демографічну, безпекову. Всі ці проблеми та цілий ряд інших не менш серйозних у глобальному масштабі загострила в останні роки світова фінансово-економічна криза. Очевидно, що така ситуація в сукупності потребує надзвичайно детального, глибокого і системного аналізу, який має допомогти знайти відповіді на ключові питання, пов'язані зі складними світовими явищами і процесами, і насамперед безпековими, в умовах глобалізації.

Вже так історично склалося, що вирішення проблем безпекового характеру безпосередньо пов'язано передусім з діяльністю НАТО як ключовим гарантом в системі колективної безпеки. Така ситуація виникла не в один момент, а складалася десятиліттями в умовах значного зниження спроможності незалежних суверенних держав передусім євроатлантичного регіо-

ну визначати напрями, часові рамки і і темпи політичних змін і розвитку як у власних межах, так і у світі загалом.

Як справедливо зауважують науковці, дедалі більше національних держав визнають необхідність створення сильних міжнародних інститутів на регіональному та глобальному рівнях. Ширше виявляється тенденція злиття національно-державних та загальносвітових проблем.

Справді, вже декілька десятиліть поспіль найбільш актуальним залишається питання формування безпекових систем на субрегіональному, регіональному та глобальному рівнях. На сьогодні ще не створено єдиної системи колективної (міжнародної) безпеки, яка б функціонувала на основі уніфікованих підходів, тобто принципів, норм та правил, вироблених в рамках однієї міжнародної організації чи наднаціональної структури. Однак певну роботу в цьому напрямі здійснюють зацікавлені сторони, досить активно розвиваючи ряд систем колективної безпеки. Як зауважують західні науковці, організація колективної безпеки мала бути спрямована на «зовні» та мати за мету захист власних членів від зовнішньої агресії. В часи холодної війни організації колективної оборони зростали, немов гриби. По закінченню Другої світової війни були створені Організація Північноатлантичного Договору (НАТО), Західноєвропейський союз (ЗЄС), Організація Договору Південно-Східної Азії (СЕАТО) та Організація Варшавського договору (ОВД).

Що таке НАТО? НАТО — це Європа, яка виступає найважливішою опорою Альянсу — з одного боку, та США і Канада — з іншого боку. Бюджет НАТО більш ніж на 70 % формує ЄС. Таким чином, НАТО — це передусім європейська організація.

Розвиток НАТО почався з моменту її утворення, тобто з підписання Північноатлантичного договору у 1949 р. і триває до цього часу. У науково-практичній літературі зустрічаються різні характеристики періодів розвитку НАТО, його етапів, класифікації тощо. Цілком можна погодитися з умовним виділенням вітчизняними науковцями п'яти основних етапів розвитку Альянсу, кожному з яких властиві певні зміни політико-правового, економічного, регіонального, військового та іншого характеру.

Таблиця 4.6

ЕТАПИ РОЗВИТКУ НАТО

Перший етап (1949 – 1955 рр.)	Характеризувався визначенням пріоритетних напрямів здійснення спільної оборони країнами-членами організації, яка гарантуватиме їх безпеку та мир. При цьому основна увага приділялася вирішенню організаційних питань та створення військової складової Альянсу.
Другий етап (1955 – 1967 рр.)	Притаманними були підходи, спрямовані передусім на захист держав-членів НАТО та одержання перемоги над противником в будь-який спосіб.
Третій етап (1967 – 1991 рр.)	Починався з жорсткого протистояння й агресивності двох військово-політичних блоків до межі можливого початку ракетно-ядерної війни і закінчився досягненням стратегічного паритету та створенням якісно нової міжнародної ситуації в євроатлантичному регіоні та у світі.
Четвертий етап (1991 – 1999 рр.)	Відбувалася загальна трансформація воєнно-політичної стратегії Альянсу. В зв'язку з цим була прийнята низка міжнародних нормативно-правових документів, які, на відміну від попередніх військово-політичних концепцій, ставали все більш відкритими документами.
П'ятий етап (з 1999 р. до теперішнього часу)	Характеризується остаточним закріпленням лідируючої ролі Альянсу у побудові нової архітектури безпеки в євроатлантичному регіоні.

Не дивлячись на те, що основна діяльність НАТО зосереджувалася загалом (крім вищезгаданого європейського фінансування) на Європейському континенті протягом протягом 1949–99 років (перший — четвертий етапи розвитку Альянсу за вищенаведеною періодизацією в таблиці), давно існує стере-

отип, що НАТО — це військово-політична організація, в якій домінують США. Головна причина такого стереотипу полягає в тому, як справедливо наголошується в літературі, що США як потужна військова та економічна сила НАТО, зайняли домінантну роль в трансатлантичних стосунках північноатлантичного Альянсу, до якого приєдналися слабкіші європейські партнери, проте домінуюча роль Америки з часом змінювалася, зазнаючи зміцнень в одних ракурсах та повної втрати авторитету — в інших.

Однак на сьогодні партнерства між Європою та США в формі повного домінування Америки більше не існує. Цікавою про такий стан відносин між євроатлантичними партнерами є думка, що Західна Європа як система високо зкоординованих безпекових організацій з Америкою в ролі центрального елемента — це вже система минулого. Тим не менше, до цього часу обидві сторони все ще роблять акцент на спільних цінностях та переконаннях, хоча головна загроза у вигляді Варшавського договору часів Холодної війни вже давно подолана. Це відбувається швидше за інерцією, аніж як об'єктивно зумовлене співробітництво у безпековій сфері. Такий висновок ґрунтується на висловлюваннях західних фахівців з безпекових питань про те, що теорії нових глобальних загроз, які здійснюють об'єднуючий вплив на союзників, незважаючи на своє широке розповсюдження, є просто міфом. Жодна з існуючих загроз сьогодення, включаючи міжнародний тероризм та розповсюдження зброї масового знищення, не отримала належного об'єднуючого ефекту, тобто такого, яким він має бути для об'єднання (фокусу) позицій союзників на одному або декількох напрямах.

Невизначеність подальшої практичної співпраці та партнерства між двома євроатлантичними партнерами призводить, врешті-решт, до того, що постає необхідність безперервно визначати заново та вирівнювати всі складові вигоди від такої співпраці у зв'язку з розподілом функцій та відповідальності всередині Альянсу.

З огляду на це, досягнення консенсусу в розподілі зобов'язань та ризиків в діяльності Альянсу, що умовно називають «розподілом функцій та зобов'язань», є, як зазначають західні науковці, набагато більш вирішальним чинником впливу на майбутній розвиток трансатлантичних відносин, ніж визначення спільної загрози. З іншого боку, розподіл функцій та зобов'язань більше не здійснюється на основі джерел взаємної довіри та бажання досягти компромісу, а навіть навпаки, в зростаючому масштабі стає підґрунтям для недовіри та чвар всередині Альянсу.

Тим не менше, якими б запальними не були дискусії про зміну пріоритетів євроатлантичної інтеграції в умовах глобалізації, головне занепокоєння в системі колективної безпеки, як справедливо звертають увагу західні науковці, зберігає її первинні атрибути. Вони звертаються до дебатів про сучасне поширення влади, яку, потрібно оцінити як таку, що є уніполярною, двополюсною, багатополюсною або якимось видом гібриду їх всіх разом взятих. Основне визначення сучасної безпекової системи все ще залишається в залежності від ролі Сполучених Штатів та їх готовності бути залученими взагалі до порядку підтримки. Враження, отримане протягом минулого десятиліття, є таким, що все це є надзвичайно мінливим, прикладом чого може бути роль США в ситуації з Косово чи їх неготовності зацікавитися, скажімо, Руандою.

Існує декілька загальних сучасних тенденцій, спрямованих на «колективізацію» безпеки. Вони відбивають різні форми багатосторонності (*multilateralism*) у безпеці, у ролі коаліцій, способи підвищення успадкованого збереження миру і мирного примушування та їх часткової передачі новим суб'єктам безпекових відносин і навіть тенденції до інтервенції. Є аналітики, які переконують, що в природі організованого насильства має місце фундаментальна реструктуризація. Такі концепції важливі, оскільки вони пов'язують обговорення насильства з іншими елементами системи і розглядають це як динамічну проблему — швид-

ше (правильніше), ніж статичний вигляд, такий як «війна — війна — війна». Насильство потім стає симптоматичним щодо змін в інших соціальних сферах, просто замість структурної константи, вироблюваної «анархічною» державною системою.

Повертаючись до проблем, пов'язаних з більш практичною стороною діяльності Організації Північноатлантичного Договору в системі колективної безпеки, варто нагадати, що в рамках системи колективної оборони всі країни-учасниці беруть на себе зобов'язання відповідного договору щодо захисту іншої країни-учасниці. Аналогічні положення займають центральне місце як у Брюссельському, так і в Вашингтонському договорах, які були підписані у березні 1948 та у квітні 1949 років відповідно.

Таблиця 4.7

БРЮССЕЛЬСЬКИЙ ТА ВАШИНГТОНСЬКИЙ ДОГОВОРИ

17 березня 1948 р.	Брюссельський договір	П'ять країн Західної Європи – Бельгія, Франція, Люксембург, Нідерланди і Велика Британія – підписали «Договір про економічне, соціальне і культурне співробітництво та колективну самооборону». Учасники договору зобов'язалися розробити спільну систему оборони і посилити взаємні зв'язки в такий спосіб, який дозволив би їм краще протистояти ідеологічній, політичній і військовій загрозі з боку СРСР
4 квітня 1949 р.	Вашингтонський договір	Дванадцять країн євроатлантичного регіону – Бельгія, Великобританія, Данія, Ісландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Канада, Норвегія, Португалія, США, Франція — підписали Північноатлантичний пакт, який передбачав створення Північноатлантичної організації, тобто НАТО

Проте для того, щоб система колективної безпеки була ефективною та корисною, вона повинна бути звернена і назовні, і всередину організації. До того ж колективна безпека є ефективною у разі, коли вона містить і індивідуальний захист, і активне забезпечення та розповсюдження стабільності на територіях, що прилягають до зони безпеки, оскільки нестабільність та конфлікти на цих територіях можуть бути загрозою для країн-учасниць системи безпеки. Індивідуальна безпека також є досить вагомою у зв'язку з тим, що спричинення зовнішніми або внутрішніми силами порушення безпеки народам однієї країни може означати і підрив безпеки інших народів.

Серед різного роду пропозицій щодо вдосконалення системи колективної безпеки досить цікавою видається модель функціонування такої системи на базі співробітництва, що складається з чотирьох концентричних та посилюючих одне одного «кілець безпеки»: індивідуальної безпеки, колективної безпеки, колективної оборони та забезпечення стабільності. Автор цієї моделі вважає, що достатньо відомими та усвідомленими є дві з перелічених концепцій: колективної безпеки (у вигляді політичного та юридичного зобов'язань країн-членів щодо захисту цілісності окремих країн, що підписали відповідний договір), та колективної оборони (в рамках якої держави-члени зобов'язуються захищати одне одного від зовнішньої агресії).

Новими елементами, запропонованими в рамках цієї моделі, є спільне зобов'язання забезпечення індивідуальної безпеки та закріплення стабільності. Оновлена автором модель має на меті об'єднання всіх елементів в єдину сферу. Модель базується на існуючих потужних та ефективних інститутах. При цьому центром системи безпеки, що базується на співробітництві, повинно бути ядро ліберально-демократичних країн, що мають спільні цінності. Ряд дослідників говорить про те, що сама держава стала відігравати менш помітну роль у забезпеченні національної та міжнародної безпеки, оскільки сьогодні головними діючими суб'єктами в сфері безпеки є недержав-

ні та трансдержавні утворення. Варто визнати, що недержавні організації, транснаціональні корпорації, неурядові організації, групи тиску та навіть міжнародні злочинні та терористичні угрупування насправді справляють все більш значний вплив на питання безпеки.

На думку генерального секретаря ООН Кофі Аннана, держави, що лише прикриваються «фіговим листком демократії» і навіть «недемократії», можуть взаємодіяти з державами-членами системи колективної безпеки при прийнятті рішень з визначених короткотермінових задач. Деякі країни, що направляли свої контингенти до СФОР в Боснії і КФОР в Косово, ніяк не можна назвати ліберальними демократіями. Тим не менш, навіть вони можуть вносити корисний політичний та військовий внесок для функціонування системи безпеки на базі співробітництва, і навіть просто в окремих обмежених сферах.

Завдання колективного захисту в сучасних умовах набуло статусу певних «захисних воріт» проти потенційного ворога або загрози натовським та європейським інтересам. Звичайно, ризики, що завжди існують і не можуть бути раз і назавжди подолані, включають, зокрема, можливості поновлення російської експансії (приклад агресії проти Грузії в 2008 році) або спроби використання ядерної зброї, регіональні військові дії з політично нестабільних «кризових територій», що можуть активно поширитися зокрема з Мороко та Індійського океану. До ризиків такого характеру, що тягнулися ще з середини 1990-х, була додана загроза міжнародного тероризму. Проте реальної небезпеки вона набула через події 11 вересня 2001 р. Поряд з розповсюдженням зброї масового знищення новий ворог у вигляді міжнародного тероризму став незмінним складником у каталозі завдань Північноатлантичного Альянсу.

З метою ефективної протидії новим викликам і загрозам Альянс встановив з одного боку свої пасивні зусилля залякування тероризму у формі інтенсивного діалогу та прискореного обміну інформацією в Раді «НАТО-Росія», Комісії «НАТО-Україна», Раді Євро-Атлантичного Партнерства (РЄАП) та Партнерства заради миру (ПЗМ).

З іншого боку НАТО фактично бере учать у боротьбі проти тероризму в контексті колективного захисту в рамках суто американської діяльності та в контексті колективного захисту в рамках мандату стабілізації Афганістану ООН. Міжнародні сили сприяння безпеці були утворені в повному обсязі винятково членами НАТО та отримали непряму допомогу від НАТО вже на початку свого заснування. Їх зусилля були конвертовані в операцію НАТО в Афганістані в 2003 році.

Система колективної безпеки на базі співробітництва забезпечує цілий ряд зв'язків між своїми членами, що мають бути готовими до діалогу з усього спектру питань, які стосуються спільної діяльності та інтересів. До таких зв'язків відносяться тісні та постійні політичні консультації, вільні та відкриті відносини в торгівлі, погоджена зовнішня політика та політика безпеки, включаючи створення інтегрованих та багатонаціональних військових структур.

У рамках системи колективної безпеки на базі співробітництва окремі країни повинні інколи жертвувати своїми національними інтересами або вносити до них необхідні корективи заради досягнення спільних довготермінових цілей. Під час кризи в Косово 1999 р. уряд Греції, хоч і неохоче, проте погодився з рішенням НАТО щодо початку бомбардувань сербів. Уряд Греції вчинив так, зважаючи на те, що у випадку блокування консенсусу з приводу даного питання в довготерміновій перспективі може відбутися порушення власної безпеки та благополуччя. Аналітики зробили прогноз, що національні інтереси Греції значно більше втратили б, аніж отримали б будь-які вигоди від збереження традиційних економічних, культурних та політичних зв'язків із Сербією.

Яскравим прикладом спроби поновити, а потім розповсюдити безпеку в регіоні, що знаходиться в небезпечній близькості до кордонів країн-членів Альянсу, є вторгнення сил НАТО

в Косово в 1999 році. Саме масові замахи на індивідуальну безпеку в Косово стали одним з найважливіших чинників, що схилив громадську думку на користь НАТО.

Не менш важливу роль відіграли й ті обставини, що організовані широкомасштабні переслідування етнічних албанців зі сторони югославського уряду загрожували дестабілізацією ситуації в регіоні та були загрозою для таких країн-членів НАТО, як Угорщина, Греція і Туреччини, а також для тодішніх партнерів НАТО — Албанії, Македонії, Румунії та Болгарії. Ризик дестабілізації ситуації та розповсюдження конфлікту, безумовно, призвів до застосування сил. Проте це відбулося після того, як політичні, дипломатичні та економічні засоби виявилися неефективними.

На основі аналізу механізму та наслідків миротворчої діяльності НАТО на Балканах можна стверджувати, що НАТО виявилася єдиною міжнародною організацією, яка, реагуючи на ескалацію насилля на Балканах та наростання загрози регіональної війни, взяла на себе відповідальність і здійснила реальні кроки, спрямовані на врегулювання конфлікту. Для країн-союзниць по НАТО реалізація завдань миротворчих операцій означає суттєве зниження вірогідності нового спалаху війни на Балканах, а, отже, сприяє розширенню зони безпеки в євроатлантичному регіоні.

«Технологічний» характер миротворчої діяльності НАТО на Балканах, під час якої в ході проведених операцій використовувались переважно військово-повітряні та військово-морські сили, призвів до того, що при мінімумі втрат серед військовослужбовців НАТО значною була кількість жертв серед мирного населення та знищених цивільних об'єктів, особливо в Косово і Сербії. При цьому території балканських країн стали полігоном для випробувань нових видів озброєнь і техніки НАТО. Після завершення операції «Союзницька сила» в червні 1999 року активна фаза Косовської кризи була призупинена. Проте проблема залишилася невирішеною, оскільки тенденції і потенційні передумови етнонаціонального, міжетнічного та міжконфесійного характеру щодо нового поновлення протистояння в регіоні залишились.

Характер і масштаби миротворчої діяльності НАТО під час кризи в Косово поставили під сумнів основоположні принципи системи діючого міжнародного права. Постало питання щодо легітимності в майбутньому подібних акцій, оскільки, з урахуванням не завжди високої ефективності ООН у врегулюванні регіональних криз, прецедент останньої операції НАТО може надалі використовуватись для виправдання практики силового втручання у внутрішньодержавні конфлікти без відповідного мандату Ради Безпеки ООН. Обидва етапи миротворчої діяльності НАТО (боснійський та косовський) автор праці «Роль НАТО у формуванні сучасної системи міжнародної безпеки» розглядає як початок відпрацьовування нової військової доктрини НАТО. Передбачається проведення Альянсом операцій з реагування на кризи із застосуванням будь-якого виду зброї на основі власного рішення і власної санкції.

Операції НАТО в Південно-Східній Європі стали важливим випробуванням системи колективної безпеки на базі співробітництва в дії. Повітряні атаки на Югославію, очолені НАТО гуманітарні місії в Албанії та Македонії, місія КФОР в Косово і місія СФОР в Боснії — всі ці операції є частиною скоординованих зусиль з поновлення стабільності в цьому складному регіоні Європи. НАТО та інші міжнародні інститути взяли на себе довготермінові зобов'язання по забезпеченню стабільності на Балканах.

Варто погодитись з думкою науковців центру ім. Маршала, які пов'язують спроби НАТО стабілізувати ситуацію в Боснії та Косово зі зміцненням створеної моделі системи безпеки на базі співробітництва. Вони зокрема наголошують, що при тому, що операція НАТО «Союзницька сила» 1999 р. та керовані Альянсом місії по забезпеченню безпеки та відбудові національних держав в Косово та Боснії не у всіх знайшли розу-

міння та підтримку, вони, можливо, вказують шляхи забезпечення кращого майбутнього як для Південно-Східної Європи, так і для інших регіонів планети в довготерміновій перспективі.

Проте, як зауважують інші західні вчені, цілком можливо, що міжнародні операції СФОР и КФОР та реалізація Пакту стабільності для Південно-Східної Європи під керівництвом ЄС не зможуть забезпечити стабільність та примирення на Балканах. Це було б можливо у випадку послаблення рішучості НАТО, ЄС та міжнародної спільноти рухатися на шляху до намічених цілей, незважаючи на всі промахи та невдачі. Якщо це дійсно відбудеться, концепції безпеки на базі співробітництва буде нанесений потужний удар. Вона буде вважатися такою, що не виправдала сподівань та надій її творців. Такий розвиток подій означатиме, що концепція не подолала таких перешкод, як нерішучість політичного керівництва, недостатній військовий потенціал та неминучі компроміси, що властиві будь-якій формі міждержавних відносин, заснованих на співробітництві та згоді.

НАТО як ефективну організацію колективного захисту наводили як приклад протягом багатьох років не лише політики, але й науковці та аналітики. При цьому якось оминалося питання, і зокрема в часи холодної війни, про те, що Альянс де-факто відігравав роль неофіційного гаранта, який забезпечував захист своїх країн-членів від загроз зі сторони інших країн-членів НАТО.

Йдеться, зокрема, про суперечності між Грецією та Туреччиною з приводу цілого ряду питань. Якби вони не були повноправними членами Альянсу, як наголошується в літературі, вже давно ці суперечності вилилися б як мінімум в одну війну між цими державами. Не раз і не два неофіційні, проте досить інтенсивні двосторонні та багатосторонні консультації в рамках НАТО давали змогу попередити грецько-турецький конфлікт. Якби сталася така війна, вона нанесла б потужний удар по солідарності членів НАТО та, без сумнівів, поставила б під загрозу майбутнє Альянсу. Обидві країни змушені враховувати цю обставину. В більш широкому контексті, членство Франції, Данії, Бельгії, Голландії, Німеччини, Італії та Великобританії в НАТО зробило неймовірною вірогідність виникнення збройного конфлікту між цими державами, хоча в минулому конфлікти між ними ставалися доволі часто.

Ще одним прикладом того, що протягом майже всієї своєї історії Альянс відігравав роль організації, що забезпечувала колективну безпеку, можна вважати його вплив на учасників так званих «рибальських війн», які порівняно недавно мали місце між країнами-членами НАТО Великобританією та Ісландією, Канадою та Іспанією. Хоча ці ексцеси й не були загрозою ескалації аж до збройного конфлікту, тим не менше вони суттєво підривали довіру між країнами-членами НАТО.

У період після закінчення холодної війни НАТО докладала значних зусиль у рамках четвертої складової колективної безпеки, що була базована на співробітництві — забезпечення стабільності в державах, що мають спільні з членами НАТО кордони. Для стимулювання та забезпечення стабільності Альянс застосовував і організаційні, і практичні механізми. Як приклади організаційних структур, створених НАТО для забезпечення стабільності за межами країн-членів, можна навести Раду північноатлантичної співпраці та її послідовників — Раду Північноатлантичного партнерства, Постійну Раду НАТО–Росія, Спільну Комісію НАТО–Україна та Середземноморський діалог.

4.2.2. Особливості трансформаційних процесів у Північноатлантичному Альянсі.

Нові геополітичні умови виникли незабаром після того, як процес кардинальних змін між Сходом і Заходом набував несподівано стрімкого розмаху. Переломним став 1989 рік, коли було зруйновано Берлінську стіну, повністю виведено всі радянські війська з Афганістану і коли вперше в повоєнній істо-

рії Міністр закордонних справ СРСР Е. Шеварднадзе відвідав Штаб-квартиру НАТО в Брюсселі та провів переговори з Генеральним секретарем Альянсу М. Вернером і постійними представниками його держав-членів.

Крім цього, важливими були також такі події, як прихід до влади у Польщі першого на сході Європи некомуністичного уряду Т. Мазовецького, демократичні (так звані оксамитові) революції в Угорщині, НДР, Чехословаччині. Впродовж 1990–1991 рр. перехід влади до демократичних сил відбувся і в інших країнах Східної Європи та в союзних республіках СРСР.

Наслідком цих змін стали об'єднання Німеччини, припинення «холодної війни», розпад СРСР і Варшавського блоку. Європа та світ опинилися у принципово новій геополітичній ситуації. Ці кардинальні зміни не могли не вплинути на Північноатлантичний Альянс і зумовили початок процесу його адаптації до нових геополітичних умов.

Відразу ж після 1991 року Альянс розпочав трансформацію своїх концепцій і структур. Основною метою НАТО залишилася колективна оборона країн-членів, але вона була доповнена завданням зміцнення безпеки на всьому Європейському континенті. Зростання уваги Альянсу до європейського напряму підсилювалося бажанням США підвищити відповідальність європейців (насамперед, фінансову) за власну безпеку.

Які зміни спричиняють такі трансформації?

Відповідь криється у такій діяльності НАТО в світі, якої раніше не спостерігалося. Якщо раніше НАТО виступало у ролі пасивного Альянсу колективного захисту, що був сфокусований на відповіді ворогові та захисті території союзників, то сьогодні НАТО — у пошуках глобальних комплексних викликів сьогодення.

Операції НАТО сьогодні безпосередньо пов'язані з типами тих викликів, з якими вона зіштовхується. Все це наштовхує на інші роздуми, один з яких про те, що природа справ, які НАТО покликана вирішувати, досить далека від сучасної

діяльності організації. Це означає, що потенційні можливості організації повинні покривати широкий спектр діяльності.

Таблиця 4.8

Сучасний спектр діяльності НАТО
• провадження операцій на відстані;
• віддалена можливість приведення в дію сил;
• підтримка сил під час їх операції; швидкість;
• плинність та летальність і можливість діяти, проте зосередження уваги на проведенні мирної операції у ворожому та небезпечному середовищі;
• діяльність у досить пасивному середовищі з метою надання гуманітарної допомоги

Для реалізації цих завдань необхідне величезне розмаїття потенційної спроможності, абсолютно несхожої на ту спроможність, що мала місце та була необхідна протягом холодної війни.

Вищезазначена можливість діяти та дії вимагають широкого фінансування, є складними у виконанні, займають час в процесі змін, вимагають укріплення військ. Сьогодні НАТО знаходиться у довгому процесі коригування типу військ, їх потенційних можливостей задля того, щоб мати можливість справлятися з місіями майбутнього.

Загострення проблеми міжнародного тероризму у зв'язку з подіями 11 вересня 2001 року в США та відповідна реакція з боку Північноатлантичного Альянсу створили нові передумови для подальшої еволюції цієї структури безпеки. Заслуговує на увагу висловлена в західній літературі думка про те, що перегляд пріоритетів НАТО, в контексті якого на перший план було висунуте нове нетрадиційне для Альянсу питання боротьби з міжнародним тероризмом, є черговим етапом перетворення НАТО на провідну військово-політичну структуру в євроатлантичному регіоні та свідченням подальшого розширення «зони

відповідальності» Альянсу, а, отже, НАТО на практиці стає базовою структурою сучасної системи міжнародної безпеки.

Таким чином, НАТО мала змогу діяти протягом більш ніж 50 років, завдячуючи більшою мірою постійному пристосуванню союзниками основних позицій діяльності організації та її основних стосунків до вимог часу та міжнародних обставин.

Винятковими протягом десятиліття з часів закінчення Холодної війни (1989–1999 рр., тобто четвертий етап розвитку НАТО) були адаптаційні дії Альянсу до нових вимог і умов, спрямовані на загальну трансформацію воєнно-політичної стратегії Альянсу. У зв'язку з цим була прийнята ціла низка міжнародних нормативно-правових документів, які, на відміну від попередніх військово-політичних концепцій, ставали все більш відкритими й доступними.

Таблиця 4.9

ОСНОВНІ ДОКУМЕНТИ І ПОДІЇ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ПЕРІОДУ 1989–1999 РР.

Нова Стратегічна концепція Декларація про мир та співробітництво	Римський саміт, листопад 1991 р.	Розроблена протягом двох років після падіння Берлінської стіни на основі положень Лондонської декларації концепція стала першим відкритим документом такого рівня, в якому проголошувались чіткі й конкретні цілі Альянсу, механізми та засоби їх досягнення. Представлені основні тенденції розвитку ситуації у Європі, закріплено звернення до впливових європейських організацій з пропозицією побудови нової архітектури безпеки та до країн Центральної і Східної Європи взяти участь у цьому процесі і здійснювати внутрішні реформи

Рамковий документ «Партнерство заради миру» (ПЗМ)	Брюссельський саміт, січень 1994 р.	Започаткована нова ініціатива з посилення стабільності й безпеки в Європі, яка отримала назву «Партнерство заради миру» (ПЗМ) і була викладена у Рамковому документі
Дослідження з питань розширення НАТО	Грудень 1994 р. — 1995 р.	Зафіксовано перспективи побудови нової архітектури безпеки в Європі, місця Альянсу у цьому процесі в умовах, коли загроза повномасштабного нападу на НАТО вже усунута, та основні принципи розширення Альянсу в рамках широкого підходу Північноатлантичного союзу до безпеки в Європі
Кінцеве комюніке берлінської зустрічі міністрів закордонних справ	Червень 1996 р.	Основний акцент було зроблено на пристосуванні НАТО до нових умов, в яких опинилась Європа в кінці XX століття
Базовий документ РЄАП.	1997 р.	Викладені принципи РЄАП, які розроблялись у тісній співпраці між Альянсом та його партнерами. Підтверджено спільну відданість країн-учасниць ідеї зміцнення і поширення миру й стабільності в євроатлантичному регіоні. Визначено основні завдання діяльності нової структури, серед яких головними були такі: проведення багатосторонніх консультацій практичного характеру, удосконалення практичної співпраці, розширення консультацій та співробітництва з регіональних питань, зміцнення прозорості й довіри у справах безпеки між усіма державами-членами РЄАП

Мадридська декларація про Євроатлантичну безпеку та співробітництво.	Мадридський саміт, липень 1997 р.	Підведені перші підсумки діяльності НАТО щодо реалізації широкого підходу до безпеки, сформульовані нові цілі Альянсу та окреслені основні напрямки стратегічного курсу «нової НАТО» у «новій і неподільній Європі»
План дій щодо членства в НАТО	грудень 1997 р.	Відображено бажання країн-членів РЄАП розвивати тісніші й більш практичні відносини між собою. Мета — надання консультаціям з питань політики і безпеки та співробітництва в межах РЄАП ще більшої глибини, а також посилення прозорості у відносинах між країнами-учасницями

Саміт НАТО у Вашингтоні в квітні 1999 р. визначив інший достатньо важливий крок у цьому тривалому процесі адаптації та пристосовування, прийнявши нову Стратегічну концепцію НАТО. У цьому важливому документі відображена нова ситуація в Європі та основні завдання, які Альянс вважає необхідним для виконання в галузі безпеки, головні характеристики нового простору безпеки та складові широкого підходу до її забезпечення. Окреслено основні напрями подальшої адаптації збройних сил організації до вирішення нових завдань.

Однак цей саміт так і не надав чітких відповідей на багато запитань про майбутню роль та місії НАТО. Лідери НАТО знаходилися під тиском двояких оцінок незавершених результатів та наслідків війни в Косово. Всі розуміли, що Альянс змінився та продовжує змінюватися, приймаючи абсолютно іншу позицію. В таких умовах навіть поставало питання необхідності існування організації.

Тим не менше, однією з особливостей трансформаційних процесів у Північноатлантичному Альянсі, які успішно закінчилися, цілком справедливо можна вважати створення умов

безпеки європейським країнам у період Холодної війни та після неї. Це був, по-суті, перший серйозний успіх глобального масштабу, який став своєрідним стимулом для подальших перетворень, спрямованих на розширення Альянсу.

Другим великим успіхом стало розширення Альянсу та проведення ним політики відкритих дверей. Розширення як одна з особливостей трансформації Альянсу — це процес, який набирає обертів. Сьогодні цілий ряд зростаючих демократій з ринковою економікою в Європі та Євразії, які співпрацюють з НАТО у безпекових питаннях, прагнуть до вступу в НАТО.

Створена у форматі Альянсу з 12 країн НАТО спочатку збільшилася кількісно до 15 країн-членів, поступово зростала до Альянсу з 26 країн, а сьогодні нараховує вже 28 членів. Все це має практичне значення не лише для розширення НАТО як самої організації, але й для життя людей в країнах-членах. Цілком можна погодитися з думкою західних науковців, що завдяки розширенню від 16 членів до 28 членів ще більш ніж 100 мільйонів людей сьогодні проживають у такому суспільстві, що є безпечним, яке спирається на індивідуальні права та свободи, на демократичну систему, на ринкову економіку, на можливості для сподівань та всебічного зростання, розвитку їх власного життя та життя їхніх дітей, чого не було раніше. Таким чином розширення НАТО — це величезний успіх, оцінений європейським континентом.

Трансформацію Альянсу варто розглянути також через призму географічної складової в його діяльності. Першочергово діяльність НАТО була сфокусована на захисті території своїх членів. Сьогодні НАТО діє і в Іраку, і в Афганістані, і в Пакистані. Це свідчить про набагато більшу географічну віддаленість діяльності Альянсу від євроатлантичного регіону, що вже стає тенденцією, яка буде досить швидко розвиватися.

Аргументом цьому є також той факт, що НАТО запустила інтенсифікований, хоча при цьому досить обмежений в термінах та глибині Середземноморський діалог та ініціативу Істамбульської

співпраці. Ініціатива, керована Америкою щодо розширення діалогу та досягнення максимального об'єднання країн Середнього Сходу, врешті-решт не виправдала сподівань Америки щодо успішності. Незважаючи на факт, що США виділив з 2002 року 400 мільйонів доларів США на Середньо-Східну ініціативу партнерства, прогрес все ще залишається досить обмеженим.

Західні науковці звертають увагу на те, що Бруклінський аналітичний інститут провів аналіз діяльності адміністрації Дж. Буша. Результати дослідження стверджують, що США все ще працюють над доведенням арабським урядам відвертості та серйозності вкладу США в регіональну демократизацію. Це вимагає від адміністрації США визначитися у складному й невідворотному розподілі довготермінових та короткотермінових цілей і зробити вибір між реальним просуванням демократії та інших стратегічних інтересів США.

Наступною важливою особливістю трансформації Альянсу є самоорганізація. Одна справа — працювати над захистом Західної Європи, інша — бути задіяними в операціях, які скеровані через штаб-квартиру в Брюсселі, шляхом залучення командування та підлеглих та реалізуючи використання сил на місце проведення операції. Все це набагато більш комплексний виклик, у відповідь на який НАТО намагається адаптувати власне командування, функціонування штаб-квартири, позиції лідерства тощо.

Важливою сьогодні є політична функція НАТО для Сполучених Штатів Америки, для Європи, для світу. Неможлива була б реалізація операцій НАТО за відсутності її спостереження за світом, за відсутності визначення проблеми, за неспроможності їх вирішення. Таким чином НАТО є політично важливою організацією для лідерів світу з позиції знаходження рішень проблем. Надаючи цінні рекомендації в момент зародження проблеми, НАТО може використовувати власні потенційні можливості задля визначення компромісу у вирішенні цієї проблеми.

Не викликає заперечень думка про те, що протягом багатьох років НАТО вважалася в основному військовою організацією, причому Сполучені Штати Америки завжди сприймали її як у ролі військового, так і політичного Альянсу. Військовим — тому що НАТО має можливість інтегрувати війська, та політичним — тому що її демократичні країни-члени, що поділяють спільну позицію стосовно цінностей, можуть зустрітися задля обговорення світових викликів та для визначення способів вирішення проблем.

Цілком очевидно й те, що не обов'язково, щоб кожна безпекова проблема вирішувалася шляхом залучення НАТО. Однак фактом залишається практичний підхід до вирішення найбільш загальних та містких проблем безпекової площини Євроатлантичного регіону та периферії Альянсу, який дає змогу обговорювати в НАТО ті проблеми, які вимагають позитивного вирішення шляхом залучення Альянсу. Отже, можна погодитися з тим, що найбільш вагомою є політична роль Альянсу, яка з часом буде все більше міцнішати.

Ще одна позиція успіху трансформаційних процесів, що відбулися з НАТО протягом останніх десятиріч, є розвиток партнерства заради миру (ПЗМ). Основною ідеєю побудови та зміцнення партнерських стосунків було створення підґрунтя захисту власних членів НАТО, що потребувало співпраці з країнами за власними кордонами з метою побудови спільної безпекової політики.

Офіційною основою партнерства заради миру є *Рамковий документ, прийнятий Альянсом у 1994 році* водночас із запрошенням зацікавлених країн взяти участь у програмі. Рамковий документ зобов'язує держави Альянсу проводити консультації з будь-якою країною-партнером, яка відчуває пряму загрозу своїй територіальній цілісності, політичній незалежності або безпеці.

Передбачаються також особливі зобов'язання з розвитку прозорості національних оборонних планів і бюджетів, вста-

новлення демократичного контролю над збройними силами та розвитку здатності діяти спільно з НАТО під час виконання миротворчих та гуманітарних операцій.

Індивідуальний вибір заходів у рамках ПЗМ залежить від амбіцій і можливостей кожної країни-партнера. Вибрані сфери доводяться до відома Альянсу в Презентаційному документі, який слугує основою для Індивідуальної програми партнерства, що розробляється і узгоджується між НАТО і кожною країною-партнером окремо. Ці дворічні програми ґрунтуються на широкому переліку заходів, які віддзеркалюють цілі і пріоритети партнерства. Зокрема, співпраця зосереджена на військовій оперативній сумісності, оборонній реформі та пом'якшенні наслідків такої реформи. Вона торкається практично кожної сфери діяльності НАТО, зокрема оборонної політики і планування, відносин між цивільними і військовими, навчання й підготовки, протиповітряної оборони, систем інформації та зв'язку, питань конверсії, врегулювання кризових ситуацій і цивільного планування на випадок надзвичайних ситуацій, інформаційно-комунікаційних програм і наукової співпраці.

У чому полягає важливість НАТО в контексті її трансформаційних процесів?

По-перше, важливість НАТО полягає у відведеній їй історичній ролі в період після Холодної війни. Автори цієї позиції стверджують, що НАТО виступила в ролі засобу згуртування союзників у Другій світовій війні з метою сформування перманентного Альянсу задля того, щоб стояти разом за демократію, свободу, цінності, в які вірили, задля зміцнення та захисту своїх суспільств, задля того, щоб разом вистояти та подолати всі виклики часу і виникаючі труднощі.

По-друге, НАТО виступила у ролі «ременя безпеки», уможливила політичний та економічний розвиток Європи та зумовила створення саме такого типу «демократичної спільноти» між Сполученими Штатами та Європою, який ми спостерігаємо сьогодні. На думку західних науковців, якби не було

НАТО, Франція не могла б з достатнім відчуттям власної безпеки врегулювати свої відносини протиріччя з Німеччиною. Не було б НАТО — і Франція, і Великобританія, напевно, більш активно чинили б спротив возз'єднанню Німеччини. Як приклад, можуть бути відчайдушні спроби М. Тетчер та Ф. Міттерана «затягнути час» з метою попередження возз'єднання Німеччини. Крім того, вважається, що за відсутності НАТО навряд чи було б можливим створення Європейської Спільноти або її послідовника — Європейського Союзу. Нещодавні процеси примирення між Німеччиною та Польщею, Чехією, Угорщиною, Румунією також не відбулися б за відсутності сприяння НАТО. Аналогічним чином, напередодні вступу до НАТО відносини Словенії зазнали змін щодо Італії, а Литви — до Польщі. Європа з НАТО відчула себе безпечніше.

По-третє, еволюція НАТО відбулася від усвідомлення загрози — до створення структур з чітко визначеними можливостями; від політики утримання від воєнних дій — до політики стабільності; від захисту території Альянсу — до переорієнтації сил на стабільність та захист прав людини; від масштабних структур — до легких мобільних сил; від «атлантицизму» — до глобальних турбот; від акценту на збройні сили — до підходу, орієнтованого на результат. І хоч НАТО змінилась — вона залишилась трансатлантичною військово-політичною структурою, яка забезпечує вирішення проблем, що виникають у галузі безпеки. Змінюється характер загроз і засоби реагування на них, проте засадничі принципи Альянсу залишаються незмінними. НАТО еволюціонує і перетворюється з організації, що відігравала роль «щита колективної оборони», на керівну організацію в галузі безпеки в значно ширшому сенсі, яка являє собою спільноту, об'єднану загальними інтересами, так само, як і спільними цінностями.

Таким чином, НАТО суттєво еволюціонувала. Серед основних напрямів еволюції можна виділити політичні цілі, військову стратегію (доктрину), геополітичний простір, членство, сто-

сунки з іншими структурами в галузі безпеки, стосунки з державами, які не входять до складу НАТО, внутрішні принципи, «висновки з нових реалій», військові інфраструктури.

Звичайно НАТО не може бути оцінена як успішна одноособово. Протягом багатьох років разом із формуванням сучасної НАТО відбувалося ще декілька паралельних процесів, головним серед яких є розширення Європейського Союзу. Проте роль НАТО, з чим також можна погодитись, є рушійною, оскільки НАТО взяла на себе ініціативу процесу розширення.

Підсумовуючи, сформулюємо основні висновки.

1. Організація Північноатлантичного Договору є ключовим гарантом в системі колективної безпеки, що складалася десятиліттями в умовах глобалізації з одного боку та суттєвого зниження спроможності суверенних держав передусім євроатлантичного регіону визначати напрями, часові рамки і темпи політичних змін і розвитку як у власних межах, так і у світі загалом — з іншого боку.
2. Існує п'ять основних етапів розвитку Альянсу, кожному з яких властиві певні зміни політико-правового, економічного, регіонального, військового та іншого характерів.
3. Стереотип, що НАТО — це військово-політична організація, в якій превалює Америка, відходить в минуле, оскільки партнерства між Європою та США в формі повного домінування Америки більше не існує. З іншого боку, основне визначення сучасної безпекової системи все ще залишається в залежності від ролі Сполучених Штатів Америки та їх готовності бути залученими до порядку підтримки взагалі.
4. Серед різного роду пропозицій щодо вдосконалення системи колективної безпеки досить цікавою видається модель функціонування такої системи на базі співробітництва, що складається з чотирьох концентричних та посилюючих одне одного «кілець безпеки»: індивідуальної безпеки, колективної безпеки, колективної оборони та забезпечення стабільності.

5. Трансформаційні процеси у Північноатлантичному Альянсі набули несподівано стрімкого розмаху після Холодної війни, моментом закінчення якої вважають повалення в 1989 році Берлінської стіни. Наслідком цих процесів стали об'єднання Німеччини, припинення «холодної війни», розпад СРСР і Варшавського блоку. Ці кардинальні зміни вплинули на Північноатлантичний Альянс і зумовили початок процесу його адаптації до нових геополітичних умов. Основною метою НАТО залишилася колективна оборона країн-членів, але вона доповнена завданням зміцнення безпеки на всьому Європейському континенті.
6. Діяльність НАТО протягом більше 60 років стала можливою завдяки постійному пристосовуванню союзниками основних позицій діяльності організації та її основних стосунків до вимог часу та міжнародних обставин. Винятковими протягом десятиліття з часів закінчення Холодної війни були адаптаційні дії Альянсу до нових вимог і умов, спрямовані на загальну трансформацію воєнно-політичної стратегії Альянсу. У зв'язку з цим прийнята ціла низка міжнародних нормативно-правових документів, які, на відміну від попередніх військово-політичних концепцій, ставали все більш відкритими й доступними.
7. Доказом успішності Альянсу в умовах глобалізації є його постійне розширення та проведення ним політики відкритих дверей. Створена у ролі Альянсу з 12 країн НАТО сьогодні нараховує вже 28 членів. Все це має практичне значення не лише для розширення НАТО як самої організації, але й для безпечного життя сотень мільйонів людей в країнах-членах.
8. НАТО суттєво еволюціонувала. Серед основних напрямів еволюції можна виділити політичні цілі, військову стратегію (доктрину), геополітичний простір, членство, стосунки з іншими структурами в галузі безпеки, стосунки з державами, які не входять до складу НАТО, внутрішні принципи, «висновки з нових реалій», військові інфраструктури.

4.2.3. Еволюція завдань НАТО: відповідь на виклики сучасності

Із закінченням холодної війни, розпуском Організації Варшавського договору та розпадом Радянського Союзу Альянс вдало адаптувався до нової міжнародної ситуації, підтримавши стабілізацію і демократизацію Східної і Південно-Східної Європи через політику партнерства та прийом в НАТО колишніх країн соціалістичного табору. У цьому сенсі НАТО є інститутом, який сприяє глобалізації.

Як відзначає канадський дослідник Джек Тредденік, подібно розширенню ЄС або розширенню СОТ, розширення НАТО поширюється на історично периферійні області таким чином, що вони інтегруються в економічному, стратегічному, соціальному і політичному плані у зону стабільності і демократії. НАТО є ефективним союзом саме з тієї причини, що вона являє собою військово-політичне об'єднання країн із загальними цінностями і демократичними інститутами.

Таким чином, вона є втіленням саме тих цінностей, які самим ходом історії призвели до політичної стабільності та економічного процвітання. Тому перспектива членства в НАТО стала потужним стимулом внутрішніх реформ та модернізації у всій Східній і Центральній Європі. Підготовка кандидатів для вступу в НАТО в рамках Плану дій (Membership Action Plan) є досить ефективним засобом політичної чи економічної інтеграції різних країн у глобальну систему. Але вплив НАТО поширюється і далеко за межами кола країн — потенційних кандидатів на вступ. Через Партнерство заради миру цей вплив досягає країн Центральної Азії, а через Середземноморський діалог і Стамбульську ініціативу співпраці — країн Північної Африки і Близького Сходу. У 2012 році Індивідуальні програми партнерства і співробітництва з НАТО вперше підписали Ірак, Монголія, Нова Зеландія та Республіка Корея.

Друга причина, на думку канадського вченого, з якої НАТО представляється невід'ємним інститутом глобалізації, полягає

в її ролі щодо збереження залученості США в комплексний, багатосторонній процес глобалізації. Без вкрай активної участі США, особливо з урахуванням їх величезної економічної та військової потужності, глобалізація, безсумнівно, стає неможливою. За всю свою історію Сполучені Штати демонстрували різнорідні підходи до участі у світових справах — від замкнутого на собі націоналізму, через інтернаціоналізм на багатосторонній основі і до лідерства в однополярному світі.

Ні ізоляціонізм на першій стадії, ні односторонній підхід, характерний для останньої, не є сумісними з глобалізацією. Тільки серединний курс — орієнтація назовні на багатосторонній основі — сумісний з високодинамічною і здоровою глобалізацією. З огляду на це стає цілком зрозуміло, що безпека і процвітання в світовому масштабі вимагають участі та підтримки з боку орієнтованих зовні Сполучених Штатів, готових розділити тягар світового лідерства з багатосторонніми структурами.

Одним з гарантованих шляхів досягнення цього є підтримка міцних трансатлантичних зв'язків. А НАТО представляє собою унікальну форму підтримки таких зв'язків. З точки зору США проблема придатності Альянсу тісно пов'язана з питанням про якість і обсяг того військового потенціалу, який європейські союзники США здатні підтримувати. Провал спроб зрівняти явний дисбаланс військового потенціалу між американською і європейською частиною НАТО, безсумнівно, несе у собі ризик зміцнення схильності нинішньої американської адміністрації до одностороннього підходу.

Але є ще один дисбаланс, який загрожує єдності НАТО. Для життєздатності Альянсу в тривалій перспективі він має не менш важливе значення, ніж дисбаланс військових потенціалів. Цей концептуальний дисбаланс, може розглядатися як істотна відмінність між двома концепціями безпеки — на базі права і на базі могутності, який відображає відмінність між європейською та американською філософією застосування сили. Сьогодні саме НАТО може забезпечити організаційні рамки для

виправлення цих двох дисбалансів у такий спосіб, щоб міцність трансатлантичної єдності, така необхідна для успішної глобалізації, була зміцнена.

Після терористичних нападів 11 вересня 2001 р. Північноатлантичний Альянс вперше за свою історію застосував п'яту статтю Вашингтонського договору і вийшов за межі зони відповідальності, яка визначена Північноатлантичним договором 1949 р.

Ці події породили багато прогнозів про можливість перетворення НАТО на глобального гравця у галузі міжнародної безпеки.

Проте сьогодні, як слушно зауважує Карл-Хайнц Камп, імовірна абсолютно протилежна тенденція: НАТО повернеться до первинних завдань і знову стане інститутом, який забезпечує безпеку країн-членів. Майбутню діяльність Альянсу суттєво визначатимуть наслідки світової фінансової кризи. Усі члени НАТО — це демократії з впливовою громадською думкою, де політично легше зменшувати військові витрати, а не соціальні проекти. Таким чином, оборонні витрати будуть ще більше використовуватися для латання бюджетних дірок в інших сферах.

Труднощі, які виникли в Європі у зв'язку з кризою в Греції і змусили європейські уряди вдатися до фінансових маневрів, призвели до різких і не завжди виважених скорочень військового бюджету в Угорщині, Греції, Португалії, Румунії. Подібні заходи вживаються і в Іспанії, а Франція почала велику перебудову оборонної системи, яка передбачає значні скорочення на найближчі роки. Великобританія планує позбавитися від старих озброєнь (бронетанкових, артилерії, вертольотів і машин), у той же час скорочуючи або відкладаючи нові придбання. Як відзначає британський аналітик Малколм Чалмерс «оптимістичні» прогнози засвідчують те, що Британії в майбутнє десятиліття доведеться скоротити свої регулярні війська на 20 відсотків. Кількість літаків у британських збройних силах

може скоротитися на чверть. У такій же пропорції може відбутися скорочення кораблів ВМС.

Навіть Білий дім погодився з тим, щоб у найближчі п'ять років військові витрати країни скоротилися на 78 млрд. доларів. Скорочення буде досягнуто за рахунок того, що до 2015 р. військовий бюджет перестане зростати. Пентагону доведеться скорочувати чисельність військ і закуповувати менше зброї та спорядження. Передбачається скоротити особовий склад сухопутних військ США і корпус морської піхоти на 47 тисяч чоловік. В останній раз особовий склад обох видів збройних сил скорочували після війни у Перській затоці у 1991 р.

З урахуванням того, що багато країн-членів НАТО витрачають більше 2/3 своїх оборонних бюджетів на утримання військовослужбовців, перспективи подальших військових інвестицій стають вельми примарними. Навряд чи знайдуться кошти для трансформації збройних сил в експедиційні війська, які можуть бути швидко розгорнуті й перекинуті на великі відстані.

Великі проекти стратегічних транспортних літаків, сучасних військових засобів зв'язку або інші пункти у пріоритетах Альянсу можуть бути скорочені або відкладені, а популярні ідеї масштабного перекидання військ на великі відстані стануть дуже проблематичними. Переважній більшості країн НАТО доведеться обмежуватися можливостями, доступними сьогодні і колись розробленими для місій щодо захисту своєї території. У результаті багато учасників Альянсу відмовляться від витратних військових місій за кордоном з фінансових міркувань.

Оскільки оборона кордонів уже не перебуває на порядку денному так гостро, як у роки «холодної війни», і збройні сили все менше є предметом інтересу широкої громадськості, у багатьох європейських країнах стали виникати сумніви з приводу їх корисності. Крім того, оскільки військові більше не складають істотну частину електорату, як це було у попередні роки, вони стали менш значущими для політичних еліт.

Європейські країни НАТО все більше зосереджуються на проблемах внутрішньої безпеки, яка викликає у них головне занепокоєння. Стурбованість відображена не тільки в так званих Білих книгах, випущених Великобританією, Німеччиною і Францією. Про це свідчать і оборонні бюджети європейських країн-членів Альянсу. У той час як європейські міністерства внутрішніх справ розростаються і відіграють все більш важливу роль у вирішенні проблем безпеки, оборонні бюджети залишаються на незмінному рівні або скорочуються.

Занепокоєння таким становищем відверто висловлював генеральний секретар НАТО Андерс Фог Расмуссен. На його погляд, хоча скорочення військових бюджетів і неминучі, європейські члени Альянсу повинні чинити опір спокусі занадто скоротити інвестиції в оборону, бо це ще більше поширить трансатлантичний розрив в оборонних видатках. Генсек неодноразово наголошував, що замість витрачання грошей на стаціонарну інфраструктуру і солдатів, які фактично сидять у своїх казармах, необхідно направити інвестиції на більш гнучкі і мобільні збройні сили, які можна застосувати проти сучасних загроз.

Детально умови поточної економічної ситуації проаналізовані у Щорічному звіті Генерального секретаря НАТО за 2012 р. У Звіті наголошується, що оборонні видатки майже в усіх країнах скоротилися — саме зараз, коли Альянс запроваджує найбільш вимогливу та значущу місію за всю історію свого існування і коли потреба в адекватних інвестиціях у розбудову сучасного оборонного потенціалу є, як ніколи, відчутною.

Наслідки фінансової кризи і скорочення видатків на оборону з держбюджетів у країнах НАТО призвели до надмірної залежності від кількох країн, насамперед Сполучених Штатів Америки, нерівномірності військового потенціалу європейських країн Альянсу, а також окремих істотних недоліків у галузі оперативного потенціалу, зокрема, в таких ключових секторах, як розвідка та спостереження, що засвідчив досвід НАТО в Лівії.

Частка НАТО у світових оборонних видатках залишається вагомою, але вже у 2014 р. може скоротитися до 56 відсотків, якщо поточні світові тенденції у галузі оборонних видатків та ситуація всередині самої НАТО не зміняться. Загалом все це може поступово поставити під загрозу здатність Альянсу проводити міжнародні операції із врегулювання криз та брати участь у спільних ініціативах у галузі безпеки.

Вихід із ситуації, що склалася, Організація Північноатлантичного договору намагається знайти в ініціативі Розумної оборони, яка дає нагоду країнам Альянсу разом розробити і набути військового потенціалу, якого неможливо було б досягти поодинці, та вивільнити ресурси, які можуть бути спрямовані на розвиток інших необхідних сил і засобів.

На саміті в Чикаго у 2012 р. лідери держав Альянсу узгодили перші проекти в рамках ініціативи Розумної оборони. Ці проекти спрямовані на підвищення оперативної ефективності, економію коштів та тісніші зв'язки між збройними силами НАТО. Лідери НАТО сподіваються, що досвід, накопичений в цих проектах, сприятиме зміцненню довіри в рамках багатонаціональної співпраці в процесі реалізації майбутніх більш великомасштабних проектів з розбудови потенціалу, якого потребує Альянс.

Йдеться, зокрема, про такі проекти:

- *Універсальний інтерфейс озброєнь НАТО.* Завдяки даному проекту стане технічно можливим використання на винищувачах озброєнь виробництва різних країн та компаній. Це спростить використання боєприпасів незалежно від їх виробника усіма державами НАТО.
- *Створення парку літаків морського патрулювання.* У рамках цього проекту літаки морського патрулювання різних країн Альянсу будуть об'єднані у багатонаціональний парк літаків і стануть доступними всім країнам-учасницям проекту, а також іншим країнам за запитом.

Завдяки цьому проектові буде забезпечено більш гнучке та раціональне використання наявних засобів.

- *Багатонаціональні медично-лікувальні об'єкти.* Завдяки цьому проекту стане можливим використання стандартизованих модульних медично-лікувальних об'єктів у рамках багатонаціональних операцій. Це дасть змогу країнам Альянсу максимально ефективно використовувати наявні ресурси військової медицини.
- *Мобільні модульні аеродроми.* Цей проект дозволить розгортати мобільні авіабази шляхом поєднання необхідних модулів (так звані мобільні модульні аеродроми) на підтримку операцій. Багатонаціональний ресурс мобільних модульних аеродромів формуватиметься на основі пропозицій держав-членів Альянсу.

Крім проектів у рамках ініціативи Розумної оборони, країни Альянсу беруть участь у трьох інших багатонаціональних програмах, що мають першорядне значення, а саме: система ПРО НАТО, Система наземного спостереження Альянсу, спільна ініціатива у галузі розвідки, спостереження та рекогносцировки. Ці програми покликані забезпечити НАТО найсучаснішим колективним військовим потенціалом, необхідним для протистояння новітнім загрозам у галузі безпеки, та заповнення прогалин в оперативних спроможностях Альянсу.

З ініціативою Розумної оборони тісно пов'язана ініціатива взаємопов'язаних сил, покликана забезпечити здатність збройних сил країн-членів НАТО спілкуватися та взаємодіяти. На рівні виконавців це означає спроможність особового складу розуміти один одного, а на рівні командування — використання спільних доктрин, концепцій, процедур. Оперативна сумісність техніки та обладнання також має вагоме значення. Збройні сили повинні якомога частіше відпрацьовувати взаємодію. Для цього проводяться спільні та об'єднані навчання й тренування, за підсумками яких відбувається стандартизація навичок та досягається краще володіння військовою технікою й обладнанням.

Усі ці аспекти — комунікація, відпрацювання, перевірка на практиці — становлять важливі складові ініціативи Взаємопов'язаних сил. Спостереження, розвідка та рекогносцировка як один з напрямів (командування, управління, комунікації та комп'ютерні системи), що цементує зв'язок між збройними силами держав Альянсу, відіграє першорядну роль у цій роботі. Ініціатива Взаємопов'язаних сил також широко покладається на освіту, професійну підготовку і навчання у зміцненні зв'язків між збройними силами країн-членів НАТО та забезпеченні рівня оперативної сумісності, необхідного для проведення операцій у майбутньому.

Отже, співпраця над спільними оборонними проектами і уникнення дублювання сил і засобів є критично важливими для майбутнього успіху НАТО.

Однією з ключових сфер досягнення успіху в цій справі є співпраця Альянсу з Європейським Союзом (ЄС).

НАТО і ЄС — це дві найважливіші інституції глобального значення. Вони мають 22 спільних члена, а також навички і активи, які доповнюють одне одного. І жодне інше стратегічне партнерство не запропонує стільки переваг, в тому числі оперативного і фінансового характеру.

Усі країни-члени ЄС (за винятком Данії) і включно з Норвегією (завдяки адміністративним домовленостям) активно співпрацюють і підтримують проекти і програми Європейського оборонного агентства.

І хоча Агентство було створене лише в липні 2004 р., вже зрозуміло, що співпраця з НАТО в сфері розвитку сил і засобів є життєво необхідною для країн-учасниць. Зрештою, це країни, яким доводиться ділити свої бюджети між Агентством і їхніми зобов'язаннями перед трансатлантичною коаліцією.

У межах Рамкової угоди НАТО — ЄС був узгоджений механізм Комплексного розвитку сил і засобів, покликаний активізувати співпрацю між двома організаціями. Однією з ключових цілей цих двох організацій є ще більше посилення опе-

ративної сумісності. Тому їх інтереси часто збігаються з таких питань як передові сили і засоби, військово-транспортна авіація, протидія саморобним вибуховим пристроям, а також сили хімічного, біологічного, радіологічного і ядерного захисту.

Для розв'язання взаємних проблем із забезпеченням вертольотами обидві організації гармонізують свою роботу з країнами-членами, розбудовуючи додаткові сили транспортної авіації для майбутніх місій.

Всі ці заходи, згідно з позицією Альянсу, повинні привести до ліквідації трьох серйозних прогалин, суть яких полягає в загрозі поставити під сумнів військовий потенціал та політичний авторитет НАТО.

По-перше, існує небезпека поглиблення внутрішньоєвропейських розбіжностей. Хоча деякі європейські країни Альянсу продовжують закуповувати сучасну військову техніку та засоби, необхідні для забезпечення військових розгортань, для інших це стає дедалі обтяжливішим. Така ситуація перешкоджатиме спроможності європейських країн НАТО ефективно взаємодіяти під час проведення міжнародних операцій з врегулювання криз.

По-друге, існує ризик поглиблення трансатлантичного «розриву». Якщо триватимуть поточні тенденції щодо оборонних витрат, європейські країни НАТО будуть обмежені у своїх можливостях здійснювати практичну співпрацю з їхніми північноамериканськими союзниками. Це може також призвести до ослаблення політичної підтримки Альянсу Сполученими Штатами Америки.

І, по-третє, нові та потенційні світові гравці можуть у майбутньому виявитися більш здатними за країни Альянсу впливати на події та діяти на міжнародній арені.

Інвестиції в оборону, на думку Генерального секретаря, не розв'яжуть всіх економічних проблем. Проте, якщо видатки на оборону скоротяться, то існує ризик ще більшого погіршення економічної ситуації. Істотне скорочення оборонних видатків не лише ослабить збройні сили, але й загалом і оборонно-промисловий комплекс, що їх обслуговує і який є важливою рушійною силою інновацій, експорту та створення робочих місць. А це, своєю чергою, спричинить небезпечний ланцюг скорочення економічного зростання та зменшення чисельності і боєздатності збройних сил, насамперед у Європі.

Крім проблеми скорочення збройних сил і військових витрат існує й інший серйозний виклик для оборонної сфери країн-членів Альянсу. Кількість чоловіків призовного віку в США і європейських країнах НАТО змінюється по-різному. Очікується, що чисельність населення Сполучених Штатів, яка становила у 2000 р. 283 млн. 230 тис. чоловік, перевищить 397 млн. у 2050 р. Протягом цього ж періоду середній вік американців зміниться незначно, збільшившись з нинішніх 35,5 до 36,2 років у 2050 р. Отже, в Америці буде достатньо чоловіків, придатних до служби в армії, щоб підтримувати чисельність збройних сил США на нинішньому рівні.

Що ж стосується загальних тенденцій у європейських країнах НАТО, то вони зіткнуться не тільки з природним зменшенням населення. Середній вік європейців, який у 2000 р. становив 37,7 року, до 2050 р. виросте до 47 років. Це означатиме тільки одне: зменшення кількості чоловіків, придатних до несення військової служби, що може позначитися на здатності країн Європи підтримувати чисельність своїх збройних сил на необхідному рівні. На фоні зростаючих витрат на пенсійне та медичне забезпечення старіючого населення все важче буде модернізувати менш чисельні і дорогі професійні армії. Фактично деякі європейські країн можуть виявитися не спроможними утримувати життєздатну армію.

Варто пам'ятати, що певна кількість країн НАТО, наприклад Франція і Німеччина, завжди виступали проти надання Альянсу глобальних функцій у сфері забезпечення міжнародної безпеки. На їх погляд, не зважаючи на те, що сьогодні для НАТО існують і загрози глобального характеру, наприклад кі-

бертероризм, Альянс повинен зосереджуватися тільки на питаннях безпеки в євроатлантичному регіоні, про що і зазначається у Північноатлантичному договорі 1949 р.

Отже, виходячи з наведених вище фактів, а саме: скорочення оборонних витрат у країнах-членах НАТО, зосередження урядів країн Європи на внутрішніх соціально-економічних проблемах, складну демографічну ситуацію, а також відсутність консенсусу всередині Альянсу щодо його глобальної ролі, цілком прогнозованими виявилися положення нової Стратегічної концепції оборони та безпеки членів Організації Північноатлантичного договору, які чітко визначають, що Альянс буде реагувати тільки на ті кризи, які впливатимуть на євроатлантичну безпеку.

У Концепції підкреслюється, що НАТО активно залучатиме відповідний набір політичних та військових інструментів для:

– надання допомоги в управлінні кризами, що розвиваються і можуть потенційно вплинути на безпеку Альянсу, до їх ескалації в конфлікти;

– припинення існуючих конфліктів, якщо вони впливають на безпеку Альянсу;

– надання допомоги в закріпленні стабільності у післяконфліктних ситуаціях, якщо це сприяє євроатлантичній безпеці.

Положення ж пункту 19 Концепції про те, що НАТО підтримуватиме здатність ведення одночасно великих спільних операцій і декількох операцій меншого масштабу з метою колективної оборони і кризового реагування, у тому числі на стратегічній відстані, свідчить скоріш за все не про претензії Альянсу на глобальне лідерство, а про стурбованість можливістю в умовах бюджетних скорочень країн-членів втратити частину важливих оперативних можливостей.

Таким чином, внаслідок об'єктивних обставин, реальні цілі Альянсу ніби повертаються в минуле — до виконання функцій гарантування безпеки в євроатлантичному геополітичному просторі. Така еволюція сама по собі, як справедливо зазначає

К-Х. Камп, є ні позитивною, ні негативною: вона лише відображає реальність. Сьогодні мова не йде про НАТО як глобальну організацію, яка набирає своїх членів по всьому світу і виконує функції «світового поліцейського». Навпаки, йдеться про тісне партнерство з тими, хто підтримує західні цінності, що майже неминуче веде до збігу інтересів безпеки. Партнерство з цими країнами забезпечує орієнтування, легітимність і здатність діяти в умовах глобалізації проблем безпеки.

Географічна відстань — фактор, значення якого неухильно падає при будь-якому аналізі загроз, і зрозуміло, Альянс не може фокусуватися тільки на території країн-членів. Проте НАТО після Афганістану буде більше нагадувати оборонний союз періоду «холодної війни».

Упродовж багатьох років в умовах міжнародної обстановки, що змінювалася, НАТО безперервно та систематично реформувалася з метою збереження необхідних принципів, можливостей та структур, які б дозволяли розв'язувати проблемні питання, у тому числі, звичайно, колективну оборону її країн-членів. І сьогодні процеси, які відбуваються в НАТО, здійснюються не стихійно під сліпим тиском обставин, а планомірно і свідомо. Альянс і на цей раз обрав тактику ефективного і життєздатного пристосування до реальних умов і викликів сучасності.

Завдання для самоперевірки та самоконтролю

- *Що означає «розподіл функцій та зобов'язань» між партнерами по НАТО?*
- *В чому суть так званої моделі чотирьох «кілець безпеки»?*
- *Коли виникла найбільша загроза міжнародного тероризму?*
- *Який висновок можна зробити на основі аналізу механізму та наслідків миротворчої діяльності НАТО на Балканах в 1999 році?*

- *Яка роль Альянсу у вирішенні суперечностей між Грецією та Туреччиною, учасниками так званих «рибальських війн» та ін.?*
- *Які події у Європі і світі зумовили початок процесу адаптації Північноатлантичного Альянсу до нових геополітичних умов?*
- *Які зміни спричинили трансформацію Альянсом його концепцій і структур?*
- *Назвіть основні документи, події та їх значення періоду 1989 -99 років, що стосуються розвитку НАТО.*
- *НАТО є швидше військово-політичним чи політично-військовим блоком?*
- *Що таке партнерство заради миру (ПЗМ)?*
- *В чому полягає важливість НАТО в контексті її трансформаційних процесів?*
- *Які чинники безпосередньо впливають на визначення сучасних завдань Альянсу?*
- *У чому полягає сутність ініціативи Розумна оборони та ініціативи Взаємопов'язаних сил?*
- *Як демографічний чинник може впливати на обороноздатність країн-членів НАТО?*
- *За яких умов, відповідно до Стратегічної концепції 2010 р., НАТО залучатиметься до врегулювання різноманітних криз і конфліктів?*

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Полторацький О. С.* Роль НАТО у формуванні сучасної системи міжнародної безпеки: Автореферат дис… канд. політ. наук: 23.00.04 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2003. — 18 с.

2. *John Kriendler.* Ukrainian Membership in NATO: Benefits, Costs and Challenges. — http://marshallcenter.org/site-graphic/lang-en/page-pubs-index-1/page-occpapers-research-1 — 2007. — 21 с.
3. *Кучма Д. Я., Куцак В. М.* Міжнародні відносини і євроатлантична інтеграція України. Підручник. Колектив авторів. — К.: НАОУ, 2005 — 403 с.
4. *Philip Gordon*. ESDP: the first five years. — http://rookings.edu/views/articles/gordon/20040901.pdf
5. *Ryan C. Hendrickson.* Diplomacy and War at NATO. The Secretary General and Military Action after the Cold War: Columbia and London. –University of Missouri Press. — 2006. — 315 p.
6. *Rebecca R. Moore*. Nato's New Mission: Projecting Stability in a Post-Cold War World. — 2007. — 210 с.
7. Business as Usual: An Assessment of Donald Rumsfeld's Transformation Vision and Transformation's Prospects for the Future. — http:// marshallcenter.org/occpapers-en. — 2008. — 61 с.
8. *Ian Clark*. Globalozation and the post-cold war order. // The Globalization of World Pollitics. Introduction to international relations. Second Edition. Edited by John Baylis and Steve Smith. — Oxford, 2001. — 690 p.
9. *Ричард Коен*. Безопасность на базе сотрудничества: от индивидуальной безопасностик международной стабильности / Публікація Центру ім. Маршала. — 2000. — № 1. — С. 1–37.
10. *Olaf Theiler*. All for One and One for All?: Baden-Baden, Nomos-Verlag. — 2004. — С. 34–49.
11. Організація Північноатлантичного Договору: зміст і характер діяльності, утворення та розвиток Альянсу. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: — http://carpathia.gov.ua/ua/127.htm

12. *John Lewis Gaddis*. We Now Know: Rethinking the Cold War. — New York: Oxford University Press, 1997. — 448 с.

13. *Olaf Theiler.* Die NATO im Umbruch, Baden-baden, 2003. — С. 43–48

14. Країни-учасниці Середземноморського діалогу. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: — http://ukraine-nato.ukrinform.ua/ua/nato/essence/ countries.php

15. Ініціатива Істамбульської співпраці. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: — http://uanato.info/3-seredzem.asp

16. NATO Press Release, Riga Summit Declaration. — November 29, 2006. –Paragraph 29–39.

17. *Tamara Cofman Wittes and Sarah E. Yerkes.* What Price Freedom? Assessing the Bush Administration's Freedom Agenda: The Saban Center for Middle East Policy at The Brookings Institution, Analysis Paper. — No. 10. — 2006. — С. 2–29.

18. *S. Victor Papacosma, Sean Kay, Mark R. Rubin.* NATO After Fifty Years: After Fifty Years. — 2001. — 279 с.

19. Партнерство заради безпеки: досвід НАТО та українська перспектива. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: — http://uanato.info/ file/Kniga_NATO/0661_ITS_Book_dosvid_Nato_block.pdf

20. *Treacher, A.* From Civilian Power to Military Actor: The EU's Resistable Transformation: European Foreign Affairs Review. — Vol. 9, no. 1. — 2004. — С. 49–66.

21. Арбатов А., Дворкин В. Стратегическая стабильность до и после холодной войны / А. Арбатов, В. Дворкин // Мировая экономика и международные отношения. — 2011. — № 3. — С. 3 — 11.

22. Бжезинский З. Повестка дня для НАТО / Збигнев Бжезинский // Россия в глобальной политике. — 2009. –№ 4. — С. 92 — 112.

23. Жучков В. Военные расходы основных стран НАТО / В. Жучков // Зарубежное военное обозрение. — 2011.– № 8. — С.20–25.

24. Саймон Д. Неужели демография — это судьба? / Джеффри Саймон // Россия в глобальной политике. — 2010. — № 2. — С. 40 — 54.

25. Уолт Стивен. Не утратило ли НАТО всякое значение? (Foreign Policy, США) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.inosmi.ru/europe/20100927/163204194.html

26. Камп К-Х. Возвращение к истокам / Карл-Хайнц Камп // Россия в глобальной политике. — 2010. — № 2. — С. 31–39.

27. Міжнародні відносини та євроатлантична інтеграція: навч. підр. / [О.Ф. Деменко, П. О. Демчук, В.І. Зелений та ін.]. — К. : НАОУ, 2010. — 337 с.

28. Міжнародні відносини і зовнішня політика України: навч. підр. / [Л.С. Голопатюк, О.Ф. Деменко, П. О. Демчук, та ін.]. — К. : НУОУ, 2013. — 374 с.

29. Північноатлантичний договір [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm

30. Расмуссен Андерс Фог. Безпека і наслідки бюджетних обмежень [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nato.int/docu/review/2010/Lisbon-Summit/Security-budgets-constraints/UK/index.htm

31. Стратегічна концепція оборони та безпеки членів Організації Північноатлантичного договору [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nato.int/cps/en/SID-E6C32285–87441770/natolive/official_texts_68580.htm

32. Тредденик Д. Глобализация, международная безопасность и НАТО / Тредденик Джек // США — Канада. Экономика, политика, культура. – 2004. — № 3. — С. 70–85.

33. Щорічний звіт Генерального секретаря НАТО [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nato.int/cps/uk/natolive/opinions_94220.htm

34. NATO and cyber defence [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_78170.htm?

Тема 4.3. Геополітична безпека України в контексті євроатлантичного співробітництва

В останні десятиліття на світовій арені відбулися суттєві зміни, які протягом тривалого часу визначатимуть головні напрями розвитку людства. Після холодної війни питання безпеки повернулось на порядок денний як найважливіше. Найбільш значною зміною у вивченні безпеки стало введення елементу суспільства. Даний елемент пов'язаний із концепціями слабкої та сильної держави, а також введенням п'яти аспектів безпеки — військового, політичного, економічного, соціетального (аспекту суспільства) та екологічного. Сучасний стан теорії безпеки засвідчує, що безпекова діяльність є пріоритетом в діяльності будь яких держав та суспільств.

Історичний досвід і логіка розвитку міжнародних відносин переконливо свідчать про надзвичайно важливу роль геополітичного чинника у забезпеченні міжнародної безпеки. Саме з цього погляду наша держава має багато переваг. Насамперед це пов'язано з її надзвичайно вигідним географічним положенням, яке часто визначають поняттями «географічний центр Європи».

Євроатлантична цивілізація, до якої беззаперечно належить Україна, ґрунтується на трьох основних компонентах: по-перше, на основах культури і філософії стародавньої Греції; по-друге, на теорії і практиці державотворення і основах правової культури стародавнього Риму; по — третє, на основах християнської моралі і релігії. У подальшому розвиток цієї цивілізації у сучасні форми євроатлантичних демократій важко уявити собі, також, без вирішального впливу на неї епох європейського Ренесансу, Реформації та революцій XVII–XIX століть. В правовому плані — без Магдебурзького права та Цивільного Кодексу Наполеона. В економічному сенсі — без еволюційної і мирної трансформації, під жахом прикладу експропріації часів російської революції 1917 року, первинного «хижого» європейського капіталізму, зразка XIX століття — у сучасні форми соціально орієнтованих ринкових економік, з гнучким державним регулюванням і активною роллю в них середнього класу. Втім дуже впливовим чинником, який стимулював прогрес демократії та сучасних форм ринкової економіки країн Заходу — було те, що він стимулювався з початку XX століття, жорстоким змаганням і протистоянням із світовою комуністичною системою. Розпад СРСР і перемога Заходу в «холодній війні» створив умови для визначення місця України в процесах глобальних трансформацій. І місце це, навіть попри кризові явища, в загальноєвропейській, євроатлантичній цивілізації.

Україна володіє унікальними природними умовами, вигідно відрізняючись родючістю ґрунтів, корисними копалинами й сприятливими погодними умовами. До того ж, вона володіє розвиненими шляхами і має вихід до моря. Це сприяло тому, що протягом історії територія України була перехрестям не лише міграційних, але й торговельних шляхів. Характеризуючи геополітичне положення України, варто звернути увагу ще на одну його особливість, яка викликає палкі суперечки в українських наукових колах. Йдеться про те, що серед на-

уковців немає одностайної думки щодо регіональної «приналежності» України. Тоді як одні науковці вважають, що Україна є регіональною, виключно європейською державою, національні інтереси якої виявляються за допомогою загальноєвропейських структур, інші схильні розглядати її як державу бірегіональну, специфіка геополітичних координат якої полягає в її належності одночасно до двох регіонів — Європи та Євразії. З огляду на це наголошується, що Україна найбільше зацікавлена в утвердженні власної бірегіональності і підтриманні стабільних конструктивних міжнародних відносин як у східному, так і в західному напрямах, оскільки це дає їй можливість перетворення на своєрідний геополітичний центр, міжнародний вузол комунікаційних зв'язків, який об'єднує і пов'язує народи Сходу і Заходу, Азії і Європи.

Сьогодні стратегічне завдання зовнішньополітичного курсу України забезпечення умов її розвитку як незалежної суверенної країни та досягнення високого рівня конкурентоспроможності держави і суспільства. Європейські цінності, що визначають національну ідентичність українського суспільства, спроможні стати опорою для модернізації нашої країни, її політичної системи, економіки, соціального і гуманітарного поля. На користь такого підходу свідчить приклад сусідніх країн Центральної та Східної Європи.

Узагальнення поглядів провідних фахівців та результати аналізу сучасного стану в галузі національної безпеки свідчать, що нині відбуваються суттєві зміни у сфері міжнародної безпеки, пов'язані з загостренням політичних, економічних, етнічних, релігійних та інших суперечностей. Посилюється небезпека появи нових та реанімації збройних конфліктів, їх швидкої ескалації та залучення до них сусідніх держав.

Євроатлантичний простір є унікальним і одним з найбільш складних сучасних геополітичних утворень. Він як певна цілісність виник в останні роки, об'єднав колишніх основних антагоністів — «Захід» і «Схід» і увібрав у себе складні проблеми постконфронтаційних геополітичних трансформацій. Сучасний етап і реальні можливості співробітництва України з її природними партнерами — країнами Центрально — Східної Європи — не здатні запобігати поглибленню між ними якісних відмінностей, що випливають із різної спрямованості й результативності суспільних трансформацій. Зберігається загроза нового розмежування Європи внаслідок «випадання» окремих країн з загальної парадигми розвитку. Наявне небезпечне відставання України від процесів розбудови нової Європи, перспектива погіршення геополітичного, а відтак і міжнародного становища держави. Україна об'єктивно потрібна новій Європі, новій системі континентальної безпеки. Реальне просування України шляхом інтеграції в Європу потребувало глибокої політичної та економічної трансформації, тобто її перетворення в демократичну, правову, дієздатну державу з відповідними стандартами внутрішньої та зовнішньої стабільності. Поширення ЄС та НАТО на Схід відповідало основним стратегічним інтересам України, а саме: інтеграції в європейські економічні та політичні структури, а також структури безпеки; отриманню надійних міжнародних гарантій безпеки; нормалізації стосунків з Росією шляхом ствердження авторитету України в європейських структурах.

Євроатлантична родина народів — це надійний дім демократії. Це партнерство, яке витримало випробування на міцність і здатне відповісти на нові виклики. Демократична Україна є його частиною. Коріння України — в Європі. Її історія невіддільна від хроніки континенту. Її культура творилася у єдиному європейському процесі, у ній залишили слід і грецькі поліси на берегах Чорного моря, і постмодернізм кінця XX століття. Поглиблення співробітництва з НАТО є невід'ємним елементом європейської інтеграції України. Неможливо говорити про євроінтеграцію, не розвиваючи партнерство з Північноатлантичним альянсом, який залишається важливим фактором європейської та світової політики. Це

співробітництво спрямовано також на гарантування безпеки та оборони нашої держави політичними засобами, маючи на меті, зокрема, нейтралізацію потенційних і наявних загроз національним інтересам України.

Для України питання європейського вибору не є риторичним. Наша вітчизняна історія наводить чимало яскравих прикладів, які переконливо свідчать, що за своїми історико-культурними, ментальними джерелами Україна завжди належала до Європи. Саме уроками історії та прагненням України повернути свою ідентичність як повноправної європейської держави насамперед керувалося політичне керівництво держави при визначенні стратегічної мети зовнішньої політики Української держави — європейської інтеграції.

Інтеграція України до європейських структур дедалі впевненіше, особливо з кінця 1990-х рр., синтезувалася як суспільно-політична ідея. Ідея європейського покликання, за прикладом країн Центрально — Східної Європи, на наш погляд, дещо відрізняється від доволі аморфної ідеї «європейського вибору», «європейської України», України як «невід'ємної», «споконвічної» частини Європи. Попри те, що на практиці всі ці терміни вживаються як синоніми, саме євроатлантичне покликання є найбільш доречним. Європейське покликання адсорбує самоусвідомлення України в контексті модерної Європи, поєднуючи його з практичною настановою, яка і полягає в організації процесу набуття членства в європейських та євроатлантичних структурах. Спорідненість завдань давала змогу об'єднувати цілі європейської інтеграції (Євросоюз) та євроатлантичного співробітництва (НАТО) в межах однієї суспільно — політичної ідеї. Висловлення підтримки європейським та євроатлантичним прагненням України на початку XXI століття свідчило про певний консенсус серед більшості політичної еліти. Повною мірою всі ці прагнення мали суттєву тенденцію на трансформацію як новітня українська національна ідея.

Сучасну українську націю слід трактувати передусім у загальноприйнятому європейському сенсі — як відкриту поліетнічну спільноту, що історично склалася на території власне України і усвідомлює себе як український народ незалежно від етнічного походження, як спільнота саме українських громадян. Проте це не суперечить більш вузькому розумінню української нації як етнічно однорідної спільноти осіб української національності, які проживають на території України та поза її межами. Тобто йдеться про органічне поєднання політико — юридичного та культурно-гуманітарного вимірів української нації.

Етнокультурними характерологічними вимірами української національної свідомості, які можуть сприяти реалізації європейського покликання є універсальність, цілісність, системність, інноваційна сприйнятливість та відкритість, висока адаптивність, вибірковість, геополітична врівноваженість, толерантність, компенсаторність і мобільність, здатність до саморозвитку на засадах самоосмислення та самоствердження. У зв'язку з цим на порядок денний постають завдання, пов'язані з піднесенням тих особливостей національної свідомості, які сприятимуть реалізації стратегії модернізації що неможлива без просування до європейської та євроатлантичної спільноти.

Свого часу В. Липинський зауважував, що «основною відміною між Україною та Москвою є не мова, не плем'я, не віра… а інший, витворений віками, устрій політичний, інший…метод організації правлячої верстви, інше взаємовідношення верхів і низів, держави і громадянства».

Класик українського відродження минулого століття М. Хвильовий висунув досить гучне гасло: «Геть від Москви, дайош Європу!». У цьому гаслі спостерігалося іманентне бажання нарешті позбавитися споконвічних комплексів притаманних нашому північному сусідові. Багатовікова історія Росії свідчить, що її завжди супроводжувало вічне хитання, роз-

двоєння та неприйняття ні західних, ні східних стандартів та цінностей.

Зважаючи на те, що Україна новітньої доби є молодим суб'єктом політичних і економічних відносин на геостратегічному просторі Європи і світу, варто нагадати про її європейське коріння. Побіжний перегляд карти доісторичної Європи переконує, що протягом тисячоліть, іще від пізнього палеоліту і неоліту, приблизно сучасним українсько-російським кордоном проходила межа між різними цивілізаційними типами буття людини. Інакше кажучи, від прадавніх часів у геопросторі Північного Причорномор'я формувався специфічний ментальний, етнічний, культурний і геополітичний тип суспільства. Всі пізніші тутешні протодержавні поліетнічні утворення — кімерійські, скіфські, сарматські, праслов'янські (I тис. до Р. Х. — I тис. по Р. Х.) виникали на тому ж самому цивілізаційно — геополітичному стрижні. Постання Київської Русі було вінцем того складного процесу. Умовно цю протоукраїнську цивілізацію (від III тис. до Р. Х.) можна назвати «Понтійською». Вона завжди расово та культурно була пов'язана з Балканами і Малою Азією. З античних часів сучасні українські землі були невід'ємною складовою європейської цивілізації. Наприкінці VI ст. до Р. Х. скіфам вдалося зупинити експансію Персидської держави Дарія I. Перший докладний опис вітчизняної території був здійснений «батьком історії» Геродотом у V ст. до Р. Х. Античні поліси на півдні сучасної України були впливовим чинником тодішньої модернізації Північного Причорномор'я. Саме скіфським хлібом був забезпечений розквіт класичної еллінської цивілізації. Вихідці зі Скіфії здійснювали функції охорони громадського порядку в Афінах за часів піднесення демократичної системи правління. Понтійські царі боронили східні кордони Римської держави, а Сарматський легіон захищав інтереси Риму в далекій Британії. Другий Римський Папа св.Клементій був засланий до Херсонесу і започаткував тут Інкерманський монастир… Тобто можна впевнено стверджувати, що українські землі з прадавніх часів були невід'ємною складовою європейської цивілізації.

Порівняльна характеристика соціально — економічних і політичних структур, створених українським народом на всіх етапах історичного розвитку, свідчить, що за багатьма напрямами Україна йшла схожим з країнами Центральної та Західної Європи шляхом. На це вказують подібність внутрішніх соціально-економічних устроїв Київської Русі і країн Європи того часу та розгалужені торгові зв'язки між ними. Після розпаду Київської держави численні контакти з країнами Центральної і Західної Європи підтримувало Галицько-Волинське князівство, яке об'єднало частину земель Київської Русі і протягом середини XIII — середини XIV ст. в окремі періоди існувало як єдина держава. Київське князівство середини XIV — другої третини XV ст. під егідою Гедиміновичів, до складу якого входила значна частина українських земель, також вписується у загальноєвропейський політичний та економічний контекст. Саме в Луцьку відбувся в 1429 році один з перших європейських самітів. У цей період на українських землях розвивається велика торгівля, що велася традиційними торговими шляхами. Насамперед слід відзначити такі торгові центри, як Київ, Львів, Кам'янець, Луцьк. Від Києва суходолом через Володимир — Волинський, Краків, Прагу проходив шлях до Баварії, Рейнської землі, Англії, Франції та Іспанії. Через Прип'ять, Буг і Німан лежав шлях до Балтійського моря і Саксонії. У Львові зосередилася діяльність численних представників купецьких родин Генуї, Флоренції, Венеції, багатьох торговельних і банківських підприємств. Яскраву сторінку у прилучення України до європейських цінностей вписало козацтво. До того ж слід додати, що південь України, зокрема Крим, був об'єктом різноманітних інтересів середньовічних італійських торговельних республік, особливо — Генуї. У кінцевому підсумку за Україною, неза-

лежно від форми правління, суспільного ладу чи історичного етапу, міцно закріпився імідж європейської держави.

Проте, відновлення власної європейської ідентичності після отримання незалежності виявилось вкрай складним. Україна ввійшла до світового співтовариства як велика незалежна демократична держава, геополітика та стратегія розвитку якої мають важливе значення для долі і подальшого розвитку не тільки європейських націй, але й для усього світового співтовариства. В реалізації ідеї інтеграції України в Європейський Союз та співробітництва з Організацією Північноатлантичного Договору особливо важливим був пошук стратегічних партнерів серед європейських держав. Як це не парадоксально, але головним «лобістом» інтересів України в Європі виступають Сполучені Штати Америки.

Найболючішим питанням української зовнішньої політики була і є реалізація ідеї «входження в Європу» без будь — якої явної чи неявної конфронтації з Росією. Трактування Росією НАТО як загрози, підтримання нею в особі Організації Північноатлантичного Договору стереотипу «образу ворога» — це безумовний рудимент «холодної війни», що жодним чином не відповідав національним інтересам української сторони. Бо якщо Росія прагне утвердитись як самостійний і самодостатній трансконтинентальний (євразійський) центр тяжіння, для якого вигідне будь — яке послаблення іншого «гравітаційного поля», то Україна, навпаки, не претендувала на роль такого центру впливу. Та оскільки вона розташована на лінії контакту геополітичних центрів, то життєво зацікавлена у зміцненні трансконтинентальної системи безпеки. Росія об'єктивно зацікавлена у вирішенні тих самих гострих і актуальних політичних проблем, які стоять і перед західноєвропейськими партнерами. Особливої важливості набуває роль України у геополітичному протистоянні планетарної демократії відродженню Російської імперії, яка під назвою «Радянської» нещодавно загрожувала всьому світу. Адже понад трьох століть тому Російська імперія почалася саме з «возз'єднання» з Україною. Ось чому політика самозбереження і самоствердження України, насамперед на пострадянському просторі, ставала особливо важливою у відносинах із Росією. Значна кількість політиків, неодмінно віддають Україні роль геополітичного центру на теренах колишнього Радянського Союзу, повсякчас наголошуючи на необхідності існування незалежної української держави як «якоря» непередбачуваної Росії. За свідченням відомого англійського дослідника та аналітика Джеймса Шерра, Україна покликана грати абсолютно унікальну роль у забезпеченні стабільності в Європі. Далі, за Джеймсом Шерром, незалежна і стабільна Україна виконує чотири функції у системі європейської безпеки. Першою є відносно безболісна для Заходу можливість «нейтралізувати» Росію з метою усунення небезпеки для країн Центральної Європи. Друга функція — це саме те, що колишній британський міністр закордонних справ Малькольм Ріфкінд назвав початком усвідомлення Росією факту, що Україна здобула незалежність «всерйоз і надовго». Як очікується, це дасть можливість РФ встановити взаємовигідні стосунки з сусідами, які йдуть на зближення з Європою. З третьою функцією пов'язано питання життєздатності незалежної України, що помітно зменшує значення «російського чинника» у внутрішній політиці Польщі, Угорщини, Чехії та інших партнерів по колишньому Варшавському договору. Через сприйняття Росії як країни географічно віддаленої (буфером виступає Україна), на зміни у Центральній Європі часто дивляться як на остаточні. І, нарешті, четверта функція України в системі європейської політики. Стабільність самої України, що межує з сімома країнами, безумовно виступає конструктивним чинником у регіоні, де зберігається небезпека виникнення конфліктів етнічного, географічного й економічного характеру. Особливою ж зоною напруги є відносини між кримськотатарською громадою і проросійською більшістю Криму, що ускладнює стосун-

ки між Києвом і Москвою. Україна відіграє також особливу роль у зв'язку із проблемами поза Європою. По — перше, це аспект розробки паливно — енергетичних ресурсів у країнах СНД, особливо в регіоні Каспійського моря. Для Російської Федерації боротьба за контроль над шляхами транспортування енергоносіїв між Європою й Азією набула, окрім економічного, й геополітичного значення. Україна ж здатна надати підтримуваний Заходом альтернативний шлях для транспортування газу й нафти до Європи. Таким чином, йдеться про відлучення Росії від каспійських контрактів, у чому Україні відводиться одна із ключових ролей. По — друге, геополітичне розташування України надає нову актуальність ролі Туреччини в НАТО. По суті, йдеться про заміну виміру «Схід — Захід» новим — «Північ — Південь». Відносини з Україною певним чином утримують Туреччину в рамках Європи. Із розвитком цих відносин для Туреччини зменшується небезпека бути відстороненою на другий план пріоритетністю Росії для НАТО. Усі ці параметри ролі України в Європі та за її межами не лише забезпечують потужну підтримку незалежності цієї держави. Вони виступають також джерелом великих очікувань і сильного тиску на країну.

Торгівельна війна, яку по суті розпочала Росія щодо України, є свідченням досягнення політичних цілей методами економічного шантажу. Проект Митного Союзу у контексті цих подій проявляє свою справжню суть — це політичний стратегічний план реанімації російського імперського впливу, а не добровільна координація економічної політики заради взаємної вигоди суверенних держав. Чим більш реальною стає перспектива укладання Угоди про асоціацію України з ЄС, тим більш абсурдною стає зовнішня політика Росії щодо України. Несприйняття європейської інтеграції України з боку Росії є свідченням нецивілізованої політики, цілі якої уже не можуть задовольнити минулі поступки української влади у вигляді московських газових чи харківських безпекових угод. Така політика Кремля має сприйматися як безпрецедентна загроза, і її подолання має негайно об'єднати весь український політикум.

Отже, демократична Україна здатна стати тим каменем, який має завершити споруду великого Євроатлантичного дому. Обидва береги Атлантики століттями були поєднані ідеями свободи. Україна довела, що ці ідеї не втратили свою силу і в наші дні. Партнерство у просторі свободи і демократії потрібне і Україні, і всій євроатлантичній спільноті. Воно відповідає інтересам усіх вільних народів.

У Законі України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. визначено, що національна безпека — захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам; загрози національній безпеці — наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України. Національні інтереси — життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток. Об'єктами національної безпеки України за цим законом є: людина і громадянин — їхні конституційні права і свободи; суспільство — його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси; держава — її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність.

Відповідно, основними принципами забезпечення національної безпеки є: пріоритет прав і свобод людини і громадянина; верховенство права; пріоритет договірних (мирних)

засобів у розв'язанні конфліктів; своєчасність і адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам; чітке розмежування повноважень та взаємодія органів державної влади у забезпеченні національної безпеки; демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією держави та іншими структурами в системі національної безпеки; використання в інтересах України міждержавних систем та механізмів міжнародної колективної безпеки.

Пріоритетами національних інтересів України є: гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина; розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів; захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України; зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві; забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України; створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення; збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку; забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів; розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу Українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення; інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір та в євроатлантичний безпековий простір; розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України.

На початку літа 2012 року Президентом України було затверджено нові редакції Стратегії національної безпеки України та Воєнної доктрини України. Показово, що ці документи змістовно суттєво відрізняються від оптимістичних виступів та заяв представників влади. Зокрема, в Стратегії національної безпеки відверто констатується, що різновекторні геополітичні впливи на Україну в умовах неефективності гарантій її безпеки, «заморожених» конфліктів біля її кордонів, а також критична зовнішня залежність національної економіки обумовлюють уразливість України, послаблюють її роль на міжнародній арені та виштовхують на периферію світової політики, у «сіру зону безпеки». Велика увага приділена внутрішнім викликам національній безпеці. Йдеться про консервацію неефективної пострадянської суспільної системи, насамперед державної влади, викривлення демократичних процедур, що штучно стримувало процеси кадрового оновлення державних органів, обумовили слабкість, а подекуди і неспроможність держави виконувати її функції, перш за все у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина, зростаючу недовіру до держави з боку суспільства. Дальше використання витратної економічної моделі, відсутність стимулів до інноваційних процесів і динамічного розвитку нових технологічних укладів обумовлюють неконкурентоспроможність української економіки, унеможливлюють кардинальне підвищення рівня та якості життя населення, провокують посилення соціальної напруги, поширення протестних настроїв. У Стратегії національної безпеки серед нагальних завдань вказується на забезпечення інтеграції держави до Європейського Союзу.

У новій редакції Стратегії національної безпеки прямо вказується на погіршення регіонального безпекового середовища навколо України, яке полягає в активізації процесів формування сфер впливу або зон геополітичної відповідальності, що супроводжуються зростанням конфліктності, поширенням практики провокування конфліктних ситуацій, у тому

числі збройних, посиленням різновекторних зовнішніх впливів у регіоні, загрозами превентивного застосування збройних сил окремими державами за межами своїх кордонів; дальшій ескалації конфліктів у Чорноморсько-Каспійському регіоні, внутрішній нестабільності у багатьох державах регіону, невизначеності перспектив і відсутності спільного бачення щодо розвитку регіональної інтеграції; посиленні мілітаризації регіону, незавершеності процесу договірно-правового оформлення державних кордонів, невирішеності у державах проблемних питань щодо забезпечення національно-культурних прав осіб, які належать до національних меншин, що уможливлює повернення до регіонального порядку денного питання про територіальні претензії.

Серед безпосередніх зовнішніх викликів національній безпеці України варто згадати наявність неврегульованого конфлікту у придністровському регіоні Республіки Молдова, що безпосередньо межує з Україною; невирішеність питання щодо розмежування лінією державного кордону акваторії Чорного і Азовського морів та Керченської протоки, відсутність демаркації державного кордону України з Російською Федерацією, Республікою Білорусь та Республікою Молдова; наявність неврегульованих проблемних питань, пов'язаних із тимчасовим перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України.

На тлі зростання викликів і посилення загроз національній безпеці зберігається невідповідність сектору безпеки і оборони України завданням захисту національних інтересів, що характеризується: невідповідністю правоохоронної системи України завданням дієвого захисту прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина; недостатньою ефективністю діяльності державних органів, що здійснюють розвідувальну і контррозвідувальну діяльність; триваючим погіршенням стану Збройних Сил України і оборонної промисловості; недосконалістю Єдиної державної системи цивільного захисту

населення і територій, зокрема державного моніторингу навколишнього природного середовища; нездатністю України протистояти новітнім викликам національній безпеці (явищам і тенденціям, що можуть за певних умов перетворитися на загрози національним інтересам), пов'язаним із застосуванням інформаційних технологій в умовах глобалізації, насамперед кіберзагрозам.

Серед стратегічних цілей та основних завдань політики національної безпеки виокремлено створення умов для інтеграції України в єдиний європейський політичний, економічний, правовий простір, у тому числі шляхом розвитку секторального співробітництва з Європейським Союзом, розширення участі України у програмах, що здійснюються в рамках ініціативи Європейського Союзу «Східне партнерство», дальшого розвитку взаємовигідного партнерства з Європейською асоціацією вільної торгівлі та державами — членами Європейської асоціації вільної торгівлі, створення загальних умов для повноправного членства України в Європейському Союзі як однієї з гарантій її національної безпеки.

Як побажання виглядає завдання формування нової моделі відносин стратегічного партнерства між Україною та Російською Федерацією на засадах збалансованості національних інтересів, розширення діалогу з питань протидії новим викликам і загрозам безпеки, пошук спільних підходів до формування нової загальноєвропейської системи колективної безпеки. Позитивною метою є розвиток діалогу та співробітництва між Україною та Сполученими Штатами Америки в рамках Хартії Україна — США про стратегічне партнерство. Цікавим бачиться утвердження нового формату та рівня взаємодії між Україною та Китайською Народною Республікою на основі Спільної декларації про встановлення і розвиток відносин стратегічного партнерства.

Щодо інших країн, то вони розглядаються в контексті розбудови взаємин на регіональному рівні. Зокрема, йдеть-

ся про підвищення ефективності зовнішньополітичної діяльності України у Центральноєвропейському та Чорноморсько-Каспійському регіонах, підтримання партнерського співробітництва та розширення стратегічної взаємодії між Україною та Республікою Польща, Угорською Республікою, Словацькою Республікою, державами Балтії, іншими державами регіону, які є новими членами Європейського Союзу. Передбачається утвердження відносин активного партнерства між Україною та Республікою Білорусь, формування механізмів вироблення і реалізації узгодженої енергетичної політики, розвиток економічної кооперації та взаємодії у безпековій сфері. Спеціально вказується на необхідність розширення партнерства України з Турецькою Республікою як однією з провідних держав у Чорноморсько-Каспійському регіоні, розвиток українсько-турецького стратегічного діалогу та взаємодії у вирішенні політичних, економічних, безпекових, гуманітарних питань. Специфічність взаємин з Румунією також відображена в новій редакції стратегії. Йдеться про необхідність формування нової моделі українсько-румунського партнерства на основі взаємної довіри та врегулювання проблемних питань у двосторонніх відносинах, реалізації потенціалу взаємодії з широкого кола політичних, економічних, енергетичних, екологічних, гуманітарних питань.

Заслуговує на увагу активізація взаємодії з міжнародними організаціями нашого регіону: участь у реалізації багатосторонніх проектів, інтенсифікація співробітництва в рамках Центральноєвропейської ініціативи, Вишеградської групи, Організації Чорноморського Економічного Співробітництва, розширення участі України у проектах, що реалізуються в рамках ініціатив Європейського Союзу «Східне партнерство» та «Чорноморська синергія», підтримання міжнародних зусиль, спрямованих на протидію мілітаризації Центральноєвропейського та Чорноморсько-Каспійського регіонів, намаганням перерозподілу геополітичних впливів та провокування конфліктних ситуацій, прагненням легітимізувати у той чи інший спосіб статус самопроголошених квазідержавних утворень на територіях держав регіону, посилення ролі України як активного учасника врегулювання «заморожених» конфліктів у регіонах, насамперед придністровського, посиленню протидії екологічним загрозам транскордонного характеру. Декларується необхідність розширення і поглиблення взаємовигідної стратегічної співпраці з Азербайджанською Республікою, Грузією, Республікою Молдова щодо вирішення завдань економічного розвитку держав, у тому числі в рамках Організації за демократію та економічний розвиток — ГУАМ.

Серед напрямів вдосконалення системи забезпечення національної безпеки в новій редакції Стратегії вказано на необхідність системного вдосконалення законодавства з питань національної безпеки: взаємоузгодження законодавчих актів з питань національної безпеки, усунення наявних протиріч і прогалин; розроблення узгоджених проектів актів щодо формування єдиної державної політики національної безпеки та її реалізації у визначених законодавством сферах; уточнення завдань, функцій і повноважень суб'єктів забезпечення національної безпеки України, зокрема, в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці; сприяння розвитку права міжнародної безпеки і спільного здобутку (acquis communiter) ЄС у галузі безпеки та їх імплементація у національне законодавство. Удосконалення відповідно до загроз і викликів національним інтересам України, а також стандартів держав — членів ЄС безпекових режимів. Підвищення професіоналізму та відповідальності в усіх ланках сектору безпеки і оборони на основі реалізації комплексу антикорупційних заходів, дальшого впровадження стандартів держав — членів ЄС у діяльність його органів та повноцінних соціальних гарантій для військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, прирівняних до них осіб та членів їхніх сімей.

У новій редакції Стратегії національної безпеки принципово зазначено, що Україна, користуючись невід'ємним правом кожної держави на індивідуальну та колективну оборону в разі збройної агресії, не виключає можливості отримання військової допомоги від інших держав і міжнародних організацій.

У Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. зазначено, що Україна як європейська позаблокова держава здійснює відкриту зовнішню політику і прагне співробітництва з усіма заінтересованими партнерами, уникаючи залежності від окремих держав, груп держав чи міжнародних структур. Серед основних засад вітчизняної зовнішньої політики визначено забезпечення національних інтересів і безпеки України шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права; забезпечення дипломатичними та іншими засобами і методами, передбаченими міжнародним правом, захисту суверенітету, територіальної цілісності та непорушності державних кордонів України, її політичних, економічних, енергетичних та інших інтересів. Принциповим серед законодавчо закріплених засад після 8 років просування до НАТО стала фіксація дотримання Україною політики позаблоковості, що означає неучасть України у військово-політичних союзах, пріоритетність участі у вдосконаленні та розвитку європейської системи колективної безпеки, продовження конструктивного партнерства з Організацією Північноатлантичного договору та іншими військово-політичними блоками з усіх питань, що становлять взаємний інтерес.

Сформована в рамках ЄС Європейська політика безпеки та оборони розглядається не тільки як важливий чинник європейської безпеки, а й як засіб підвищення ефективності Альянсу. Низка загальноєвропейських тенденцій дає вагомі підстави вважати, що позиція нейтралітету в сучасному світі поступово і неухильно втрачає сенс. В цих умовах, виходячи із спектра загроз національній безпеці та реалізації і захисту національних інтересів, Україна чітко визначилася щодо свого подальшого розвитку. Слід зазначити, що активізація європейського вектора відповідає довгостроковим інтересам України у сфері безпеки та оборони і є закономірним продовженням плідної та взаємовигідної співпраці. Основні переваги, що їх матиме Україна при умові реалізації курсу на євроатлантичну інтеграцію, такі: наша держава увійде до найпотужнішого військово-політичного об'єднання, яке має вагомий, а подекуди й вирішальний вплив на міжнародні процеси і події. Тобто отримає дієве знаряддя захисту власних національних інтересів, стабільності та політичної незалежності, територіальної цілісності, динамічного поступального розвитку. Можливість України користуватися механізмом колективної оборони Північноатлантичного альянсу спроможна забезпечити її захищеність від зовнішньополітичних та воєнних загроз, відвернути перспективу подальшого виконання ролі буферної держави між двома військово-політичними блоками. При цьому загалом підвищиться рівень безпеки в регіоні.

Крім того, вирішиться питання щодо визначення геополітичного вибору. Від політики балансування і пошуку ми переходимо до проєвропейської спрямованості політичного курсу. Співпраця України з НАТО надає можливість нашій країні виконувати роль впливового чинника у побудові системи європейської безпеки та забезпеченні дружніх відносин із сусідніми державами та Сходом і Заходом, зайняти активнішу наступальну позицію із врегулювання територіальних непорозумінь, зокрема з питань договірно-правового оформлення кордонів.

Завдяки євроатлантичному співробітництву зміцнюються позиції України щодо вступу до Європейського Союзу. Адже, як свідчить досвід деяких східноєвропейських держав, зв'язок інтеграційних процесів у сфері економіки та безпеки зумов-

лює взаємозалежність розширення НАТО та ЄС. Україна матиме змогу дієвіше захищати свою економічну безпеку, створити сприятливі умови для вступу в інші міжнародні структури, посилити вплив на формування загальноєвропейської політики. У контексті власне українських проблем важливо, що саме НАТО визнає необхідність повномасштабного залучення України до процесу побудови єдиної системи безпеки в Європі. Тому розширення відносин з НАТО для нас є запорукою успішного наближення до ЄС.

Співпраця з НАТО сприятиме зменшенню негативних впливів внутрішніх та зовнішніх антидержавних сил на внутрішні політичні процеси в Україні, поглибленню позитивних структурних трансформацій у нашому суспільстві, зокрема зміцненню демократії, утвердженню верховенства права, захисту прав людини та консолідації суспільства, зменшить ризик виникнення сепаратистських рухів. Співробітництво з Північноатлантичним альянсом сприятиме зміцненню стабільності та безпеки у Чорноморсько-Каспійському регіоні, який є принципово важливим для сталого розвитку євразійського простору.

Взаємодія України з НАТО сприяє активізації участі у процесах регіональної і континентальної інтеграції в різних регіональних організаціях. Регіональні проекти з організації взаємодії в економічній, політичній, військовій та енергетичній сферах надають Україні необхідний простір для маневру та реалізації власних ініціатив. Ними можуть стати вихід нашої держави на провідні ролі в межах регіональних структур та створення за її ініціативою нових структур у регіоні між Балтійським, Чорним і Каспійським морями для подолання сучасних загроз.

Зважуючи основні переваги та ризики курсу європейської інтеграції та євроатлантичного співробітництва, можна зробити висновок: здобутки, які ми отримаємо, є переконливими. Водночас ризики, що супроводжуватимуть цей процес, не настільки значні, щоб можна було говорити про неможливість усунення їх шляхом відповідних ефективних кроків як з боку нашої держави, так і у співпраці з країнами-партнерами.

Входження України до інтегрованого європейського та євроатлантичного простору безпеки є для нашої держави велінням часу і усвідомлюється на рівні визначення загальної стратегічної мети. У ширшому значенні можна говорити про цей процес як про одну із вагомих складових української національної ідеї, закономірний шлях утвердження України як незалежної держави. Реалізація цієї мети сприятиме формуванню стабільної і потужної системи європейської безпеки і не перешкоджатиме розвитку рівноправних і динамічних відносин з країнами СНД, зокрема з РФ.

Отже, основними цілями європейської інтеграції та євроатлантичного співробітництва України є забезпечення сталого економічного зростання та входження до системи колективної безпеки в європейському та євроатлантичному просторі, що є однією з найважливіших гарантій захисту національних інтересів, суверенітету, цілісності території, тобто забезпечення в найширшому розумінні безпеки держави, її суверенного розвитку. На перший план співпраці виступають завдання посилення взаємодії зі стратегічними партнерами та запровадження нових координаційних механізмів як на внутрішньодержавному, так і на регіональному рівнях. Для досягнення цього необхідно: вдосконалити систему державного управління, забезпечити стале економічне зростання регіонів, ефективне реформування збройних сил та сфери безпеки і оборони загалом, вести масштабну інформаційну політику серед місцевого населення та в країнах Євросоюзу, розробити та реалізувати програми, спрямовані на попередження та нейтралізацію існуючих і нових загроз національній безпеці.

Об'єднання ж українського суспільства навколо європейської ідеї, стабільна, економічно розвинена, інтегрована в єв-

ропейські структури Україна є, безумовно, істотним позитивним чинником стабільності та безпеки в Європі.

У сучасній міжнародній обстановці загроза глобальної війни проти України, як і проти будь-якої держави, оцінюється як малоймовірна. Однак, розв'язання війни між двома країнами не виключається. Євроатлантична система безпеки може гарантувати Україні захист від будь-якої зовнішньої агресії. У Північноатлантичному договорі (ст. 5) записано, що напад на одну з країн учасниць є нападом на всіх. Тобто, оголошення війни невеликому Люксембургу автоматично ставить агресора в стан війни із Сполученими Штатами Америки й іншими країнами-членами. Це означає, що кожна країна-член захищена всією потужною воєнно-політичною організацією. Така глобальна безпека є безперечно корисною для України не тільки в плані гарантування недоторканності кордонів і безпеки держави в цілому, але й в плані покращення іміджу держави і створення безпекових гарантій для залучення іноземних інвестицій та стимулювання української економіки. Потужна військова організація НАТО, яка має в своєму розпорядженні засоби виявлення підготовки агресії чи розв'язання конфлікту, структури планування і управління бойовими діями і операціями, сили швидкого реагування, готові до негайної протидії загрозі, ядерні сили, добре оснащені військові підрозділи, виступає сама по собі фактором утримання іншої сторони від агресії проти Альянсу в цілому і будь-якої країни-члена зокрема. Військові можливості Європейського Союзу не досягли рівня протидії глобальним загрозам. ЄС також поки що не здатний самостійно здійснювати управління масштабними операціями.

Співробітництво України з НАТО дозволяє нашій країні виконувати роль впливовішого чинника у побудові системи європейської безпеки та забезпечення добрих відносин із сусідніми державами. Країни-члени Альянсу, які опосередковано мають певні територіальні претензії до України, втрачають перевагу підтримки з боку Заходу, що надає можливість нашій державі зайняти більш активну, наступальну позицію з врегулювання територіальних непорозумінь, зокрема з питань договірно-правового оформлення кордонів із сусідніми країнами. Співпраця з НАТО реально сприятиме захисту українських східних кордонів, який одночасно виконуватиме функцію і спільного кордону для всього Альянсу. Зокрема, вона надає можливість налагодити надійніші механізми міжнародного співробітництва з метою запобігання проникненню на територію країни нелегальних мігрантів та криміногенних елементів. Технічна допомога НАТО та обладнання українських прикордонних структур відповідно до стандартів Альянсу надасть змогу ефективніше вести боротьбу з наркотрафіком, розповсюдженням нелегальної зброї та іншої небезпечної продукції, які транспортуються на Захід через територію України. Співпраця України з НАТО відкриє нові економічні перспективи, знизить рівень фінансових ризиків, покращить інвестиційний клімат, що сприятиме економічному розвитку і підвищенню добробуту українських громадян. У результаті євроатлантичної інтеграції Україна зможе дієвіше захищати свою економічну безпеку, створити більш сприятливі умови для вступу в інші європейські структури, збільшити свій вплив на формування загальноєвропейської політики. Зокрема, це посилює позиції України для входження до Європейського Союзу. Адже тісний зв'язок інтеграційних процесів у сферах економіки та безпеки зумовлює і тісну пов'язаність і взаємозалежність розширення НАТО і ЄС, як свідчить досвід інтеграції до ЄС східноєвропейських держав. Країни НАТО є сьогодні світовими лідерами у галузі високих технологій, в тому числі й оборонних. Союз із передовими націями світу дозволить Україні активніше використовувати і найсучасніші освітні та інформаційні технології. У цьому контексті збільшуються шанси щодо забезпечення технологічної безпеки України, насамперед шляхом взає-

модії у військово-промисловій сфері, отриманні замовлень на виготовлення техніки і проведення спеціалізованих робіт. Позитивно позначиться на обороноздатності України приведення української військової організації у відповідність до стандартів НАТО. Неспроможність України підтримувати на необхідному рівні боєздатність власних збройних сил і ресурси для їхньої мобілізації обумовлює посилення уваги до активного її приєднання до створення системи колективної оборони. Сьогодні повноцінно здійснювати виконання бойових завдань Збройні сили України здатні лише на рівні локальних конфліктів. Самотужки реформувати збройні сили, відповідно до світового рівня, з огляду на відсутність достатньої кількості ресурсів, Україні не під силу. Слід враховувати наступне: якщо Україна й надалі утримуватиме чисельність збройних сил на рівні розвинутих європейських країн, продовжуючи їх недостатньо фінансувати, то українська армія перетвориться із гаранта забезпечення національних інтересів на елемент небезпеки для власної держави. Співробітництво України з НАТО прискорить реформування збройних сил України та дозволить оптимізувати Воєнну доктрину України. Альянс має можливості надати допомогу в проведенні експертних оцінок окремих рішень, в доступі до використання інформації з питань оборонного і бюджетного планування, підготовці військових кадрів для ЗСУ, досягненні сумісності в управлінні, тиловому та технічному забезпеченні. Проблема конверсії оборонної промисловості є особливо гострою для України. Взаємодія з НАТО дозволить Україні підвищити ефективність оборонно-промислового комплексу, вийти на ринки зброї та озброєнь. Співробітництво з НАТО відкриє перед Україною широкі можливості у таких сферах: військової освіти; підготовки військовослужбовців; створення системи управління оборонними ресурсами; розробки оборонних програм; бюджетного планування і фінансування; ліквідації надлишкових і застарілих боєприпасів; вирішенні проблем закриття військових баз та реалізації національної програми конверсії.

Співпраця України з НАТО прискорює формування ефективного демократичного цивільного контролю над сферою безпеки та цивільно-військових відносин. Громадянський контроль над структурами національної безпеки і оборони є інтегральним мірилом рівня демократизації держави та суспільства в цілому. Ефективний громадянський контроль — центральний елемент будь-якої успішної стратегії переходу від тоталітарних, авторитарних режимів до відкритого громадянського суспільства, заснованого на демократичних принципах. Взаємодія України з НАТО сприятиме зменшенню негативних впливів внутрішніх та зовнішніх антидержавних сил на внутрішні політичні процеси в Україні, дозволить істотно зменшити ризик відновлення сепаратистських рухів, зокрема у Криму. Як процес об'єктивний і здійснюваний в інтересах усього народу України, співробітництво з НАТО має сприяти консолідації суспільства. Слід враховувати, що країни НАТО надають переконливі приклади у забезпеченні соціально-економічних стандартів життя, які сформувалися в результаті розвитку соціально орієнтованої ринкової економіки. Україна матиме якісно сильнішу підтримку від своїх партнерів у досягненні західних стандартів економічного добробуту та соціальної захищеності населення, посилить процеси формування середнього класу, який є основою європейських інтеграційних процесів. Входження України до спільноти розвинутих націй дозволить істотно зменшити рівень загроз, що стоять перед Україною у соціально-економічній та гуманітарній сферах. Загалом Україна значно посилить свої позиції у підтриманні внутрішньої політичної і соціальної стабільності. Україна в нових міжнародних умовах виступає одним із ключових елементів системи європейської безпеки. Україна залишається єдиною державою-партнером, що бере участь у всіх основних поточних миротворчих місіях під

проводом НАТО. Зокрема, українські миротворці входять до складу Міжнародних сил безпеки в Косово (КФОР); до Тренувальної місії НАТО в Іраку (ТМН-І); до Міжнародних сил сприяння безпеці в Афганістані (МССБ) у складі Групи з реконструкції афганської провінції Гор.

На Лісабонському саміті НАТО в листопаді 2010 р. була прийнята нова Стратегічна концепція альянсу. Українські експерти були також залучені до її розробки. В 35-й статті Концепції зазначено націленість НАТО на продовження та розвиток партнерства з Україною в рамках Комісій Україна-НАТО, ґрунтуючись на рішеннях НАТО, прийнятих на Бухарестському Саміті 2008 року, та враховуючи євроатлантичну орієнтацію чи прагнення нашої країни. В заключній Декларації цього саміту НАТО Україні приділено ще більше уваги. «Стабільна, демократична та економічно процвітаюча Україна виступає важливим чинником євроатлантичної безпеки. Визнаючи суверенне право кожної країни вільно вибирати її безпекові угоди, ми поважаємо політику «позаблокового» статусу України. НАТО залишається відданою справі надання відповідної допомоги Україні з імплементації цілої низки внутрішніх реформ. Ми вітаємо зобов'язання Українського Уряду продовжувати повною мірою реалізовувати Особливе Партнерство України з НАТО, у тому числі через політичний діалог на високому рівні у рамках Комісії Україна-НАТО, реформи та практичне співробітництво через механізм Річної національної програми, та у цьому контексті нагадуємо, що двері НАТО залишаються відкритими, як це проголошено у рішенні Бухарестського Саміту. Ми залишаємося переконаними, що взаємовигідне співробітництво між НАТО та Україною продовжуватиме мати ключову важливість для миру і безпеки євроатлантичного простору та поза його межами, і високо цінуємо конструктивну роль, яку відіграє Україна в цьому плані, у тому числі через участь в операціях під проводом НАТО. Ми вітаємо інтерес України до розвитку нових сфер співробітництва». У заключній Декларації саміту наше поняття позаблоковості подано в лапках. Тобто, за великим рахунку керівництво Альянсу впевнено, що НАТО — це не блок, і наявність такого запису в українському законі не завадить подальшій співпраці, і навіть у подальшому просуванні до Альянсу.

Водночас реалізація курсу євроатлантичного співробітництва України містить не лише потенційні переваги, але й цілу низку ризиків і небезпек. Розширення НАТО за рахунок пострадянських країн непокоїть, насамперед, Росію, яка в цьому вбачає загрозу власним національним інтересам. Слід враховувати, що колишні стереотипи мислення, пов'язані з добою «холодної війни», ще залишаються надзвичайно поширеними як серед впливових кіл російського політичного та військового істеблішменту, так і в російському суспільстві в цілому. Співпраця України з НАТО у Російській Федерації розглядається як виклик її домінуванню у просторі СНД, як серйозне порушення геополітичного балансу у відносинах між Росією та Заходом. З посиленням процесів євроатлантичного співробітництва України Москва, яка не має на меті вступ до НАТО та ЄС, дедалі більше відчуватиме себе ізольованою від загальноєвропейських процесів, оскільки формат «партнерства» у багатьох випадках може виявитися недостатнім для реалізації російських геостратегічних намірів у європейському напрямку. Такі побоювання можуть бути пом'якшені, якщо Росія виявить зацікавлення у лобіюванні Україною російських інтересів в рамках Альянсу. Узгоджуючи свої позиції, обидві країни могли б певною мірою впливати на формування східної політики НАТО із врахуванням обопільних інтересів. Подібна корпоративна політика не суперечить практиці Альянсу. Умовно кажучи, могла б утворитися більш збалансована геополітична схема відносин, яка сприяла б зміцненню загальноєвропейської архітектури безпеки. Як наслідок євроатлантичного співробітництва України з НАТО має змінюватися сам характер українсько-російських відносин, що

має ризик потягнути за собою низку недружніх кроків з боку РФ щодо України. За певних умов Росією може бути використана її військова присутність на території України з метою ускладнення відносин останньої з НАТО та недопущення більш глибоких рівнів її інтеграції в Альянс. Росія продовжила до 2042 року термін перебування в Україні російського Чорноморського флоту, який мав закінчуватися в 2017 році. В офіційних колах НАТО присутність ЧФ Росії на території України не розглядається як перешкода співробітництву нашої держави з Альянсом і це питання віднесено до суто двосторонніх відносин України з Росією.

У цьому контексті, пріоритетним завданням України є вихід у багатовимірний світ складних міжнародних відносин і нових структур безпеки глобального і регіонального рівня. Україні потрібно знайти власне місце в цьому просторі, яке відповідало б її потенціалу великої європейської держави і гарантувало б її стабільність і розвиток. Представники різних політичних сил намагаються оприлюднити свої погляди щодо зовнішньополітичних пріоритетів і пріоритетів безпеки України відповідно до власних ідеологічних уподобань. Найбільш гострі дискусії розгортаються між тими, хто орієнтований на пріоритетний розвиток партнерства з авторитарною Росією, і тими, хто головним завданням вважає включення України в євроатлантичні структури. Орієнтації політичної думки лише на два вектори віддзеркалюють стереотип біполярності світу, обтяжений уявленнями про його конфронтаційну побудову. Геополітичний простір нині розділений внутрішніми лініями напруженості між сферою, де панує закон і міжнародне право, де пріоритетними є права людини, і сферою, яка характеризується беззаконням, численними локальними конфліктами, гіпертрофією сил кримінального ґатунку тощо — всім тим, що несе загрозу безпеці, стабільності і розвитку людської цивілізації. Пріоритетність відносин з європейським світом визначається національними інтересами України, яка прагне інтегруватися в європейські структури з урахуванням усіх можливих наслідків для українського народу. З іншого боку, на Заході існує чітке розуміння того, що Україна посідає виключно важливе місце в Європі. Стає очевидною важливість і необхідність активної участі України в новій системі європейської та євроатлантичної безпеки.

В останні роки триває трансформація взаємин України з Організацією Північноатлантичного договору. Зважаючи на повсякчасну участь України у миротворчих місіях під егідою ООН і НАТО, Київ було запрошено на засідання країн-контрибуторів миротворчих операцій НАТО в присутності Генерального секретаря ООН Пан Гі Муна та Високого представника ЄС з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки Кетрін Ештон, а також на низку двосторонніх зустрічей з міністрами закордонних справ країн-членів Альянсу в рамках засідань Північноатлантичної Ради. Варто підкреслити, що багато експертів вважає, що «позаблоковий» статус України існує лише для внутрішнього вжитку та певною мірою як чинник в україно-російських відносинах. У зовнішній же політиці контакти з НАТО не втрачають своєї актуальності для нашої держави. Навіть чергове підтвердження «відкритості дверей» організації без, так би мовити, нагальної необхідності цього для української сторони, свідчить про продовження співпраці з тими ж пріоритетами, хоча й трохи в іншому, т. зв. «прагматичному» вимірі. Показово, що українські експерти в абсолютній більшості продовжують вважати, що вступ до НАТО найбільшою мірою відповідає національним інтересам України. Цікаво, що маргінальний політик Наталія Вітренко вважає, що просування України в НАТО йде в наростаючому темпі. Різке прискорення цього процесу дав президент Янукович і правляча парламентська коаліція. Наталія Вітренко попереджає «обдурену Росію про те, що Україна буде в НАТО, на своїй території розташує військові бази Північноатлантичного альянсу і американську систему ПРО,

які будуть спрямовані проти Росії. А народ України продажна влада робить заручником своєї політики, перетворюючи на гарматне м'ясо НАТОвської агресії».

Ключовим інструментом співробітництва між Україною і НАТО є Річна національна програма (РНП). Вона створює всеохоплюючі рамки і є планом дій щодо здійснення реформ у багатьох сферах, починаючи з політичних та економічних питань і закінчуючи військово-оборонними, ресурсними, безпековими і правовими питаннями. Імплементація РНП оцінюється фахівцями з Північноатлантичного альянсу. Успішне втілення в життя РНП має вкрай важливе значення для України, оскільки вона є показником прогресу, досягнутого у реформуванні політичної, економічної, безпекової, оборонної, правової та інших сфер. Виконання цих програм також прискорює рух України шляхом європейської інтеграції. Відтак, реалізація всього потенціалу РНП як трансформаційного інструменту вбачається життєво важливою. На жаль, результати імплементації були скеровані радше не на якісні зміни, а на кількісні параметри, процес був націлений не на просування реформ, а на досягнення статистичних показників. Проблеми, пов'язані із забезпеченням поваги до верховенства права, прав людини, боротьбою із корупцією, розвитком громадянського суспільства, не були вирішені належним чином. Недостатньо зусиль було докладено для того, щоб підвищити рівень обізнаності громадянського суспільства про НАТО і співробітництво між Україною та Альянсом. Ефективному здійсненню РНП заважає відсутність чіткого інституційного механізму координації і моніторингу здійснення конструктивного партнерства Україна-НАТО, розмитість суб'єктних рамок відповідальності за реалізацію цілей і завдань програми, брак транспарентності в діяльності відповідних інститутів. Попри те, що співробітництво України з Північноатлантичним альянсом відповідає її національним інтересам, а реалізація річних національних програм співробітництва Україна-НАТО

дає певний позитивний ефект для розвитку країни, реформаторський потенціал цих програм використовується Україною далеко не повною мірою; вони залишаються переважно формальними рамками двосторонньої взаємодії.

Втім, можна впевнено стверджувати, що на словах стратегічне партнерство України з НАТО не тільки збережено і продовжено, а й розширено. А це означає, що Українська держава намагається довести, що продовжує виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань і є прогнозованою країною та надійним партнером.

Важливим спільним завданням України з НАТО залишалася інформаційно-роз'яснювальна робота, спрямована на забезпечення прозорості та відкритості двостороннього діалогу. Тривали контакти українських державних органів і неурядових організації з Центром інформації і документації НАТО та Офісом зв'язку НАТО в Україні для надання українському суспільству достовірної інформації про Альянс і його функції, а також про результати взаємодії України і НАТО. Було надзвичайно важливо формувати й доносити інформацію щодо того, як євроатлантичне співробітництво позначається на житті кожного громадянина. Різним сегментам громадянського суспільства євроатлантичного спрямування варто було усвідомлювати, які інструменти практичної співпраці України та НАТО вони можуть використовувати у своїй діяльності. І владі, й експертному середовищу потрібно працювати над поширенням інформації в суспільстві, зокрема через покращення якості висвітлення питань євроатлантичного співробітництва у медіях. НАТО послідовно підтверджує «конструктивне партнерство», бо Альянс отримує таку собі «волонтерську» допомогу без жодних зустрічних зобов'язань, що надзвичайно важливо для організації за умов скорочення присутності в Афганістані й зменшення витрат в окремих сферах спільної оборонної діяльності. Виконання Річних національних програм має сприяти продовженню внутрішньодер-

жавних реформ у безпековій, оборонній, економічній, правовій та інших сферах.

Варто звернути увагу на те, що Альянс на відміну від ЄС тривалий час майже повністю утримувався від публічної критики антидемократичних дій української влади. 20–21 травня 2012 року в Чикаго відбувся саміт Північноатлантичного альянсу, участь в якому взяли не лише лідери країн НАТО. На цьому заході були присутні делегації більше 50 держав і низки ключових міжнародних організацій. Запрошення отримав також і Президент України В. Янукович. Український Президент, приймав участь у засіданні держав-контрибуторів Міжнародних сил сприяння безпеці в Афганістані, пообіцяв НАТО і далі допомагати афганській кампанії Північноатлантичного альянсу. В. Янукович заявив, що в контексті завершення військової операції в Афганістані Україна готова продовжувати співпрацю з НАТО, допомагаючи своєю стратегічною транспортною авіацією. Він нагадав, що вже ухвалено рішення про поповнення українського персоналу інструкторами армійської авіації в серпні цього року. Також він підтвердив готовність України приєднатися до данської ініціативи «Коаліція відданих контрибуторів». Україна нещодавно приєдналася до проекту підготовки фахівців з Афганістану та країн Центральної Азії, які спеціалізуються на боротьбі з нелегальним обігом наркотиків.

У заключній Декларації Чиказького саміту черговий раз було зазначено, що згідно зі статтею 10 Вашингтонського договору двері НАТО залишатимуться відкритими для демократичних європейських держав, які поділяють цінності Альянсу, які готові і здатні взяти на себе обов'язки і зобов'язання, що випливають із членства в Альянсі, які здатні просувати принципи Договору і чия участь в Альянсі може сприяти безпеці у північноатлантичній зоні. Окрема, 35-а стаття Резолюції була присвячена Україні. Було підкреслено, що незалежна, суверенна і стабільна Україна, віддана демократичним цінностям і принципу верховенства права, має важливе значення для безпеки євроатлантичної зони. Відзначаючи п'ятнадцяту річницю Хартії про Особливе партнерство між Україною і НАТО, учасники саміту схвалили готовність України поглиблювати політичний діалог і оперативну сумісність із силами НАТО, а також її участь в операціях під проводом НАТО та нові пропозиції щодо цього. Країни НАТО схвалили відмову України у березні 2012 року від високо збагаченого урану, що свідчить про відданість її зобов'язанням у галузі нерозповсюдження зброї масового враження. Альяс пригадав власні рішення щодо політики відкритих дверей стосовно України, як було проголошено під час Бухарестського та Лісабонського самітів і висловив готовність продовжувати розвивати співпрацю з Україною і надавати допомогу у втіленні реформ у рамках діяльності Комісії Україна — НАТО (КУН) та Щорічної національної програми (РНП). Водночас було висловлено занепокоєння щодо вибіркового правосуддя, яке виглядає як переслідування за політичним принципом, зокрема, спрямоване проти провідних опозиційних лідерів, а також умови їх перебування під вартою. НАТО закликало Україну усунути ці недоліки в чинному судочинстві та гарантувати цілковите дотримання принципу верховенства права і міжнародних угод, учасником яких є Україна. Організація Північноатлантичного договору також закликала Україну забезпечити проведення вільних і справедливих парламентських виборів восени 2012 і гарантувати доступ до них усіх громадян. На жаль, оцінка цих виборів збоку спостерігачів Парламентської асамблеї НАТО була доволі негативною.

Впродовж всіх років незалежності за Україну точиться запекла боротьба, бо вона знаходиться на перетині геополітичних інтересів країн — світових лідерів, а також має колосальний виробничо-ресурсний потенціал. Досьогодні Росія була і залишається найпотужнішим зовнішньополітичним чинником, який активно формує українську політику. Росія жорстко

реалізує свій геополітичний курс, формуючи політику впливів на український уряд, парламент, Президента. В цілому є всі підстави констатувати, що Україна виглядає як надзвичайно вразлива держава, що мало б турбувати її провідників та стимулювати пошук стратегічних рішень та негайних засобів її убезпечення. Об'єктивне спостереження свідчить, що цього не відбувалося. Жодним чином у такій якості не може розглядатися так званий позаблоковий статус України.

Втім, членство України в ООН, ОБСЄ, Раді Європи, партнерські відносини з НАТО і ЄС не створюють надійних механізмів захисту вітчизняної національної безпеки. Гарантії, отримані Україною у зв'язку з відмовою від ядерної зброї у 1994 році, інституційно не оформлені і фактично не виконуються. Ядерні держави — постійні члени Ради Безпеки ООН або ігнорують власні гарантії, надані Україні, або трактують їх як юридично необов'язкові, суто політичні декларації. Виняток становлять лише США, які підтвердили свої гарантії підписанням 19 грудня 2008 року у Вашингтоні українсько-американської Хартії про стратегічне партнерство. Провідні країни Європи та США на самітах країн НАТО та під час газового конфлікту 2009 року продемонстрували неготовність до ускладнень у відносинах з РФ заради підтримки інтересів України. Основною проблемою східної політики Європи є неспроможність ефективно узгоджувати у режимі реального часу безпекові вимоги і проблеми, пов'язані з розвитком процесів демократизації в країнах-сусідах. У середньостроковому вимірі ЄС потребує від східноєвропейських держав насамперед безпеки, а отже — передбачуваності. Водночас фундаментальні інтереси Європи вимагають демократизації, яка у тактичній перспективі призводить до стрімкого зростання викликів. Поки що примирити й збалансувати ці дві складові не вдається, але від них суттєво залежатиме ефективність подальших дій ЄС на своїх східних теренах. Досить реальною залишається загроза воєнної ескалації поблизу кордонів України через наявність так званих «заморожених» конфліктів у регіоні. Підтвердженням таких реалій стало російсько-грузинське збройне зіткнення. Не тотожною за формою, але близькою за змістом, стала і друга російсько-українська газова війна 2009 року. Показово, що в цих випадках Кремль грав за своїми правилами, визначав час, напрямок і місце удару, володів стратегічною і тактичною ініціативою. Аналіз конфліктів доводить, що керівництво РФ готове боротися за відродження свого домінування на території колишнього Радянського Союзу всіма доступними засобами, із застосуванням воєнної сили включно. А США та ЄС наразі не мають бажання і не володіють необхідними інструментами, застосування яких унеможливило б реалізацію Кремлем своєї стратегії щодо приборкання непокірних країн на теренах СРСР.

Спостерігаємо поширення традиційних та формування нових глобальних ризиків і загроз (тероризм, наркотрафік, розповсюдження зброї масового враження, піратство, торгівля людьми тощо). Україна — одна з найактивніших транзитних країн, яка пов'язує країни Сходу і Заходу. Це створює серйозні загрози того, що її транзитний потенціал використовуватиметься саме в контексті зазначених ризиків та загроз. Європейські і євроатлантичні структури безпеки ще не повністю трансформували себе відповідно до фундаментальних змін в європейській безпеці. Україна ще й досі не вирішила (навіть для самої себе) проблем геополітичної ідентичності. Тому майбутнє відносин України з цими структурами повинно розглядатися не тільки у контексті реалій сьогодення, але й у контексті можливих змін структурних і функціональних принципів цих організацій та вірогідних трансформацій у ціннісних системах і геополітичних пріоритетах України.

Таким чином, можна, на жаль, констатувати, що протягом останніх цих років не спостерігався прогрес в утвердженні України «як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави», а наявний для цього міжнародний

потенціал, що полягав, насамперед, у зближенні з ЄС, бездумно розтрачався. Зменшувалися підстави вважати, що Україна будь-яким чином набуває міжнародної ваги, просувається до «провідного місця» в системі міжнародних відносин, міжнародний авторитет держави продовжував падати, а ступінь залежності від окремої держави — Російської Федерації — був гіпертрофованим й жодним чином не збалансований.

Оскільки Україна поки що є більш демократичною країною, ніж Росія, вона повинна бачити себе в майбутньому, як частину більш великого демократичного співтовариства, що неможливо без членства в ЄС та НАТО. Позитивною рисою зовнішньої політики України останнього часу варто визнати те, що країна жодним чином не була джерелом міжнародних конфліктів, не підривала своїми діями європейську та регіональну безпеку, хоча й її здатність запобігати конфліктам у регіонах, що межують з Україною, та впливати на врегулювання наявних конфліктів була ефемерною. Водночас гарантії суверенітету України, її територіальної цілісності та непорушності кордонів не покращилися й викликають серйозну занепокоєність.

Завдання для самоперевірки та самоконтролю

- *Які основні чинники впливають на характеристики геополітичного положення України?*
- *Визначте роль і місце демократичних процесів у геополітичній безпеці.*
- *Як євроатлантична інтеграція впливає на розбудову Української держави?*
- *Який вплив етнокультурних вимірів на євроатлантичні процеси?*
- *Що перешкоджає повному утвердженню європейської ідентичності українців?*

- *Які функції України у системі європейської безпеки?*

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного Договору. — Брюссель, 1997. — 12 с.
2. Декларація Чиказького саміту. Видана главами держав та урядів, які взяли участь у засіданні Північноатлантичної ради у Чикаго 20 травня 2012 року. Офіційний сайт Організації північноатлантичного договору. — Режим доступу: http://www.nato.int/cps/uk/SID.htm
3. Декларація Лісабонського саміту. Схвалена Главами держав та урядів, що взяли участь у засіданні Північноатлантичної ради у Лісабоні 20 листопада 2010 року. Офіційний сайт Організації Північноатлантичного Договору. — Режим доступу: http://www.nato.int.
4. Заключна декларація Бухарестського самміту. Офіційний сайт Організації Північно-Атлантичного Договору. — Режим доступу: http://www.nato.int.
5. Стратегічна концепція НАТО 2010. Активне залучення, сучасна оборона. Стратегічна концепція оборони та безпеки членів Організації Північноатлантичного договору, прийнята главами держав та урядів в Лісабоні 19 листопада 2010 року. Офіційний сайт Організації Північноатлантичного Договору. — Режим доступу: http://www.nato.int.
6. Закон України «Про основи національної безпеки України» Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: http://www.rada.gov.ua
7. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: http://www.rada.gov.ua.

8. Постанова Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України». Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: http://www.rada.gov.ua.

9. Річна національна програма співробітництва Україна — НАТО на 2013 рік Інтернет-представництво Президента України. — Режим доступу: http://www.president.gov.ua.

10. Указ Президента України «Про стратегію України щодо організації Північноатлантичного договору» від 8 липня 2002 р. Інтернет-представництво Президента України. — Режим доступу: http://www.president.gov.ua.

11. Указ Президента України «Про забезпечення продовження конструктивного партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору» від 19 листопада 2010 р. Інтернет-представництво Президента України. — Режим доступу: http://www.president.gov.ua.

12. Указ Президента України № 389/2012. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України». Офіційне Інтернет представництво Президента України. Режим доступу: http://www.president.gov.ua/.

13. Указ Президента України № 390/2012. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України». Офіційне Інтернет представництво Президента України. Режим доступу: http://www.president.gov.ua.

14. Андрущенко (Гринько) С.В. Україна в сучасному геополітичному середовищі: Монографія. — К.: Логос, 2005.

15. Базив Д. П. Геополитическая стратегия Украины — К.: Ин-т государства и права, 2000.

16. Бжезинский З. Великая шахматная доска: Господство Америки и его геостратегические императивы. — М.: Международные отношения, 2005.

17. Бжезинский З. Выбор: Мировое господство или глобальное лидерство. — М.: Международные отношения, 2004.

18. Горбулін В. П., Качинський А. Б., Засади національної безпеки України. — К.: Інтертехнологія, 2009. Енциклопедія державного управління: у 8 т. Нац. акад. держ.упр. при Президентові України; наук-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. — К. : НАДУ, 2011. Т.7 : державне управління в умовах глобальної та європейської інтеграції / наук-ред. колегія: І. А. Грицяк (співголова), Ю. П. Сурмін (співголова) та ін. — К.: НАДУ, 2011. — 764 с.

19. Зленко А. М. Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін. — Х., 2003.

20. Зовнішня політика України — 2006: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / За ред. Г. М. Перепелиці. — К.: ВД «Стилос», 2007.

21. Зовнішня політика України — 2007: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / За ред. Г. М. Перепелиці. — К.: ВД «Стилос», 2008.

22. Зовнішня політика України — 2008: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / За ред. Г. М. Перепелиці. — К.: ВД «Стилос», 2009.

23. Зовнішня політика України — 2009: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / За ред. Г. М. Перепелиці. — К.: ВД «Стилос», 2010.

24. Зовнішня політика України — 2010: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / За ред. Г. М. Перепелиці. — К.: ВД «Стилос», 2011.

25. Зовнішня політика України — 2011: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / За ред. Г. М. Перепелиці. — К.: ВД «Стилос», 2012.

26. Зовнішня політика України — 2012: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / За ред. Г. М. Перепелиці. — К.: ВД «Стилос», 2013.

27. Палій О. Навіщо Україні НАТО. — К.: Дніпро, 2006. — 144 с.

28. Переваги співпраці з НАТО для України та Росії. — К.: Інститут Світової політики, 2011. — 222 с.

29. Потєхін О. В., Тодоров І. Я. Євроатлантична перспектива України: тьмяне світло зміни курсу // Євроатлантика. 2011. № 1. — С. 14–24.

30. Потєхін О. В., Тодоров І. Я. Глобалізація безпеки. Навчальний посібник. Донецьк: Видавництво «Ноулідж». Донецьке відділення, 2011. — 246 с.

31. Потєхін О. В., Тодоров І. Я. Мала енциклопедія міжнародної безпеки / За заг. ред. Ю. Л. Бошицького та О. В. Потєхіна. — К.: Вид-во Європейського університету, 2012. — 368 с.

32. Тодоров І. Я. Україна на шляху до європейської та євроатлантичної спільноти. Монографія. — Донецьк, 2006.

33. Україна на шляху до НАТО: через радикальні реформи до набуття членства / Національний ін-т стратегічних досліджень; Фонд ім. Фрідріха Еберта. Представництво в Україні / За ред .Г. М. Перепелиці. — К. : Видавничий дім «Стилос», 2004.

34. Шлях до НАТО: вимір безпеки. Лідери думок про євроатлантичну інтеграцію України / В.В. Бадрак, С.Г. Згурець, М. М. Самусь та ін. — К.: 2006.

ВИСНОВКИ

У сучасній міжнародній обстановці загроза глобальної війни оцінюється як малоймовірна. Однак розв'язання війни між двома країнами не виключається. Євроатлантична система безпеки гарантує її учасникам захист від будь-якої зовнішньої агресії. У Північноатлантичному договорі (ст. 5) записано, що напад на одну з країн учасниць є нападом на всіх. Тобто оголошення війни невеликому Люксембургу автоматично ставить агресора в стан війни із Сполученими Штатами Америки й іншими країнами-членами. Це означає, що кожна країна-член захищена всією потужною воєнно-політичною організацією. Така глобальна безпека є безперечно корисною не тільки в плані гарантування недоторканності кордонів і безпеки держави в цілому, але й у плані покращення іміджу держави і створення безпекових гарантій для залучення іноземних інвестицій та стимулювання економіки. Потужна військова організація НАТО, яка має в своєму розпорядженні засоби виявлення підготовки агресії чи розв'язання конфлікту, структури планування і управління бойовими діями і операціями, сили швидкого реагування, готові до негайної протидії загрозі, ядерні сили, добре

оснащені військові підрозділи, виступає сама по собі фактором утримання іншої сторони від агресії проти альянсу в цілому, і будь якої країни-члена зокрема. Військові можливості Європейського союзу не досягли рівня протидії глобальним загрозам і навряди чи досягнуть. Адже в цьому нема великого сенсу: з 28 країн-членів ЄС і 28 країн-членів НАТО — 22 є учасником обох об'єднань.

В цьому контексті, пріоритетним завданням України є вихід у багатовимірний світ складних міжнародних відносин і нових структур безпеки глобального й регіонального рівня. Україні потрібно знайти власне місце у цьому просторі, яке відповідало б її потенціалу великої європейської держави та гарантувало б її стабільність і розвиток. Представники різних політичних сил намагаються оприлюднити свої погляди щодо зовнішньополітичних пріоритетів і пріоритетів безпеки України відповідно до власних ідеологічних уподобань. Найбільш гострі дискусії розгортаються між тими, хто орієнтований на пріоритетний розвиток партнерства з авторитарною Росією і тими, хто головним завданням вважає включення України в європейські структури.

Такі орієнтації політичної думки лише на два вектори віддзеркалюють минулий стереотип біполярності світу, обтяжений уявленнями про його конфронтаційну побудову. Геополітичний простір нині розділений внутрішніми лініями напруженості між сферою, де панує закон і міжнародне право, де пріоритетними є права людини, та сферою, яка характеризується беззаконням, численними локальними конфліктами, гіпертрофією сил кримінального гатунку тощо — всім тим, що несе загрозу безпеці, стабільності й розвитку людської цивілізації. Пріоритетність відносин з європейським світом визначається національними інтересами України, яка прагне інтегруватися в європейські структури.

Україна — одна з найактивніших транзитних країн, яка пов'язує країни Сходу і Заходу. Це створює серйозні загрози того, що її транзитний потенціал використовуватиметься саме в контексті зазначених ризиків та загроз. Європейські і євроатлантичні структури безпеки ще не повністю трансформували себе відповідно до фундаментальних змін в європейській безпеці. Україна ще й досі не вирішила (навіть для самої себе) проблем геополітичної ідентичності. Тому майбутнє відносин України з цими структурами повинно розглядатися не тільки у контексті реалій сьогодення, але й у контексті можливих змін структурних і функціональних принципів цих організацій та вірогідних трансформацій у ціннісних системах і геополітичних пріоритетах України.

22–23 лютого 1992 року відбувся перший візит Генерального секретаря НАТО Манфреда Вернера до Києва і з того часу почалися активні контакти та співробітництво України з НАТО. 10 березня 1992 року Україна приєдналася до Ради північноатлантичного співробітництва (РПАС). 9 липня 1997 року в рамках саміту НАТО в Мадриді глави держав та урядів країн-членів НАТО та президент України підписали «Хартію про особливе партнерство між Україною та НАТО». 30 травня 1997 року Україна стала співзасновником Ради Євроатлантичного партнерства (РЄАП). 22 листопада 2002 року в рамках саміту НАТО в Празі було схвалено План дій Україна-НАТО та щорічні Цільові плани дій Україна-НАТО (з 2009 року Річні національні програми). 1 липня 2010 року ВР України прийнято закон «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України» в якому визначено Україну, як позаблокову державу. Також слід відзначити, що в Статті 11 даного закону, де йдеться про засади зовнішньої політики, зазначено, що Україна продовжує конструктивне партнерство з НАТО.

Особливе партнерство між Україною та НАТО багато в чому допомогло Україні. По-перше, незмінна відданість НАТО незалежності, територіальній цілісності та суверенності України допомогла українській державі в розвитку її власної зовнішньої політики та політики в галузі безпеки. По-друге,

відносини з НАТО позитивно вплинули на проведення внутрішніх реформ в Україні, зокрема в секторі оборони та безпеки. І по-третє, завдяки НАТО Україна мала змогу утвердити свій імідж у світі як стабільного та надійного партнера, а також контрибутора безпеки.

НАТО повинно бути більш прагматичним у відносинах з Україною і розробити чітку стратегію співробітництва з Києвом. Варто зазначити, що заяви окремих українських і західних політиків про міжнародну ізоляцію України не відповідають дійсності, оскільки Україна активно співпрацює із своїми стратегічними партнерами у різних сферах. Особливе місце займає безпекова сфера. Президент України взяв участь у Чиказькому саміті НАТО (травень 2012 року), регулярно відбуваються зустрічі Президента з Генеральним секретарем. Динаміка практичної співпраці України з НАТО також надзвичайно висока, про що свідчить підтримка Альянсу реформування Збройних сил та сектору безпеки України.

В українському законодавстві, поруч із позаблоковістю, зазначено, що Україна продовжує конструктивне партнерство з НАТО. Водночас комунікація влади та громадськості щодо євроатлантичного співробітництва в Україні не налагоджена, а також відсутні відповідні координаційні механізми.

Основними державними документами, що стосуються сфери євроатлантичного співробітництва є: Укази президента України «Про забезпечення продовження конструктивного партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору» від 18 листопада 2010 року №1039/2010, «Про питання партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору» від 3 березня 2011 року №266/2011, «Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна — НАТО на 2011 рік» від 13 квітня 2011 року №468/2011, «Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна — НАТО на 2011 рік» від 13 квітня 2011 року №468/2011, «Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна — НАТО на 2012 рік» від 19 квітня 2012 року №273/2012, «Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна — НАТО на 2013 рік» від 5 липня 2013 року №371/2013, Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» № 390/2012, Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України» №389/2012.

Основним інструментом двостороннього та багатостороннього співробітництва, спрямованим на стимулювання внутрішніх реформ з метою прогресивного наближення України до критеріїв, що забезпечують високі стандарти у політичній, економічній, соціальній, безпековій та інших сферах життя держав-членів НАТО, є Річна Національна програма співробітництва України з НАТО (РНП). Аналіз опитувань громадської думки в Україні свідчить про те, що значна частина українських громадян недостатньо поінформована щодо сучасних тенденцій розвитку безпеки у євроатлантичному просторі, трансформаційних процесів всередині Північноатлантичного альянсу та його нової ролі у зміцненні міжнародної стабільності. Це не дозволяє громадянам виробити власне свідоме ставлення до перспектив співпраці та можливості приєднання України до цієї міжнародної організації, яка на сьогодні по праву вважається найбільш ефективною системою колективної безпеки.

Аналіз понад 20-річного періоду співробітництва України з НАТО свідчить про наявність низки проблем, що є актуальними на сьогодні: відсутність суспільного діалогу з владою щодо питань національної безпеки; подальше формування стереотипів, що ставлять за мету, серед іншого, посилення відмінностей у ставленні до НАТО в різних регіонах України; створення передумов для розхитування національної злагоди; слабка комунікаційна ланка між владою та громадськістю.

Питання національної безпеки включно з питаннями співробітництва з НАТО є настільки важливими для українського суспільства, що повинні бути опрацьовані науковцями, експертами, фахівцями та практиками з даних питань, і не повинні ставати предметом нефахових спекулятивних дискусій під час політичних протистоянь та виборчих компаній. Для поглиблення обізнаності української громадськості знань про роль та діяльність НАТО потрібно і надалі забезпечувати регулярне поширення об'єктивної інформації стосовно НАТО та трансформаційних процесів всередині цієї організації, співпраці НАТО з Україною та іншими країнами-партнерами, миротворчих зусиль Альянсу та практичних наслідків, що витікають з членства країн-учасниць в Альянсі.

Процеси співробітництва інтеграції України з НАТО прискорюють формування ефективного демократичного цивільного контролю над сферою безпеки та цивільно-військових відносин. Громадянський контроль над структурами національної безпеки і оборони є інтегральним мірилом рівня демократизації держави та суспільства в цілому. Ефективний громадянський контроль — центральний елемент будь-якої успішної стратегії переходу від тоталітарних, авторитарних режимів до відкритого громадянського суспільства, заснованого на демократичних принципах. Співпраця нашої країни з альянсом сприятиме поглибленню позитивних структурних трансформацій в українському суспільстві.

Співробітництво України з НАТО сприятиме зменшенню негативних впливів внутрішніх та зовнішніх антидержавних сил на внутрішні політичні процеси в Україні, сприятиме розвитку і підвищенню добробуту українських громадян. У результаті євроатлантичної взаємодії Україна зможе дієвіше захищати свою економічну безпеку, створити більш сприятливі умови для вступу в інші європейські структури, збільшити свій вплив на формування загальноєвропейської політики. Зокрема, це посилює позиції України для входження до Європейського союзу. Адже тісний зв'язок інтеграційних процесів у сферах економіки та безпеки зумовлює і тісну пов'язаність та взаємозалежність розширення НАТО і ЄС, як свідчить досвід інтеграції до ЄС східноєвропейських держав. Країни НАТО є сьогодні світовими лідерами у галузі високих технологій, в тому числі й оборонних. Співпрацюючи з НАТО, Україна не тільки отримає можливість доступу до цих технологій, але й зможе зробити свій внесок у справу оборони євроатлантичних країн, що стане додатковим поштовхом для розвитку нашої науки та промисловості. Союз із передовими націями світу дозволить Україні активніше використовувати і найсучасніші освітні та інформаційні технології. У цьому контексті збільшуються шанси щодо забезпечення технологічної безпеки України, насамперед шляхом взаємодії у військово-промисловій сфері, отриманні замовлень на виготовлення техніки і проведення спеціалізованих робіт, позитивно позначиться на обороноздатності України, приведення української військової організації у відповідність до стандартів НАТО. Неспроможність України підтримувати на необхідному рівні боєздатність власних збройних сил і ресурси для їхньої мобілізації обумовлює посилення уваги до активної взаємодії з системою колективної оборони. Сьогодні повноцінно здійснювати виконання бойових завдань Збройні сили України здатні лише на рівні локальних конфліктів. Самотужки реформувати збройні сили відповідно до світового рівня, з огляду на відсутність достатньої кількості ресурсів, Україні не під силу. Слід враховувати наступне: якщо Україна й надалі утримуватиме чисельність збройних сил на рівні розвинутих європейських країн, продовжуючи їх недостатньо фінансувати, то українська армія перетвориться із гаранта забезпечення національних інтересів на елемент небезпеки для власної держави. Співробітництво України з НАТО прискорить реформування збройних сил України та дозволить оптимізувати воєнну доктрину України. Альянс має можливості надати допомогу

в проведенні експертних оцінок окремих рішень, в доступі до використання інформації з питань оборонного і бюджетного планування, підготовці військових кадрів для ЗСУ, досягненні сумісності в управлінні, тиловому та технічному забезпеченні. Проблема конверсії оборонної промисловості є особливо гострою для України. Співпраця з НАТО дозволить Україні підвищити ефективність оборонно-промислового комплексу, вийти на ринки зброї та озброєнь. Співробітництво з НАТО відкриє перед Україною широкі можливості у таких сферах: військової освіти; підготовки військовослужбовців; створення системи управління оборонними ресурсами; розробки оборонних програм; бюджетного планування і фінансування; ліквідації надлишкових і застарілих боєприпасів; вирішенні проблем закриття військових баз та реалізації національної програми конверсії.

Водночас реалізація курсу євроатлантичного співробітництва України містить не лише потенційні переваги, але й цілу низку ризиків і небезпек. Розширення НАТО за рахунок пострадянських країн непокоїть, насамперед, Росію, яка в цьому вбачає загрозу власним національним інтересам. Слід враховувати, що колишні стереотипи мислення, пов'язані з добою «холодної війни», ще залишаються надзвичайно поширеними як серед впливових кіл російського політичного та військового істеблішменту, так і в російському суспільстві в цілому. Навіть не інтеграція України в НАТО, а співпраця з альянсом у Російській Федерації розглядається як виклик її домінуванню у просторі СНД, як порушення геополітичного балансу у відносинах між Росією та Заходом. Водночас, є сподівання, що на Заході існує чітке розуміння того, що Україна посідає виключно важливе місце в Європі і, відповідно, очевидною важливість і необхідність активної участі України в системі європейської та євроатлантичної безпеки.

Досить реальною залишається загроза воєнної ескалації поблизу кордонів України через наявність так званих «замо-

рожених» конфліктів у регіоні. підтвердженням таких реалій стала російська-грузинська війна 2008 року. Росія не надає гарантій, що на російських базах відсутні носії ядерної зброї і що військовослужбовці та кораблі російського ЧФ, що базується в Криму, не братимуть участь у бойових діях в інших регіонах, але у випадку їх використання проти третіх країн місця базування автоматично стають цілями для нанесення ударів з боку супротивника, отже, Україна неминуче втягується у збройний конфлікт, незважаючи на своє бажання. Зрозуміло, що у випадку інтеграції України в НАТО такий варіант розвитку подій матиме непередбачувані наслідки для європейської безпеки в цілому.

Аналіз сучасної політики Росії доводить, що керівництво РФ готове боротися за відродження свого домінування на території колишнього Радянського союзу всіма доступними засобами, із застосуванням воєнної сили включно. З іншого боку, США та ЄС наразі не мають бажання і не володіють необхідними інструментами, застосування яких унеможливило б реалізацію Кремлем своєї стратегії щодо приборкання непокірних країн на теренах СРСР.

Існує думка, що позаблоковість України провокує зазіхання на українську економіку та саму державу зі сторони третіх сторін. Позаблоковість сприймається як певна своєрідна відстороненість і ізоляція, в тому числі і від допомоги, але ніяк не від загроз. Навіть, навпаки, наша позаблоковість більше провокує зазіхання на нашу економіку, на нашу державу. Нинішня політика багатовекторності України насправді не дає країні можливості бути більш успішною у тій, чи іншій сфері.

У цілому, є всі підстави констатувати, що Україна виглядає як надзвичайно вразлива держава, що мало б турбувати її провідників та стимулювати пошук стратегічних рішень та негайних засобів її безпеки. Жодним чином у такій якості не може розглядатися так званий позаблоковий статус України. В новій редакції Стратегії національної безпеки міститься ці-

кавий натяк на те, що Україна, користуючись невід'ємним правом кожної держави на індивідуальну та колективну оборону в разі збройної агресії, не виключає можливості отримання військової допомоги від інших держав і міжнародних організацій і… відповідно позбавити себе «позаблоковості» та відновити власну євроатлантичну інтеграцію.

ДОДАТКИ

Додаток А

ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНИЙ ДОГОВІР
Вашингтон, округ Колумбія, 4 квітня 1949 р.

Сторони цього Договору, підтверджуючи свою відданість цілям і принципам Статуту Організації Об'єднаних Націй та своє прагнення жити у мирі з усіма народами і урядами, сповнені рішучості захистити свободу, спільну спадщину своїх народів і їхню цивілізацію, засновану на принципах демократії, свободи особистості і верховенства права, прагнучи сприяти стабільності і добробуту в Північноатлантичному регіоні, вирішивши об'єднати свої зусилля для здійснення колективної оборони та підтримання миру і безпеки, уклали між собою такий Північноатлантичний договір:

Стаття 1

Сторони зобов'язуються, як це визначено у Статуті Організації Об'єднаних Націй, вирішувати всі міжнародні спори, учасниками яких вони можуть стати, мирними засобами і таким чином, щоб не ставити під загрозу міжнародний мир, безпеку та справедливість, а також утримуватись у своїх міжнародних відносинах від погроз силою чи застосування сили у будь-який спосіб, несумісний з цілями Організації Об'єднаних Націй.

Стаття 2

Сторони сприятимуть подальшому розвитку мирних і дружніх міжнародних відносин, зміцнюючи свої незалежні інституції, домагаючись кращого розуміння принципів, на яких ці інституції засновані, та створюючи умови для забезпечення стабільності і добробуту. Вони намагатимуться усувати конфлікти у своїй зовнішній економічній політиці та сприятимуть економічному співробітництву між окремими або між усіма учасниками Договору.

Стаття 3

Для забезпечення ефективнішої реалізації цілей цього Договору Сторони, діючи окремо чи колективно, шляхом постійного і ефективного вдосконалення власних можливостей та взаємодопомоги, підтримуватимуть і розвиватимуть свою індивідуальну та колективну здатність протистояти збройному нападу.

Стаття 4

Сторони консультуватимуться між собою щоразу, коли, на думку якоїсь із них, виникне загроза територіальній цілісності, політичній незалежності або безпеці будь-якої із сторін.

Стаття 5

Сторони погоджуються, що збройний напад на одну або кількох із них у Європі чи у Північній Америці вважатиметься нападом на них усіх: і, відповідно, вони домовляються, що в разі здійснення такого нападу кожна з них, реалізуючи своє законне право на індивідуальну чи колективну самооборону, підтверджене Статтею 51 Статуту Організації Об'єднаних Націй, надасть допомогу тій Стороні або Сторонам, які зазнали нападу, і одразу здійснить, індивідуально чи спільно з іншими Сторонами, такі дії, які вважатимуться необхідними, включаючи застосування збройної сили, з метою відновлення і збереження безпеки у Північноатлантичному регіоні.

Про кожний такий збройний напад і про всі заходи, вжиті у зв'язку з ним, буде негайно повідомлено Раду Безпеки ООН. Такі заходи будуть припинені після того, як Рада Безпеки вживе заходів, необхідних для відновлення і підтримання міжнародного миру та безпеки.

Стаття 6[1]

При застосуванні Статті 5 збройним нападом на одну або більше Сторін слід вважати збройний напад, здійснений:

на територію будь-якої із Сторін у Європі чи у Північній Америці, на алжирські департаменти Франції[2], на територію Туреччини чи на острови під юрисдикцією будь-якої із Сторін, розташовані в зоні Північної Атлантики на північ від Тропіка Рака;

на збройні сили, кораблі чи літальні апарати будь-якої із Сторін, які перебувають в межах цих територій або в якомусь іншому регіоні Європи, де на момент набуття цим Договором чинності були розміщені окупаційні війська будь-якої із Сторін, а також у Середземному морі чи в зоні Північної Атлантики на північ від Тропіка Рака.

Стаття 7

Цей Договір не зачіпає і не повинен тлумачитися як такий, що будь-яким чином зачіпає права і обов'язки Сторін, які випливають для них як держав-членів із Статуту Організації Об'єднаних Націй, чи головну відповідальність Ради Безпеки ООН за підтримку міжнародного миру й безпеки.

Стаття 8

Кожна сторона заявляє, що жодна з чинних міжнародних угод між нею та будь-якою іншою із Сторін чи будь-якою третьою державою не суперечить положенням цього Договору, і зобов'язується не укладати жодних міжнародних угод, що суперечать цьому Договору.

Стаття 9

Цим Договором Сторони засновують Раду, в якій кожна з них буде представлена для розгляду питань, пов'язаних з виконанням цього Договору. Рада буде організована таким чином, щоб її можна було скликати швидко і в будь-який час. Рада створить такі допоміжні органи, в яких вона може мати потребу: зокрема, вона негайно створить Комітет оборони, який рекомендуватиме засоби для виконання Статей 3 і 5.

Стаття 10

Сторони можуть за одностайною згодою запросити приєднатися до цього Договору будь-яку іншу європейську державу, здатну втілювати у життя принципи цього Договору і сприяти безпеці у Північноатлантичному регіоні. Будь-яка запрошена таким чином держава може стати Стороною у цьому Договорі шляхом передачі свого документа про приєднання на збереження урядові Сполучених Штатів Америки. Уряд Сполучених Штатів Америки повідомить кожну із Сторін про депонування у нього кожного такого документа про приєднання.

Стаття 11

Цей Договір повинен бути ратифікованим, а його умови виконуватись усіма Сторонами згідно з їхніми відповідними конституційними процедурами. Ратифікаційні грамоти у найкоротший термін мають бути передані на депонування уряду Сполучених Штатів Америки, який повідомить усі інші Сторони, що підписали цей Договір, про кожне депонування. Договір набуде чинності для тих держав, які його ратифікували, одразу після депонування ратифікаційних грамот більшості із Сторін, які його підписали, у тому числі ратифікаційних грамот Бельгії, Канади, Франції, Люксембургу, Нідерландів, Великобританії та Сполучених Штатів Америки, а для інших держав він набуде чинності з дати депонування їхніх ратифікаційних грамот[3].

Стаття 12

Через десять років після набуття Договором чинності або в будь-який час пізніше цього терміну Сторони, якщо того вимагатиме будь-яка з них, проведуть спільні консультації з метою перегляду цього Договору, враховуючи чинники, які на той момент впливатимуть на стан безпеки та миру в Північноатлантичному регіоні, у тому числі появу нових універсаль-

них чи регіональних угод, укладених згідно зі Статутом ООН і спрямованих на підтримання міжнародного миру й безпеки.

Стаття 13

Через двадцять років після набуття Договором чинності будь-яка із Сторін має право припинити свою участь у ньому через рік після передачі повідомлення про денонсацію урядові Сполучених Штатів Америки, який поінформує уряди інших Сторін про депонування кожного повідомлення про денонсацію.

Стаття 14

Цей Договір, тексти якого англійською і французькою мовами мають однакову силу, зберігатиметься в архіві уряду Сполучених Штатів Америки. Його належним чином завірені копії будуть передані цим урядом урядам Договірних Сторін.

---

[1] Визначення територій, які охоплює Стаття 6 було переглянуто Статтею 2 Протоколу Північноатлантичного договору про вступ Греції та Туреччини, підписаного 22 жовтня 1951 року.

[2] 16 січня 1963 р. Північноатлантична рада констатувала, що від 3 липня 1962 р. не застосовуються відповідні положення цього Договору, які стосуються колишніх французьких департаментів в Алжирі.

[3] Договір набув чинності 24 серпня 1949 р. після депонування ратифікаційних документів усіх Сторін, що його підписали.

Додаток Б

ПАРТНЕРСТВО ЗАРАДИ МИРУ
Рамковий документ

1. Діючи відповідно до запрошення, ухваленого Головами держав та урядів країн-членів НАТО на їхній зустрічі 10–11 січня 1994 р., Держави-члени Північноатлантичного союзу та інші держави, що підписують цей документ, сповнені рішучості поглибити свої політичні і військові зв'язки та сприяти подальшому зміцненню безпеки в Євро-Атлантичному регіоні, цим засновують в рамках Ради Північноатлантичного співробітництва «Партнерство заради миру».

2. Це Партнерство започатковується як вираз спільної переконаності у тому, що стабільність і безпека в Євро-Атлантичному регіоні може бути досягнута лише шляхом співробітництва і спільних дій. Захист та підтримка основних свобод і прав людини, забезпечення свободи, справедливості і миру шляхом демократії є загальними цінностями, які мають основоположні значення для Партнерства. Приєднуючись до «Партнерства заради миру», держави-члени Північноатлантичного союзу та інші держави, що підписують цей документ, нагадують, що вони віддані збереженню демократичних суспільств, їхньої свободи від примусу і залякувань та додержанню принципів міжнародного права. Вони підтверджують свою відданість доброчинному виконанню обов'язків, які витікають із Статуту ООН, та додержанню принципів Загальної Декларації прав людини; і, зокрема, обов'язку утримуватися від погрози силою або застосування сили проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави, поважати існуючі кордони та вирішувати спори мирним шляхом. Вони підтверджують також свою відданість Хельсінському за-

ключному акту та всім наступним документам НБСЄ, а також виконанню зобов'язань та обов'язків, які вони взяли на себе в галузі роззброєння та контролю над роззброєннями.

3. Інші країни, що підписують цей документ, співробітничатимуть з Організацією Північноатлантичного договору у досягненні наступних цілей:

(а) сприяння відкритості у плануванні національної оборони та формуванні військового бюджету;

(б) забезпечення демократичного контролю над збройними силами;

(в) підтримання здатності та готовності брати участь в межах, дозволених конституцією, в операціях, здійснюваних під егідою ООН і / або в рамках відповідальності НБСЄ;

(г) розвиток відносин співробітництва з НАТО у військовій сфері з метою здійснення спільного планування, військової підготовки та учбових маневрів, покликаних підвищити їхню спроможність до виконання завдань, пов'язаних з миротворчою діяльністю, пошуковими і рятувальними операціями, операціями по наданню гуманітарної допомоги та іншими, про які згодом може бути домовлено.

(д) формування у тривалій перспективі таких збройних сил, які зможуть краще взаємодіяти із збройними силами держав-членів Північноатлантичного союзу.

4. Інші країни, що підписують цей документ, передадуть керівництву НАТО свої презентаційні документи, в яких будуть зазначені намічені ними заходи, спрямовані на досягнення політичних цілей «Партнерства заради миру», а також визначені військові та інші ресурси, які можуть бути використані в діяльності, пов'язаній із Партнерством. НАТО запропонує основану на принципі партнерства програму учбових маневрів та інших заходів, які відповідатимуть цілям Партнерства. На основі цієї програми та свого презентаційного документу, кожна держава, що підписує цей документ, розробить разом із НАТО індивідуальні програми партнерства.

5. Під час підготовки і здійснення індивідуальних програм партнерства інші держави, що підписують цей документ, можуть відкрити за свій власний кошт та за домовленістю з Північноатлантичним союзом і, якщо потрібно, з відповідними бельгійськими властями, своє власне бюро зв'язку із штаб-квартирою НАТО в Брюсселі. Це полегшить їхню участь у зустрічах і діяльності Ради Північноатлантичного співробітництва та «Партнерства заради миру», а також деяких інших структур, за запрошенням. Крім того, вони забезпечать належний персонал, ресурси, обладнання і можливості, необхідні для виконання погодженої програми партнерства. НАТО, в разі потреби, надаватиме відповідну допомогу в розробці та виконанні їхніх індивідуальних програм партнерства.

6. Інші держави, що підписують цей документ, погоджуються з наступним:

- ті з них, хто передбачає участь в операціях, про які йдеться в п.3 (в), братимуть участь, коли це вважатиметься доцільним, у відповідних учбових маневрах НАТО;
- вони самі фінансуватимуть свою участь у діяльності, здійснюваній в рамках «Партнерства заради миру», а також всіляко намагатимуться розділяти з іншими державами тягар витрат, пов'язаних із проведенням учбових маневрів, в яких вони братимуть участь;
- вони можуть, після досягнення відповідної домовленості, направити постійного офіцера зв'язку до окремої Групи з питань координації партнерства, яка знаходитиметься у Монсі (Бельгія) і здійснюватиме під керівництвом Північноатлантичної Ради військове планування, необхідне для втілення в життя програм, пов'язаних з «Партнерство заради миру»;
- ті, хто братимуть участь у військовому плануванні та учбових маневрах, матимуть доступ до окремих технічних даних НАТО, які стосуються взаємодії збройних сил;

- на основі заходів, передбачуваних НБСЄ в галузі планування оборони, інші держави, що підписують цей документ, та держави-члени НАТО обмінюватимуться інформацією щодо вже здійснених або здійснюваних кроків, спрямованих на розвиток відкритості у плануванні оборони і формуванні військових бюджетів та на забезпечення демократичного контролю над збройними силами;
- вони можуть брати участь у взаємному обміні інформацією щодо планування оборони та формування військових бюджетів, який здійснюватиметься в рамках Ради Північноатлантичного співробітництва і «Партнерства заради миру».

7. Зберігаючи відданість цілям «Партнерства заради миру», держави-члени Північноатлантичного союзу будуть:

- розвивати разом з іншими державами, що підписують цей документ, процес планування та вивчення даних стосовно збройних сил, який стане основою для виявлення і оцінки тих збройних сил та можливостей, котрі можуть бути надані ними для участі у міжнародній військовій підготовці, проведенні спільних учбових маневрів та здійсненні операцій разом із збройними силами Союзу;
- сприяти військовій і політичній координації в штабквартирі НАТО з тим, щоб забезпечити управління і керівництво діяльністю, пов'язаною з «Партнерство заради миру» і здійснюваною разом із іншими державами, що підписують цей документ, в таких галузях, як планування, військова підготовка, учбові маневри та розробка військової доктрини.

8. НАТО консультуватиметься з будь-яким активним учасником «Партнерства заради миру», якщо цей партнер відчуватиме пряму загрозу своїй територіальній цілісності, політичній незалежності чи безпеці.

Додаток В

СТРАТЕГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ НАТО 2010. Активне залучення, сучасна оборона. Стратегічна концепція оборони та безпеки членів Організації Північноатлантичного договору, прийнята главами держав та урядів в Лісабоні 19 листопада 2010 року

Стратегічна концепція оборони та безпеки членів Організації Північноатлантичного договору, прийнята главами держав та урядів у Лісабоні 19 листопада 2010 року

Вступ

Ми, глави держав та урядів країн НАТО, є рішучими стосовно того, що НАТО продовжуватиме відігравати унікальну і основну роль у забезпеченні нашої спільної оборони та безпеки. Ця Стратегічна концепція буде спрямовувати наступну фазу еволюції НАТО, щоб Альянс продовжував бути ефективним у світі, який змінюється, долаючи нові загрози, з новими спроможностями та новими партнерами:

Вона підтверджує зобов'язання наших націй захищати одна одну від атак, в тому числі нових викликів безпеці наших громадян.

Вона доручає Альянсу запобігати кризам, врегульовувати конфлікти і стабілізувати післякризові ситуації, зокрема шляхом більш тісної взаємодії з нашими міжнародними партнерами, найбільш важливими з яких є Організація Об'єднаних Націй та Європейський союз.

Вона пропонує нашим партнерам у світі додаткові можливості політичної взаємодії з Альянсом і значну роль у конфігурації операцій під проводом НАТО, в яких вони беруть участь.

Вона доручає НАТО йти до мети створення умов для світу без ядерної зброї — однак знову підтверджує те, що, доки у світі існує ядерна зброя, НАТО залишатиметься ядерним Альянсом.

Вона знову підтверджує нашу тверду рішучість тримати двері до НАТО відкритими для всіх європейських демократій, які відповідають стандартам членства, оскільки розширення сприяє досягненню нашої мети — цілої, вільної і мирної Європи.

Вона доручає НАТО постійно реформуватися у напрямі до більш ефективного, дієвого та гнучкого Альянсу, щоб наші платники податків отримали більше безпеки за гроші, які вони інвестують в оборону.

Громадяни наших країн довіряють НАТО захищати нації союзників, розгортати функціональні військові сили там і тоді, коли потрібно для нашої безпеки, і допомагати сприяти спільній безпеці наших партнерів у світі. В той час як світ змінюється, основна місія НАТО залишається тією ж самою: забезпечити те, щоб Альянс залишився єдиною у своєму роді спільнотою свободи, миру, безпеки та спільних цінностей.

Головні завдання і принципи

1. Фундаментальною і постійною метою НАТО є забезпечення свободи і безпеки всіх її членів політичними і військовими засобами. Сьогодні Альянс залишається основним джерелом стабільності у непередбачуваному світі.

2. Країни — члени НАТО формують унікальну спільноту цінностей, відданих принципам індивідуальної свободи, демократії, прав людини і верховенства права. Альянс твердо дотримується цілей і принципів Хартії ООН та Вашингтонського договору, який підтверджує першорядну відповідальність Ради Безпеки за дотримання міжнародного миру і безпеки.

3. Політичні і військові зв'язки між Європою і Північною Америкою куються з часу заснування Альянсу в 1949 році; трансатлантичний зв'язок залишається таким само сильним і важливим для збереження євроатлантичного миру і безпеки, як завжди. Безпека членів НАТО по обидва боки Атлантики є нероздільною. Ми продовжуватимемо захищати її разом, на основі солідарності, спільної мети і справедливого розподілу навантаження.

4. Сучасне безпекове середовище охоплює широкий набір викликів безпеці територій і населення країн НАТО, який змінюється. З метою забезпечення їхньої безпеки Альянс повинен і буде продовжувати виконувати такі головні три завдання, які сприяють забезпеченню безпеки членів Альянсу завжди згідно з міжнародним правом:

a. колективна безпека. Члени НАТО завжди надаватимуть допомогу один одному у боротьбі з атаками, згідно зі статтею 5 Вашингтонського договору. Це зобов'язання залишається стійким і обов'язковим. НАТО буде стримувати і захищати від будь-якої загрози агресії і від нових викликів безпеці, якщо вони загрожують фундаментальній безпеці індивідуальних союзників або Альянсу загалом;

b. кризовий менеджмент. НАТО має унікальний і повноцінний набір політичних і військових спроможностей для надання відповіді повному кризовому спектру — перед, протягом і після конфліктів. НАТО активно залучатиме відповідний набір політичних і військових інструментів для надання допомоги у врегулюванні криз, що розвиваються і можуть потенційно вплинути на безпеку Альянсу, до їх ескалації в конфлікти; для припинення існуючих конфліктів, якщо вони впливають на безпеку Альянсу; та для надання допомоги в закріпленні стабільності в післяконфліктних ситуаціях, якщо це сприяє євроатлантичній безпеці;

c. кооперативна безпека. На Альянс впливає, і він може вплинути на політичну і безпекову ситуацію поза його кордо-

нами. Альянс буде активно залучатися до зміцнення міжнародної безпеки шляхом партнерства з відповідними країнами й іншими міжнародними організаціями, активно роблячи внесок до контролю над озброєннями, нерозповсюдження і роззброєння і тримаючи відкритими двері до членства в Альянсі для всіх європейських демократій, які відповідають стандартам НАТО.

5. НАТО залишається виключним і надважливим трансатлантичним форумом для консультацій з усіх питань, які впливають на територіальну цілісність, політичну незалежність і безпеку його членів, як зазначено у статті 4 Вашингтонського договору. Будь-яке питання безпеки, що становить інтерес для будь-якого союзника, може бути внесене до переговорів НАТО, обміну інформацією, думками і, за необхідності, вироблення спільних підходів.

6. З метою виконання усього кола завдань НАТО, наскільки це можливо ефективно і успішно, союзники будуть брати участь у безперервному процесі реформ, модернізації і трансформації.

Ситуація у сфері безпеки

7. Сьогодні в євроатлантичному регіоні встановлено мир, і загроза умовного нападу на території НАТО є низькою. Це історичний успіх для політики надійної оборони, євроатлантичної інтеграції і активного партнерства, якою керувалася НАТО більш ніж піввіку.

8. Проте звичайні загрози не можуть бути проігноровані. У багатьох регіонах і країнах в усьому світі засвідчують факти придбання потужних сучасних військових засобів, наслідки використання яких для міжнародної стабільності і євроатлантичної безпеки важко передбачити. Зокрема, це розповсюдження балістичних ракет, які є реальною і зростаючою загрозою євроатлантичному регіону.

9. Розповсюдження ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення і засобів її доставки загрожує непередбачуваними наслідками для глобальної стабільності і процвітання. Протягом наступного десятиріччя питання розповсюдження буде вкрай гострим у деяких найбільш нестабільних регіонах світу.

10. Тероризм є прямою загрозою безпеці громадян держав — членів НАТО, а також міжнародній стабільності і процвітання загалом. Екстремістські угруповання продовжують поширюватись у зонах, що мають стратегічне значення для Альянсу, а використання сучасних технологій підвищує рівень загроз і потенційних впливів терористичних актів, зокрема, якщо терористи матимуть доступ до придбання ядерних, хімічних, біологічних або радіологічних матеріалів.

11. Нестабільність або конфлікти за межами кордонів НАТО можуть безпосередньо загрожувати безпеці Альянсу, зокрема шляхом сприяння екстремізму, тероризму і міждержавними незаконними діями, такими як торгівля зброєю, наркотиками і людьми.

12. Кібератаки стають дедалі частішими, більш організованими і збитковішими для державних установ, підприємств, економіки і, можливо, також транспортній і електричній мережам та інших об'єктів критичної інфраструктури; вони можуть досягти критичного рівня, який загрожує національному і євроатлантичному процвітанню, безпеці і стабільності. Джерелом таких атак можуть бути іноземні військові і розвідувальні служби, організовані злочинні угруповання, терористичні та/або екстремістські групи.

13. Усі країни стають дедалі більш залежні від життєво важливих комунікацій, транспорту і транзитних маршрутів, від яких залежить міжнародна торгівля, енергетична безпека і процвітання. Вони вимагають активізації міжнародних зусиль для забезпечення їх стійкості від атак або руйнування. Деякі держави — члени НАТО стануть більш залежними від іноземних постачальників енергоносіїв, а, в деяких випадках, від іноземних енергопостачальних та розподільних мереж для своїх енер-

гетичних потреб. Оскільки споживання енергії зростає в усьому світі, постачання енергоносіїв стає вразливішим до руйнування.

14. Низка значних, пов'язаних з технологією, тенденцій — зокрема розвиток лазерної зброї, радіоелектронної боротьби і технологій, які ускладнюють доступ до простору — можуть мати істотні глобальні наслідки, які вплинуть на військове планування та операції НАТО.

15. Основні екологічні та ресурсні обмеження, в тому числі ризики для здоров'я, зміни клімату, дефіцит води і зростання потреб в енергії формуватимуть надалі умови безпеки в районах, що представляють інтерес для НАТО і можуть мати значний вплив на планування та операції НАТО.

Оборона та стримування

16. Найбільша відповідальність Альянсу полягає у захисті і обороні нашої території і населення наших країн від нападу, як це передбачено в статті 5 Вашингтонського договору. Альянс не розглядає жодну країну як супротивника. Однак ніхто не повинен сумніватися в рішучості НАТО, якщо безпека будь-кого з її членів буде під загрозою.

17. Стримування, засноване на відповідному балансі ядерних та звичайних спроможностей, залишається ключовим елементом нашої принципової стратегії. Обставини, за яких будь-яке застосування ядерної зброї можливе, розглядаються як вкрай віддаленими. До того часу доки буде існувати ядерна зброя, НАТО залишатиметься ядерним альянсом.

18. Високою гарантією безпеки союзників є впровадження стратегічних ядерних сил Альянсу, особливо Сполучених Штатів Америки; незалежних стратегічних ядерних сил Великої Британії та Франції, які відіграють свою стримуючу роль, роблячи внесок у загальне стримування та безпеку союзників.

19. Ми будемо прагнути, щоб НАТО мала повний спектр можливостей, необхідних для стримування і захисту від будь-

якої загрози безпеці нашого населення. Таким чином, ми будемо:

- підтримувати відповідний баланс ядерних та звичайних сил;
- підтримувати здатність ведення водночас великих спільних операцій і декількох операцій меншого масштабу з метою колективної оборони і кризового реагування, у тому числі на стратегічній відстані;
- розвивати і підтримувати стійкі, мобільні і здатні до розгортання звичайні сили як для виконання наших обов'язків за статтею 5, так і для ведення експедиційних операцій Альянсу, у тому числі із застосуванням Сил реагування НАТО;
- проводити необхідні тренування, навчання, планування на випадок надзвичайних ситуацій і обмін інформацією для забезпечення нашого захисту від повного спектра традиційних і нових викликів безпеки, і надавати відповідне належне забезпечення та посилення для всіх Союзників;
- забезпечувати максимально широку участь Союзників у плануванні колективної оборони із застосуванням ядерної зброї, у базуванні ядерних сил у мирний час, а також у визначенні структури командування і управління і порядку проведення консультацій;
- розвивати можливості для захисту нашого населення і територій від атак балістичних ракет, як ключового елементу нашої колективної оборони, що робить внесок і сприяє неподільності безпеки Альянсу. Ми будемо активно прагнути до співпраці в сфері протиракетної оборони з Росією та іншими євроатлантичними партнерами;
- здійснювати подальший розвиток потенціалу НАТО для захисту від загрози хімічної, біологічної, радіологічної та ядерної зброї масового знищення;
- розвивати й надалі наші можливості щодо запобігання, виявлення, захисту і відновлення від кібератак, зокрема

шляхом використання процесу планування НАТО для поліпшення і координації національних можливостей з кіберзахисту, охоплюючи усі органи НАТО централізованим кіберзахистом, а також краще інтегруючи кіберобізнаність, попередження і реагування НАТО з державами — членами Альянсу;

- зміцнювати потенціал для виявлення і захисту від міжнародного тероризму, зокрема шляхом глибокого аналізу загроз, збільшення кількості консультацій з нашими партнерами, та розроблення відповідних військових можливостей, включаючи допомогу в підготовці місцевих сил з боротьби з тероризмом як таким;
- розвивати здатність робити внесок у забезпечення енергетичної безпеки, включаючи захист життєво важливої енергетичної інфраструктури і транзитних зон і ліній постачання, співробітництво з партнерами, а також консультації між союзниками по НАТО на основі стратегічних оцінок і планування розгортання;
- забезпечувати те, щоб Альянс був попереду в оцінці впливу на безпеку нових технологій, і щоб військове планування брало потенційні загрози у цій сфері до уваги;
- підтримувати необхідний рівень оборонних витрат з тим, щоб наші збройні сили були достатньо ресурсно забезпеченні;
- продовжувати огляд загального рівня готовності НАТО у стримуванні та захисту від усього спектра загроз Альянсу, беручи до уваги зміни в мінливій міжнародній обстановці з питань безпеки.

Безпека через кризовий менеджмент

20. Кризи і конфлікти за межами кордонів НАТО можуть створити пряму загрозу безпеці території і населенню Альянсу. НАТО буде займатися тим, коли це можливо та у разі необхідності, щоб запобігти кризам, врегульовувати кризи, стабілізувати постконфліктні ситуації, а також надати допомогу у відбудові.

21. Досвід операцій НАТО, зокрема в Афганістані та на західних Балканах, доводить, що всеосяжний політичний, громадянський і військовий підходи необхідні для ефективного врегулювання криз. Альянс буде активно співпрацювати з іншими міжнародними організаціями до, під час і після криз, щоб заохочувати всеохоплюючий спільний аналіз, планування і проведення заходів на місцях, з метою забезпечення максимальної узгодженості та ефективності спільних міжнародних зусиль.

22. Кращий спосіб врегулювання конфліктів є їх завчасне попередження від виникнення. НАТО буде здійснювати постійний моніторинг і аналіз міжнародної обстановки для протистояння кризам і, за необхідності, вживати активних заходів для запобігання перетворення їх у великі конфлікти.

23. Якщо політика запобігання конфлікту не досягне успіху, НАТО буде готова і спроможна владнати його. НАТО має унікальний потенціал і можливості для врегулювання конфліктів, зокрема безпрецедентну можливість розгортання і застосування потужного угруповання збройних сил. Операції, що вже проводились під керівництвом НАТО, продемонстрували, який незамінний внесок Альянс може зробити в міжнародні зусилля з врегулювання конфліктів.

24. Навіть коли конфлікт уладнається, міжнародному співтовариству часто необхідно протягом тривалого часу надавати допомогу для створення умов, які забезпечували б довгострокову стабільність. НАТО буде готова і здатна зробити свій внесок у стабілізацію та відновлення, тісно співпрацюючи і консультуючись, за можливістю, з іншими відповідними міжнародними організаціями.

25. Щоб мати можливість ефективно регулювати усі можливі кризові ситуації, ми будемо:

- поліпшувати обмін розвідувальною інформацією в рамках НАТО, щоб краще прогнозувати можливість виникнення кризових ситуацій і знаходити шляхи запобігання цьому;

- удосконалювати доктрину і військовий потенціал для проведення операцій поза межами національних територій, у тому числі операцій з боротьби з бойовиками, зі стабілізації та реконструкції;
- спираючись на досвід, отриманий під час операцій під проводом НАТО, створювати достатню, але адекватну спроможність врегулювання цивільних кризових ситуацій для ефективнішої взаємодії з цивільними партнерами. Ці можливості також можуть бути використані для планування, застосування і координації заходів цивільного характеру до того часу, доки умови не дозволять передати ці функції і завдання іншим учасникам операції з врегулювання наслідків кризи;
- удосконалювати інтегроване цивільно-військове планування врегулювання всього спектра кризових ситуацій;
- зміцнювати можливості готувати і розвивати місцеві сили у кризових зонах, так, щоб місцева влада була спроможна якомога швидше підтримувати безпеку власними силами без міжнародної допомоги;
- брати на облік і готувати цивільних фахівців з держав — членів НАТО, які були б готові негайно брати участь в окремих місіях Альянсу разом з військовослужбовцями, а також цивільними фахівцями з країн партнерів і міжнародних організацій;
- розширювати й активізовувати політичні консультації між союзниками і з партнерами як на регулярній основі, так і у врегулюванні кризових ситуацій на всіх їх етапах — до, під час і після.

Розвиток міжнародної безпеки шляхом співробітництва

Контроль над озброєнням, роззброєння та нерозповсюдження зброї масового знищення

26. НАТО прагне досягти безпеки при найменшому застосуванні сил. Контроль над озброєннями, роззброєння та нерозповсюдження зброї масового знищення сприяють зміцненню миру, безпеки і стабільності, а також мають забезпечити рівну безпеку для всіх членів Альянсу. Ми будемо продовжувати виконувати свою роль у зміцненні контролю над озброєннями, сприянні роззброєнню у сфері звичайних озброєнь і зброї масового знищення, а також у зусиллях з нерозповсюдження зброї масового знищення:

Ми сповнені рішучості домагатися більш безпечного світу для всіх і створювати умови для світу без ядерної зброї відповідно до Договору про нерозповсюдження зброї масового знищення таким шляхом, який зміцнював би міжнародну стабільність і базувався б на принципі рівної безпеки для всіх.

Зі змінами у сфері безпеки після закінчення холодної війни ми значно скоротили кількість ядерної зброї в Європі і нашу залежність від ядерної зброї у стратегії НАТО. Ми будемо прагнути до створення умов для подальшого скорочення в майбутньому.

У разі будь-яких подальших скорочень наша мета повинна полягати у досягненні згоди Росії підвищити прозорість щодо своєї ядерної зброї в Європі, а також передислокувати ці види зброї далі від території країн — членів НАТО. Під час будь-яких подальших кроків необхідно брати до уваги відсутність паритету з більш значними російськими запасами ядерної зброї короткого радіуса дії.

Ми прагнемо до контролю над звичайними озброєннями, який забезпечує передбачуваність, прозорість і засоби для збереження озброєнь на найнижчому можливому рівні для стабільності. Ми будемо працювати для зміцнення режиму контролю над звичайними озброєннями в Європі, базуючись на взаємності, прозорості та згоді приймаючої країни.

Ми будемо вивчати шляхи для наших політичних засобів і військового потенціалу, які зробили б свій внесок у міжнародні зусилля з боротьби з розповсюдженням зброї масового знищення.

Національні рішення, що стосуються контролю над озброєннями та роззброєння, можуть впливати на безпеку всіх членів Альянсу. Ми зобов'язуємось зберігати і розвивати за необхідності відповідні консультації між союзниками з цих питань.

Політика відкритих дверей

27. Розширення НАТО сприяло значному внеску у безпеку Альянсу; перспектива подальшого розширення і дух сумісної безпеки значно поліпшує стабільність в Європі. Наша мета цілісної і вільної Європи і спільні цінності будуть краще сприяти кінцевій інтеграції усіх європейських країн, які цього прагнуть, у євроатлантичні структури.

Двері до членства в НАТО залишаються повністю відкритими для усіх європейських демократичних держав, які поділяють цінності нашого Альянсу, які готові і спроможні взяти на себе відповідальність і зобов'язання членів, і чиє приєднання може сприяти спільній безпеці і стабільності.

Партнерства

28. Зміцнення євроатлантичної безпеки краще всього досягти за рахунок широкої мережі партнерських відносин з країнами та організаціями в усьому світі. Це партнерство робить конкретний і важливий внесок до успіху основних завдань НАТО.

29. Діалог і співробітництво з партнерами може зробити значний внесок у зміцнення міжнародної безпеки, захисту цінностей, на яких ґрунтується наш Альянс, операції НАТО і підготовку зацікавлених країн до членства в НАТО. Ці відносини будуть базуватися на принципі взаємності, спільної вигоди і взаємної поваги.

30. Ми посилимо наші партнерства через гнучкі формати, які зближують НАТО з партнерами — як в межах, так і поза існуючих рамок:

Ми готові розвивати політичний діалог та практичну співпрацю як з будь-якою країною, так і з відповідними організаціями в усьому світі, які готові поділяти наші інтереси в мирних міжнародних відносинах.

Ми будемо відкритими до консультацій з будь-якою країною-партнером з безпекових питань, що становлять взаємний інтерес.

Ми надамо нашим оперативним партнерам інституційну роль у формуванні стратегії та рішень щодо місій під проводом НАТО, в яких вони беруть участь.

Ми надалі поглиблюватимемо вже існуючі формати партнерств, при цьому зберігаючи їхню специфіку.

31. Співробітництво між НАТО та Організацією Об'єднаних Націй і надалі робить значний внесок у забезпечення безпеки в операціях в усьому світі. Альянс має на меті розширювати політичний діалог і практичне співробітництво з ООН, як це передбачено у Декларації ООН — НАТО 2008 року, зокрема через

- посилену взаємодію між двома штаб-квартирами;
- більш регулярні політичні консультації; та
- поглиблену політичну співпрацю у подоланні криз, в яких беруть участь обидві організації.

32. Активний та ефективний Європейський союз робить внесок у загальну безпеку євроатлантичного простору. Відповідно ЄС виступає унікальним і важливим партнером для НАТО. Більшість із країн-учасниць входять до складу обох організацій, і всі учасники обох організацій поділяють спільні цінності. НАТО визнає важливість міцнішої і більш спроможної європейської безпеки. Ми вітаємо вступ у дію Лісабонського договору, який встановлює засади для зміцнення спроможностей ЄС з метою реагування на спільні виклики безпеці. Країни — члени НАТО, що не входять до Європейського союзу, роблять значний внесок у ці зусилля. Задля стратегічного партнерства між НАТО та ЄС важливим є якомога ширше залучення у ці зусилля. НАТО і ЄС можуть і мають відігравати взаємодоповнюючу і обопільно посилюючу роль у під-

тримці міжнародного миру і безпеки. Ми сповнені рішучості у здійсненні нашого внеску задля створення більш сприятливих умов, в яких ми маємо на меті:

- якнайбільше посилити стратегічне партнерство з ЄС у дусі цілковитої взаємної відкритості, прозорості, взаємодоповнення і поваги до автономності й інституційної цілісності обох організацій;
- розширити наше практичне співробітництво в операціях в усьому спектрі розв'язання кризових ситуацій, починаючи від скоординованого планування і закінчуючи взаємною підтримкою безпосередньо в оперативних обставинах;
- розширити наші політичні консультації з метою включення до обговорення усіх питань обопільного занепокоєння задля вироблення спільної оцінки та перспектив;
- співпрацювати більшою мірою у виробленні спроможностей для мінімізації дублювання і підвищення ефективності використання коштів

33. Співробітництво НАТО-Росії є стратегічно важливим, оскільки воно робить внесок у створення спільного простору миру, стабільності і безпеки. НАТО не становить загрози для Росії. Навпаки: ми хочемо бачити справжнє стратегічне партнерство між НАТО і Росією, і ми будемо діяти відповідним чином, очікуючи на взаємність від Росії.

34. Відносини НАТО-Росія ґрунтуються на цілях, принципах і зобов'язаннях Основоположного акта НАТО-Росія та Римської декларації, особливо щодо поваги демократичних цінностей і суверенітету, незалежності і територіальної цілісності всіх держав євроатлантичного простору. Незважаючи на розбіжності щодо конкретних питань, ми залишаємося переконаними, що безпека НАТО і Росії є взаємопов'язаною і що міцне та конструктивне партнерство, яке базується на взаємній довірі, прозорості і передбачуваності, може найкращим чином слугувати нашій безпеці. Ми рішуче налаштовані:

- поглиблювати політичні консультації і практичне співробітництво з Росією у сферах спільних інтересів, у тому числі ПРО, боротьби з тероризмом, з розповсюдженням наркотиків, піратством і сприяння широкій міжнародній безпеці;
- використовувати повною мірою потенціал Ради НАТО-Росія для діалогу і спільних дій з Росією.

35. Рада євроатлантичного співробітництва і програма НАТО «Партнерство заради миру» є центральними для нашого бачення єдиної, вільної і мирної Європи. Ми маємо непохитні зобов'язання щодо розвитку відносин дружби і співробітництва зі всіма країнами Середземномор'я, і ми маємо намір і надалі розвивати Середземноморський діалог протягом наступних років. Ми приділяємо велику важливість миру і стабільності в регіоні Перської затоки, і ми маємо намір поглиблювати наше співробітництво в рамках Стамбульської ініціативи співпраці. Ми будемо прагнути до:

- поглиблення консультацій і практичного військового співробітництва з нашими партнерами в Раді євроатлантичного співробітництва;
- продовження і розвитку партнерства з Україною та Грузією в рамках Комісій Україна –НАТО і НАТО-Грузія, ґрунтуючись на рішеннях НАТО, прийнятих на Бухарестському саміті 2008 року, та враховуючи євроатлантичну орієнтацію чи прагнення кожної з цих країн;
- сприяння євроатлантичній інтеграції західних Балкан, переслідуючи мету забезпечення стійкого миру і стабільності, що базуватимуться на демократичних цінностях, регіональній співпраці і добрих відносинах сусідства;
- поглиблення співробітництва з нинішніми членами Середземноморського діалогу і будемо відкритими для включення в Середземноморський діалог інших країн регіону;
- розвитку поглибленого безпекового партнерства з нашими партнерами у Перській затоці і залишатимемося готовими

вітати нових партнерів у Стамбульській ініціативі співпраці.

Реформи і трансформація

36. Унікальна в історії, НАТО є безпековим Альянсом, збройні сили якого здатні спільно діяти у будь-якому середовищі, який може контролювати операції повсюди через свої інтегровані військові командні структури, і який має у своєму розпорядженні основні можливості, які небагато союзників можуть собі дозволити мати в окремому порядку.

37. НАТО повинна мати достатні ресурси — фінансові, військові та людські — для виконання її завдань, що є суттєвими для безпеки населення і території Альянсу. Ці ресурси, однак, необхідно використовувати якомога раціональним та ефективним методом. Ми будемо:

- доводити до максимуму розгортання наших сил та їхню здатність здійснювати польові операції, зокрема шляхом докладання сконцентрованих зусиль для досягнення цілей практичного використання НАТО;
- забезпечувати максимальну узгодженість в оборонному плануванні для скорочення зайвого дублювання і концентрації розвитку нашого потенціалу на досягнення сучасних вимог;
- спільно розвивати і застосовувати наш потенціал для досягнення економічної ефективності і демонстрації солідарності;
- зберігати і зміцнювати спільні можливості, стандарти, структури і фонди, що пов'язують нас разом;
- залучатися до процесів безперервних реформ для раціоналізації структур, поліпшення робочих методів і досягнення максимальної ефективності.

Альянс XX сторіччя

38. Ми, політичні лідери НАТО, сповнені рішучості продовжувати оновлення нашого Альянсу з тим, щоб він відповідав меті подолання викликів безпеці XXI сторіччя. Ми маємо непохитне зобов'язання зберегти його ефективність як світового найбільш успішного політико-військового Альянсу. Наш Альянс досягає успіху як джерело надії, тому що він базується на спільних цінностях індивідуальної свободи, демократії, прав людини і верховенства закону, і тому наша спільна суттєва і стійка мета полягає у захисті свободи і безпеки його членів. Ці цінності і завдання є спільними і вічними, і ми рішуче налаштовані захищати їх через єдність, солідарність, силу і рішучість.

Додаток Г

Хронологія заснування та розширення НАТО

1949 р.	НАТО заснували 12 держав: Бельгія, Великобританія, Данія, Ісландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Канада, Норвегія, Португалія, США, Франція.
До НАТО приєдналися:	
1952 р.	Греція і Туреччина
1955 р.	Федеративна Республіка Німеччина
1982 р.	Іспанія
1990 р.	Німецька Демократична Республіка (як складова ФРН)
1999 р.	Чеська Республіка, Угорщина і Польща,
2004 р.	Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина і Словенія
2009 р.	Хорватія і Албанія

Додаток Д

ЗАКОН УКРАЇНИ
Про засади внутрішньої і зовнішньої політики

(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 40, ст. 527)

Цим Законом визначаються засади внутрішньої політики України у сферах розбудови державності, розвитку місцевого самоврядування та стимулювання розвитку регіонів, формування інститутів громадянського суспільства, національної безпеки і оборони, в економічній, соціальній і гуманітарній сферах, в екологічній сфері та сфері техногенної безпеки, а також засади зовнішньої політики України.

Стаття 1. Завдання засад внутрішньої і зовнішньої політики

1. Засади внутрішньої і зовнішньої політики визначають принципи та пріоритети державної політики у відповідних сферах.

Стаття 2. Основні принципи внутрішньої і зовнішньої політики

1. Засади внутрішньої і зовнішньої політики базуються на безумовному додержанні Конституції України (254к/96-ВР), забезпеченні в Україні прав і свобод людини і громадянина та гарантуванні прав і свобод, проголошених Конституцією України (254к/96-ВР), на загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права, забезпеченні соціальної спрямованості економіки України та сталого соціально-економічного розвитку України, зміцненні демократичних засад суспільного і державного життя, забезпеченні верховенства права, економічної

і політичної незалежності держави, захисту її національних інтересів, утвердження України як повноправного і авторитетного члена світового співтовариства.

2. Внутрішня політика ґрунтується на таких принципах:

- пріоритетність захисту національних інтересів;
- верховенство права, забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, повага до гідності кожної особи;
- рівність усіх суб'єктів права власності перед законом, захист конкуренції у сфері економічної діяльності;
- здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову;
- відкритість та прозорість процесів підготовки і прийняття рішень органами державної влади та органами місцевого самоврядування;
- забезпечення сталого розвитку економіки на ринкових засадах та її соціальної спрямованості;
- забезпечення балансу загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів;
- свобода, соціальна справедливість і творча самореалізація, участь громадян в управлінні державними і суспільними справами;
- соціальне партнерство та громадянська солідарність.

3. Зовнішня політика ґрунтується на таких принципах:

суверенна рівність держав;

- утримання від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої іноземної держави;
- повага до територіальної цілісності іноземних держав та непорушності державних кордонів;
- вирішення міжнародних спорів мирними засобами;
- повага до прав людини та її основоположних свобод;
- невтручання у внутрішні справи держав;
- взаємовигідне співробітництво між державами;

- сумлінне виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань;
- пріоритет загальновизнаних норм і принципів міжнародного права перед нормами і принципами національного права;
- застосування Збройних Сил України лише у випадках актів збройної агресії проти України, будь-яких інших збройних зазіхань на її територіальну цілісність і недоторканність державних кордонів, боротьби з міжнародним тероризмом та піратством або в інших випадках, передбачених міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;
- застосування міжнародних санкцій, контрзаходів та заходів дипломатичного захисту відповідно до міжнародного права у випадках міжнародних протиправних діянь, які завдають шкоди Україні, її громадянам і юридичним особам;
- своєчасність та адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам Україні, її громадянам і юридичним особам.

Стаття 3. Засади політики у сфері розбудови державності

1. Основними засадами політики у сфері розбудови державності є:

- розвиток демократії шляхом удосконалення механізму державного управління, здійснення парламентського контролю;
- вдосконалення системи проведення виборів до Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування;
- модернізація системи державної служби з урахуванням європейського досвіду на принципах професійності та політичної нейтральності;
- посилення відкритості та прозорості процесів підготовки і прийняття державних рішень та здійснення будь-яких дій, пов'язаних із формуванням і використанням бюджет-

них коштів, кадровими призначеннями на керівні посади в центральних органах виконавчої влади, судах, правоохоронних органах;
- забезпечення справедливого і доступного судочинства;
- забезпечення дотримання міжнародних стандартів незалежності суддів;
- посилення протидії корупції та тіньовій економічній діяльності, забезпечення безумовного дотримання принципів законності насамперед вищими посадовими особами держави, політиками, суддями, керівниками правоохоронних органів і силових структур;
- боротьба із злочинністю шляхом поліпшення координації роботи правоохоронних органів, оптимізації їх структури, належного забезпечення їх діяльності.

Стаття 4. Засади внутрішньої політики у сферах розвитку місцевого самоврядування та стимулювання розвитку регіонів

1. Основними засадами внутрішньої політики у сферах розвитку місцевого самоврядування та стимулювання розвитку регіонів є:
- утвердження місцевого самоврядування як фундаменту народовладдя, розширення повноважень місцевих рад шляхом децентралізації функцій органів державної влади, гармонізація загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів;
- реформування міжбюджетних відносин на користь місцевого самоврядування, створення умов для розвитку економічної самостійності регіонів;
- удосконалення системи адміністративно-територіального устрою на принципах економічної самодостатності та доступності адміністративних (управлінських) і соціальних послуг споживачам цих послуг;
- зміцнення матеріальної бази органів місцевого самоврядування та підвищення рівня їх ресурсного забезпечення;

- посилення відповідальності представників органів місцевого самоврядування, сільських, селищних, міських голів перед територіальними громадами, що їх обрали;
- розроблення та впровадження проектів міжрегіональних економічних зв'язків і транскордонного співробітництва, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності регіонів як основи їх динамічного розвитку;
- зміцнення економічної інтеграції регіонів з використанням переваг територіального поділу і кооперації праці;
- створення ефективних механізмів забезпечення активної участі територіальних громад та органів місцевого самоврядування у формуванні та реалізації державної регіональної політики;
- досягнення високої функціональної спроможності кадрового потенціалу регіонів, передусім шляхом створення системи і технологій залучення інвестицій для підготовки високопрофесійних управлінських кадрів.

Стаття 5. Засади внутрішньої політики у сфері формування інститутів громадянського суспільства

1. Основними засадами внутрішньої політики у сфері формування інститутів громадянського суспільства є:
- утвердження громадянського суспільства як гарантії демократичного розвитку держави;
- завершення політичної реформи, посилення взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування і об'єднань громадян, запровадження громадського контролю за діяльністю влади;
- забезпечення незалежної діяльності об'єднань громадян, посилення їх впливу на прийняття суспільно важливих рішень;
- підвищення ролі та відповідальності політичних партій, сприяння політичній структуризації суспільства на засадах багатопартійності, створення умов для забезпечення

широкого представництва інтересів громадян у представницьких органах влади;
- проведення регулярних консультацій з громадськістю з важливих питань життя суспільства і держави;
- проведення всеукраїнських та місцевих референдумів як ефективних форм народного волевиявлення, участі народу у прийнятті суспільно важливих рішень.

Стаття 6. Засади внутрішньої політики у сфері національної безпеки і оборони

1. Основними засадами внутрішньої політики у сфері національної безпеки і оборони є:
- забезпечення життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у зовнішньополітичній, оборонній, соціально-економічній, енергетичній, продовольчій, екологічній та інформаційній сферах;
- зміцнення обороноздатності держави, посилення відповідальності органів державної влади всіх рівнів за неналежну підготовку і забезпечення безпеки держави;
- реформування Збройних Сил України та інших військових формувань з метою забезпечення їх максимальної ефективності та здатності оперативно реагувати на потенційні загрози Україні, надання особливої уваги прикриттю повітряного і морського простору держави, всебічному забезпеченню Збройних Сил України;
- забезпечення поступового переходу до комплектування Збройних Сил України на контрактній основі, насамперед за спеціальностями, що визначають боєздатність підрозділів;
- забезпечення оснащення Збройних Сил України новітніми видами військової техніки та озброєнь, відновлення спроможності оборонно-промислового комплексу щодо впровадження новітніх технологій як на основі кооперації з державами — партнерами, так і впровадження власних замкнутих циклів створення військової техніки та озброєнь;
- удосконалення системи демократичного цивільного контролю над Воєнною організацією держави та правоохоронними органами, забезпечення їх відповідності вимогам європейських інституцій;
- забезпечення реалізації гарантій соціального захисту військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, працівників правоохоронних органів, інших прирівняних до них осіб та членів їхніх сімей;
- завершення формування і розвиток вітчизняного оборонно-промислового комплексу; впровадження практики державного замовлення на озброєння та військову техніку для Збройних Сил України, інших складових Воєнної організації держави.

Стаття 7. Засади внутрішньої політики в економічній сфері

1. Основними засадами внутрішньої політики в економічній сфері є:
- забезпечення конкурентоспроможності національної економіки, досягнення високих темпів її зростання, забезпечення макроекономічної стабільності та низького рівня інфляції;
- розвиток внутрішнього ринку, підвищення ефективності його функціонування та вдосконалення механізмів державного регулювання, забезпечення збалансованості попиту та пропозиції на окремих ринках;
- проведення узгодженої антиінфляційної політики та забезпечення цінової і валютно-курсової стабільності;
- проведення стабільної, раціональної та справедливої податкової політики, яка передбачає зниження податкового навантаження на економіку з розширенням бази оподаткування;

- проведення прозорої та виваженої бюджетної політики як дієвого інструменту соціально-економічного розвитку, захисту вразливих верств населення та інвестування в реальний сектор економіки для підтримки національного товаровиробника і збереження робочих місць;
- проведення ефективної політики управління державним боргом;
- підвищення результативності державних видатків, реалізація прозорої політики закупівель за державні кошти, яка гарантуватиме раціональне використання ресурсів;
- перенесення податкового навантаження з мобільних факторів виробництва (праці та капіталу) на споживання, насамперед шкідливої для здоров'я людей продукції, ресурсні та екологічні платежі;
- розвиток і зміцнення банківської системи та небанківських фінансових установ;
- забезпечення інституційної та фінансової незалежності Національного банку України одночасно з посиленням прозорості його діяльності;
- підвищення рівня захисту прав вкладників;
- впровадження ринкових інструментів акумулювання і перерозподілу довгострокових фінансових ресурсів, у тому числі в рамках введення обов'язкового накопичувального пенсійного забезпечення;
- розвиток ліквідного, прозорого та надійного фондового ринку, ефективне функціонування системи депозитарного обліку цінних паперів;
- забезпечення економічної збалансованості розвитку регіонів, узгодженості напрямів їх розвитку із загальнонаціональними потребами;
- гарантування державою непорушності усіх форм власності як основи ринкової системи господарювання;
- створення сприятливих умов для розвитку підприємництва, спрощення умов започаткування бізнесу та виходу з нього, зменшення втручання держави в економічну діяльність суб'єктів господарювання, спрощення системи отримання дозволів, зниження тиску на бізнес з боку контролюючих органів;
- перехід на європейську модель ринкового нагляду, якості та безпеки продукції;
- впровадження європейських підходів у сфері делегування функцій держави суб'єктам господарювання;
- розвиток конкуренції як основного чинника підвищення ефективності економіки, забезпечення дієвого регулювання діяльності природних монополій, недопущення проявів монополізму на державному та регіональному рівнях;
- детінізація економіки, створення сприятливих умов для діяльності економічних агентів у легальному правовому полі;
- інтенсифікація інвестиційної та інноваційної діяльності, зокрема, шляхом залучення коштів підприємств і населення, утвердження ефективної системи страхування інвестиційних ризиків, стимулювання спрямування заощаджень громадян на інвестування економіки, забезпечення інноваційної складової інвестицій;
- запровадження економічних стимулів для заохочення модернізації національного виробництва, спрямування інвестицій у новітні технології, формування національної інноваційної інфраструктури та державних програм промислової модернізації;
- розвиток механізмів державно-приватного партнерства з метою залучення інвестицій у модернізацію промислової та соціальної інфраструктури;
- перехід від фіскальної до інвестиційно орієнтованої моделі приватизації, забезпечення прозорості прийняття рішень та взаємопов'язаності стратегії приватизації державного майна із стратегією розвитку економіки України та її окремих галузей;

- забезпечення ефективного управління об'єктами державної власності, запровадження прозорого та ефективного механізму реалізації державою своїх прав власника;
- досягнення високого рівня енергетичної безпеки, диверсифікація джерел постачання енергоносіїв, збільшення обсягу їх власного видобутку, підвищення ефективності використання енергоносіїв, впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій;
- переведення українських газо-, нафтотранспортних і електричних мереж на умови функціонування, що діють у державах Європейського Союзу;
- створення умов для відродження українського села, ефективного використання земель сільськогосподарського призначення, формування конкурентоспроможного агропромислового комплексу, збільшення його експортного потенціалу, гарантування продовольчої безпеки держави;
- забезпечення високого рівня якості сільськогосподарської продукції та продовольства, формування прозорого ринку такої продукції;
- формування інфраструктури ринку земель, забезпечення оформлення правовстановлюючих документів на право власності на землю;
- розбудова транспортної інфраструктури, підвищення ефективності використання транзитного потенціалу держави, інтеграція транспортних мереж України у міжнародні транспортні коридори;
- реформування житлово-комунального господарства, забезпечення доступності комунальних послуг та підвищення їх якості, залучення мешканців до управління об'єктами житлово-комунального господарства.

Стаття 8. Засади внутрішньої політики в соціальній сфері

1. Основними засадами внутрішньої політики в соціальній сфері є:

- забезпечення гарантованих Конституцією України (254к/96-ВР) прав і свобод громадян на основі впровадження європейських стандартів соціального захисту, підвищення якості соціальних послуг;
- надання громадянам упродовж усього життя соціальних гарантій на основі вдосконалення системи соціальних стандартів і пільг;
- досягнення ефективного демографічного розвитку;
- поліпшення соціального захисту дітей, утвердження духовно і фізично здорової, матеріально забезпеченої та соціально благополучної сім'ї;
- сприяння молоді в реалізації творчих можливостей та ініціатив, залучення її до активної участі в соціальному, економічному та гуманітарному розвитку держави;
- забезпечення доступним житлом громадян, насамперед малозабезпечених, з обмеженими фізичними можливостями, молоді, працівників бюджетної сфери, формування потужного державного замовлення на будівництво соціального житла, відродження доступного іпотечного кредитування;
- трансформація державної політики у сфері зайнятості та ринку праці, у тому числі шляхом розвитку партнерства між роботодавцями і найманими працівниками, власниками підприємств, установ, організацій та професійними спілками;
- подолання бідності і зменшення соціального розшарування, зокрема, шляхом сприяння самозайнятості населення, розвитку малого та середнього бізнесу, недопущення виникнення заборгованості із заробітної плати на підприємствах, в установах, організаціях усіх форм власності;
- забезпечення державних гарантій щодо реалізації соціальних прав працівників підприємств, установ, організацій усіх форм власності, забезпечення молоді першим робочим місцем;

- забезпечення захисту прав громадян України, які працюють за кордоном, та сприяння їх поверненню в Україну;
- поетапне погашення зобов'язань держави за знеціненими заощадженнями громадян;
- удосконалення системи пенсійного забезпечення, створення умов для гідного життя людей похилого віку, стимулювання розвитку недержавної системи пенсійного страхування;
- забезпечення розміру соціальних виплат, які є основним джерелом доходів, на рівні, не нижчому за прожитковий мінімум, удосконалення системи підтримки соціально незахищених верств населення;
- подолання бездомності громадян, безпритульності та бездоглядності дітей.

Стаття 9. Засади внутрішньої політики в екологічній сфері та сфері техногенної безпеки

1. Основними засадами внутрішньої політики в екологічній сфері та сфері техногенної безпеки є:

- забезпечення конституційних прав громадян на безпечне довкілля, створення екологічно і техногенно безпечних умов життєдіяльності населення, посилення просвітницької діяльності з інформування населення про екологічні норми і стандарти;
- збереження навколишнього природного середовища, вдосконалення національної екологічної політики, стимулювання розвитку екобезпечних технологій;
- забезпечення комплексного захисту населення та реабілітації території від негативного впливу наслідків Чорнобильської катастрофи, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи;
- здійснення заходів щодо безпечного поводження з радіоактивними відходами, зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему;
- підвищення рівня цивільного захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;
- впровадження системи екологічно збалансованого використання природних ресурсів.

Стаття 10. Засади внутрішньої політики в гуманітарній сфері

1. Основними засадами внутрішньої політики в гуманітарній сфері є:

- реалізація державної мовної політики на основі норм національного та міжнародного права, забезпечення всебічного розвирозвитку, використання і захисту російської, інших рідних мов громадян України;
- створення належних умов для нарощення освітнього потенціалу України, забезпечення рівного доступу громадян до здобуття якісної освіти незалежно від місця проживання, майнового стану та фінансових можливостей;
- удосконалення системи освіти, забезпечення якісної дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах, підвищення престижності праці педагогічних та науково-педагогічних працівників, підтримка обдарованої молоді;
- підвищення ролі вищої освіти і науки як основ становлення в Україні ефективної «економіки знань»;
- реформування та розвиток вітчизняної системи вищої освіти і науки, забезпечення їх інтеграції в європейський та світовий освітній і науковий простір, запровадження принципів та стандартів Болонського процесу у вищих навчальних закладах України;

- забезпечення ефективного захисту відповідно до міжнародних стандартів права інтелектуальної власності, в тому числі авторських і суміжних прав;
- сприяння культурному розвитку громадян України, створення умов для реалізації творчого потенціалу людини та суспільства, забезпечення рівних можливостей для всіх громадян України у задоволенні культурно-духовних потреб;
- відродження духовних цінностей Українського народу, захист та примноження його культурного надбання, збереження національної культурної спадщини, підтримка розвитку культури і мистецтва, відродження та збереження культурної самобутності регіонів;
- захист, модернізація та розвиток національної культурної індустрії (книговидання, кінематографія, мистецтво);
- створення умов для консолідації суспільства на основі національної системи духовних цінностей, у центрі якої людина, її розвиток, права і свободи, максимальне забезпечення її потреб;
- відновлення повноцінного діалогу між представниками різних соціальних та етнічних груп, культур та релігійних конфесій;
- забезпечення умов для формування толерантного суспільства, гарантування свободи совісті та віросповідання;
- забезпечення свободи засобів масової інформації та безперешкодного доступу громадян до інформації, створення умов для розвитку інформаційних технологій та інформаційного суспільства, широкої інтеграції і доступу громадян до світового інформаційного простору;
- створення суспільного мовлення та надання державної підтримки національному інформаційному продукту, здійснення заходів щодо захисту національного інформаційного простору;

- створення умов для максимальної реалізації здібностей талановитих спортсменів, стимулювання створення спортивної інфраструктури, сприяння участі українських спортсменів у міжнародних змаганнях, підвищення авторитету держави у світовому спортивному русі;
- реформування системи охорони здоров'я з метою забезпечення якісної і доступної медичної допомоги, надання державою гарантованого обсягу безоплатної медичної допомоги, ефективної реалізації державних цільових програм лікування найбільш поширених небезпечних для здоров'я і життя людини захворювань, раціонального державного контролю за якістю лікарських засобів і виробів медичного призначення;
- розвиток страхової медицини, зокрема шляхом запровадження загальнообов'язкового державного медичного страхування;
- запровадження пріоритетного розвитку та профілактичного спрямування первинної лікувально-профілактичної допомоги, розвиток інституту сімейного лікаря, забезпечення проведення обов'язкових профілактичних медичних оглядів (диспансеризації) з метою ранньої діагностики захворювань, створення єдиного простору доступної для всіх верств населення медичної допомоги;
- удосконалення державної політики у сфері фізичної культури і спорту, сприяння популяризації та поширенню здорового способу життя, організації змістовного дозвілля.

Стаття 11. Засади зовнішньої політики

1. Україна як європейська позаблокова держава здійснює відкриту зовнішню політику і прагне співробітництва з усіма заінтересованими партнерами, уникаючи залежності від окремих держав, груп держав чи міжнародних структур.

2. Основними засадами зовнішньої політики є:

- забезпечення національних інтересів і безпеки України шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права;
- забезпечення дипломатичними та іншими засобами і методами, передбаченими міжнародним правом, захисту суверенітету, територіальної цілісності та непорушності державних кордонів України, її політичних, економічних, енергетичних та інших інтересів;
- використання міжнародного потенціалу для утвердження і розвитку України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави, її сталого економічного розвитку;
- створення сприятливих зовнішньополітичних умов для розвитку української нації, її економічного потенціалу, історичної свідомості, національної гідності українців, а також етнічної, культурної, мовної, релігійної самобутності громадян України усіх національностей;
- утвердження провідного місця України у системі міжнародних відносин, зміцнення міжнародного авторитету держави;
- сприяння міжнародному миру і безпеці у світі, участь у всеосяжному політичному діалозі для підвищення взаємної довіри держав, подолання традиційних і нових загроз безпеці;
- дотримання Україною політики позаблоковості, що означає неучасть України у військово-політичних союзах, пріоритетність участі у вдосконаленні та розвитку європейської системи колективної безпеки, продовження конструктивного партнерства з Організацією Північноатлантичного договору та іншими військово-політичними блоками з усіх питань, що становлять взаємний інтерес;
- підтримка зміцнення ролі міжнародного права у міжнародних відносинах, забезпечення дотримання та виконання чинних, вироблення нових принципів і норм міжнародного права;
- запобігання конфліктам у регіонах, що межують з Україною, та врегулювання наявних конфліктів;
- забезпечення захисту прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном;
- створення сприятливих умов для задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами України, підтримання з ними сталих зв'язків;
- забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі;
- підтримка розвитку торговельно-економічного, науково-технічного та інвестиційного співробітництва України з іноземними державами на засадах взаємної вигоди;
- забезпечення з метою повноцінного економічного розвитку, підвищення добробуту народу інтеграції економіки України у світову економічну систему;
- розширення міжнародного співробітництва з метою залучення іноземних інвестицій, новітніх технологій та управлінського досвіду в національну економіку в інтересах її реформування, модернізації та інноваційного розвитку;
- підтримка інтеграції України у світовий інформаційний простір.

Стаття 12. Визначення та реалізація засад внутрішньої і зовнішньої політики

1. Визначення та реалізація засад внутрішньої і зовнішньої політики здійснюються на основі тісної взаємодії та координації зусиль Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади у цьому напрямі.

2. Визначені цим Законом засади внутрішньої і зовнішньої політики мають ураховуватися під час розроблення проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів.

3. Повноваження щодо визначення та реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики здійснюють:

Верховна Рада України як єдиний орган законодавчої влади в Україні — шляхом визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, внесення у разі потреби змін до цього Закону, законодавчого регулювання відносин, спрямованого на впровадження засад внутрішньої та зовнішньої політики у відповідних сферах, здійснення кадрової політики в межах, визначених Конституцією України (254к/96-ВР), здійснення парламентського контролю;

Президент України як глава держави, гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України (254к/96-ВР), прав і свобод людини і громадянина — шляхом звернення із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України, в яких пропонується визначення, коригування засад внутрішньої і зовнішньої політики з урахуванням внутрішнього і зовнішнього становища України, здійснення керівництва зовнішньополітичною діяльністю держави, керівництва у сферах національної безпеки і оборони держави, реалізації права законодавчої ініціативи, зокрема щодо внесення змін до цього Закону, застосування права вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів, у тому числі з підстав їх невідповідності визначеним цим Законом засадам внутрішньої і зовнішньої політики, здійснення кадрової політики в межах, визначених Конституцією України (254к/96-ВР), видання на виконання Конституції (254к/96-ВР) і законів України указів та розпоряджень;

Рада національної безпеки і оборони України як контролюючий та координуючий орган у сфері національної безпеки і оборони при Президентові України — шляхом розгляду на своїх засіданнях стратегічних питань забезпечення національної безпеки і оборони, здійснення координації та контролю за діяльністю центральних та місцевих органів виконавчої влади у сферах національної безпеки і оборони;

Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади — шляхом забезпечення здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, спрямованої на реалізацію засад такої політики, забезпечення розроблення з метою реалізації цих засад у відповідній сфері проектів законів та інших нормативно-правових актів, проведення експертизи таких проектів на відповідність засадам, визначеним цим Законом, здійснення координації роботи міністерств, інших центральних органів виконавчої влади та спрямування її на забезпечення реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у відповідних сферах суспільного і державного життя, здійснення кадрової політики в межах, визначених Конституцією (254к/96-ВР) та законами України, реалізації права законодавчої ініціативи та видання в межах своєї компетенції постанов і розпоряджень;

центральні та місцеві органи виконавчої влади, інші державні органи — шляхом участі в межах своєї компетенції у формуванні та реалізації внутрішньої і зовнішньої політики у відповідній сфері, розроблення в межах наданих повноважень проектів законів та інших нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію засад внутрішньої і зовнішньої політики, здійснення кадрової політики в межах, визначених законодавством;

органи місцевого самоврядування — шляхом вирішення в межах Конституції (254к/96-ВР) і законів України питань місцевого значення у відповідних сферах внутрішньої політики та у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

4. У реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики беруть участь політичні партії, громадські організації у порядку, передбаченому законом.

Стаття 13. Контроль за дотриманням засад внутрішньої і зовнішньої політики

1. Контроль за дотриманням засад внутрішньої і зовнішньої політики здійснюється Верховною Радою України, Президентом України, Радою національної безпеки і оборони України, Кабінетом Міністрів України, іншими органами державної влади у межах їх повноважень, визначених Конституцією (254к/96-ВР) і законами України.

Стаття 14. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

2. Внести до Закону України «Про основи національної безпеки України» (964–15) (Відомості Верховної Ради України, 2003 р., № 39, ст. 351) такі зміни:

1) абзац другий статті 1 доповнити словами «у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам»;

2) в абзаці одинадцятому статті 6 слова «та в євроатлантичний безпековий простір» виключити;

3) в абзаці п'ятому частини другої статті 8 слова «та Організації Північноатлантичного договору» виключити.

3. Визнати такою, що втратила чинність, Постанову Верховної Ради України від 2 липня 1993 року «Про Основні напрями зовнішньої політики України» (3360–12) (Відомості Верховної Ради України, 1993 р., № 37, ст. 379).

4. Кабінету Міністрів України:

- у тримісячний строк підготувати та внести на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо приведення законодавчих актів України у відповідність із цим Законом;
- привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;
- забезпечити перегляд і скасування міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів, які суперечать цьому Закону.

Президент України В. ЯНУКОВИЧ
м. Київ, 1 липня 2010 року № 2411-VI

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Дзвінчук Дмитро Іванович	доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри державного управління та місцевого самоврядування Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу	*керівник авторського колективу; передмова, теми 2.1 і 2.2*
Грицяк Ігор Андрійович	доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри європейської інтеграції Національної академії державного управління при Президентові України	*теми 4.1 і 4.2*
Джевіцькі Артур	кандидат політичних наук, доцент Вроцлавського університету (Польща)	*тема 3.3*
Заворітня Галина Петрівна	кандидат політичних наук, доцент кафедри європейської інтеграції Національної академії державного управління при Президентові України	*тема 2.3*
Лавриненко Володимир Григорович	кандидат історичних наук, професор кафедри управління та євроінтеграції Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова	*тема 3.3*
Мазак Андрій Вальдемарович	кандидат наук з державного управління, доцент кафедри державного управління та місцевого самоврядування Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу	*теми 2.4, 3.1 і 3.2*

Малімон Віталій Іванович	кандидат наук з державного управління, доцент кафедри державного управління та місцевого самоврядування Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу	*тема 3.5*
Марчук Василь Васильович	доктор історичних наук, професор, проректор з міжнародного співробітництва та зв'язків з громадськістю Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника	*теми 1.1, 1.2 (п. 1.2.1–1.2.4) і тема 3.4*
Пошедін Олег Іванович	кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри європейської інтеграції Національної академії державного управління при Президентові України	*Тема 4.2 (п.4.2.3)*
Скрипничук Василь Михайлович	кандидат юридичних наук, доцент, голова Івано-Франківської обласної ради	*тема 1.2 (п. 1.2.5) і тема 3.6*
Тодоров Ігор Ярославович	доктор історичних наук, професор Донецького національного університету	*тема 4.3, висновки*
Цепенда Ігор Євгенович	доктор політичних наук, професор, ректор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника	*тема 1.3,*

ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНИЙ АЛЬЯНС: історія, функції, структура, відносини з Україною

Навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів та слухачів
магістерської підготовки за напрямом
«Державне управління»
2-е видання доповнене і перероблене

Дизайн обкладинки
і комп'ютерна верстка *Оксани Микицей*

Підписано до друку _____. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Гарнітура «UkrainianPeterburg». Умовн. друк. арк. 34,41.
Тираж ____. Зам. _____.

Видавництво «Місто НВ»
76000, м. Івано-Франківськ,
вул. Незалежності, 53,
тел.: (0342) 55-94-93.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ІФ № 9 від 02.02.2001.

Віддруковано: Друкарня «Місто НВ»
76000, м. Івано-Франківськ,
вул. Незалежності, 53.